

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 11 – Sayı 1, Bahar 2023 | Volume 11 – Issue 1, Spring 2023

Dizin Bilgileri / Indexation

Index Copernicus – ICI Journal Master List
(<https://journals.indexcopernicus.com>)

TR Dizin – Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı | TR Index – Social Sciences and Humanities Database
(<http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin>)

Sosyal Bilimler Atıf Dizini | Social Sciences Citation Index
(<http://atif.sobiad.com>)

Google Akademik | Google Scholar
(<https://scholar.google.com.tr>)

İletişim Bilgileri | Contact Information

Genel Ağ | Web: <http://dergipark.gov.tr/gumusmaviatlas>

E-posta | E-mail: gu.maviatlas@gmail.com

Telefon Numarası | Phone Number: +90 456 233 1000 (6277)

Belgegeçer | Fax: +90 456 233 1119

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Gümüşhane-Türkiye

Yayın Tarihi | Publication Date

28 Nisan 2023 | 28 April 2023

e-ISSN

2148-5232

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 11 – Sayı 1, Bahar 2023 | Volume 11 – Issue 1, Spring 2023

GSÜ Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi ve Yayın Kurulu Başkanı | Owner on the behalf of Fac. of Letters at GSÜ & Head of the Editorial Board

Prof. Dr. Bayram NAZIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Baş Editör | Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Merve KARAÇAY TÜRKAL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Editör | Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi İter Kutlu HATİPOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Zehra YAZBAHAR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Fatih IŞIK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

&

Arş. Gör. Alperen GENÇOSMANOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

&

Arş. Gör. Gökhan DEMİRAL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Arş. Gör. Ayşenur KÖR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Arş. Gör. Ahmet URUK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 11 – Sayı 1, Bahar 2023 | Volume 11 – Issue 1, Spring 2023

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [1]

Prof. Dr. Ercan ALKAYA

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazig-Turkey
&

Prof. Dr. Ahmet BURAN

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazig-Turkey
&

Prof. Dr. Kemal ÇELİK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat-Turkey
&

Prof. Dr. Önder DUMAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. M. Ülkü ELİUZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&

Prof. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul Medeniyet University, Istanbul-Turkey
&

Prof. Dr. Mine KEHA

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜGURLU

Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Technical University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. M. Hanifi MACİT

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Yunus ÖZGER

Bozok Üniversitesi, Yozgat-Türkiye | Bozok University, Yozgat-Turkey
&

Prof. Dr. M. Temel ÖZTÜRK

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [2]

Prof. Dr. Şaban SAĞLIK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Prof. Dr. Haşim ŞAHİN

Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye | Sakarya University, Sakarya-Turkey
&

Prof. Dr. Kamran TALATTOF

Arizona Üniversitesi, Arizona ABD | Arizona University, Arizona-ABD
&

Prof. Dr. Ufuk TAVKUL

Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara University, Ankara-Turkey
&

Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. Ali UTKU

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&

Prof. Dr. Müge YILMAZ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Marmara University, İstanbul-Turkey
&

Prof. Dr. Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER

İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul University, İstanbul-Turkey
&

Prof. Dr. Mehmet TOPAL

Anadolu Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Anadolu University, Eskişehir-Turkey
&

Doç. Dr. S. Atakan ALTINÖRS

Galatasaray Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Galatasaray University, İstanbul-Turkey
&

Doç. Dr. Serdar BULUT

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya-Türkiye | Alanya Alaaddin Keykubat University, Antalya-Turkey
&

Doç. Dr. Tetiana GRYGORIEVA

Kiev-Mohyla Akademisi Ulusal Üniversitesi, Kiev-Ukrayna | National University of Kyiv-Mohyla Academy,
Kyiv-Ukraine
&

Doç. Dr. Gül KOÇSOY

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkey

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [3]

Doç. Dr. Kemal SAYLAN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ

Selçuk Üniversitesi, Konya-Türkiye | Selçuk University, Konya-Turkey

&

Doç. Dr. Taalay ŞARŞEMBİYEVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Manas-Kırgızistan | Kyrgyz-Turkish Manas University, Manas-Kyrgyzstan

&

Doç. Dr. Orhan BİNGÖL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Sefa ERBAŞ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Celal YEŞİLÇAYIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Adilhan ADİLOĞLU

Akdeniz Üniversitesi, Antalya -Türkiye | Akdeniz University, Antalya -Turkey

&

Doç. Dr. Üyesi İlhan GÖK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Üyesi M. Fatih GÖKÇEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜRCAN

Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Medeniyet University, Istanbul-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN

Giresun Üniversitesi, Giresun -Türkiye | Giresun University, Giresun -Turkey

&

Dr. Michal WASIUCIONEK

Nicolae Lorga Tarih Enstitüsü, Bükreş-Romanya | Nicolae Lorga Institute of History, Bucharest-Romania

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 11 – Sayı 1, Bahar 2023 | Volume 11 – Issue 1, Spring 2023

Hakem Kurulu | Board of Referees [1]

Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye)

&

Prof. Dr. Ünsal BEKDEMİR

(Giresun Üniversitesi, Giresun-Türkiye | Giresun University, Giresun-Turkiye)

&

Prof. Dr. Engin ÇETİN

(Çukurova Üniversitesi, Adana-Türkiye | Cukurova University, Adana-Turkiye)

&

Prof. Dr. Erkan GÖKSU

(Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir-Türkiye | Dokuz Eylul University, İzmir-Turkiye)

&

Prof. Dr. Hacı Ömer BUDAK

(Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale-Türkiye | Kırıkkale University, Kırıkkale-Turkiye)

&

Prof. Dr. Gülpınar AKBULUT ÖZPAY

(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas-Türkiye | Sivas Cumhuriyet, Sivas-Turkiye)

&

Prof. Dr. Serhat ZAMAN

(Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa-Türkiye | Bursa Uludag University, Bursa-Turkiye)

&

Doç. Dr. Recep ÇELİK

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye)

&

Doç. Dr. Fatih ÖZÇELİK

(Düzce Üniversitesi, Düzce-Türkiye | Duzce University, Duzce-Turkiye)

&

Doç. Dr. İlhan GÖK

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkiye)

Hakem Kurulu | Board of Referees [2]

Doç. Dr. Şefaattin DENİZ

(İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul University, Istanbul-Turkiye)

&

Doç. Dr. Mehmet Fatih GÖKÇEK

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkiye)

&

Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN

(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkiye)

&

Doç. Dr. Osman TAŞKIN

(Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis-Türkiye | Kilis 7 Aralik University, Kilis-Turkiye)

&

Doç. Dr. Adem PEKER

(Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkiye)

&

Doç. Dr. Yüksel EROĞLU

(Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon-Türkiye | Afyon Kocatepe University, Afyon-Turkiye)

&

Doç. Dr. Nasrullah UZMAN

(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara-Turkiye)

&

Doç. Dr. Ülkü KÖKSAL

(Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Teknik University, Trabzon-Turkiye)

&

Doç. Dr. Serkan TÜRKOĞLU

(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat-Turkiye)

&

Doç. Dr. Salih BİRİNCİ

(Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Fatih UYAR

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkiye)

Hakem Kurulu | Board of Referees [3]

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ARIKAN

(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize-Türkiye | Recep Tayyip Erdogan University, Rize-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Peyami Safa GÜLAY

(Samsun Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Samsun University, Samsun-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Kuttusi ZORLU

(Ardahan Üniversitesi, Ardahan -Türkiye | Ardahan University, Ardahan-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Mehtap YÜCEL GÜNGÖR

(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın-Türkiye | Aydın Adnan Menderes University, Aydın -Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Haydeh FARAJİ

(İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul Aydın University, Istanbul-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Bahar AKOĞLU

(İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul Nisantasi University, Istanbul-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Sevim ERDEM YILDIZ

(Munzur Üniversitesi, Tunceli-Türkiye | Munzur University, Tunceli-Turkiye)

&

Dr. Öğr. Üyesi Hadi BELGE

(Amasya Üniversitesi, Amasya-Türkiye | Amasya University, Amasya-Turkiye)

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

[1]. Zeynep GÜMÜŞ DEMİR. Üniversite Öğrencilerinde Bilişsel Duygu Düzenleme, Stresle Başa Çıkma ve Akademik Öz Yeterlilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi | Investigation of the Relationship between Cognitive Emotion Regulation, Coping with Stress and Academic Self-Efficacy in University Students, *Mavi Atlas* 11(1)/2023: 1-16.

[2]. Uğur UZUNKAYA. Budist Anlatı Metinlerine Ait Muhtelif Eski Uyghurca Fragmanlar | Various Old Uyghur Fragments of Buddhist Narrative Texts, *Mavi Atlas* 11(1)/2023: 17-36.

[3]. Murat HANİLÇE – İsmail TURAN. 15. Yüzyılda Birer Seyyah Olarak Dervişler ve Birer Seyahatname Olarak Menâkıbnâmeler-Velâyetnâmeler: Kaygusuz Abdal ve Otman Baba Örnekleri | The Dervishes as Voyager and the Menâkıbnâmes-Velâyetnâmes as Travels in the 15th Century: Examples of Kaygusuz Abdal and Otman Baba, *Mavi Atlas* 11(1)/2023: 37-53.

[4]. Vedat MERAL. Babür İmparatorluğu'nda Padişah Unvanları ve "Gazi" Padişahlar | Titles of Sultans and "Gazi" Sultans in the Baburid Empire, *Mavi Atlas* 11(1)/2023: 54-62.

[5]. Serkan CENGİZ – Ferdi YAĞAN – Fatih KARA – Zarife DÖRTYOL. Ergenlerde Akademik Beklentilere İlişkin Stres, Akademik Motivasyon ve Okul Tükenmişliği Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi | Examining the Relationships between Stress, Academic Motivation, and School Burnout on Academic Expectations in Adolescents, *Mavi Atlas* 11(1)/2023: 63-75.

[6]. Mustafa MÜJDECİ – Cem KARAKILIÇ. Caleb Frank Gates'e Göre Atatürk ve Yeni Türkiye | Atatürk and the New Turkey According to Caleb Frank Gates, *Mavi Atlas* 11(1)/2023: 76-86.

[7]. Ömer ÜNSAL – Sedat AVCI. Akıllı Şehir Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme ve Türkiye | Akıllı Şehir Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme ve Türkiye, *Mavi Atlas* 11(1)/2023: 87-104.

[8]. Mutlu KAYA. Coğrafi İşaretli Ürünlerin Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi: Samsun Örneği | Evaluation of Geographically Indicated Products in Terms of Sustainability: The Case of Samsun, *Mavi Atlas* 11(1)/2023: 105-119.

[9]. Derya ÇAKICI. İngiliz İdaresi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Toplumsal Meselelerinin Çözümünde Dr. Fazıl Küçük'ün Rolü | The Role of Dr. Fazil Kuçuk

in the Resolution of Social Issues of the Turkish Cypriots During the British Administration, *Mavi Atlas* 11(1)/2023: 120-139.

[10]. Mehmet Kasım EROL. Komüniteryan Düşüncede Çokkültürlülük | Multiculturalism in Communitarian Thought, *Mavi Atlas* 11(1)/2023: 140-146.

[11]. Dilek YALÇIN. Hanyalı Nûrî Osmân Divânı'nda Naat | Naat in the Divan of Nuri Osman from Hania, *Mavi Atlas* 11(1)/2023: 147-172.

[12]. Mesut DEMİR. Sünbülzâde Mehmed Vehbî Efendi'nin İran Elçiliği ve 1775 Tarihli Sefâret Takrîri | Sünbülzâde Mehmed Vehbi Efendi's Embassy to Iran and the Embassy Report Dated 1775, *Mavi Atlas* 11(1)/2023: 173-192.

[13]. Mehmet ÜZÜLMEZ – Mehmet DENİZ – Mustafa GÜRÇEŞME. Giresun Şehrinde Okullara Erişimin Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile Analizi | Analysis of Access to Schools in Giresun with Geographical Information Systems (GIS), *Mavi Atlas* 11(1)/2023: 193-207.

[14]. Fikret USLUCAN – Abdurrahman ARSLAN. Psikanalitik Edebiyat Eleştirisi Açısından Kar ve İnci Romanı Üzerine Bir Değerlendirme | An Evaluation of the Novel Snow and Pearl in terms of Psychoanalytic Literary Criticism, *Mavi Atlas* 11(1)/2023: 208-221.

Mavi Atlas Hakkında | About *Mavi Atlas*.

Yayın İlkeleri | Publication Principles.

Yazar Rehberi | Author Guidelines.

Zeynep GÜMÜŞ DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof

Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul-TÜRKİYE
Üsküdar University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Psychology, Istanbul-TURKIYE

ORCID: 0000-0003-4474-4813

zeynep.gumus@uskudar.edu.tr

Üniversite Öğrencilerinde Bilişsel Duygu Düzenleme, Stresle Başa Çıkma ve Akademik Öz Yeterlilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Öz

Ergenlikten yetişkinliğe geçiş döneminde yer alan 18-25 yaşlar arası, ortaya çıkan/beliren yetişkinlik dönemi olarak ifade edilmektedir. Genellikle üniversite öğrencilerinin de yer aldığı bu gelişim dönemi beraberinde getirdiği değişimler nedeniyle yaşam seyri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu dönemin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağı düşünülen araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinde bilişsel duygu düzenleme, stresle başa çıkma ve akademik öz yeterlilik arasındaki ilişkinin incelenmesidir. İlişkisel tarama modeli kullanılan bu çalışmada katılımcılar basit-rastgele örneklem yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmanın örneklem grubunu 289 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcılara Sosyodemografik Bilgi Formu, Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği (BDDÖ), Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBTÖ) ve Akademik Öz Yeterlilik Ölçeği çevrim içi olarak uygulanmıştır. Araştırmanın istatistiksel analizleri SPSS 25.00 ile yapılmış olup tek yönlü varyans analizi ve bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilere göre üniversite öğrencilerinin bilişsel duygu düzenleme ve stresle başa çıkma düzeyleri arasında orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca akademik öz-yeterlilik ile bilişsel duygu düzenleme ve stresle başa çıkma düzeyleri arasında da pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Cinsiyet değişkenine göre kendine güvenli yaklaşım erkek katılımcılarda daha yüksek ortalamaya sahipken, çaresiz yaklaşımın kadın katılımcılarda daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın üniversite öğrencilerinin sorunlarının belirlenmesi ve buna yönelik önlemlerin alınmasında klinik uygulamalar, eğitim psikolojisi ve ilgili akademik çalışmalara katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel Duygu Düzenleme, Stresle Başa Çıkma, Akademik Öz Yeterlilik, Üniversite Öğrencileri.

Investigation of the Relationship between Cognitive Emotion Regulation, Coping with Stress and Academic Self-Efficacy in University Students

Abstract

Between the ages of 18-25, which takes place in the transition period from adolescence to adulthood, it is expressed as the emerging/emerging adulthood period. This developmental period, which generally includes university students, has a significant impact on the course of life due to the changes it brings. The aim of the research, which is thought to contribute to a better understanding of this period, is to examine the relationship between cognitive emotion regulation, coping with stress and academic self-efficacy in university students. In this study, in which the relational screening model was used, the participants were determined by simple-random sampling method. The sample group of the study consists of 289 university students. The Sociodemographic Information Form, Cognitive Emotion Regulation Scale (CDI), Stress Coping Styles Scale (SSTS), and Academic Self-Efficacy Scale were administered online to the participants. Statistical analyzes of the research were made with SPSS 25.00 and one-way analysis of variance and independent samples t-test were used. According to the data obtained from the research, it was determined that there was a moderately positive and significant relationship between the cognitive emotion regulation and the levels of coping with stress of university students. In addition, it was found that there was a positive and moderately significant relationship between academic self-efficacy and cognitive emotion regulation and levels of coping with stress. According to the gender variable, the self-confident approach has a higher average in male participants, while the helpless approach has a higher average in female participants. It is thought that this research will contribute to clinical applications, educational psychology and related academic studies in determining the problems of university students and taking precautions for this.

Keywords: Cognitive Emotion Regulation, Coping with Stress, Academic Self-Efficacy, University Students

Giriş

Yıllar içerisinde giderek artan insan ömrü, yaşam boyu gelişim yaklaşımına olan ilgiyi artırmıştır. Yaşam boyu gelişim biyolojik, psikolojik ve sosyo-kültürel boyutları olan çok disiplinli bir yaklaşımdır. İnsan ömrünün dönemleri, kendine has özellikleri olan ve aynı zamanda kişisel farklılıkları içeren süreçlerdir. Kişinin yaşamında belirli özelliklerle tanımlanan zaman dilimi gelişim dönemi olarak ifade edilir (Santrock, 2014). Bu dönemlerden biri olan 18-25 yaş aralığını Jeffrey Arnett (2000), *beliren yetişkinlik* olarak tanımlamakta olup, bu dönemin ne ergenlik ne de genç yetişkinlik olduğunu savunmaktadır. Ergenliğin sonlarından 20'li yaşlara kadar olan yıllar yalnızca geçiş olaylarıyla değil, aynı zamanda daha öznel bir yetişkinliğe erişmiş olma duygusuyla tanımlanan bir dönemdir (Arnett, 2003). Üniversite dönemi daha bağımsız ve yetişkin dönemine geçiş olarak görülmektedir. Genellikle beliren yetişkinlik dönemine denk gelen üniversite yılları birçok kişi için bazı zorlukları (yeni bir çevreye uyum sağlamak, yeni ilişkiler kurmak, çok boyutlu engeller gibi) beraberinde getirebilmektedir. Birçok araştırma üniversite öğrencilerinin stresörlerle başa çıkmakta zorlandığını göstermektedir (Beiter vd., 2015; Mackenzie vd., 2011; Teixeira, Brandao & Dores, 2021). Herkes için farklı anlamlara gelebilen stres kavramı biyokimyasal, fizyolojik, davranışsal ve psikolojik değişimlerin rol aldığı bir süreçtir. Stres insanların çevreleri ile olan etkileşimlerini ve uyumlarını içermektedir. Başka bir ifadeyle çevre uyumu yüksek olan bireyler, olumsuz birey-çevre uyumu olan bireylere göre stresi daha iyi yönetebilmektedirler. Kişinin bir stresörle karşılaştığında yaşayacağı stres düzeyinde olayın birincil değerlendirilmesi (olay kişi için stres yaratan bir durum mu) ve ikincil değerlendirmesi (kişinin olayla baş edebilme düzeyi) belirleyici olmaktadır (Ogden, 2012).

Birçok değişime adaptasyonu gerektiren üniversite hayatında, öğrencilerin yaşamlarının bir parçası olan stres ve baş etme biçimleri yaşam kalitelerini etkilemektedir. Aynı zamanda iyi yönetilemeyen stres öğrenciler arasında ruh sağlığı problemlerine yol açabilmektedir (Babicka-Wirkus vd., 2021). Stres algısı öznel ve değişken bir olgudur. Sahip olunan başa çıkma stratejileri, stresin kişi üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini belirlemektedir. Stresi yönetebilmek için bireyler farklı stratejiler kullanabilirler. Bilişsel ve davranışsal kaynakları harekete geçirmeyi içeren stresle başa çıkma sürecini kişisel özellikler (sosyodemografik özellikler ve kişilik faktörleri gibi) etkilemektedir. Aynı zamanda stresli durumun doğası da bu süreçte belirleyici bir faktördür (Hobfoll, 2006). İnsanlar yaşamları boyunca, küçük ya da büyük sorunlarla karşılaşır ve her bireyin problemlerle kendine has baş etme yöntemleri vardır. Bazen seçilen yöntemler sorunu çözmede yeterli ve uygun olmayabilir. Problem karşısında etkili çözümler geliştirilememesi psikolojik sorunlara zemin hazırlamaktadır (Konaszewski, Niesiobedzka & Surzykiewicz, 2021).

Duygu, içsel ve dışsal uyaranlara verilen tepkilerin eşlik ettiği öznel bir durumdur (Suri & Gross, 2022). İnsanlar yaşadıkları duygusal gerilimden bir an önce kurtulmak için tepkisel ve etkin olmayan davranışlarda bulunabilirler. Etkin müdahale yöntemleri arasında psikososyal beceri eğitimi ve etkin baş etme yöntemleri ile bireylere yetkinlikler kazandırmak bulunmaktadır (Ashori & Najafi, 2021). Problem çözme beceri eğitiminin amacı stresin ve birçok olumsuz yaşam olayının baş edilebilir bir durum olduğunu fark ettirmektir. Ayrıca stresle etkili baş etme stratejileri arasında duygu yönetimi de bulunur. Gerçeği inkâr etmek, öfke ve hayal kırıklığını dışa vurmaya strese karşı potansiyel olarak yıkıcı tepkiler olarak görülürken, duygu düzenleme daha etkili problem çözmeye izin verir (Hobfoll, 2006). Stresli durumlarda duyguları ifade edebilmek düşmanlık duygusu ve depresyon düzeylerini düşürebilmektedir. Duyguların her zaman kontrol edilmesi gerekmez ancak onları düzenlemenin uyarlanabilir olduğu durumlarda, örneğin eğitim ortamlarında, kullanılacak çeşitli stratejiler bulunmaktadır. Bilişsel yeniden değerlendirme, vücudu ve beyni etkileyen genel olarak uyarlanabilir bir stratejidir (McRae, 2016). Bilişsel yeniden değerlendirme, duygusal anlamı değiştirecek şekilde yeniden gözden geçirme, yeniden çerçeveleme veya yeni bir bakış açısı kazanma girişimlerini ifade eder. Uyumsuz ve uyumsuz duygu düzenleme stratejilerinin kullanımı ve bilişsel kaçınma, öğrencilerin stresli durumlardan nasıl

kurtuldukları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Amani vd., 2021). Genç nüfusun yaşamış olduğu sorunlar yaşam memnuniyetlerini azaltarak onları savunmasız hale getirebilmektedir. Bilişsel duygu düzenleme bireylere olumsuz yaşam olayları karşısında esneklik kazandırmaktadır. Esneklik ise stresli durumlarda faydalı eylemlerde bulunabilmek için harekete geçmeyi ve adaptif başa çıkmayı kolaylaştırır (Innes, 2017).

Öz yeterlilik, kişilerin bir hedefe ulaşmak için kendi yeteneğini ve buna olan inancını ifade eder (Yokoyama, 2019). Akademik öz yeterlilik ise kişilerin akademik alanda başarı sağlaması ve belirlemiş olduğu amaçlara ulaşmasıyla ilgili bir kavramdır (Sirois, 2004). Akademik öz-yeterlilik, kişilerin yeteneklerine ve başarabileceklerine olan inançlarıdır (Schunk & Ertmer, 2000). Akademik alanda yüksek öz yeterliliği olan öğrencilerin öğrenme motivasyonu daha yüksektir. Ayrıca bu öğrenciler daha yüksek akademik başarıya sahiptir (Waaktaar & Torgersen, 2013). Öz yeterliliği düşük olan öğrencilerin görevlerini yapmaktan daha çok kaçındıkları ve yüksek erteleme özelliklerine sahip oldukları ileri sürülmektedir (Sadi & Uyar, 2013).

Yaşamın yeni bir dönemi olarak gençliğin sonlarından 20'lerin ortalarına kadar olan bu yaş dönemini daha iyi tanımak için daha fazla çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Hayatın önemli dönemlerinden olan bu süreç gelecek yaşam dönemleri için de belirleyicidir. Örneğin dünya çapında gençlerin önemli bir yüzdesi ruh sağlığı sorunları yaşar ve Dünya Sağlık Örgütü, tüm ruhsal bozuklukların yarısından fazlasının gençlik döneminde başladığını belirterek, gençlerin ruh sağlığına özel bir vurgu yapmaktadır (Nagata, 2020). Ruh sağlığı, her yaşta bireysel uyum ve gelişim sürecinin önemli bir yönüdür (Konaszewski, Niesiobedzka & Surzykiewicz, 2021). Akademik başarı, eğitimin her kademesinde hem öğrenenler hem de eğitim sistemleri için bir hedeftir. Bu konuda yapılan her araştırma bahsi geçen sorunların belirlenmesi ve önlenmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca geliştirilecek önlemler öğrencilerin yeni bir ortam olan üniversiteye uyum sağlamalarına yardımcı olacaktır. Üniversite öğrencilerinde bilişsel duygu düzenleme, stresle başa çıkma ve akademik öz yeterlilik arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlayan bu araştırmanın da ilgili alanda çalışan araştırmacılara ve eğitim psikologlarına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma iki ya da daha fazla değişken arasındaki bağlantının ortaya çıkarılmasını (Creswell, 2019) sağlayan ilişkisel tarama modeline uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Örnekleme Grubu

Araştırmanın örnekleme grubu bir popülasyonun her üyesinin eşit seçilme şansına sahip olduğu basit-rastgele örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmanın örnekleme grubunu İstanbul'da bulunan bir üniversitenin 289 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcıların %85,5'i kadın %14,5'i erkektir. Çalışmaya katılanların yaşlarının ortalaması ($\bar{X}=23$, $SS=3$); minimum yaş 19, maksimum yaş 33'dir.

Veri Toplama Araçları

Katılımcılardan ölçekleri doldurmadan önce Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu ile onay alınmış daha sonra; Sosyodemografik Bilgi Formu, Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği (BDDÖ), Akademik Öz Yeterlilik Ölçeği (AKÖYÖ) ve Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBTÖ) çevrim içi (Google Forms) olarak uygulanmıştır.

Sosyodemografik Bilgi Formu

Çalışmaya katılan bireylerin demografik özelliklerini saptamak için araştırmacı tarafından oluşturulan form, katılımcıların cinsiyet, yaş, anne ve babalarının eğitim durumları gibi bilgileri sorgulamaktadır.

Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği (BDDÖ)

BDDÖ, olumsuz olaylar veya durumlar yaşadıktan sonra kişinin kullandığı bilişsel duygu düzenleme stratejilerini (veya bilişsel başa çıkma stratejilerini) belirlemek için oluşturulmuş çok boyutlu bir ölçektir. Garnefski, Kraaij ve Spinhoven tarafından 2002 yılında geliştirilen ölçeğin Türkçeye uyarlanması Onat ve Otrar (2010) tarafından yapılmıştır. BDDÖ, 36 madde ve 9 alt boyuttan oluşan, beşli likert tipte bir öz bildirim ölçeğidir. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri .78'dir.

Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (SBTÖ)

SBTÖ Folkman ve Lazarus (1980) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması Şahin ve Durak tarafından 1995 yılında yapılmıştır. SBTÖ, 30 madde ve 5 alt boyuttan oluşan, dördümlü likert tipte bir öz bildirim ölçeğidir. Ölçeğin alt boyutları ve güvenilirlik katsayıları; iyimser yaklaşım ($\alpha=0,49$ ile $\alpha=0,68$), çaresiz yaklaşım ($\alpha=0,64$ ile $\alpha=0,73$), kendine güvenli yaklaşım ($\alpha=0,62$ ile $\alpha=0,80$), boyun eğici yaklaşım ($\alpha=0,47$ ile $\alpha=0,72$), sosyal desteğe başvurma ($\alpha=0,45$ ile $\alpha=0,47$) şeklinde bildirilmiştir. Ölçeğin 1. ve 9. maddeleri ters olarak puanlanmaktadır (Şahin ve Durak, 1995).

Akademik Öz Yeterlilik Ölçeği (AKÖYÖ)

AKÖYÖ Kandemir tarafından geliştirilmiş 19 madde ve 3 alt boyuttan oluşan bir öz bildirim ölçeğidir. Ölçeğin alt boyutları; akademik sorunlarla başa çıkma, akademik çabalar ve akademik planlamadır. Ölçeğin derecelendirilmesi 5'li likert (1=kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) şeklindedir. Cronbach alfa iç-tutarlılık katsayısı ölçeğin bütünü için 92 olarak bulunmuştur (Kandemir, 2014).

İşlem

Araştırma için ilk olarak Üsküdar Üniversitesi Girişimsel Olmayan Etik Kurul Başkanlığı'ndan, 31.08.2022 tarih ve 61351342/2022-12 sayılı etik kurul onayı daha sonra katılımcılardan bilgilendirilmiş olur formu ile araştırmaya gönüllü katıldıklarına dair onayları alınmıştır. Üniversite öğrencisi olan katılımcılara çevrimiçi olarak Sosyodemografik Bilgi Formu, BDDÖ, AKÖYÖ ve SBTÖ uygulanmıştır. Ölçeklerin doldurulma süresi yaklaşık 15 dakikadır. Son olarak ölçeklerden elde edilen veriler analiz edilmiş ve makalenin yazım süreci tamamlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmanın istatistiksel analizleri SPSS 25.00 ile yapılmış olup normal dağılım varsayımı değerlendirmek için basıklık ve çarpıklık katsayılarına bakılmıştır (Hahs-Vaughn & Lomax, 2020). Daha sonra gruplar arası anlamlı farkı saptamak için Bağımsız Gruplar t-testi ve Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır.

Tablo 1

BDDÖ, SBTÖ, AKÖYÖ'nün Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

	Çarpıklık	Basıklık
Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği		
Kabul Etme	-0,075	0,312
Pozitif Tekrar Odaklanma	0,003	-0,469
Plana Tekrar Odaklanma	-0,292	-0,234
Pozitif Yeniden Gözden Geçirme	-0,278	-0,076

Bakış Açısına Yerleştirme	-0,092	-0,155
Düşünceye Odaklanma	-0,284	0,295
Kendini Suçlama	0,261	-0,301
Yıkım	0,292	-0,731
Diğerlerini Suçlama	0,251	0,051
Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği		
İyimser Yaklaşım	0,079	-0,191
Kendine Güvenli Yaklaşım	-0,130	-0,707
Çaresiz Yaklaşım	0,126	-0,501
Boyun Eğici Yaklaşım	0,274	-0,280
Sosyal Desteğe Başvurma Yaklaşımı	-0,412	-0,123
Akademik Öz Yeterlik Ölçeği		
Akademik Sorunlarla Başa Çıkmaya Yönelik Öz Yeterlik	-0,170	-0,515
Akademik Çabaya Yönelik Öz Yeterlik	-0,348	-0,503
Akademik Planlamaya Yönelik Öz Yeterlik	-0,259	-0,376

Bulgular

Betimsel İstatistik Bulguları

Tablo 2

Katılımcıların Demografik Özellikleri

		n	%
Cinsiyet	Kadın	247	85.5
	Erkek	42	14.5
	Toplam	289	100.0
Eğitim Düzeyi	2. sınıf	115	39.8
	3. sınıf	74	25.6
	4. sınıf	100	34.6
	Toplam	289	100.0
Anne Eğitim Düzeyi	İlkokul	87	30.1
	Ortaokul	45	15.6
	Lise	91	31.5
	Lisans	56	19.4
	Lisansüstü	10	3.5
	Toplam	289	100.0
Baba Eğitim Düzeyi	İlkokul	44	15.2

Ortaokul	53	18.3
Lise	109	37.7
Lisans	64	22.1
Lisansüstü	19	6.6
Toplam	289	100.0

Katılımcıların %85,5'i kadın, %14,5'i erkek, %39,8'i 2.sınıfa, %25,6'sı 3.sınıfa, %34,6'sı 4.sınıfa gidiyor, %30,1'inin annesi ilkokul mezunu, %15,6'sının annesi ortaokul mezunu, %31,5'inin annesi lise mezunu, %19,4'ünün annesi lisans mezunu, %3,5'inin annesi lisansüstü mezunu, %15,2'sinin babası ilkokul mezunu, %18,3'ünün babası ortaokul mezunu, %37,7'sinin babası lise mezunu, %22,1'inin babası lisans mezunu, %6,6'sının babası lisansüstü mezunudur.

Tablo 3

Katılımcıların Yaşlarına Ait Tanımlayıcı Değerler

	n	Min	Maks	\bar{X}	Ss.
Yaş	289	19	35	23	3

Çalışmaya katılanların yaşlarının ortalaması ($\bar{X}=23$, $SS=3$), minimum yaş 19, maksimum yaş 33'dir.

Tablo 4

BDDÖ, SBTÖ, AKÖYÖ'den Elde Edilen Puanların Tanımlayıcı Değerleri

	n	Min	Maks	\bar{X}	Ss.
Bilişsel Duygu Düzenleme Ölçeği					
Kabul Etme	289	5	20	12.92	2.35
Pozitif Tekrar Odaklanma	289	5	19	11.29	2.92
Plana Tekrar Odaklanma	289	7	20	14.55	2.68
Pozitif Yeniden Gözden Geçirme	289	6	20	14.23	2.93
Bakış Açısına Yerleştirme	289	5	19	12.58	2.49
Düşünceye Odaklanma	289	4	20	14.30	2.81
Kendini Suçlama	289	5	18	11.59	2.39
Yıkım	289	4	17	9.49	3.12
Diğerlerini Suçlama	289	4	18	10.28	2.53
Stresle Başa Çıkma Tarzları Ölçeği					
İyimser Yaklaşım	289	1	4	2.63	0.57
Kendine Güvenli Yaklaşım	289	2	4	3.01	0.61
Çaresiz Yaklaşım	289	1	4	2.49	0.71
Boyun Eğici Yaklaşım	289	1	4	2.31	0.56

Sosyal Desteğe Başvurma Yaklaşımı	289	1	4	2.57	0.73
Akademik Öz Yeterlik Ölçeği	289	25	95	67.93	14.67
Akademik Sorunlarla Başa Çıkmaya Yönelik Öz Yeterlik	289	15	55	38.87	8.69
Akademik Çabaya Yönelik Öz Yeterlik	289	6	20	15.17	3.25
Akademik Planlamaya Yönelik Öz Yeterlik	289	4	20	13.89	3.51

Kabul Etme ortalaması ($\bar{X}=12.92$, $SS=2.35$), Pozitif Tekrar Odaklanma ortalaması ($\bar{X}=11.29$, $SS=2.92$), Plana Tekrar Odaklanma ortalaması ($\bar{X}=14.55$, $SS=2.68$), Pozitif Yeniden Gözden Geçirme ortalaması ($\bar{X}=14.23$, $SS=2.93$), Bakış Açısına Yerleştirme ortalaması ($\bar{X}=12.58$, $SS=2.49$), Düşünceye Odaklanma ortalaması ($\bar{X}=14.30$, $SS=2.81$), Kendini Suçlama ortalaması ($\bar{X}=11.59$, $SS=2.39$), Yıkım ortalaması ($\bar{X}=9.49$, $SS=3.12$), Diğerlerini Suçlama ortalaması ($\bar{X}=10.28$, $SS=2.53$), İyimser Yaklaşım ortalaması ($\bar{X}=2.63$, $SS=0.57$), Kendine Güvenli Yaklaşım ortalaması ($\bar{X}=3.01$, $SS=0.61$), Çaresiz Yaklaşım ortalaması ($\bar{X}=2.49$, $SS=0.71$), Boyun Eğici Yaklaşım ortalaması ($\bar{X}=2.31$, $SS=0.56$), Sosyal Desteğe Başvurma Yaklaşımı ortalaması ($\bar{X}=2.57$, $SS=0.73$), Akademik Öz Yeterlik Ölçeği ortalaması ($\bar{X}=67.93$, $SS=14.67$), Akademik Sorunlarla Başa Çıkmaya Yönelik Öz Yeterlik ortalaması ($\bar{X}=38.87$, $SS=8.69$), Akademik Çabaya Yönelik Öz Yeterlik ortalaması ($\bar{X}=15.17$, $SS=3.25$), Akademik Planlamaya Yönelik Öz Yeterlik ortalaması ($\bar{X}=13.89$, $SS=3.51$) olduğu görülmektedir.

Tablo 5

BDDÖ, SBTÖ Arasındaki İlişki

	Diğerlerini Suçlama	İyimser Yaklaşım	Kendine Güvenli Yaklaşım	Çaresiz Yaklaşım	Boyun Eğici Yaklaşım	Sosyal Desteğe Başvurma Yaklaşımı
Kabul Etme	.151*	0.047	.156**	.196**	.177**	-0.038
Pozitif Tekrar Odaklanma	0.014	.484**	.263**	-.185**	.189**	0.020
Plana Tekrar Odaklanma	-0.080	.450**	.568**	-.250**	0.045	-0.026
Pozitif Yeniden Gözden Geçirme	-0.097	.555**	.568**	-.330**	.132*	0.057
Bakış Açısına Yerleştirme	.142*	.221**	.194**	0.033	.255**	-0.026
Düşünceye Odaklanma	.203**	-.230**	-0.007	.471**	-0.066	0.010
Kendini Suçlama	0.087	-.284**	-0.066	.397**	0.101	-0.101
Yıkım	.426**	-.427**	-.420**	.578**	0.082	-.205**

** $p<0.01$, * $p<0.05$ Pearson Korelasyon Testi

Kabul Etme ile Diğerlerini Suçlama ($r=.151$, $p<0.05$), Kabul Etme ile Kendine Güvenli Yaklaşım ($r=.156$, $p<0.01$), Kabul Etme ile Çaresiz Yaklaşım ($r=.196$, $p<0.01$), Kabul Etme ile Boyun Eğici Yaklaşım ($r=.177$, $p<0.01$) değişkenleri arasında zayıf düzeyde pozitif korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Pozitif Tekrar Odaklanma ile İyimser Yaklaşım ($r=.484, p<0.01$), Pozitif Tekrar Odaklanma ile Kendine Güvenli Yaklaşım ($r=.263, p<0.01$), Pozitif Tekrar Odaklanma ile Boyun Eğici Yaklaşım ($r=.189, p<0.01$) değişkenler incelendiğinde, zayıf ve orta düzeyde pozitif korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Pozitif Tekrar Odaklanma ile Çaresiz Yaklaşım ($r=-.185, p<0.01$) değişkenler arasında zayıf düzeyde negatif korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Plana Tekrar Odaklanma ile İyimser Yaklaşım ($r=.450, p<0.01$), Plana Tekrar Odaklanma ile Kendine Güvenli Yaklaşım ($r=.568, p<0.01$) değişkenler arasında orta düzeyde pozitif korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Plana Tekrar Odaklanma ile Çaresiz Yaklaşım ($r=-.250, p<0.01$) değişkenler arasında zayıf düzeyde negatif korelasyona sahip tespit edilmiştir.

Pozitif Yeniden Gözden Geçirme ile İyimser Yaklaşım ($r=.555, p<0.01$), Pozitif Yeniden Gözden Geçirme ile Kendine Güvenli Yaklaşım ($r=.568, p<0.01$), Pozitif Yeniden Gözden Geçirme ile Boyun Eğici Yaklaşım ($r=.132, p<0.05$) değişkenler arasında zayıf ve orta düzeyde pozitif korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Pozitif Yeniden Gözden Geçirme ile Çaresiz Yaklaşım ($r=-.330, p<0.01$) değişkenler arasında, orta düzeyde negatif korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bakış Açısına Yerleştirme ile Diğerlerini Suçlama ($r=.142, p<0.05$), Bakış Açısına Yerleştirme ile İyimser Yaklaşım ($r=.221, p<0.01$), Bakış Açısına Yerleştirme ile Kendine Güvenli Yaklaşım ($r=.194, p<0.01$), Bakış Açısına Yerleştirme ile Boyun Eğici Yaklaşım ($r=.255, p<0.01$) değişkenler incelendiğinde, zayıf düzeyde pozitif korelasyona sahip olduğu saptanmıştır. Düşünceye Odaklanma ile Diğerlerini Suçlama ($r=.203, p<0.01$), Düşünceye Odaklanma ile Çaresiz Yaklaşım ($r=.471, p<0.01$) değişkenler arasında zayıf ve orta düzeyde pozitif korelasyona sahip olduğu saptanmıştır.

Düşünceye Odaklanma ile İyimser Yaklaşım ($r=-.230, p<0.01$) değişkenler incelendiğinde, zayıf düzeyde negatif korelasyona sahip olduğu saptanmıştır. Kendini Suçlama ile İyimser Yaklaşım ($r=-.284, p<0.01$) değişkenler incelendiğinde, zayıf düzeyde negatif korelasyona sahip olduğu saptanmıştır. Kendini Suçlama ile Çaresiz Yaklaşım ($r=.397, p<0.01$) değişkenler arasında orta düzeyde pozitif korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Yıkım ile Diğerlerini Suçlama ($r=.426, p<0.01$), Yıkım ile Çaresiz Yaklaşım ($r=.578, p<0.01$) değişkenler incelendiğinde, orta düzeyde pozitif korelasyona sahip olduğu saptanmıştır. Yıkım ile İyimser Yaklaşım ($r=-.427, p<0.01$), Yıkım ile Kendine Güvenli Yaklaşım ($r=-.420, p<0.01$), Yıkım ile Sosyal Desteğe Başvurma Yaklaşımı ($r=-.205, p<0.01$) değişkenler arasında zayıf ve orta düzeyde negatif korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6

BDDÖ ve AKÖYÖ Arasındaki İlişki

	Akademik Sorumlarla Başa Çıkmaya Yönelik Öz Yeterlik	Akademik Çabaya Yönelik Öz Yeterlik	Akademik Planlamaya Yönelik Öz Yeterlik	
Kabul Etme	0.050	0.031	.126*	0.018
Pozitif Tekrar Odaklanma	.116*	.118*	0.020	.174**
Plana Tekrar Odaklanma	.462**	.452**	.401**	.440**

Pozitif Yeniden Gözden Geçirme	.378**	.364**	.335**	.368**
Bakış Açısına Yerleştirme	0.061	0.059	0.038	0.073
Düşünceye Odaklanma	0.023	-0.003	0.087	0.021
Kendini Suçlama	-.145*	-.163**	-0.070	-.137*
Yıkım	-.270**	-.266**	-.196**	-.287**

** $p < 0.01$, * $p < 0.05$ Pearson Korelasyon Testi

Kabul Etme ile Akademik Çabaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = .126$, $p < 0.05$) değişkenler arasında zayıf düzeyde pozitif korelasyona tespit edilmiştir.

Pozitif Tekrar Odaklanma ile Akademik Öz Yeterlik Ölçeği ($r = .116$, $p < 0.51$), Pozitif Tekrar Odaklanma ile Akademik Sorunlarla Başa Çıkmaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = .118$, $p < 0.05$), Pozitif Tekrar Odaklanma ile Akademik Planlamaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = .174$, $p < 0.01$) değişkenler incelendiğinde, zayıf düzeyde pozitif korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Plana Tekrar Odaklanma ile Akademik Öz Yeterlik Ölçeği ($r = .462$, $p < 0.01$), Plana Tekrar Odaklanma ile Akademik Sorunlarla Başa Çıkmaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = .452$, $p < 0.01$), Plana Tekrar Odaklanma ile Akademik Çabaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = .401$, $p < 0.01$), Plana Tekrar Odaklanma ile Akademik Planlamaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = .440$, $p < 0.01$) değişkenler incelendiğinde, orta düzeyde pozitif korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Pozitif Yeniden Gözden Geçirme ile Akademik Öz Yeterlik Ölçeği ($r = .378$, $p < 0.01$), Pozitif Yeniden Gözden Geçirme ile Akademik Sorunlarla Başa Çıkmaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = .364$, $p < 0.01$), Pozitif Yeniden Gözden Geçirme ile Akademik Çabaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = .335$, $p < 0.01$), Pozitif Yeniden Gözden Geçirme ile Akademik Planlamaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = .368$, $p < 0.01$) değişkenler incelendiğinde, orta düzeyde pozitif korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Kendini Suçlama ile Akademik Öz Yeterlik Ölçeği ($r = -.145$, $p < 0.05$), Kendini Suçlama ile Akademik Sorunlarla Başa Çıkmaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = -.163$, $p < 0.01$), Kendini Suçlama ile Akademik Planlamaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = -.137$, $p < 0.05$) değişkenler incelendiğinde, zayıf düzeyde negatif korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Yıkım ile Akademik Öz Yeterlik Ölçeği ($r = -.270$, $p < 0.01$), Yıkım ile Akademik Sorunlarla Başa Çıkmaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = -.266$, $p < 0.01$), Yıkım ile Akademik Çabaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = -.196$, $p < 0.01$), Yıkım ile Akademik Planlamaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = -.287$, $p < 0.01$) değişkenler arasında zayıf düzeyde negatif korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7

SBTÖ ve AKÖYÖ Arasındaki İlişki

	Akademik Öz Yeterlik Ölçeği	Akademik Sorunlarla Başa Çıkmaya Yönelik Öz Yeterlik	Akademik Çabaya Yönelik Öz Yeterlik	Akademik Planlamaya Yönelik Öz Yeterlik
Diğerlerini Suçlama	-0.051	-0.025	-0.065	-0.089
İyimser Yaklaşım	.348**	.351**	.262**	.345**
Kendine Güvenli Yaklaşım	.565**	.547**	.494**	.547**
Çaresiz Yaklaşım	-.253**	-.241**	-.190**	-.286**

Boyun Eğici Yaklaşım	-0.050	-0.053	-0.042	-0.038
Sosyal Desteğe Başvurma Yaklaşımı	-.133*	-.121*	-.144*	-.122*

** $p < 0.01$, * $p < 0.05$ Pearson Korelasyon Testi

İyimser Yaklaşım ile Akademik Öz Yeterlik Ölçeği ($r = .348, p < 0.01$), İyimser Yaklaşım ile Akademik Sorunlarla Başa Çıkmaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = .351, p < 0.01$), İyimser Yaklaşım ile Akademik Çabaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = .262, p < 0.01$), İyimser Yaklaşım ile Akademik Planlamaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = .345, p < 0.01$) değişkenler incelendiğinde, zayıf ve orta düzeyde pozitif korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Kendine Güvenli Yaklaşım ile Akademik Öz Yeterlik Ölçeği ($r = .565, p < 0.01$), Kendine Güvenli Yaklaşım ile Akademik Sorunlarla Başa Çıkmaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = .547, p < 0.01$), Kendine Güvenli Yaklaşım ile Akademik Çabaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = .494, p < 0.01$), Kendine Güvenli Yaklaşım ile Akademik Planlamaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = .547, p < 0.01$) değişkenler incelendiğinde, orta düzeyde pozitif korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çaresiz Yaklaşım ile Akademik Öz Yeterlik Ölçeği ($r = -.253, p < 0.01$), Çaresiz Yaklaşım ile Akademik Sorunlarla Başa Çıkmaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = -.241, p < 0.01$), Çaresiz Yaklaşım ile Akademik Çabaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = -.190, p < 0.01$), Çaresiz Yaklaşım ile Akademik Planlamaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = -.286, p < 0.01$) değişkenler incelendiğinde, zayıf düzeyde negatif korelasyona sahip olduğu bulunmuştur.

Sosyal Desteğe Başvurma Yaklaşımı ile Akademik Öz Yeterlik Ölçeği ($r = -.133, p < 0.05$), Sosyal Desteğe Başvurma Yaklaşımı ile Akademik Sorunlarla Başa Çıkmaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = -.121, p < 0.05$), Sosyal Desteğe Başvurma Yaklaşımı ile Akademik Çabaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = -.144, p < 0.05$), Sosyal Desteğe Başvurma Yaklaşımı ile Akademik Planlamaya Yönelik Öz Yeterlik ($r = -.122, p < 0.05$) değişkenler incelendiğinde, zayıf düzeyde negatif korelasyona sahip olduğu bulunmuştur.

Tablo 8

Cinsiyete Değişkenine Göre BDDÖ, SBTÖ, AKÖYÖ'den Elde Edilen Puanların Kıyaslanması

		n	\bar{X}	Ss.	t	Sd.	p
Kabul Etme	Kadın	247	12.85	2.29	-1.22	287	0.223
	Erkek	42	13.33	2.69			
Pozitif Tekrar Odaklanma	Kadın	247	11.33	2.88	0.58	287	0.560
	Erkek	42	11.05	3.12			
Plana Tekrar Odaklanma	Kadın	247	14.45	2.59	-1.41	50.874	0.165
	Erkek	42	15.17	3.15			
Pozitif Yeniden Gözden Geçirme	Kadın	247	14.17	2.87	-0.76	287	0.446
	Erkek	42	14.55	3.28			
Bakış Açısına Yerleştirme	Kadın	247	12.62	2.47	0.75	287	0.452
	Erkek	42	12.31	2.66			
Düşünceye Odaklanma	Kadın	247	14.26	2.82	-0.56	287	0.573

	Erkek	42	14.52	2.74			
Kendini Suçlama	Kadın	247	11.51	2.33	-1.42	287	0.157
	Erkek	42	12.07	2.69			
Yıkım	Kadın	247	9.44	3.13	-0.76	287	0.448
	Erkek	42	9.83	3.06			
Diğerlerini Suçlama	Kadın	247	10.22	2.49	-1.06	287	0.290
	Erkek	42	10.67	2.79			
İyimser Yaklaşım	Kadın	247	2.62	0.55	-0.79	287	0.429
	Erkek	42	2.69	0.66			
Kendine Güvenli Yaklaşım	Kadın	247	2.96	0.60	-3.06	287	0.002*
	Erkek	42	3.27	0.63			
Çaresiz Yaklaşım	Kadın	247	2.53	0.69	1.99	287	0.048*
	Erkek	42	2.29	0.81			
Boyun Eğici Yaklaşım	Kadın	247	2.31	0.56	0.54	287	0.587
	Erkek	42	2.26	0.59			
Sosyal Desteğe Başvurma Yaklaşımı	Kadın	247	2.59	0.72	1.45	287	0.148
	Erkek	42	2.42	0.76			
Akademik Öz Yeterlik Ölçeği	Kadın	247	67.53	14.94	-1.13	287	0.260
	Erkek	42	70.29	12.86			
Akademik Sorunlarla Başa Çıkmaya Yönelik Öz Yeterlik	Kadın	247	38.66	8.88	-0.97	287	0.331
	Erkek	42	40.07	7.45			
Akademik Çabaya Yönelik Öz Yeterlik	Kadın	247	15.02	3.23	-1.95	287	0.052
	Erkek	42	16.07	3.25			
Akademik Planlamaya Yönelik Öz Yeterlik	Kadın	247	13.85	3.55	-0.50	287	0.618
	Erkek	42	14.14	3.33			

* $p < 0.05$ Bağımsız Örneklem T-Testi

Kendine Güvenli Yaklaşım alt ölçeğinin ($t(287) = -3.06$, $p < 0.05$) cinsiyet değişkenini göre ortalamaları karşılaştırıldığında kadınların, erkeklere göre daha düşük ortalamaya sahip olduğu saptanmıştır. Çaresiz Yaklaşım alt ölçeğinin ($t(287) = 1.99$, $p < 0.05$) cinsiyet değişkenini göre ortalamaları karşılaştırıldığında kadınların, erkeklere göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tartışma

Araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinde bilişsel duygu düzenleme, akademik öz yeterlilik ve stresle başa çıkma arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bilişsel duygu düzenleme stratejileri, duyguları veya hisleri yönetmeyi sağlamaktadır. Örneğin tehdit edici veya stresli olaylarla baş etme konusunda kişilere kaynak oluşturmaktadır (Garnefski & Kraaij, 2018). Bilişsel duygu düzenleme aynı zamanda kendimizdeki veya başkalarındaki duyguları etkileme ve yönetme girişimlerini ifade

eder (McRae & Gross, 2020). Bilişsel duygu düzenleme ve başa çıkma değişkenlerinin öznel iyi oluşun anlamlı yordayıcıları olduğu görülmüştür (Sağar, 2022). Araştırmadan elde edilen sonuçlar bu bilgileri doğrular niteliktedir. Bilişsel duygu düzenleme ve stresle başa çıkma tarzları ölçeğinin bazı alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Plana tekrar odaklanma ile kendine güvenli yaklaşım ve iyimser yaklaşım arasında orta düzeyde pozitif yönde bir ilişki; pozitif yeniden gözden geçirme ile çaresiz yaklaşım arasında orta düzeyde negatif yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca kendini suçlama düzeyleri yüksek olan üniversite öğrencilerinin daha çok çaresiz yaklaşıma sahip oldukları tespit edilmiştir. Kök'ün (2016) yapmış olduğu araştırma elde edilen bulguları destekler niteliktedir. Başka bir araştırmada bilişsel duygu düzenleme stillerinin aracılık ettiği problem odaklı ve duygu odaklı başa çıkma stratejileri, üniversite öğrencileri için yaşam kalitesinin güçlü bir yordayıcısı olarak bulunmuştur (Nedaei, Paghoosh & Sadeghi-Hosnijeh, 2016).

Araştırmadan elde edilen bir diğer önemli bulgu, bilişsel duygu düzenleme düzeyi yüksek olan üniversite öğrencilerinin akademik öz-yeterliliklerinin de yüksek bulunmasıdır. Akademik öz-yeterlilikleri daha yüksek olan üniversite öğrencilerinin kendine güvenli yaklaşım, plana tekrar odaklanma ve pozitif yeniden gözden geçirme düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yüksek öz yeterlilik ile olumlu başa çıkma tarzlarının ilişkili olduğu bilinmektedir (Devonport & Lane, 2006; Luszczyńska, Gutierrez-Dona & Schwarzer, 2005; Babicka-Wirkus, 2010). Daha spesifik olarak akademik öz-yeterlilik ile ilgili elde edilen bulgularla benzer sonuçlara ulaşan araştırmalar da bulunmaktadır (Amani, 2016; Tuncalı, 2022; Laçın & Yalçın, 2018). Akademik, sosyal ve duygusal öz yeterlilik, bilişsel esneklik ve zihinsel iyi oluş arasındaki ilişkiye aracılık etmektedir. Stresle baş etme stratejileri arasında önemli bir yere sahip olan bilişsel duygu düzenleme ve bilişsel esneklik, öz yeterlilik ve zihinsel iyi oluş üzerinde de etkilidir (Demirtaş, 2020). Dolayısıyla bilişsel duygu düzenleme düzeyi yüksek olan üniversite öğrencilerinin akademik öz-yeterliliklerinin de yüksek olması beklenen bir durumdur.

Araştırma bulgularında cinsiyet değişkeni açısından stresle başa çıkma tarzları alt boyutlarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Kendine güvenli yaklaşım erkek katılımcılarda daha yüksek ortalamaya sahipken, çaresiz yaklaşımın kadın katılımcılarda daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Literatür incelendiğinde elde edilen bulgular ile tutarlı araştırma sonuçlarının olduğu görülmektedir (Ertoğan & Kocaekşi, 2014; Arsan & Koruç, 2009; Güngüz, 2017). Cinsiyet ve başa çıkma tarzları arasında anlamlı bir ilişki olmadığını bulgulayan araştırmalar da bulunmaktadır (Yamaç, 2009). Bilişsel duygu düzenleme stratejileri ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Elde edilen bu sonuçların toplumsal cinsiyet rollerinin gelişimiyle ilgili olabileceği düşünülse de, çalışmanın örneklem grubunda cinsiyet eşitliği sağlanamadığı için elde edilen sonuçla ilgili bir genelleme yapmak uygun olmayacaktır.

Son yıllarda bilişsel duygu düzenleme ile ilgili yapılan araştırmaların daha çok psikopatolojilerle (Domaradzka & Fajkowska, 2018; Garnefski & Kraaij, 2018; Wang vd., 2021) ilgili olduğu görülmektedir. Yine güncel yayınlarda öz yeterlilik ile ilgili yayınlar (Çiçek & Almalı, 2020; Gürbüz & Karakuş, 2018) daha spesifik bir değişken olan akademik öz-yeterlilikten daha fazla görünmektedir. Dolayısıyla, yapılan araştırma incelediği değişkenler açısından farklı bakış açılarına kaynak oluşturabilir. Araştırmanın bulgularının ilgili çalışma alanına katkı sunacağı düşünülse de dikkate alınması gereken bazı sınırlamaları vardır. Örneklem grubunun bir tek üniversiteden seçilmiş olması, genellenebilirlik açısından önemli bir kısıtlılık oluşturmaktadır. Dolayısıyla ileride yapılacak olan araştırmaların farklı üniversiteler, farklı bölgeler hatta kültürel karşılaştırmalara olanak sağlayabilecek farklı ülkelerden oluşması önemli katkılar sunacaktır. Araştırmanın bir diğer kısıtlılığı ise örneklem grubunda cinsiyet eşitliğinin sağlanamamış olmasıdır. Üniversite öğrencileri günlük yaşamlarında yeni bir ortama uyum sağlama, akademik performans, fazla çalışma veya gelecekteki istihdam gibi sosyal ve finansal nitelikteki birçok endişeyle karşı karşıya kalırlar. Bu faktörler genellikle öğrenciler tarafından oldukça stresli olarak algılanır ve

performanslarına hatta sağlıklarına zarar verebilir (Phang vd., 2015). Üniversite öğrencilerinin yaşadıkları sorunların üstesinden gelmek uygun duygu düzenleme eğitimi ile duygusal yeterlilik ve becerilerin artırılması ile mümkün olabilir. Araştırmadan elde edilen sonuçların da gösterdiği gibi bilişsel duygu düzenleme becerisi geliştirmek, stresle başa çıkma stratejisini beraberinde getirerek akademik öz-yeterliliklerini de artırabilir. Ayrıca üniversite öğrencilerine bu kavramlara ilişkin aydınlatıcı ve bireylerde farkındalık yaratabilecek eğitimler verilebilir.

Kaynakça

Amani, H., Habibi-Kaleybar, R., Farid, A., & Sheykhaliadeh, S. (2021). Role of cognitive emotion regulation and cognitive avoidance in the prediction of test anxiety in female students. *Rooyesh-e-Ravanshenasi Journal*, 10(5), 129-138. <http://frooyesh.ir/article-1-3007-en.html>

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>

Arnett, J. J. (2003). Conceptions of the transition to adulthood among emerging adults in American ethnic groups. *New Directions for Child and Adolescent Development*, (100), 63-76. <https://doi.org/10.1002/cd.75>

Arsan, N., & Koruç, Z. (2009). Sporcuların stresle başa çıkma stratejilerinin belirlenmesi. *Spor Hekimliği Dergisi*, 44(4), 131-138.

Ashori, M., & Najafi, F. (2021). Emotion management: Life orientation and emotion regulation in female deaf students. *Journal of Child and Family Studies*, 30(3), 723-732. <https://doi.org/10.1007/s10826-021-01912-8>

Babicka-Wirkus, A., Wirkus, L., Stasiak, K., & Kozłowski, P. (2021). University students' strategies of coping with stress during the coronavirus pandemic: Data from Poland. *PLoS One*, 16(7), 1-16. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0255041>

Beiter, R., Nash, R., McCrady, M., Rhoades, D., Linscomb, M., Clarahan, M., & Sammut, S. (2015). The prevalence and correlates of depression, anxiety, and stress in a sample of college students. *Journal of Affective Disorders*, (173), 90-96. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2014.10.054>

Creswell, J. W. (2019). *Eğitim araştırmaları*. İstanbul, Edam.

Çiçek, B., & Almalı, V. (2020). COVID-19 Pandemisi sürecinde kaygı öz-yeterlilik ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki: Özel sektör ve kamu çalışanları karşılaştırması. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 241-260. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43492>

Demirtaş, A. S. (2020). Cognitive flexibility and mental well-being in Turkish adolescents: The mediating role of academic, social and emotional self-efficacy. *Anales De Psicología/Annals of Psychology*, 36(1), 111-121. <https://doi.org/10.6018/analesps.336681>

Devonport, T. J. & Lane, A. M. (2006). Relationships between self - efficacy, coping and student retention. *Social Behavior and Personality*, 34(2), 127-138. <https://doi.org/10.2224/sbp.2006.34.2.127>

Domaradzka, E. & Fajkowska, M. (2018). Cognitive emotion regulation strategies in anxiety and depression understood as types of personality. *Frontiers in Psychology*, 9(856), 1-12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00856>

Erdoğan, C. & Kocaekşi, S. (2014). Regional league level in terms of a comparison of the sexes cope with stress improved levels of volleyball players. *Journal of Sport and Social Sciences*, 1(1), 11-19.

Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1980). An analysis of coping in a middle-aged community sample. *Journal of Health and Social Behavior*, 21(3), 219-239. <https://doi.org/10.2307/2136617>

Garnefski, N. & Kraaij, V. (2018). Specificity of relations between adolescents' cognitive emotion regulation strategies and symptoms of depression and anxiety. *Cognition and Emotion*, 32(7), 1401-1408. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2004.12.009>

Güngüz, S. (2017). *Ortaöğretim öğrencilerinin stresle başa çıkma tarzları, kontrol odağı ve psikolojik dayanıklılık düzeylerinin incelenmesi* (Tez No. 468413) [Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Gürbüz, O. & Karakuş, G. (2018). Öğretmen adaylarının dijital okuryazarlık öz-yeterliliği ölçek geliştirme çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(5), 1427-1436. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.1931>

Hahs-Vaughn, D. L. & Lomax, R. G. (2020). *Statistical Concepts*. A second course, Routledge.

Hobfoll, S. E. (2006). *Stres, kultura i społeczność: psychologia i filozofia stresu*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Innes, S. I. (2017). The relationship between levels of resilience and coping styles in chiropractic students and perceived levels of stress and well-being. *Journal of Chiropractic Education*, 31(1), 1-7. <https://doi.org/10.7899/JCE-16-2>

Kandemir, M. (2014). Akademik erteleme davranışını açıklayıcı bir model. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 4(3), 51-72. <https://doi.org/10.14527/pegegog.2014.016>

(Yüksek lisans tezi). Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Konaszewski, K., Niesiołędzka, M. & Surzykiewicz, J. (2021). Resilience and mental health among juveniles: Role of strategies for coping with stress. *Health and Quality of Life Outcomes*, 19(1), 1-12. <https://doi.org/10.1186/s12955-021-01701-3>

Kök, O. (2016). *Yetişkin bireylerde stresle başa çıkma düzeyleri ile öz-yeterlilik arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Tez No. 435244) [Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Laçın, B. G. D. & Yalçın, İ. (2018). Üniversite öğrencilerinde öz-yeterlilik ve stresle başa çıkma stratejilerinin bilişsel esnekliği yordama düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 358-371.

Luszczynska, A., Gutierrez-Dona, B. & Schwarzer, R. (2005). General selfefficacy in various domains of human functioning: Evidence from five countries. *International Journal of Psychology*, 40(2), 80-89. <https://doi.org/10.1080/00207590444000041>

Mackenzie, S., Wiegel, J. R., Mundt, M., Brown, D., Saewyc, E., Heiligenstein, E., ... & Fleming, M. (2011). Depression and suicide ideation among students accessing campus health care. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81(1), 101-107. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01077.x>

McRae, K. (2016). Cognitive emotion regulation: A review of theory and scientific findings. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, (10), 119-124. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2016.06.004>

McRae, K., & Gross, J. J. (2020). Emotion regulation. *Emotion*, 20(1), 1-9. <https://doi.org/10.1037/emo0000703>

Nagata, J. M. (2020). New findings from the health behaviour in school-aged children (HBSC) survey: Social media, social determinants, and mental health. *Journal of Adolescent Health*, 66(6), 1-2. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.03.024>

Nedaei, A., Paghooosh, A. & Sadeghi-Hosnijeh, A. (2016). Relationship between coping strategies and quality of life: Mediating role of cognitive emotion regulation skills. *Journal of Clinical Psychology*, 8(4), 35-48. <https://doi.org/10.22075/JCP.2017.2252>

Ogden, J. (2012). *Sağlık psikolojisi*, (G. Girik, Çev.). Nobel Yayınevi.

Onat, O. & Otrar, M. (2010). Bilişsel duygu düzenleme ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 31(31), 123-143.

Phang, C. K., Mukhtar, F., Ibrahim, N. & Keng, S. L. (2015). Effects of a brief mindfulness-based intervention program for stress management among medical students: The Mindful-Gym randomized controlled program study. *Advances in Health Sciences Education*, 20(5), 1115-1134. <https://doi.org/10.1007/s10459-015-9591-3>

Sadi, O. & Uyar, M. (2013). The relationship between self-efficacy, self-regulated learning strategies and achievement: A path model. *Journal of Baltic Science Education*, 12(1), 21-33.

Sağar, M. E. (2022). Ergenlerde okulda öznel iyi oluşun yordayıcıları: Duygu düzenleme, başa çıkma ve bilişsel esneklik. *Ege Eğitim Dergisi*, 23(2), 133-149. <https://doi.org/10.12984/eggefd.1060883>

Santrock, J. W. (2014). *Yaşam boyu gelişim*, (G. Yüksel, Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Schunk, D. H. & Ertmer, P. A. (2000). Self-regulation and academic learning: Self-efficacy enhancing interventions. In *Handbook of Self-Regulation*, 631-649. <https://doi.org/10.1016/B978-012109890-2/50048-2>

Sirois, F. M. (2004). Procrastination and intentions to perform health behaviors: The role of self-efficacy and the consideration of future consequences. *Personality and Individual Differences*, 37(1), 115-128. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2003.08.005>

Suri, G. & Gross, J. J. (2022). What is an emotion? A connectionist perspective. *Emotion Review*, 14(2), 99-110. <https://doi.org/10.1177/17540739221082203>

Şahin, N. H. & Durak, A. (1995). Stresle başa çıkma tarzları ölçeği: Üniversite öğrencileri için uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(34), 56-73.

Teixeira, R. J., Brandão, T., & Dores, A. R. (2021). Academic stress, coping, emotion regulation, affect and psychosomatic symptoms in higher education. *Current Psychology*, 41(11), 7618-7627. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01304-z>

Tuncalı, N. (2022). *Öğretmen adaylarında bilişsel duygu düzenleme stratejileri ve akademik öz yeterlilik arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Tez No. 722084) [Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Waaktaar, T. & Torgersen, S. (2013). Self-efficacy is mainly genetic, not learned: A multiple-rater twin study on the causal structure of general self-efficacy in young people. *Twin Research and Human Genetics*, 16(3), 651-660. <https://doi.org/10.1017/thg.2013.25>

Wang, Q. Q., Fang, Y. Y., Huang, H. L., Lv, W. J., Wang, X. X., Yang, T. T., ... & Zhang, Y. H. (2021). Anxiety, depression and cognitive emotion regulation strategies in Chinese nurses during the COVID-19 outbreak. *Journal of Nursing Management*, 29(5), 1263-1274. <https://doi.org/10.1111/jonm.13265>

Yamaç, Ö. (2009). *Üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek ile stresle başa çıkma stilleri arasındaki ilişki*. (Tez No. 234929) [Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yokoyama, S. (2019). Academic self-efficacy and academic performance in online learning: A mini review. *Frontiers in Psychology*, (9), 2794, 1-4. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02794>

Gümüş Demir, Z. (2023). Üniversite öğrencilerinde bilişsel duygu düzenleme, stresle başa çıkma ve akademik öz yeterlilik arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mavi Atlas*, 11(1), 1-16.

Ek

Etik Kurul Onay Belgesi

www.uskudaredu.tr

Altunizade Mahallesi Üniversite Sokak No:14 34662 Üsküdar/İSTANBUL
T: 0216 400 22 22 F: 0216 474 12 56 bilgi@uskudar.edu.tr

T.C.
ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ
GİRİŞİMSEL OLMAYAN ARAŞTIRMALAR
ETİK KURULU BAŞKANLIĞI

SAYI: 61351342/AĞUSTOS 2022-13

31/08//2022

Sayın Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜMÜŞ DEMİR

Üsküdar Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulunun 29/08/2022 tarihinde yapılan 09 No.lu toplantısında “**Üniversite Öğrencilerinde Bilişsel Duygu Düzenleme, Stresle Başa Çıkma ve Akademik Öz Yeterlilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**” adlı araştırma projenizin etik açıdan uygun olduğuna karar verilmiştir.

Bilgilerinize rica ederim.

Prof. Dr. Cumhuri TAŞ
Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik
Kurulu Başkanı

Uğur UZUNKAYA

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.

Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Erzurum-TURKIYE

ORCID: 0000-0003-4534-9305

uguruzunkaya@gmail.com

Budist Anlatı Metinlerine Ait Muhtelif Eski Uygurca Fragmanlar*

Öz

Eski Uygurca; temelde Budizm, Manihaizm ve Nasturi Hristiyanlığa ilişkin dinî metinlerin tercümesine dayanır. Budizm bunlar içerisinde en geniş yere sahip olandır. Hususiyetle Sanskritçe Budist külliyata ilişkin eserlerden oluşan Budist Uygur edebiyatı, içerisinde birçok farklı türde ve konuda eser bulundurulur. Bu eserler içerisinde anlatı veya masal olarak tasnif edilen metinler oldukça büyük bir paya sahiptir. Budist anlatılara ilişkin eserler kimi zaman müstakil olarak kaleme alınır, kimi zaman ise *sūtralar* gibi bazı hacimli eserler içerisindeki bölümleri oluşturur. Eski Uygurca *Daśakarmapāthavadānamālā*, *Arañemi-jātaka*, *Bodhisattva Sattvaśadba*, *İyi ve Kötü Prensi*, *Candraprabha-avadāna*, *Śarabha-jātaka* ve *Rāma* anlatısı Budist anlatı yazını söz konusu olduğunda bahsedilmesi gereken en önemli metinlerdendir. Bunların yanında bugün herhangi bir çalışmanın konusunu oluşturmayan ve hangi metne ait olduğu tespit edilememiş metin parçaları da mevcuttur. Bu metin parçaları kimi zaman Eski Uygurcada daha evvel tanıklanmamış kimi sözlerin ve kavramların ortaya çıkmasına fayda sağlamaktadır. Bununla beraber Budist anlatı metinlerinin bütünlüklü bir çerçevesinin çizilmesini ve bunun yanı sıra Sanskritçe kökenli Budist Uygur külliyatının sınırlarının belirlenmesini sağlamaktadır. Bu noktada bu yazıda 106 satır hacmindeki muhtelif konulara ilişkin şimdiye kadar neşredilmemiş Eski Uygurca anlatı türüne ait metin parçalarının filolojik neşri amaçlanmıştır. Çalışmaya dâhil edilen fragmanlar bugün Berlin Turfan Koleksiyonu'nda şu arşiv numaralarıyla korunmaktadır: U 1946a; U 1946b; U 1126; U 1867; U 2011 ve U 2109+U 2003. Çalışmada bahsi geçen bu fragmanların çeviri yazısı, harf çevirisi, Türkiye Türkçesine çevirisi, metne ilişkin notları ve dizin/sözlüğü sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca, Budizm, masal, anlatı, metin neşri.

Various Old Uyghur Fragments of Buddhist Narrative Texts

Abstract

Old Uyghur is mainly based on the translation of religious texts on Buddhism, Manichaeism, and Nestorian Christianity. Buddhism is the most widespread among them. Buddhist Uyghur literature, which consists of works related to the Buddhist canon in Sanskrit, contains works in many genres and subjects. Among these works, the texts classified as narratives, or legends, have a large share. Works on Buddhist narratives are sometimes written independently, and sometimes they form sections within some voluminous works, such as *sūtras*. Old Uyghur *Daśakarmapāthavadānamālā*, *Arañemi-jātaka*, *Bodhisattva Sattvaśadba*, *Good and Evil Prince*, *Candraprabha-avadāna*, *Śarabha-jātaka*, and *Rāma*-narratives are among the most important texts to be mentioned when it comes to Buddhist narrative literature. In addition to these, some fragments do not form the subject of any study today and whose text could not be determined. These fragments sometimes help to reveal some words and concepts that have not been witnessed before in Old Uyghur. In addition, they provide an integrated framework of the Buddhist narrative texts and, together with this, the determination of the boundaries of the Buddhist Uyghur corpus of Sanskrit origin. At this point, in this article, the philological edition of fragments belonging to the Old Uyghur narrative genre, which has not been published until now, on various subjects in the volume of 106 lines, is aimed. The fragments included in this work are preserved today in the Berlin Turfan Collection under the archival numbers U 1946a; U 1946b; U 1126; U 1867; U 2011 and U 2109+U 2003. Transcription, transliteration, translation into Turkish, textual notes, and index/dictionary of these fragments mentioned in this article are presented.

Keywords: Old Uyghur, Buddhism, legend, narrative, text edition.

* Bu yazı TÜBA-GEBİP programı tarafından desteklenmiştir.

Giriş

Eski Uygurca oldukça kapsamlı bir dinî literatürü ihtiva etmektedir. Bu dinî literatürün içerisinde Budizm; Manihaizm ve Nasturi Hristiyanlık yanında önemli bir konuma sahiptir. Büyük bir çoğunluğu Sanskritçe Budist külliyata ilişkin eserlerin tercümesi temelinde gelişen Eski Uygurca dinî literatür, farklı türde ve konularda yazılmış metin ve metin parçalarından oluşmaktadır. Budist Eski Uygur literatürü muhtelif kaynaklar tarafından birkaç başlık altında tasnif edilmektedir. Bunlar arasında anlatılar, masallar, *sūtralar*, tövbe duaları ve büyü metinleri en başta gelen metin türlerindedir (krş. Gabain, 1965; Tezcan, 1978; Ölmez, 1997; Scharlipp, 2005). Bunlardan anlatı ve masal türü Eski Uygurcada hacimli sayılabilecek eserleri barındırır. Bu türler, *avdan* “efsane” (Skt. *avadāna*) veya *çatik* “hikâye” (Skt. *jātaka*) olarak adlandırılır. Belli bir çerçeve anlatı içerisinde sunulan *avdan* ve *çatikler* çoğunlukla *sūtraların* içerisinde yer alır; ancak bununla birlikte müstakil anlatı metinleri de mevcuttur. Eski Uygurca *Daśakarmapathāvadānamālā* bunlar içerisinde en hacimlisidir. Bugün Almanya’da, Rusya’da ve Çin’de metin parçaları bulunan *Daśakarmapathāvadānamālā*, esasen Budizm’deki on kötü amele (Skt. *karmapatha*) ilişkin hikâyeleri konu alan bir eserdir (krş. Wilkens, 2016; Elmalı, 2016). Yine “çanakçı” el yazması, *Arañemi-jātaka*, *Bodhisattva Sattvauşadha*, *İyi ve Kötü Prens*, *Candraprabha-avadāna*, *Śarabha-jātaka* ve *Rāma* anlatısı, Eski Uygurca anlatı metinleri söz konusu olduğunda anılması gereken eserler arasındadır (krş. Wilkens, 2010, s. 302-322). Bunlara ilaveten bugün hâlâ herhangi bir çalışmanın konusunu oluşturmamış ve Sanskritçe Budist külliyattan hangi eserin parçası olduğu belirlenememiş Budist anlatılara ilişkin Eski Uygurca metin parçaları da bulunmaktadır. Bu noktada bu yazıda 106 satır hacmindeki muhtelif konulara ilişkin şimdiye kadar neşredilmemiş Eski Uygurca anlatı türüne ait metin parçalarının filolojik neşri amaçlanmıştır. Çalışmaya dâhil edilen fragmanlar bugün Berlin Turfan Koleksiyonu’nda şu arşiv numaralarıyla korunmaktadır: U 1946a; U 1946b; U 1126; U 1867; U 2011 ve U 2109+U 2003.

Bu yazıya dâhil edilen ilk iki fragman U 1946a ve U 1946b arşiv numaralarını, kağıtta T III M 184 ve camda T III M 184b ile T III M 184c buluntu işaretlerini taşımaktadır. U 1946a fragmanı; her iki yüzünde de 3 satır olmak üzere toplam 6 satırdan oluşmaktadır. Fragmanın her iki yüzünün de ilk satırları yoğun hasara maruz kalmıştır. Bu kısımlarda yalnızca birkaç harf kalıntısı mevcuttur. U 1946b fragmanı; ön yüzünde 9, arka yüzünde 9 olmak üzere toplam 18 satırdan oluşmaktadır. Fragmanın arka yüzünde sayfa numaralandırması mevcuttur. Fragmanın satır başında ve satır sonunda metin hasarı göze çarpmaktadır. U 1946b’nin özellikle arka sayfasının son satırı ciddi bir hasara maruz kalmış olup yalnızca birkaç harf tespit edilebilmiştir. Bu her iki fragmanın da fiziksel özelliklerini içeren katalog bilgileri Wilkens (2010, s. 304-305) tarafından hazırlanmıştır. Wilkens, U 1946a ve U 1946b fragmanlarını teferruatlı bir biçimde hazırladığı katalogunun ikinci bölümünü oluşturan “çanakçı” el yazması kısmına dâhil etmiştir. Wilkens bu fragmanların, neşri 1989 yılında Laut tarafından gerçekleştirilen Mainz 757 (T III M 184) (Wilkens, 2010, s. 304) arşiv numaralı fragmanla aynı bölüme ait olduğu görüşünü savunur. Hakikaten de U 1946a ve U 1946b ile Mainz 757 fragmanı kimi noktalarda benzer söz varlığına sahip olması sebebiyle örtüşür. Bu fragmanlarda, asil *Maudgalyāna*, *Mahāmaudgalyāna* ile *Ajñātakaṃḍinya*’nın adı geçer ve *prāntakoṭika* meditasyonundan söz edilir. Bugüne kadar hangi metnin parçası olduğu belirlenememiş olan bu fragmanlar bu yazının 001-024. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu çalışmaya dâhil edilen üçüncü fragman U 1126 arşiv numarasını ve M 146 buluntu işaretini taşımaktadır. U 1126 fragmanı her iki yüzünde de 5, toplam 10 satırdan mürekkeptir. Fragmanın A sayfasının ilk satırı yoğun bir hasara maruz kalmış olup yalnızca bir harf kalıntısı mevcuttur. Bu fragmanın teferruatlı fiziksel özelliklerini ihtiva eden katalog bilgisi Wilkens (2010, s. 325-326) tarafından hazırlanmıştır. Wilkens, U 1126 arşiv numaralı fragmanı hazırladığı katalogun “muhtelif anlatı metinleri” kısmına dâhil etmiştir. Bu fragmanın şimdiye kadar hangi

Eski Uygurca metnin parçası olduğu tespit edilememiştir. Bununla birlikte bu fragmanda soylululardan (EUyg. *amranç*), *Śrāvastī* şehrindeki Tanrı *Kubera*'dan, *Maḡadha* ülkesinden, *Balimitra*'dan ve bir *Brahman*'dan söz edilir. Bu fragman, bu yazının 025-034. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu çalışmaya dâhil edilen dördüncü fragman U 1867 arşiv numarasını ve T II Y 59 buluntu işaretini taşımaktadır. Bu fragmanın her iki yüzünde 12 olmak üzere toplam 24 satır mevcuttur. Fragmanın A sayfasının ilk ve son satırları ve B sayfasının ise son satırı yoğun bir hasara sahiptir. Bu hasarlı satırlarda yalnızca birkaç harf kalıntısı mevcuttur. Bu fragmanın fiziksel özelliklerini ihtiva eden katalog bilgileri Wilkens (2010, s. 328) tarafından hazırlanmıştır. Wilkens bu fragmanı katalog çalışmasının “muhtelif anlatı metinleri” kısmına dâhil etmiştir. Bu fragmanın bugün hangi Eski Uygurca metnin parçası olduğu belirlenememiş olsa da fragmanda *Kaṅṅanaprabha*'nın adı zikredilmektedir. Fragman büyük ölçüde hasar görmüştür. Her satırda birkaç sözcük ancak korunabilmiştir. Bu fragman da çalışmanın 035-058. satırlarını oluşturmaktadır.

Çalışmada yer alan beşinci fragman U 2011 arşiv numarasını taşıırken, buluntu işareti yer almaz. Bu fragman her iki yüzünde de 7, toplam 14 satırdan oluşur. Fragmanın A sayfasının son satırında bütünlüklü bir sözcük tespit edilememiştir. Bununla birlikte bu satırda yalnızca noktalama işareti tanıklanmıştır. Bu fragmanın fiziksel özelliklerini ihtiva eden katalog bilgileri Wilkens (2010, s. 330-331) tarafından hazırlanmıştır. Wilkens, bu fragmanı katalog çalışmasının “muhtelif anlatı metinleri” bölümünde anmıştır. Bugün fragmanın hangi metnin parçası olduğu bilinmese de A sayfasında avcıdan (EUyg. *käyikçi är*), B sayfasında ise iyi amelden (EUyg. *ädgi kalmıç*) söz edilmiştir. Bu fragman yazının metin kısmının 059-072. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu yazıya dâhil edilen altıncı fragman esasen birbirini tamamlayan iki fragmanın birleşiminden oluşmaktadır. Birbirini tamamlayan bu iki fragman U 2109 ve U 2003 arşiv numaralarını ve cam üzerinde yer alan T. buluntu işaretini taşımaktadır. Her iki fragmanın toplam satır sayısı 34'tür. Bu yazıda kurgulanan A sayfası baştan, ortadan ve sondan hasarlıdır. Bu birleşik fragmanların fiziksel özelliklerini ihtiva eden katalog bilgileri Wilkens (2010, s. 331) tarafından hazırlanmıştır. Wilkens bu fragmanları katalog çalışmasının “muhtelif anlatı metinleri” bölümünde anmıştır. Fragmanların bugün hangi metnin parçası olduğu bilinmemektedir. Fragmanların A sayfasında sadakadan (EUyg. *pınvat*), Budist talebeden (EUyg. *tetse*) ve Rahip *Mahākāśyapa*'dan söz edilirken; B sayfasındaki tahribat, bağlamın anlaşılmasını engellemiştir. Bu fragmanlar, bu yazının metin kısmının 073-106. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu yazı genel hatlarıyla yukarıda sunulan fragmanların çeviri yazısı, harf çevirisi, Türkiye Türkçesine aktarımı, metne dair açıklamaları ve sözlük/dizininden mürekkeptir. Metnin çeviri yazısı hazırlanırken *Uigurisches Wörterbuch*'da belirlenen yöntem takip edilmiştir (krş. Röhrborn, 1977-1998, s. 9-10 ve s. 13-14; Röhrborn, 2010, s. XXXIII-XXXV). Bu yazının çeviri yazılı metin kısmı 106 satırdan oluşmaktadır; ancak her bir fragmanda ayrı ayrı belirtildiği üzere kimi satırlarda bazı metin hasarları mevcuttur. Bu durum metnin Türkiye Türkçesine aktarımı bölümünde çok hasarlı birtakım satırların aktarılamamasına, diğer taraftan da nispeten korunan kısımlarda bağlam her zaman takip edilemediğinden satır satır aktarım yolunun tercih edilmesine sebep olmuştur. Bazı noktalarda bağlamın mevcut olmayışı sözcüklerin temel anlamları dışındaki yan ve mecaz anlamlarının belirlenmesine imkân tanımamıştır. Çalışmanın açıklamalar bölümünde ekseriyetle Budist terimlerin izahına ve metin restorasyonlarının gerekçelerine yer verilmiştir. Çalışmanın dizin/sözlük kısmı alfabetik olarak sıralanmış ve bağlamlı olarak hazırlanmıştır. Dizin/sözlük kısmına, metinde bütünlüklü olarak mevcut olan bütün sözler köken bilgilerine değinilerek dâhil edilmiştir. Aynı şekilde madde başları hazırlanırken, herhangi bir madde başının metindeki bütün yazım biçimlerine ve restore edilmiş biçimlerine de yer verilmiştir.

1. Eski Uygurca Metnin Çeviri Yazısı ve Harf Çevirisi

01

U 1946a (T III M 184; Glas: T III M 184b, T III M 184c)

[Katalog Bilgisi: Wilkens, 2010, s. 304-305]

A sayfası

- 001 01 ... [töz]-
///r ... (P) 'w ... ////
002 02 ün modg(a)lyane şıla [terin]
wn mwtkly'ny (P) şyl' ////
003 03 kuvragka eltdi ,, atnyatakaudi[nye]
qäwvr'q q' 'yltdy ,, 'tny't'k'wdy///

B sayfası

- 004 01 ...
...p (P) ... //
005 02 [toyı]n körügsäyüm(ä)n
///n kwyrwk (P) s'ywr mn
006 03 [t(ä)ŋrim ,, ol toyıng bügülüg
//krym ,, 'wl twyyn yq pwykwłwk

02

U 1946b (T III M 184; Glas: T III M 184b, T III M 184c)

[Katalog Bilgisi: Wilkens, 2010, s. 304-305]

Ön

- 007 01 [tözün mod]g(a)lyane prantakotik
///// // ///kly'ny pr'nt'kwtyk
008 02 [dyan sakınc]ka kirdi ,, toyıng
///// // /// q' kyrdy ,, twyyn yq
009 03 ... ,, bilü umadı tükäl bilgä
... /yp ,, pylw 'wm'dy twyk'l pylk'
010 04 [t(ä)ŋri t(ä)ŋrisi burh]an t[a]pa bardı ,, bo sav
///// // ///'n t/p' p'rdy ,, pw s'v
011 05 ... ötünti ,, ötrü t(ä)ŋri
... /y 'wytwnty ,, 'wytrw tnkry
012 06 [t(ä)ŋrisi burhan ... inç]ä tep y(a)rlıkadı ,,
///// // ///' (P) typ yrlyq'dy ,,
013 07 ... köñülüg
... (P) kwnkwłwk
014 08 ... m(a)hamodg(a)lyane
... (P) mq' mwtkly'ny
015 09 ... ötün-...
... 'wytwn// ...y

Arka

- beş otuzunç ü[üş]
pys 'wtwz wnc 'wy//
016 01 yltızları tarta
yylytz l'ry t'rt'
017 02 ta kältılär ,, ötrü t[ükäl bilgä]
t' k'ly l'r ,, 'wytrw t///// /////
018 03 t(ä)ñri t(ä)ñrısı burhan
tnkry tnkrysy pwrq'n t/... ..
019 04 ıg ukıp inçä tep y(a)rık[adı]
yq 'wqyp 'ynç' typ yrlyq'//
020 05 ıdğıl bursañlarka
'ydqyl pwr's'nk l'rç'
021 06 olurmuş toym
'wlwrmys twyyn (P)
022 07 lar ,, kim
l'r ,, kym (P)
023 08 ärsär ,, bo
'rs'r ,, pw (P)
024 09
t//...yk

03

U 1126 (M 146)

[Katalog Bilgisi: Wilkens, 2010, s. 325-326]
A sayfası

- 025 01
/... ..
026 02 kut *bulur* ,,
qwt *pwlwr* ,, //... ..
027 03 uluşlarda burhan
'wlwşl'rd' pwrq'n
028 04 tüp amrançları inçä öt[üñdi]
twp 'mr'nç l'ry 'ynç' 'wyt/////
029 05 şravast kändä kubare t(ä)ñri
řt'v'st k'ntd' kwp'ry tnkry /... ..

B sayfası

- 030 01 *bilgä burhan*
... .. / *pylk' pwrq'n*
031 02 törümiş ärti mag(a)t
... .. twyrwmys 'rty m'kt
032 03 kiřilär yaguru nom tapmış
... .. /y/ kyşy l'r y'qwrw nwm t'pmys
033 04 ... *matuşgate* braman mag(a)tda kirdi
... m'twşk'ty pr'm'n m'kt'd' kyrdy
034 05 yorıyu balimi*tre*[nıñ]

... ..yw ywryyw p'lymytry // // // ...ynt'

04

U 1867 (T II Y 59)

[Katalog Bilgisi: Wilkens, 2010, s. 328]

A sayfası

- 035 01
... ..m/ 'wk
- 036 02 örü kötürü
... ..q' wyrw kwytwrw
- 037 03 yänä ür keç
... .. y'n' 'wyr kyç
- 038 04 ol taş[ı]g ymä
... .. /ymyn 'wl t'ş/q ym'
- 039 05 ämgänip kötürürlär ,,
... .. 'mk'nyp kwytwrwr l'r ,,
- 040 06 ança täñlig
... .. /'nç' t'nklyk
- 041 07 tedi ,, k(a)ltı
... .. / tydy ,, qıty
- 042 08 kızta
... .. yny qjyz t'
- 043 09 äşidip
... .. / 'şydyp
- 044 10 tapa
... .. t'p'
- 045 11 [ka]pızıp
... .. //pyz yp
- 046 12
... ..y' /... // // //

B sayfası

- 047 01 ,, ötrü
... / /... ,, /wytrw k... ..
- 048 02 kançanapr(a)ba kız
k'nç'n'prp' qjyz /... ..
- 049 03 tep tedi ,, tözünüm
typ tydy ,, twyz wnwmm
- 050 04 anı nä[ä]g ol
'ny n't/k'wl yq//... ..
- 051 05 näçä ulug küçlä[r]
n'ç' 'wlwq kwyç l' /
- 052 06 ları ol ,, nä iş k[üdüg]
l'ry 'wl ,, n' 'yş k// // //
- 053 07 tep ,, kançanapr(a)b[a kız]
typ ,, k'nç'n'prp/ // //

- 054 08 tep tedi ,,
typ tydy ,, t' //
055 09 bir tamır
pyr t'myr
056 10 taşı
t'sy y... ..
057 11 mäniñ
m'nynk
058 12
...//...wkd... ..

05

U 2011

[Katalog Bilgisi: Wilkens, 2010, s. 330-331]

A sayfası

- 059 01 tavrak yügürü
... .. t'vr'q ywkwrv
060 02 tapa yakın kälti
... .. / t'p' y'qyn k'lti
061 03 käyikçi äriğ
... .. / k'yyk çy 'r yk
062 04 suvıta aldı ätöz
... .. rwp swvynt' 'ldy 't'wyz
063 05 bürtüglüg kök
... .. / pwyrtwk lwk kwyk
064 06 käyikçi ärneğ
... .. k'yyk çy 'r nynk
065 07
... .. / ,, ,,

B sayfası

- 066 01 ädöñi kılınç küçin[ä]
'dkw qylynç kwycynt/
067 02 äşidtäçi tigi kulgak
'şydt'çy tyky qwlq'q
068 03 nıñ ulımaq sıgtamak [äşi]-
nynk 'wlym'q'syqt'm'q ///
069 04 dtäçi ,, üküş aźunlarta
dt'çy ,, 'wykwş 'ž.wn l'rt' //
070 05 ka ädgü kılğalı ögrät... ..
q' 'dkw qylq'ly 'wykr't/... ..
071 06 anıñ ämgäkiñä tolq
'nynk 'mk'kynk' twlp /... ..
072 07 basa köñüli yüräki sıkil... ..
p's' kwnkwly ywr'ky syçyl... ..

06

U 2109 + U 2003 (Glas: T.)

[Katalog Bilgisi: Wilkens, 2010, s. 331]

A sayfası

- 073 01
/.....
- 074 02 makın [äſi]-
m'q̄yn 'wsy//... .. ///
- 075 03 dip tep temiş
dyp typ tymyš 'rt... ..
- 076 04 tetselarıntın ,,
tytsy l'ryntyn ,, 'wy/... ..
- 077 05 nägü ärdi ärki tep t[emiſ]
n'kw 'rdy 'rky typ t////
- 078 06 bo ok nom ärdini
pw 'wq̄ nwm 'rdyny (P)
- 079 07 inçä tep temiş
'ynç' typ tymyš (P)
- 080 08 m(a)hakaſipe
mq' k'şypy y (P)
- 081 09 [ä]r äviñä pinvatka
/r'vynk' pynv't q'
- 082 10
.....P
.....
- 083 11 asıg tusu kılıp ,, bay
'syq twsw q̄ylyp ,, p'y //... ..
- 084 12 kilmaz ärdi ,, inçip yänä
q̄ylm'z 'rdy ,, 'ynçyp y'n'
- 085 13 çıgaylar äviñä pinvat[ka]
çyq'y l'r 'vynk' pynv't//
- 086 14 baylarta ok pinvat[ka]
p'y l'rt' 'wq̄ pynv't//
- 087 15 asıg tusu kılıp ,,
'syq twsw q̄ylyp ,, /... ..
- 088 16 kilmaz ärti ,, inçip [yänä]
q̄ylm'z 'rtı ,, 'ynçyp ////
- 089 17
... .. / ,, pwr//... .. /

B sayfası

- 090 01
.....r
- 091 02 tükäl
.....l... .. twyk'l
- 092 03 ,, inçä k(a)ltı äñilki
..... ,, 'ynç' q̄lty ''nk'ylyky

- 093 04 ... [tayank]alır üçün ,, ikintisi
... //lyr 'wyçwn ,, 'ykyntysy
- 094 05 ... [tayankalır üçü]n ,, üçünç köni öz
... //n ,, 'wyçwnç kwyny 'wyz
- 095 06 [eltinmäkkä tayan]kalır üçün ,, tört-
// (P) q'lyr 'wyçwn ,, twyrt
- 096 07 [ünç]kä tayankalır üçün
/// (P) k' t'y'nq'lyr 'wyçwn
- 097 08 [, beşinç] tayankalır üçün
// (P) t'y'nq'lyr 'wyçwn
- 098 09 [, altınç][k]ä tayankalır üçün
// ... / t'y'nq'lyr 'wyçwn
- 099 10 [, yetinç] [taya]nkal[ır] üçün [,]
// //nq'l' 'wyçwn //
- 100 11kä tayankalır üçün
... / k' t'y'nq'lyr 'wyçwn
- 101 12 öñi üdrülkälir üçün
... 'wynky 'wydrwlk'lyr 'wyçwn
- 102 13 öñi üdrülkälir üçün
... / 'wynky 'wydrwlk'lyr 'wyçwn
- 103 14maktın öñi üdrülkä-
... /m'q'dyn 'wynky 'wydrwlk'
- 104 15 [lir üçün] ... [y(e)gir]minç erig katıgdın
/// //mynç 'yryk q'tyq dyn
- 105 16 [öñi üdrülkälir üçü]n ,, üç y(e)g(i)rminç
////////n ,, wyç ykrmync
- 106 17 ... [öñi ü]d[rülkälir]r üçü[n] ...
... //d////////r'wyçw/ ...

2. Eski Uygurca Metnin Türkiye Türkçesine Aktarması

U 1946a (T III M 184; Glas: T III M 184b, T III M 184c)

A sayfası

(001) as[il] (002) Maudgalyāyana, *śilā* topluluğ(un)_{a2} (003) rahip tayin etti.
Ājñātakauṇḍinya

B sayfası

(004) (*basarh satır*) (005) [rahi]p görmek istiyorum, (006) tanrım. O rahibi
büyülü

U 1946b (T III M 184; Glas: T III M 184b, T III M 184c)

ön

(007) Rahip Maudgalyāyana, *prāntakoṭika* (008) meditasyonuna₂ girdi. Rahibi (009)
bilemedi. Mükemmel bilgili (010) [Tanrı Bud]dha'ya doğru gitti. Bu söz (011) ricada
bulundu. Sonra Tanrılar (012) Tanrısı Buddha ... böylec]e diyerek buyurdu. (013) gönlü
(014) Mahāmaudgalyāyana (015) rica et- ...

arka

yirmi beşinci bölüm, (yaprak) sekiz (016) kökleri çekerek (017) geldiler. Sonra
mükemmel bilgili (018) Tanrılar Tanrısı Buddha (019) anlayıp böylece buyurdu. ... (020)

gönder, topluluklara (021) oturmuş rahip (022) -lar. Öyle ki (023) ise, bu (024) (*basarlı satır*)

U 1126 (M 146)

A sayfası

(025) (*basarlı satır*) (026) kurtuluşa erişir. (027) ülkelerde Buddha (028) temel soyluları böylece ric[a etti.] (029) Śrāvastī şehrindeki Tanrı Kubera

B sayfası

(030) bilgili Buddha (031) oluşmuş idi. Magadha (ülkesi) (032) kişiler yakın öğreti (Skt. *dharmā*) bulmuş (033) Brahman Matusgate, Magadha (ülkesine) girdi. (034) yürüyerek Balimitra'nın

U 1867 (T II Y 59)

A sayfası

(035) (*basarlı satır*) (036) yükseğe kaldırarak (037) yine uzun zaman₂ (038) ol dışı da (039) sıkıntı çekip kaldırırlar. (040) o kadar büyük (041) dedi. Şöyle ki (042) kızda (043) duyup (044) doğru (045) tutturarak (046) (*basarlı satır*)

B sayfası

(047) sonra (048) Kız Kāñcanaprabha (049) diye söyledi. Asilim (050) onu nasıldır? (051) ne kadar büyük güçle[r] (052) -leridir. Ne iş₂ (053) diyerek, Kız Kāñcanaprabha (054) diye söyledi. (055) bir damar (056) dışı (057) benim (058) (*basarlı satır*)

U 2011

A sayfası

(059) hızlı koşarak (060) doğru yaklaştı. (061) avcıyı (062) suyundan aldı. Beden (063) temaslı gök (064) avcının (065) (*basarlı satır*)

B sayfası

(066) sevap₂ gücünde (067) gürültü işitecek kulak (068) -nın yakınma ve inleme (069) [iş]itecek. Pek çok dünyada (070) iyilik yapmak için öğret- (071) onun sıkıntısına büsbütün (072) sonra gönlüz sıkıl-... ..

U 2109 + U 2003 (Glas: T.)

A sayfası

(073) (*basarlı satır*) (074) -masını (075) [iş]iterek böylece demiş. (076) öğrencilerinden (077) nasıl idi acaba diye s[öylemiş]. (078) Bu da öğreti mücevheri (079) böylece diyerek söylemiş. (080) (Rahip) Mahākāśyapa (081) adam evine sadakaya (082) (*basarlı satır*) (083) fayda sağlayıp zengin (084) yapmaz idi. Bundan başka da (085) fakirler evine sadaka[ya] (086) zenginlerden de sadaka[ya] (087) fayda sağlayıp (088) yapmaz idi. Bundan başka da (089) (*basarlı satır*)

B sayfası

(090) (*basarlı satır*) (091) bütün (092) yani ilki (093) [dayan]mak üzere olduğundan, ikincisi (094) [dayanmak üzere olduğ]undan, üçüncüsü doğru geçim (095) [kaynağına (Skt. *samyagājīva*) dayanmak] üzere olduğundan, dörd[üncüsü] (096) [dayanmak üzere olduğ]undan, (097) [beşincisi] dayanmak üzere olduğundan, (098) [altıncısı] dayanmak üzere olduğundan, (099) [yedincisi] [daya]nmak üz[ere]

olduğundan, (100) dayanmak üzere olduğundan, (101) ayrılmak üzere olduğundan, (102) ayrılmak üzere olduğundan, (103)-madan ayrılmak (104) [üzere olduğundan,] ... [yir]minci katı ve kaba şeyden (105) [ayrılmak üzere olduğunda]n, on üç (106) [ayrılmak üzere olduğundan,] ...

3. Eski Uygurca Metne İlişkin Açıklamalar

(001) mođg(a)lyane: EUyg. bu ifade Toharcanın B diyalektinde *maudgalyāyane* “Buddha’nın bir öğrencisinin özel adı” (Adams, 2013, s. 513) şeklinde tespit edilmiş olup Skt. *maudgalyāyana*’ya “Gautama Buddha’nın bir öğrencisinin adı” (Monier-Williams, 1899, s. 836; Edgerton, 1953, s. 441; Wilkens, 2021, s. 477) dayanmaktadır. Bu ifade için ayrıca krş. *mođg(a)lyane t(ä)ñri* (Laut, 1989, s. 42s; ayrıca krş. Laut, 1989, s. 45).

(002) şila: Bu EUyg. söz Skt. *śilā*’ya “(meditasyon bağlamında zikredilen bir) taş” (Laut, 1986, s. 139, 1. açıklama; Laut, 1989, s. 47; Wilkens, 2021, s. 650; Edgerton, 1953, s. 528) karşılık gelmektedir. Bu ifade için ayrıca krş. *ol şila kodı idtilar* (Laut, 1989, s. 43).

(003) [terin] kuvrag+ka: Metin restorasyonu için krş. Şen, 2002, s. 284 ve Ölmez, 2017, s. 290. EUyg. bu ikileme “topluluk₂, cemaat₂” anlamındadır.

(003) atnyatakaudi[nye]: Bu sözcüğün bir başka varyantı da EUyg. metinlerde *atyatakondini* olarak tespit edilmiştir (Röhrborn, 1977-1998, s. 274; Röhrborn, 2017, s. 46; Wilkens, 2010, s. 305); ancak sözcük burada geçtiği biçimiyle herhangi bir EUyg. metinde tespit edilmemiştir. Sözcük Skt. *ājñātakauḍḍīnyā*’ya “Śākyamuni’nin ilk beş öğrencisinden birinin adı” (Monier-Williams, 1899, s. 133) dayanmaktadır.

(005) [toyı]r: EUyg. bu ifade Çin. 道人 *daoren* “Budist” (Giles, 1912, s. 1335) sözünün yazı çevirimidir.

(007) [tözün moğ]g(a)lyane: Bu restorasyon için krş. 001-002. satırlar.

(007-008) prantakotik [dyan sakınç]+ka: Bu restorasyon için ayrıca krş. *pr(a)ntakotik dyan sakınç* (Wilkens, 2021, s. 560; Laut, 1989, s. 43). Bir başka tanık için krş. *pr(a)ntakotik dyan sakınçka [kirdi]* (Laut, 1989, s. 43).

(007) prantakotik: EUyg. bu söz Skt. *prāntakotika* “son derece” (Edgerton, 1953, s. 392) karşılığındadır.

(008) [dyan sakınç]+ka: EUyg. bu ikileme “istiğrak₂, meditasyon₂” (Şen, 2002, s. 93; Ölmez, 2017, s. 260) anlamındadır.

(009-010) tükäl bilgä [t(ä)ñri t(ä)ñrisi burh]an: Bu restorasyon için krş. *tükäl bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan* (Laut, 1989, s. 43).

(014) m(a)hamoğg(a)lyane: Bu EUyg. ifade Skt. *mahāmaudgalyāyana*’ya “Buddha’nın bir öğrencisinin adı” (Monier-Williams, 1899, s. 799; Edgerton, 1953, s. 425; Wilkens, 2021, s. 461) dayanmaktadır. Bu ifade için krş. *m(a)ha-maudgalyāyana-nom nomlamak ärs[är]* (Zieme, 2000, s. 90).

(020) bursañ+larka: Bu ifade kesin olmamakla birlikte, metinde bir ikileme oluşturması için *kuvraglarka* ile tamamlanabilir. EUyg. *bursañ* sözü, Soğd. *pwrsnk* “keşiş, keşişler topluluğu”na (Gharib, 1995, s. 331) dayanmaktadır.

(028) tüp: Sözcüğün okuması ve anlamlandırması kesin değildir. Önceki satırın hasarlı olmasından ötürü bağlam belirsizdir. Esasen metinde <twp> harfleri mevcuttur. Bu, EUyg. için *tup* veya *top* şeklindeki iki okumayı mümkün kılar. EUyg. pekiştirme hecesi olan *top* burada işlevsel bir kullanımda değilken, *tup* (< tu-p) “kapayarak” şeklindeki bir anlamı çağrıştırır ve yine burada anlamlı bir sonuç vermez. Doğrusu bir diğer ihtimal de kendisinden bir önceki sözcüğün uzantısı olmasıdır. Bu durumda da söylenecekler bir tahminden öteye gitmez. Her durumda metinde

<twyp> dizilimiyle *tüp* okunacak sözcük, burada <twp> dizilimiyle *tüp* “esas, kök” olarak yorumlanmıştır.

(029) **şravast**: EUyg. bu söz, Soğdcada *ś'r'βst* “bir şehir adı” (Gharib, 1995, s. 370) şeklinde tanıklanmış olup Skt. *śrāvastī*’ye (Wilkens, 2021, s. 656) dayanmaktadır.

(029) **kubare t(ä)ñri**: EUyg. *kubare*, Skt. *kubera* “dört mahārāja(n)’dan biri” (Monier-Williams, 1899, s. 291; Edgerton, 1953, s. 186; Wilkens, 2010, s. 326; Wilkens, 2021, s. 418) karşılığındadır.

(031) **mag(a)t**: Bu EUyg. söz, Toharcanın A ve B diyalektlerinde *māgat* “Hindistan’daki bir devletin adı” (Poucha, 1955, s. 220; Adams, 2013, s. 480) ve Soğdcada *m'k't ~ m'kt* (Wilkens, 2021, s. 459) biçimlerinde tanıklanmış olup Skt. *magadha*’ya “Magadha ülkesi, Güney Behār” (Monier-Williams, 1899, s. 762) dayanmaktadır.

(033) **matuṣgate**: Bu sözcük kimliği tespit edilememiş bir Brahman’ın Skt. özel adının EUyg. yazı çevirimidir.

(033) **braman**: Bu EUyg. ifade Toharcanın A diyalektinde *brāmaṃ* “brāhmaṇa” (Poucha, 1955, s. 209) ~ *brāhmaṃ* “brāhmaṇa” (Poucha, 1955, s. 210) ~ *prāhmaṃ* “brāhmaṇa” (Poucha, 1955, s. 200) ~ *prāmmaṃ* “brāhmaṇa” (Poucha, 1955, s. 200) biçimlerinde tanıklanmış olup Skt. *brāhmaṇa*’ya “Brāhmaṇ” (Monier-Williams, 1899, s. 741; Edgerton, 1953, s. 404; Rhys Davids & Stede, 1921-25, s. 492) dayanmaktadır.

(034) **balimitre+[nıŋ]**: EUyg. bu söz, Skt. *balimitra*’ya “bir Śreṣṭhi’nin adı” (Wilkens, 2021, s. 141, ayrıca krş. Edgerton, 1953, s. 398) karşılık gelmektedir.

(045) **[ka]pız-ıp**: Bağlam mevcut olmadığından bu okumaya ihtiyatla yaklaşılmalıdır; ancak yine de *kap-ıç-* “tutturmak” anlamında bir fiil olmalıdır (krş. *kapıç-* “tutturmak” Wilkens, 2021, s. 332).

(048) **kañcanapr(a)ba**: EUyg. bu sözcük, Skt. *kāñcanaprabha*’ya “Vidyā-dhara prensesi Kathas’ın adı” (Monier-Williams, 1899, s. 268) dayanmaktadır. Ayrıca benzer ifade için krş. 053. satır.

(055) **tamır**: Bağlam mevcut olmadığından *tamır* “damar” ifadesinin *tāmir* “demir” şeklinde de okunabileceği belirtilmelidir.

(063) **kök**: Sözcüğün okuması kesin iken, anlamlandırması bağlam mevcut olmadığından kesin değildir. Sözcük “gök” anlamı dışında, “mavi; gri; boz; yeşil” (Clauson, 1972, s. 708; Wilkens, 2021, s. 400) gibi birçok başka anlamı daha vardır.

(068) **ulmak sıgtamak**: EUyg. bu ikileme “ağlamak, inlemek, feryat etmek” (Şen, 2002, s. 316; Ölmez, 2017, s. 297; Wilkens, 2021, s. 791) anlamındadır.

(080) **m(a)hakaṣipe**: EUyg. bu söz Toharcanın B diyalektinde *mahākāśyape* “Buddha’nın bir öğrencisinin adı” (Adams, 2013, s. 477) şeklinde tespit edilmiş olup Skt. *mahākāśyapa*’ya “Buddha’nın bir öğrencisinin adı” (Monier-Williams, 1899, s. 795; Edgerton, 1953, s. 422) dayanmaktadır.

(081) **pinvat+ka**: EUyg. bu söz Toharcanın A diyalektinde *pīmvāt* (Wilkens, 2021, s. 557) biçiminde tespit edilmiş olup Skt. *piṇḍapāta*’ya “sadaka verme” (Monier-Williams, 1899, s. 625; Edgerton, 1953, s. 344) dayanmaktadır.

(097) **[beşinç]**: Bu restorasyon için krş. *tört[ünç]* 095-096. satır.

(098) **[altınç]**: Bu restorasyon metnin gidişatına uygun olarak yapılmıştır.

(099) **[yetinç]**: Bu restorasyon metnin gidişatına uygun olarak yapılmıştır. Bu sözcüğün arkasından *sākiçinç* ile devam edilebilir; fakat sözcüğün yerini tespit etmek son derece güç görünmektedir.

(105) [öñi üdrülkälir üçü]r: Bu restorasyon için krş. 101. ve 102. satırlar.

(106) [öñi ü]d[rülkälir]r üçü[n]: Bu restorasyon için krş. 101. ve 102. satırlar.

4. Dizin ve Sözlük

A

al- “almak” *suwnta a.-dı* 062

[altınç] “altıncı” [a]. 098

amranç < Toh. A *āmāc* ve Toh. B *amāc* “soylu, asil” *a.+ları inçü öt[üñdi]* 028

ança “o kadar çok, pek çok” *a. täñlig* “o kadar büyük” 040

anı “onu” *a.* 050

anıñ “onun” *a. ämgäkinä* 071

asıg “fayda, yarar” *a. tusu* “fayda₂, yarar₂” 083, 087

atnyatakaudi[nye] << Skt. *ajñātakamūḍīnya* “Śākyamuni Buddha’nın bir öğrencisinin adı”
a. 003

ažun < Soğd. ”žwn ~ ’žw’n(b) “(Budizm’de) varlık şekli, varlık biçimi, canlıların içinde
buldukları varlık şekli (~ Skt. *gati*)” *üküş a.+larta* 069

B

balimitre << Skt. *balimitra* “bir Śreṣṭhi’nin adı” *b.+[ny]* 034

bar- “varmak, gitmek” *t[a]pa b.-dı* 010

basa “sonra” *b.* 072

bay “zengin” *b.* 083; *b.+larta* 086

[beşinç] “beşinci” [b]. 097

bil- “bilmek” *b.-ü umadı* 009

bilgä, *bilgä*, [bilgä] “bilgili” *b. burhan* 030; *tükäl b. [t(ä)ñri t(ä)ñrisi burh]an* 009; *t[ükäl]* [b].
t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan 017

bir “bir” *b. tamır* 055

bo “bu” *b.* 010, 023, 078

braman < Toh. A *brāmañ* ~ *brahmañ* ~ *prabmañ* ~ *prammañ* < Skt. *brāhmaṇa* “brahman”
b. mag(a)tda kirdi 033

bul- “elde etmek” *kut b.-ur* 026

burhan, *burhan*, [burh]an, [burhan] “Buddha” *b.* 027, *bilgä b.* 030; *t(ä)ñri t(ä)ñrisi b.* 018;
t(ä)ñri [t(ä)ñrisi] [b]. 012; *[t(ä)ñri t(ä)ñrisi]* [b]. 010

bursañ < Soğd. *pwrsk⁽¹⁾* “topluluk” *b.+larka* 020

bügülüg “büyülü” *ol toyñg b.* 006

bürtüglüg “temaslı, dokunuşlu” *b. kök* 063

Ç

çıgay “fakir, yoksul” *ç.+lar äviñä pinvat[ka]* 085

D

[dyan] < Toh. A ve Toh. B *dhyāñ*, Soğd. *dy’n* ~ *dy’n* < Skt. *dhyāna* “istiğrak, meditasyon”
prantakotik [d]. [sakmç]ka kirdi 008

Ä

ädgü, *ädgü* “iyi; iyilik” *ä. kalgal* 070; *ä. kalñç* “iyi iş, amel” 066

- ämğäk** “sıkıntı, ızdırıp” *anıñ ä.+injä* 071
ämğän- “sıkıntı çekmek” *ä.-ip kötürürlär* 039
äjilki “ilk, birinci” *ä.* 092
är, [ä]r “adam, erkek” *[ä]. äviñä pinvatka* 81; *käyikçi ä.+ig* 061; *käyikçi ä.+niñ* 064
är- “yardımcı eylem, -dir; var olmak” *ä.-sär* 023; *kılmaç ä.-di* 084; *kılmaç ä.-ti* 088; *nägü ä.-di* 077; *törümış ä.-ti* 031
ärdini << Skt. *ratna* “mücevher” *nom ä.* 078
ärki “acaba” *ä.* 077
äşid-, [äşi]d- “işitmek, duymak” *ä.-ip* 043; *[ä].-ip* 74; *ä.-täçi* 067; *[ä].-täçi* 68
ätöz “beden” *ä.* 062
äv “ev” *çığaylar ä.+injä pinvat[ka]* 085; *[ä]r ä.+injä pinvatka* 081
E
elt- “tayin etmek” *kuvraqka e.-di* 003
[eltinmäk] “(ätöz ile) kendini besleme” *köni öç [e].+[kä]* 095
erig “kaba, sert” *e. katıgdın* “katı ve kaba şey” 104
I
id- “göndermek” *ı.-gul* 020
İ
ikinti “ikinci” *i.+si* 093
inçä, [inç]ä “böylece, şöylece” *i. k(a)ltı* “yani” 092; *i. öt[üندی]* 028; *i. tep temiş* 079; *i. tep y(a)rlık[adı]* 019; *[i]. tep y(a)rlıkadı* 012
inçip, inçip “böylece” *i. yänä* “bundan başka da” 084; *i. [yänä]* 088
iş “iş” *i. k[üdüg]* “iş₂” 052
K
k(a)ltı “yani, demek ki” *k.* 041; *inçä k.* “yani” 092
kañanapr(a)ba, kañanapr(a)b[a] < Skt. *kañanaprabha* “bir kız adı” *k. kız* 048; *k. [kız]* 053
[ka]pız- “tutturmak” *[k].-ıp* 045
katıg “sert, sağlam” *erig k.+dn* “katı ve kaba şey” 104
käl- “gelmek” *k.-tilär* 017; *tağa yakın k.-ti* 060
känt < Soğd. *kənd(b)* “kent, şehir” *şravast k.+dä* 029
käyikçi, käyikçi “avcı” *k. ürig* 061, *k. ärniñ* 064
keç “geç” *ür k.* “uzun zaman₂” 037
kıl- “kılmak, yapmak, etmek” *asıg tusu k.-ıp* 083, 087; *ädgü k.-galı* 070; *k.-maç ärdi* 084; *k.-maç ärti* 088
kılınç “amel” *ädgü k. küçint[ä]* 066
kız, [kız] “kız” *k.+ta* 042; *kañanapr(a)ba k.* 048; *kañanapr(a)b[a] [k].* 053
kim “ki, öyle ki” *k.* 022
kir- “girmek” *k.-di* 008; *mag(a)tda k.-di* 033
kişi “kişi” *k.+lär* 032
kök “gök” *bürtüglüg k.* 063

köni “doğru” *k. öz [eltinmäkkä]* 094

könül “gönül” *k. +i yüräki* 072; *k. +üg* 013

körügsä- “görmek istemek” *[toyı]n k. -yürm(ä)n* 005

kötür- “kaldırmak” *ämğäniş k. -ürlär* 039; *örü k. -ü* 036

kubare < Skt. *kubera* “Kubera, *Lokapalalardan birisi ve yakeşaların beyi*” *k. t(ä)ñri* 029

kulgak “kulak” *tigi k.* 067

kut “kurtuluş” *k. bulur* 026

kuvrag “topluluk” *k. +ka eltdi* 003

küç “güç” *ädgü kılınç k. +int[ä]* 066; *ulug k. +lä[r]* 051

k[üdüg] “iş” *iş k. “iş₂”* 052

M

mag(a)t < Toh. A ve Toh. B *māgat*, Soğd. *m'k't* ~ *m'kt* < Skt. *magadha* “Magadha ülkesi” *m.* 031; *m. +da kirdi* 033

m(a)hakaşıpe < Toh. B *mabākāśyape* < Skt. *mabākāśyapa* “bir rahip adı” *m.* 080

m(a)hamoğg(a)lyane << Skt. *mahāmaudgalyāyana* “Buddha’nın bir öğrencisinin adı” *m.* 014

matuşgate < Skt. (?) “bir Brahman adı” *m. braman* 033

moğg(a)lyane, [moğ]g(a)lyane < Toh. B *maudgalyāyane* < Skt. *maudgalyāyana* “Buddha’nın bir öğrencisinin adı” *m. şıla [terin] kuvragka* 002; *[tözün] [m].* 007

mäniş “benim” *m.* 057

N

nä “ne” *n. iş k[üdüg]* 052

näçä “ne kadar” *n. ulug küçlä[r]* 051

nägü “nasıl” *n. ärdi ärki* 077

nä[ä]g “nasıl” *n. ol* 050

nom < Soğd. *nwm* < Grek. *nomos* “öğreti, dinî kaide (~ Skt. *dharmā*)” *n. ärdini* 078; *n. tapmış* 032

O

ok “pekiştirme edatı” *o.* 078, 086

ol “o, işaret sıfatı; -dır, kopula” *o.* 052; *o. taş[ı]g ymä* 038; *o. toyıng bügülig* 006; *nät[ä]g o.* 050

olur- “oturmak” *o.-miş toyın* 021

Ö

ögrät- “öğretmek” *ö.* 070

öñi, [öñi] “+dAn başka” *ö. üdrülkälir için* 101, 102; *ö. üdrülkä[lir için]* 103; *[ö]. [ü]d[rülkälir için]* 106; *[ö]. [üdrülkälir için]* 105

örü “yüksek” *ö. kötürü* 036

ötrü, ötrü “sonra” *ö.* 011, 017, 047

ötün-, öt[ün]- “rica etmek” *ö.* 015; *ö.-[di]* 028; *ö.-ti* 011

öz “kendî” *köni ö. [eltinmäkkä]* 094

P

pinvat, pinvat < Toh. A *pinwāt* < Skt. *piṇḍapāta* “sadaka” p. 086; [ä]r *ävinä* p.+ka 081; *çıgaylar ävinä* p.+[ka] 085

prantakotik << Skt. *prāntakoṭika* “bir tür meditasyon” p. 007

S

sakinç “meditasyon, istigrak” *prantakotik* [dyan] [s].+ka *kirdi* 008

sav “söz” *bo* s. 010

sıgtamak “inleme” *ulmak* s. 068

sıkl- “sıklılmak” *könülü yüräki* s. 072

suv “su” s.+inta *aldı* 062

Ş

şila < Skt. *śilā* “değerli taş” *moḍg(a)hyane* s. 002

şravast < Soğd. *š'r'βst, šyr'()*βsth < Skt. *śrāvastī* “Hindistan’da bir şehir adı” s. *käntdä* 029

T

tamır “damar” *bir* t. 055

tap- “bulmak” *yaguru nom t.-miş* 032

tapa, t[a]pa “+(y)A doğru” t. 044; t. *bardı* 010; t. *yakın kälti* 060

tart- “çekmek” *yultızları t.-a* 016

taş “dış” t.+ı 056; t.+[t]g 038

tavrak “hızlı” t. *yügürü* 059

tayan-, [taya]n-, [tayan]- “dayanmak” t.-*kalar için* 096, 097, 098, 100; [t].-*kalar için* 095; [t].-[k]alır için 093; [t].-*kal[ır] için* 099; [t].-[kalar için]n 094

täñlig “ölçüde” *ança* t. “o kadar büyük” 040

t(ä)ñri, t(ä)ñri, [t(ä)ñri, [t(ä)ñri] “Tanrı” t. [t].+si [burhan] 011-012; [t]. [t].+[si] [burh]an 010; [t].+m 006; *kubare* t. 029; t[ükäl bilgä] t. t.+si burhan 018

te-, t[e]- “demek, söylemek” t.-di 041; t.-p 053; t.-p t.-di 049, 054; t.-p t.-miş 075, 077, 079; *inçä t.-p y(a)rlık[adı]* 019; [inç]ä t.-p y(a)rlıkadı 012

[terin] “topluluk” [t]. *kuvragka eldi* 002

tetse < Çin. 弟子 *dizı* “talebe” t.+larıntın 076

tigi “gürültü” t. *kulgak* 067

tolp “bütün, büsbütün” t. 071

toyın, [toy]n < Çin. 道人 *daoren* “rahip” [t]. *körügsäyürm(ä)n* 005; t.+ıg 006, 008; *olurmuş* t. 021

törü- “türemek, oluşmak” t.-miş *ärti* 031

tört[ünç] “dördüncü” t. 095

tözün, [töz]ün, [tözün] “asil, soylu” [t]. *moḍg(a)hyane* 001; [t]. [moḍ]g(a)hyane] 007; t.+üm 049

tusu “fayda, yarar” *asıg t. kalıp* 083, 087

tükäl, t[ükäl] “mükemmel; bütün” t. 091; t. *bilgä* [t(ä)ñri t(ä)ñrısı burh]an 009; t. [bilgä] t(ä)ñri t(ä)ñrısı burhan 017

tüp “temel, esas” t. 028

U

u- “muktedir olmak” *bilü u.-madı* 009

uk- “anlamak” *u.-ıp* 019

ulmak “yakınma” *u. sıgtamak* 068

ulug “büyük” *u. küçlä[r]* 051

uluş “ülke” *u.+larda* 027

Ü

üş “üş” *ü. y(e)g(i)rminç* 105

üşün, üşü[n], [üşü]n, [üşün] “için” *ü. 093, 095, 096, 097, 098, 099, 100, 101, 102, 106; [ü]. 094, 104, 105*

üşünç “üşüncü” *ü. 094*

üdrül-, [ü]d[rül]-, [üdrül]- “ayrılmak” *ü.-kälir üşün* 101, 102; *ü.-kälir [ü] [üşün]* 103; *[ü].- [kälir üşü]n* 105; *[ü].-[kälir]r üşü[n]* 106

üküş “pek çok” *ü. aşunlarta* 069

ür “uzun zaman” *ü. keç* “uzun zaman₂” 037

Y

yaguru “yakın” *kişilär y. nom tapmış* 032

yakın “yakın” *tapa y. kälti* 060

y(a)rılıka-, y(a)rılık[a]- “buyurmak” *inçü tep y.-[dı]* 019; *[inç]ü tep y.-dı* 012

yänä, [yänä] “yine” *y. 037, 084, 088*

y(e)g(i)rminç, [y(e)gir]minç “yirminci” *[y]. 104; üç y. 105*

[yetingç] “yedinci” *[y]. 099*

yiltız “kök, esas” *y.+ları tarta* 016

ymä “dahi, da” *y. 038*

yori- “yürümek” *y.-yu* 034

yügür- “koşmak” *tavrak y.-ü* 059

yüräk “gönül, yürek” *köyjüli y.+i* 072

Sonuç

Bu yazıda Soğd kökenli Eski Uygur alfabesi ile kaleme alınmış, şimdiye kadar neşredilmemiş Budist anlatı metinlerine ilişkin Eski Uygurca metin parçalarına odaklanılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları şöyle sıralanabilir: (1) Bu yazı ile birlikte Eski Uygurca Budist anlatı metinlerine ait 106 satır hacmindeki metin araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. (2) Bu satırların bir kısmı bugün korunabilmiş iken, bazı satırlarda sözcük düzeyinde metin hasarları mevcuttur. (3) Çalışmanın söz varlığı göz önünde bulundurulduğunda toplam 142 madde başı tespit edilmiştir. Bu madde başlarından 30'u (% 21,12) fiil kök veya gövdesi iken, 112'si (% 78,87) isim kök veya gövdesidir. (4) Bu çalışmada 2 Çince (% 1,40) ve 1 de Toharca (% 0,70) kökenli sözcük tespit edilmiştir. (5) Bununla birlikte 16 Sanskritçe kökenli sözcük (% 11,26) tespit edilmiştir. Bu 16 Sanskritçe sözcüğün 5'inin (% 3,52) herhangi bir ara dil(ler)deki biçimi tespit edilmemiştir. Yine bu 16 Sanskritçe sözcüğün 4 tanesi (% 25) Toharca üzerinden, 2 tanesi (% 12,5) Toharca veya Soğdca üzerinden ve 1 tanesi (% 6,25) Soğdca üzerinden Eski Uygurcaya geçmiştir. (6) Alıntı sözcüklerin metnin geneline oranı ise 19 ile %13,38'dir. Bu metin parçalarının filolojik neşriyle Eski Uygurca Budist anlatı metinlerine ilişkin ileride yapılacak bütünlüklü bir çalışmaya yeni dilsel veriler sunulmak istenmiştir.

Kısaltmalar ve İşaretler

... ..	Metindeki hasarlı kısımlara işaret eder.
...2	Metindeki ikilemelere işaret eder.
EUyg.	Eski Uygurca
krş.	Karşılaştırınız
(P)	pothī deliği
Skt.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca
Toh. A	Toharcanın A diyalekti
Toh. B	Toharcanın B diyalekti

Kaynakça

- Adams, D. Q. (2013). *A dictionary of Tocharian B. Revised and greatly enlarged* (Vol. 1-2). Rodopi.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford at the Clarendon.
- Edgerton, F. (1953). *Buddhist hybrid Sanskrit grammar and dictionary* (Vol. II: Dictionary). Yale University.
- Elmalı, M. (2016). *Daśakarmapathāvadānamālā (Giriş-metin-çeviri-notlar-dizini)*. Türk Dil Kurumu.
- Gabain, A. v. (1965). Die alttürkische Literatur. İçinde P. N. Boratav (Ed.), *Philologiae Turcicae Fundamenta* (S. 211-243). Franz Steiner Verlag.
- Gharib, B. (1995). *Sogdian dictionary: Sogdian-Persian-English*. Farhang.
- Giles, H. A. (1912). *A Chinese-English dictionary* (Part I-II). Kelly and Walsh.
- Laut, J. P. (1986). *Der frühe türkische Buddhismus und seine literarischen Denkmäler*. Harrassowitz.
- Laut, J. P. (1989). Die unerschütterliche Versenkung. Ein Fragment der alttürkischen buddhistischen Erzählliteratur. İçinde E. Wagner & K. Röhrborn (Ed.), *Kaşköl. Festschrift zum 25. Jahrestag der Wiederbegründung des Instituts für Orientalistik an der Justus-Liebig-Universität Gießen*. (S. 38-51). Otto Harrassowitz.
- Monier-Williams, M. (1899). *A Sanskrit-English dictionary*. Oxford University.
- Ölmez, M. (1997). Kurzer Überblick über die Buddhistische Übersetzungsliteratur in Alttürkisch. İçinde M. Ölmez (Ed.), *Çağdaş Türk edebiyatına eleştirel bir bakış Nevîn Önberk armağanı* (ss. 225-256). Simurg.
- Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca ikilemeler üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 65(2), 243-311.
- Poucha, P. (1955). *Institutiones linguae Tocharicae* (Pars I: Thesaurus linguae Tocharicae dialecti A). Státní Pedagogické Nakladatelství.
- Rhys Davids, T. W. & Stede, W. (1921-1925). *The Pali text society's Pali-English dictionary*. Pali Text Society.
- Röhrborn, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien* (1-6). Steiner.

Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien* (Band 1: ab- - äzüglä-). Steiner.

Röhrborn, K. (2017). *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien* (Band 2: aš-äzüük). Steiner.

Scharlipp, W. E. (2005). *Die alttürkische Literatur: Einführung in das vorislamische Schrifttum*. Verlag auf dem Ruffel.

Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler* (Tez No. 122582) [Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Tezcan, S. (1978). En eski Türk dili ve yazını. İçinde A. Sayılı (Ed.), *Bilim, kültür ve öğretim dili olarak Türkçe* (ss. 271-323). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Wilkens, J. (2010). *Alttürkische Handschriften* (Teil 10: Buddhistische Erzähltexte). Franz Steiner Verlag.

Wilkens, J. (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien: Edition der altuigurischen Daśakarmapathavadānamālā* (Teil 1-3). Brepols.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uygurcannın el sözlüğü: Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Universitätsverlag Göttingen.

Zieme, P. (2000). *Vimalakīrtinirdeśasūtra: Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftfragmenten von Berlin und Kyoto*. Brepols.

Elektronik Kaynakça

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv (n.d.). *A sayfası* (Raf numarası U 1126 [M 146]). Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Erişim Tarihi Kasım 23, 2022, <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1126seite1.jpg>

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv (n.d.). *B sayfası* (Raf numarası U 1126 [M 146]). Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Erişim Tarihi Kasım 23, 2022, <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1126seite2.jpg>

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv (n.d.). *A sayfası* (Raf numarası U 1867 [T II Y 59]). Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Erişim Tarihi Kasım 23, 2022, <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1867seite1.jpg>

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv (n.d.). *B sayfası* (Raf numarası U 1867 [T II Y 59]). Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Erişim Tarihi Kasım 23, 2022, <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1867seite2.jpg>

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv (n.d.). *A sayfası/ön* (Raf numarası U 1946a/U 1946b [T III M 184; Glas: T III M 184b, T III M 184c]). Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Erişim Tarihi Kasım 23, 2022, <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1946abseite1.jpg>

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv (n.d.). *B sayfası/arka* (Raf numarası U 1946a/U 1946b [T III M 184; Glas: T III M 184b, T III M 184c]). Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Erişim Tarihi Kasım 23, 2022, <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u1946abseite2.jpg>

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv (n.d.). *A sayfası* (Raf numarası U 2003 [Glas: T]). Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Erişim Tarihi Kasım 23, 2022, <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2003seite1.jpg>

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv (n.d.). *B sayfası* (Raf numarası U 2003 [Glas: T]). Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Erişim Tarihi Kasım 23, 2022, <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2003seite2.jpg>

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv (n.d.). *A sayfası* (Raf numarası U 2011). Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Erişim Tarihi Kasım 23, 2022, <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2011seite1.jpg>

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv (n.d.). *B sayfası* (Raf numarası U 2011). Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Erişim Tarihi Kasım 23, 2022, <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2011seite2.jpg>

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv (n.d.). *A sayfası* (Raf numarası U 2109 [Glas: T]). Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Erişim Tarihi Kasım 23, 2022, <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2109seite1.jpg>

Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv (n.d.). *B sayfası* (Raf numarası U 2109 [Glas: T]). Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Erişim Tarihi Kasım 23, 2022, <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2109seite2.jpg>

Murat HANİLÇE

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tokat-TÜRKİYE
Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Tokat-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-0587-9336
murat.hanilce@gop.edu.tr

İsmail TURAN

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Dr.
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tokat-TÜRKİYE
Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Tokat-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-1547-4762
turanism@gmail.com

**15. Yüzyılda Birer Seyyah Olarak Dervişler ve Birer Seyahatname Olarak
Menâkıbnâmeler-Velâyetnâmeler: Kaygusuz Abdal ve Otman Baba Örnekleri**

Öz

Seyahat, insanlar için tarih boyunca var olmuş dinamik bir olgudur. İnsan doğasında gezme dürtüsü ve yaşadığı coğrafyadan başka bir coğrafyaya gitme arzusu kendini sürekli canlı tutmuştur. Nitekim tarihin her döneminde seyahat eden insanlar, toplumlar görülmektedir. Seyahatlerin ticaret, bilgi edinme (istihbarat), din yayma (misyonerlik), ibadet, zorunlu yer değiştirme, eğitim gibi çeşitli sebepleri vardır. Belli bir amaç doğrultusunda gezen kişilere seyyah ismi verilmiş, seyahatleri esnasında geçtikleri yollar, konakladıkları yerler, görüştikleri yöneticiler gibi konular hakkındaki aldıkları notlar kitaplaştırılarak *seyahatnâme* adıyla hem bir tarihi hem de edebî kaynak olarak literatürde yerini almıştır. Sufî geleneğın temsilcileri olan derviş ve mensupları bir ritüel olarak köyler, şehirler ve bazen ülkeler arasında sıklıkla seyahat ederlerdi. Bazen yalnız, bazen de kalabalık gruplar halinde seyahat eden dervişler, hanlarda, camilerde, tekkelerde veya buldukları yerleşim yerinin hemen kenarında konaklardı. Dervişler bu seyahatleri genellikle eğitim, hac, dinî öğretilerini yaymak ve taraftar toplamak amacıyla gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmada 15. yüzyıl dervişlerinden Kaygusuz Abdal ve Otman Baba'nın *menâkıbnâme-velâyetnâmelerindeki* geçen bilgilere göre seyahatleri ve bu seyahatlerin nedenleri üzerinde durulmuştur. Uğradıkları şehirler, köyler ve beldeler belirtilmiştir. Seyahatleri sırasında ziyaret ettikleri devletin hükümdarı şehrin veya beldenin yöneticisiyle olan münasebetleri ortaya konulmuştur. Seyahatleri esnasında konakladıkları yerler, gösterdikleri kerametler, karşılaştıkları zorluklar zikredilmiştir. Seyahatlerinin hangi amaçla gerçekleştirildiği ve mahiyetleri ifade edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kaygusuz Abdal, Otman Baba, Menâkıbnâme, Seyahat, Derviş.

**The Dervishes as Voyager and the Menâkıbnâmes-Velâyetnâmes as Travels in the
15th Century: Examples of Kaygusuz Abdal and Otman Baba**

Abstract

Travel is a dynamic phenomenon that exists throughout history for people. The urge to travel in human nature and the desire to go to a place other than the one it lives in has kept itself alive. In fact, there are people, societies, who travel all the time in history. There are various reasons for travels such as trade, information (intelligence), proselytism (missionary), worship, forced relocation, and education. They were named voyager for a particular purpose, and their notes on the roads they traveled, the places they stayed, and the managers they interviewed, were bookmarked and replaced in the literature as both a historical source and a literary source under the name of travel book. Dervishes and their members, who are representatives of the Sufism tradition, traveled frequently between villages, cities and sometimes countries as a ritual. Dervishes, who sometimes traveled alone, and sometimes in crowded groups, would stay in inns, mosques, lodges, or on the edge of their settlements. The dervishes often made these travels to spread their educational, pilgrimage and religious teachings. In this study, according to the information in the Menâkıbnâme of Kaygusuz Abdal and Velâyetnâme of Otman Baba, the ones from the 15th century dervishes, their travels, and the causes of these journeys were discussed. The cities and villages they have visited are specified. During their travels, their dealings with the ruler of the state they visited, the city, or the city's

manager were established. The places they stayed during their travels, the miracles they showed, and the difficulties they faced were mentioned. It has been attempted to express what purpose their journey has been carried out and their nature.

Keywords: Kaygusuz Abdal, Otman Baba, Menâkıbnâmes, Travel, Dervish.

Giriş

Derviş kelimesi sözlükte “muhtaç, yoksul ve dilenci” anlamlarına gelmektedir. Kelime, zaman içerisinde bir tasavvuf terimi olarak “bir tarikata ve şeyhe bağlı olan mürid, sûfiyâne bir hayat yaşayan kişi”yi tanımlamak için de kullanılmıştır (Yazıcı, 1994, s. 188-189). İslâm’ın kabulünden sonra birer tasavvuf merkezi hâline gelen İran, Horasan ve Irak gibi coğrafyalarda tarikat mensubu çok sayıda derviş ortaya çıkmıştır. Bu dervişlerin bir kısmı Müslüman Türkler tarafından fethedilip yurt tutulmaya başlamasından sonra Anadolu’daki şehir ve beldelere gelmeye başlamıştır (Köprülü, 2012, s. 28).

Dervişlerin Anadolu’ya gelmeleri iki önemli aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşamada Malazgirt Zaferi (1071) sonrasında yeni fethedilen toprakların İslamlaştırılması ve gaza faaliyetleri için derviş grupları gelmiştir. İkinci aşamada Moğol İstilasası (13. yüzyıl) önünden kaçan derviş toplulukları Anadolu’ya sığınmıştır (Ay, 2008, s. 16). İlk aşamada gelen dervişlere Ebu İshak Kazerunî’ye (ö.426/1035) bağlı tarikat (Algar, 2002) mensupları (Ay, 2008, s. 18); ikinci aşamada gelenlere Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin (ö. 672/1273) babası Bahâeddin Veled (ö.628/1231) örnek gösterilebilir (Ay, 2008, 18; Şahinoğlu, 1991, s. 460-462). Bu iki derviş grubunun yanında bir de Anadolu’da kurulmuş yerli tarikatlara mensup dervişler mevcuttur. Yerli dervişler Anadolu topraklarının tam manasıyla Türkleştiği dönemlerde ortaya çıkmışlardır. Anadolu’da Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî tarafından Mevleviyye (Tanrıkorur, 2004), Hacı Bektâş-ı Velî (ö.669/1271) tarafından Bektaşilik (Ocak, 1992) ve Hacı Bayrâm-ı Velî (ö.883/1450) tarafından Bayramiyye (Bayramoğlu & Azamat, 1992) tarikatlari kurulmuştur. Bu tarikatlardan Bayramiyye, Anadolu’da doğup yaşayan bir Türk mutasavvıf tarafından kurulmuş ilk tarikattır (Azamat, 1996, s. 442).

Dervişlerin yaptığı seyahatlerin öğretisi, toplantı, eğitim, şifa, rüya, hac, savaş ve dilencilik gibi birçok sebebi vardır. Her derviş İslâm dini çerçevesinde mensup olduğu tarikatın veya öğretinin dünya ve ahiret görüşünü insanlara anlatıp benimsenmesini sağlayıp kendisine ve mensubu olduğu tarikata mürit yani taraftar toplamayı amaç edinmiştir. Bunu yaparken de bazı dervişler, içerisinde yaşadıkları çevreyle yetinmemişler, amaçlarını gerçekleştirme doğrultusunda farklı yörelere ve ülkelere seyahatler yapmışlardır (Ocak, 2016, s. 226).

Cumhuriyet döneminde tarihçiler, edebiyatçılar, ilahiyatçılar ve sosyologlar tasavvuf ve tarikatlar üzerine çok sayıda bilimsel ve özgün çalışma ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalar içerisinde derviş, sufi, ulema ve mürit kimliği altında çok sayıda önemli şahsiyetin yaşamı incelenmiştir. Türkiye’de bu konuda ilk dikkate değer çalışma M. Fuad Köprülü tarafından kaleme alınan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserdir (Köprülü, 2013). Bu eser, daha sonra bu alanda yapılacak çalışmalar için bir alt yapı ve metodoloji ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Yine bu çerçevede Ömer Lütfi Barkan (Barkan, 2021), Abdülbaki Gölpınarlı (Gölpınarlı, 1958, 2011), Ahmet T. Karamustafa (Karamustafa, 2015), Ahmet Yaşar Ocak (Ocak, 2016), Abdurrahman Güzel (Güzel, 2009, 2020), Resul Ay (Ay, 2008), Haşim Şahin (Şahin, 2017) çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalarla çok sayıda dervişin biyografileri ortaya konulmuş, dervişlerin kendi öğretileri temelinde kurdukları veya bağlı oldukları tarikatlar aydınlatılmış, dervişlerin yaşadıkları devirlerin hükümdarları veya yaşadıkları şehir ya da kasabaların yöneticileri ile olan münasebetleri değerlendirilmiş, kendilerinden sonra gelen bağlıları üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte, bu çalışmalarda dervişlerin seyahatleri üzerinde geniş bilgiler verilmemiş; yalnız uğradıkları ve eğitim aldıkları şehirler zikredilmiştir. Bu çalışmayla şu ana kadar pek de dikkate alınmayan dervişlerin seyahatleri ve seyyah kimliği üzerinde durulmuş; *menâkıbnâme* ve *velâyetnâme*

gibi dervişlerin hayatını konu alan eserlerin seyahat tarihi içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Her tarihî araştırmada olduğu gibi bu çalışma da bir metodoloji çerçevesinde ele alınmıştır. İlk olarak konunun kapsamı belirlenerek kaynak taraması yapılmıştır. Çalışmada 15. yüzyılın seçilmesi bu yüzyılın dervişler ve derviş toplulukları bakımından oldukça zengin olmasıdır (Bkz. Ek-1). Bunlardan Akşemseddin, Somuncu Baba, Bedreddin Simavî, Emir Sultan, Koyun Baba ve Akbıyık Sultan devrin sosyo-kültürel ve siyasi hayatına doğrudan veya dolaylı olarak etki etmiş isimlerdir. Örneğin Akşemseddin, II. Mehmed'in hocası olup onun manevi hayatına yön verenlerden birisidir. Nitekim İstanbul'un fethinde padişah nezdinde önemli rol oynamıştır (Yazıcı, 2008; Köprülü & Uzun, 1989). Bir başka örnek Bedreddin Simavî'dir. Yazdığı önemli eserler ve giriştiği isyan hareketiyle Osmanlı Devleti'nde siyasi ve toplumsal alanlarda öne çıkmıştır (Ocak, 2013; Severcan, 2002).

15. yüzyıl genelde dünya tarihi, özelde Osmanlı ve dolayısıyla Anadolu tarihi için farklı dinamikleri içinde barındıran bir zaman dilimi olmuştur. Osmanlı Devleti geçen bir asırda kuruluşunu tamamlamış, Anadolu'da kısmen siyasi birliği gerçekleştirmiş, Balkanlar'da topraklar fethetmiş, Niğbolu Savaşı'nda (1396) Haçlılara karşı önemli bir zafer kazanmıştır (İnalcık, 2005, s. 22). 15. yüzyıla bu başarılarla giren Osmanlı Devleti, doğuda baş gösteren Timur tehdidinden nasibini almış; Niğbolu Savaşı'nı kazanan aynı hükümdar Yıldırım Bayezid (1389-1402), bu defa 1402 Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmiştir (Halaçoğlu, 1991). Bu mağlubiyet Osmanlı Devleti'ni "fetret devri"ne (1402-1413) sürüklemiş, Anadolu'da siyasi birlik bozulmuş, beylikler yeniden canlanmıştır (İnalcık, 2005, s. 24-25). Bayezid'in oğulları arasında taht mücadelesini Çelebi Mehmed (1413-1421) kazanmış; Osmanlı Devleti'ni tekrar toparlayıp dağılmaktan ve yok olmaktan kurtarmayı başarmıştır. II. Murad (1421-1451) devleti zora sokan iç ve dış tehditlerle mücadele etmiştir. Nihayet hem Türk tarihi hem de dünya tarihi için geri dönülmeyecek bir sürecin başlatıcısı olacak II. Mehmed (1451-1481) Osmanlı tahtına çıkmıştır (Jorga, 2007). II. Mehmed, Doğu Roma İmparatorluğu'nun son kalan toprakları ve başkenti olan İstanbul'u 1453 yılında fethetmiş, Rumeli ve Anadolu topraklarını birleştirmiştir. Anadolu'da, Balkanlar'da, Karadeniz kıyılarında fetihlerini devam ettiren Fatih güçlü bir devlet inşa etmiştir. Fatih Sultan Mehmed'den sonra tahta oğlu II. Bayezid (1481-1512) geçmiştir (İnalcık, 2005, s. 35). 15. Yüzyılda Osmanlı toplumsal yapısı Türk-İslam kültürü üzerine şekillenmiş, Selçuklu Devleti'nden devraldığı miras üzerine kendine has özelliklerini de katarak varlığını zenginleştirerek devam ettirmiştir. Siyasi organizasyonun kime ait olduğuna bakmaksızın Anadolu'da Türkiye Selçuklu Devleti'nin varisi siyasi teşekküllerde, şehirlerde ve köylerde halka İslam'ı ve kendi mensubu olduğu dinî-tasavvufi ritüelleri anlatan şeyhler, dervişler, abdallar vb. şahsiyetler var olmuşlardır. Anadolu'da ve Balkanlar'da bu kişiler 15. yüzyılda oldukça fazla ve çeşitli yapılar içerisinde mevcutturlar.

15. yüzyıla ait bütün dervişlerin hayatının ve seyahatlerinin incelenmesi bir makale sınırını aşacağı için yüzyıl içerisinde iki derviş belirlenmiştir. Belirlenen dervişlerin yaşadıkları dönemde veya daha sonra halifeleri, müritleri ve bağlıları tarafından ona ithafen yazılmış *menâkıbnâmeler*, *velâyetnâmeler* ve diğer kaynaklarda geçen bilgiler değerlendirilip yazıya aktarılmıştır. Bu sebeple çalışmanın sınırları dolayısıyla bu yazıda yalnız Kaygusuz Abdal ve Otman Baba'nın seyahatleri üzerinde durulmuştur.

Kaygusuz Abdal (ö.848/1444)

Hayatına dair kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında doğmuştur. Hakkındaki bilgilerin temel kaynağı kendisinden sonra kaleme alınan anonim *menâkıbnâme*dir (Azamat, 2002, s. 74). Kaygusuz Abdal için kaleme alınan Menâkıbnâme'nin yazarı ve kaleme alınış tarihi bilinmemektedir. Menâkıbnâme, Kaygusuz Abdal'ın hayatını konu alan biyografik bir eser olma özelliği taşımaktadır. Eser dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci

bölümde, Alâiye Sancak beyinin oğlu olarak dervişin çocukluk ve ilk gençlik yılları, ikinci bölümde intisab ettiği Abdal Mûsa'ya hizmeti, üçüncü bölümde Mısır'a seyahati ve hac ziyareti ve dördüncü bölümde hac ziyaretinden sonra Anadolu'ya dönüşü anlatılmaktadır. Eserde olaylar menkıbevi bir şekilde daha çok nesir olarak işlenmiştir. Menâkıbnâmedeki bilgilere göre asıl adı Gaybî olup Alâiye sancağı beyinin oğludur. Çocukluğunda birçok ilmi tahsil etmiş, silahşörlük, avcılık, pehlivanlık gibi hünerleri de öğrenerek bir bey oğlu gibi yetişmiştir (Güzel, 2020, s. 10). Kaygusuz Abdal, Abdal Mûsa'ya intisab etmiştir (Güzel, 2019, s. 20-24; Ocak, 2016, s. 145). "Kaygusuz" mahlası kendisine Abdal Mûsa tarafından verilmiştir (Güzel, 2020, s. 19).

Abdal Mûsa ve onun seyahatlerine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Zira o, Kaygusuz Abdal'ın tarikat hayatının şekillenmesinde etkili isimdir. Mûsa hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bursa'nın fethinden önce Buhara'dan kırk abdalın biri olarak Anadolu'ya geldiği düşünülmektedir (Köprülü, 1988, s. 64). Tekke yöresinde tekkesini kurmuş, müritleriyle beraber faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Abdal Mûsa'nın seyahati rivayete göre Hacı Bektaş-ı Veli'nin onu Anadolu'ya çağırması ile başlamıştır (Güzel, 2019, s. 41). Anadolu'ya gelen Abdal Mûsa, Bursa, Aydın, Denizli, Yatağan, Finike yolu güzergâhından Tekke/Elmalı'ya ulaşmıştır (Güzel, 2019, s. 50). Rivayete göre Abdal Mûsa, Genceli beldesine gelmiştir. Genceli halkı ona karşı saygısız bir tutum içerisine girince belde harap olmuş, burada yaşayan insanların birçoğu buradan taşınmaya başlamıştır (Güzel, 2019, s. 41). Tekke/Elmalı'ya yerleştikten sonra çok sayıda mürit edinmiş, çevre şehir, köy ve beldelerden kendisine intisap eden oldukça fazla insan olmuştur. Dervişlerin tipik özelliklerinden olan seyahat etme ritüeli bu zatta da görülmektedir. Özellikle Tekke'ye yerleştikten sonra bölgede bulunan bazı beldelere seyahatler yapmıştır. Bölgede bulunan İncirli beldesine müritleriyle birlikte gezisi olmuştur. Velâyetnâmede bahsedildiğine göre buraya geldiği sırada Veli Dede adında bir zat ev yapıyordu. Ağacının biri kısa gelmişti. Çalışanlardan birisi müritler, sizin beyiniz var mıdır diye sorarak eğer varsa şu kısa gelen ağacı çeksin uzatsın demişti. Bunu duyan Abdal Mûsa şöyle cevap vermişti: "Bir pabuççu kadar gayretimiz yok mudur? Bir deriyi çeke çeke uzatır, pabucu diker" (Güzel, 2019, s. 146). Ağacı müritleriyle berber çekmiş, ağaç uzaması gerektiği kadar uzatılmış ve yerine konulmuştu. Bu hal üzerine çevrede bulunan insanlar Abdal Mûsa'nın elini öptüler (Güzel, 2019, s. 146). Ne isteği olduğunu sordular Abdal Mûsa, incir getirmelerini söyledi. Müritleriyle beraber getirilen inciri yediler. Ahalinin su sıkıntısı olduğunu öğrenince bu sıkıntının giderilmesi için de onlara yardımcı oldu. İncirli'de bir müddet kaldıktan sonra deniz kenarında bir yere geçti (Güzel, 2019, s. 147). Buraya gelince müritlerine, karnı aç kimseler gelecek onlara yemek verelim diye söyledi. Çok geçmeden denizden bir gemi yaklaştı ve gemiden insanlar inerek Abdal Mûsa ve beraberindekilerin yanına yaklaştılar. Gemiden inen insanlar burada ne yaptıklarını sorunca Abdal Mûsa'nın onlar için yemek hazırladıklarını söylediler (Güzel, 2019, s. 148). Yemek hazırladığı kabın küçük olduğunu, hazırlanan yemeğin kimseye yetmeyeceğini söylediler. Abdal Mûsa, yemeğin başına geçip kepçeyle dağıttı orada bulunan herkes yemekten yedi, doydular ve yemek arttı. Kerameti gören insanlar Abdal Mûsa'nın veli bir kimse olduğunu anlamışlardı ve ona hürmette bulunmuşlardı (Güzel, 2019, s. 148). Abdal Mûsa, yaşadığı Tekke yöresinden çevre beldelere yaptığı seyahatlerden sonra tekrar tekkesine dönmüş ve burada yaşamını sürdürmüştür. Abdal Mûsa'nın seyahatleri çalışmaya konu diğer dervişlere göre biraz daha az ve kısadır. Tekkesinin bulunduğu muhitten fazla uzaklaşmamıştır. Ancak dervişlerin genel özelliklerinden olan seyahat ritüelini ve bu esnada keramet gösterme motifini ortaya koymuştur. Yine gittiği yerlerde insanların sıkıntılarını çözmüş, onların hayatını kolaylaştırmak için onlara yardımcı olmuştur.

Abdal Mûsa'ya intisabı Kaygusuz Abdal'ın ilk seyahatini oluşturmaktadır. Menâkıbnâme'de anlatıldığına göre, 18 yaşına gelen Kaygusuz Abdal, günden güne sararıp solmaya başlar. Babası oğlunun bu haline üzülür ve arkadaşlarına oğlunun bir derdi olup olmadığını sormalarını ister. Arkadaşları Kaygusuz Abdal'a ne olduğunu, sevdalı mı olduğunu

sorarlar. O da sevdalı olmadığını, yalnız içinde bir aşk olduğunu fakat mahiyetinin ne olduğunu kendisinin de bilmediğini söyler (Güzel, 2020, s. 11).

Resim 1

Kaygusuz Abdal'ın eski bir minyatürden kopya edilerek Levnî tarafından yapılan minyatürü

Kaynak: Azamat, 2002, s. 74.

Menâkıbnâme'de Kaygusuz Abdal'ın Abdal Mûsa'ya yapacağı yolculuk şöyle anlatılır: Kaygusuz Abdal, bir gün avlanmak için babasından izin alarak Alanya'dan ayrılır. Manavgat, Serik, Aksu, Aknik Köprüsü'nden geçerek Antalya'ya, oradan da Kepezbaşı'na ulaşır. Burada bir geyiğe rastlar ve kendisinin aradığı avın bu olduğunu söyler. Okunu çıkararak ona atar ve geyiği ön sol kolundan vurur. Geyikten kan akar, Kaygusuz Abdal onu yakalamaya çalışır fakat yakalayamaz ve geyik kaçır. Geyiğin peşinden gider. Geyik, Yenice-Barutlu-Yazır-Söğütçük-Korkudeli-Yokoman Beli-Beyis Ovası-Öküz Gözü-Sabanca-Elmalı Boyları yolları üzerinden Tekke Köyü'nde bulunan Abdal Mûsa Tekkesi'ne ulaşır. Kaygusuz Abdal da peşinden oraya gelerek dervişlere geyiği sorar (Güzel, 2020, s. 175). Burada menkıbevi anlatım biraz uç noktalara ulaşmıştır. Zira gerçekte vurulan o geyik Abdal Mûsa'nın kendisiymiş, yani Kaygusuz Abdal geyik diyerek Abdal Mûsa'yı vurmuştur. Bu durum tasavvufta "don değiştirme" ritüeli olarak bulunmaktadır. Daha çok Bektaşî inancında bir ritüel olarak var olan "don değiştirme", "dona girme", "şekil değiştirme" kavramının kökeni eski Türklerdeki Şamanizm inancına uzanmaktadır. İslamiyet'in kabulünden sonra bu inanç varlığını devam ettirmiştir. "İnsanların, hayvanların, bitkilerin, cansız varlıkların öz niteliklerini yitirip birinden ötekine geçmesi; cansız varlığın canlanması, canlı varlığın cansız madde haline gelmesi; dönüşüm, biçim değiştirme, metamorphose" olarak da ifade edilmektedir (Boratav, 1984, s.62).

Kaygusuz Abdal, Abdal Mûsa ile ilk temasını bu vesileyle gerçekleştirmiş ve böylece onun müridi ve halifesi olmuştur (Köprülü, 2013, s. 313). Rivayete göre Kaygusuz Abdal, şeyhine kırk yıl hizmet etmiştir. Kaygusuz Abdal, Abdal Mûsa'ya olan yolculuğundan başka seyahatlere de çıkmıştır. Şeyhinden aldığı icazetle Mısır ve hac seyahatine çıkmıştır. Menâkıbnâmede onun Mısır'a kadar olan yolculuğu şöyle anlatılmıştır: Bir akşam, dervişler ve şeyhler bir arada olduğu

halde Kaygusuz Abdal, şeyhi Abdal Mûsa'dan izin istemiştir. Şeyh, ona yoldaş olacak kırk müridi yanına verip kendisini uğurlamıştır (Güzel, 2020, s. 200-201). Sabah olunca kurban kesip pişirip Kaygusuz Abdal'a vermişlerdir. Kaygusuz ve dervişler sabah namazını kılıp yola koyulmuşlardır. Bir menzil yol gittikten sonra konaklamışlardır. Konakladıkları yerin etrafı bağ-bahçe içinde güzel bir yerdi. Ulu bir kavak ağacı ve gür bir su vardı. Burada biraz dinlenip sofrayı açarak yemek yemişlerdir. Yemekten sonra Kaygusuz Abdal, kavak ağacına bakarak, "bu ağacın ne kadar ulu bir çınar olduğunu" yanında bulunan müritlere söylemiştir. Kaygusuz Abdal gerçekte onun bir kavak ağacı olduğunu bilmektedir. Müritler bu ağacın çınar değil kavak olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine Kaygusuz Abdal geri dönmüştür. Çünkü yola çıktığı kişilerin ona tabi olmadıklarını fark etmiştir. Tekrar yanına farklı kırk kişi alarak yola koyulmuştur. Bir önceki yol arkadaşlarını test ettiği gibi yine kavak ağacını çınar ağacı gibi ifade etmiştir. Bu kırk kişi ona o ağacın çınar olduğunu söylemişlerdir. Kaygusuz Abdal, bu kişilerin kendisine mürit olduğunu görmüş ve yola onlarla devam etmiştir (Güzel 2020, s. 204-206-208). Mısır'a ulaşan Kaygusuz Abdal ve kırk yoldaşı, önce memleketin durumunu sorup sormuşlardır. Dönemin Mısır hükümdarının bir gözünün kör olduğunu öğrenmişlerdir. Bunun üzerine Kaygusuz Abdal ve kırk müridi gözlerinin birini pamukla kapatmışlardır (Güzel, 2020, s. 208).

Nil Deltası'nda önemli bir liman şehri (Çetin, 1994) olan Dimyat'tan gemi ile Nil Nehri üzerinde bulunan Bulak'a (Kallek, 1992) gelmişlerdir. Burada hükümdarın hacibi ile karşılaşmışlardır. Hacib nereden, hangi maksatla geldiklerini ve gözlerinin neden kapalı olduğunu sormuştur. Kaygusuz Abdal; "Teke Vilayeti'nden geldiklerini, Hacca gideceklerini, Hz. Yusuf'un yaşadığı Mısır'ı ziyaret maksadı ile buraya geldiklerini" söylemiştir. Bir gözlerinin kapalı olma nedenini de "zâhir gözümüzü yumup bâtin gözlerimizi açmışızdır" şeklinde açıklamıştır (Güzel, 2020, s. 208-211).

Hacib'in durumu hükümdara bildirmesi üzerine, hükümdar ve vezirler bu kişinin ya çok akıllı ve arif ya da nâdân olabileceğini düşünmüşlerdir. Eğer o kişi akıllı ve arif ise müşerref olalım, cahilse cezasını verelim diye karar almışlardır. Vezir şu şekilde bir fikir beyan etmiştir:

Sultanım, o kimseleri çağırtaım. Selâm ve kelâmından sonra çeşniğirler kendilerine yemek getirsinler, kırk tane kaşık yondursunlar, her birinin sapları üçer karıştan fazla olsun. Eğer o kaşıkların sapından tutup yerler ve şükrederlerse anlaşılır ki her biri arif ve kâmil ve akildir. Eğer yiyemez ve şaşırıp birbirlerine bakarlarsa cümlesi cahildir, nasıl bilerseniz öyle yaparsınız" (Güzel, 2020, s. 213).

Vezirin bu fikri hükümdar tarafından kabul görmüştür. Kaygusuz Abdal ile müritleri saraya davet edilmişlerdir. Davete icabet eden şeyh ve müritleri saraya gelmişlerdir. Vezirin tavsiye ettiği gibi sofraya hazırlanmış ve uzun saplı kaşıklar getirilmiştir. Sofrada bulunan Mısır'ın ileri gelen alimleri yemeği yiyemeyerek kalkmışlardır. Sıra Kaygusuz Abdal ve müritlerine gelmiştir. Sofraya karşılıklı yirmişerli gruplar halinde oturmuşlardır. Uzun kaşıkların sapından tutup her biri karşısındakine yemeğini yedirmiştir. Yemek bitince muhabbete başlanmıştır (Güzel, 2020, s. 215).

Mısır hükümdarı, niye gözlerini pamukla kapattıklarını sorunca, Kaygusuz Abdal şöyle cevap vermiştir:

Sultanım, bizim adetimize göre hangi beldeye varırsak o vilayetin padişahına uyarız. Şimdi sizin hükmettiğiniz topraklarda olduğumuza göre size tabi oluruz. Devletiniz sayesinde Yusuf Peygamber tahtını ziyaret etmek istiyoruz. Siz bu dünyaya bir gözle bakarken bizim iki gözle bakmamız uygun değildir. Biz de bir gözle bakarız (Güzel, 2020, s. 215).

Hükümdar bu sözleri duyunca, bunun Allah'tan geldiğini, takdir-i ilahiye boyun eğmekten başka elden bir şey gelmediğini ifade ederek gözlerindeki pamuğu çıkarmalarını istemiştir. Kaygusuz Abdal, hükümdarın bu sözleri üzerine dua edeceğini, onun da duaya âmin demesini istemiştir. Duayı bitirince kırk müridiyle birlikte herkes âmin deyip ellerini yüzlerine sürmüşlerdir. Allah'ın izni ve Kaygusuz Abdal'ın kerametiyle hükümdarın gözü açılmıştır. Hükümdar tahtından

inip Kaygusuz Abdal'ın elini öpüp ayaklarına yüzünü sürmüştür. Bir dileği olup olmadığını sormuştur. Şeyh, dünyaya dair bir şey istememiş, sadece gönül hoşluğu ve beden sağlığı istediğini ifade etmiştir (Güzel, 2020, s. 217-219).

Hükümdar, Kaygusuz Abdal ve müritleri için yiyecek tedarik edilmesini istemiştir. Daha sonra Kaygusuz ve müritleri vedalaşıp Nil'in kenarında bir yerde konaklamaya başlamışlardır. Bunu öğrenen hükümdar onlar için büyük bir kasr inşa edilmesini emretmiştir. Bu yapının adını Kasr'ül-'Ayn' koymuşlardır (Güzel, 2020, s. 223).

Kaygusuz ve kırk müridi burada bir müddet kaldıktan sonra hac için yola çıkmışlardır. Kırk gün süren yolculuk sonunda Mekke'ye ulaşmışlardır. Burada hac vazifesini yerini getirdikten sonra Medine'ye geçip Peygamber'in kabrini ziyaret etmişlerdir. Medine'de yedi gün kaldıktan sonra Anadolu'ya dönmek üzere yola çıkmışlardır (Güzel, 2020, s. 29). Medine'den Anadolu'ya dönüş yolunda ilk olarak yol üzerinde Şam'a gelmişlerdir. Burada Kutayfa denilen yere, oradan Karye-i Nebek'e ve Kal'a-i Humus'a varmışlardır. Humus'ta Halid b. Velid ve Baba Amr'ın kabirlerini ziyaret etmişlerdir. Humus'tan Kal'a-i Hama'ya ulaşmışlardır. Devamında Karye-i Şeyhûn-Ma'arrâ-Serâkıb-Hân-ı Tuman-Haleb-Akyol-Kilis-'Ayıntâb yoluyla Fırat nehri üzerindeki Birecik iskelesine ve Bağdat'a erişmişlerdir. Bağdat'ta bir müddet kalıp Hille, Kûfe, Necef, Kerbelâ şehirlerinde bulunan mukaddes yerleri ziyaret etmişler; tekrar Bağdat'a gelmişlerdir. Bağdat'tan Medâin, Sâmarrâ, Musul, Nusaybin yoluyla Abdal Mûsa Tekkesi'ne dönmüşlerdir (Güzel, 2020, s. 29). Kaygusuz Abdal ve kırk müridi Abdal Mûsa ve dervişler tarafından karşılanmış; şükür namazı kılınıp hasret giderilmiştir (Güzel, 2020, s. 261). Bu şekilde Abdal Mûsa ve kırk müridinin Mısır ve hac seyahatleri tamamlanmıştır.

Kaygusuz Abdal'ın Batı Anadolu ve Rumeli'de farklı şehir ve beldeleri ziyaret ettiği de menâkıbnâmeden anlaşılmaktadır. Özellikle bazı beyitlerde bu yerlerle ilgili bilgiler bulunmaktadır.

*Edrene şehrinde bugün
Bir dükkân aldum kiraya
Ol mahalde sataşmışam
Bir akçası çok karyya*

*Sordı bana garib misün
Hiç bu şehri görüb misün
Yolsa gelişün şindi mi
Anatoli'dan beriye*

...

...

*Eydür ki bu Rum-ili'dür
Sanma ki Anatoli'dur
Bunda esir-bendler çok olur
Düşmeyesin bâzârıye.* (Güzel, 2020, s. 49).

Buradaki beyitlerde Edirne'ye geldiği, Rumeli'yi yeni gördüğü ve burası hakkında çok da bilgisi olmadığı ifade edilmektedir. Yine başka beyitlerde Rumeli'nin çeşitli yerlerinde dolaştığı yazılıdır:

*Evlâdı tutdı beni
Yanboli'da bir karı
Velâkin akçası çok
Karabaşı kulları*

...
Yanbolı'ya varıcak
Mahallesin sorıcak
Tunca kıranundadır
Yeni Hamâm'dan beri
...
Filibe'de yinilen
Bir karı sevdi beni
İgen igen dikdürür
Bana yini kaftam
...
Karıdan kaçsam direm
Sofya'ya göçsem direm
...
Manastır'da bir başacuk
Gönülcüğüm aldı benim
Kaşın çatar gözün süzer
Sevdüceğim bildi benim. (Güzel, 2020, s. 49-50).

Bu beyitlerden anlaşıldığına göre Kaygusuz Abdal, Rumeli'de Yanbolu, Filibe ve Manastır gibi şehirlere seyahatler yapmıştır. Kaygusuz Abdal'ın gezgin veya seyahat eden bir derviş olduğu *menâkıbnâmesinde* geçen bilgilerden anlaşılmaktadır. Hac farizasını yerine getirmek maksadı ile başlayan seyahati Anadolu'nun Mısır'ın, Suriye'nin, Irak'ın çeşitli şehirlerine uğrayarak devam etmiştir. Menâkıbnâmedeki beyitlerden anlaşıldığı üzere Rumeli'nin çeşitli şehir ve beldelerine uğrayarak devam etmiştir. Kuvvetle muhtemeldir ki Rumeli seyahatlerini yeni fethedilen coğrafyalarda İslâm Dini'ni ve mensubu olduğu tarikatın öğretilerini yaymak maksadı ile yapmıştır.

Kaygusuz Abdal'ın özellikle Mısır'a ve Hicaz bölgesine yaptığı seyahatler devrin şartlarında mümkündür. Zira önceki ve sonraki dönemlere de bakıldığında çok sayıda dervişin, alimin, ulemanın Mısır'a ilim maksadı ile seyahat ettiği bilinmektedir. Yine aynı şekilde Hicaz bölgesine sadece derviş, alim, ulema değil sıradan Müslümanların da hac farizasını yerine getirmek için gittiği muhakkaktır. Nitekim Kaygusuz Abdal, Mısır ve hac seyahatinden döndükten sonra Elmalı'daki zaviyesinde uzun süre kalmamış, Mısır'a dönerek Mutan Dağı'ndaki zaviyede yaşamaya başlamıştır (Ocak, 2016, s. 146).

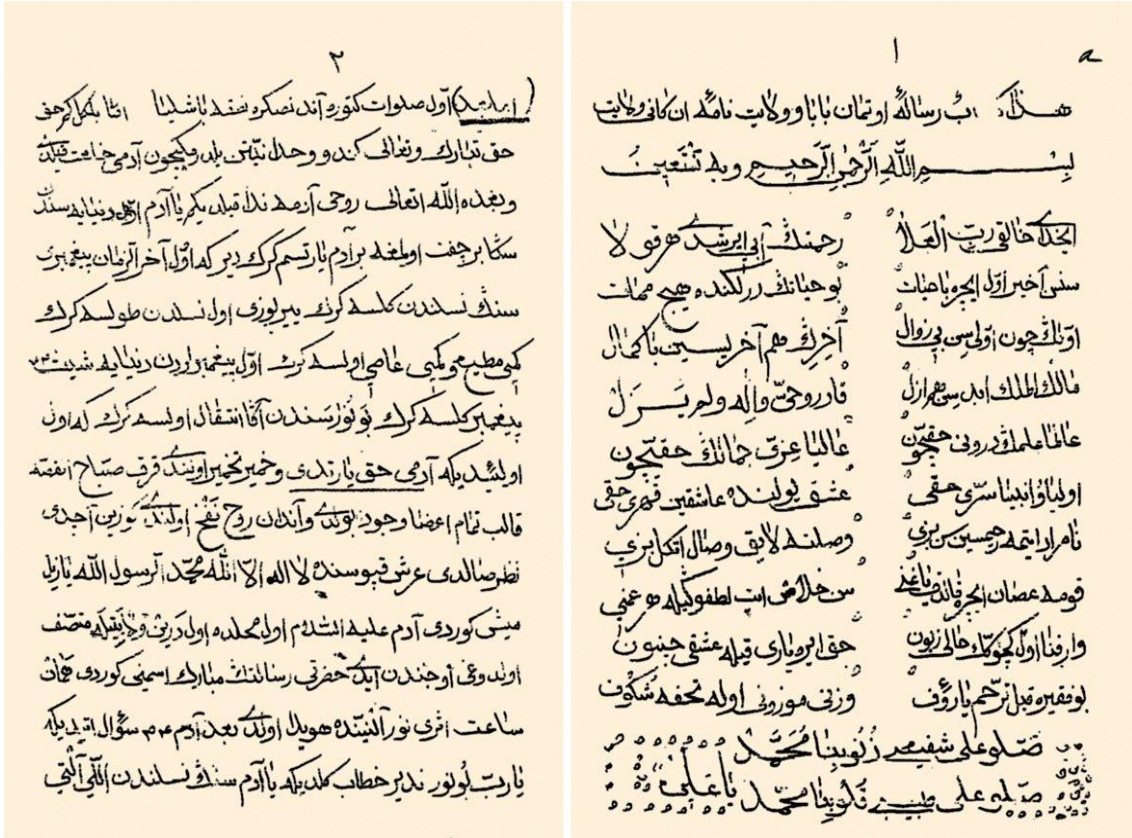
Otman Baba (ö.883/1478)

Hayatına dair bilgiler onun ölümünden sonra yazılan Velâyetnâme-i Otman Baba'dan öğrenilmektedir. Bu eser halifesi Küçük Abdal tarafından kaleme alınmıştır (Ocak, 2016, s. 156). Eser, Otman Baba'nın en yakın müritlerinden Küçük Abdal tarafından Otman Baba'nın ölümünden yaklaşık beş yıl sonra 888/1483'te Velâyetnâme-i Otman Baba adıyla kaleme alınmıştır. Eser ayrıca Velâyetnâme-i Şâhî olarak da bilinmektedir. Oldukça hacimli bir eser olarak ortaya konulmuştur. Eserin günümüze kadar tespit edilen iki nüshası mevcuttur. Eserde olaylar Otman Baba'nın hayatı etrafında cereyan etmektedir. Eser, insanın yaratılışı üzerine anlatılarla başlar, İslamiyet, Hz. Muhammed, Ehli Beyt'e övgülerle devam eder. Eserin asıl konusu olan Otman Baba'nın anlatısı ise altmış sekiz bab olarak ele alınmıştır. Otman Baba ile ilgili olaylar 1402 yılında Otman Baba'nın Anadolu'ya gelmesiyle anlatılmaya başlar, 1478 yılında ölümüne kadar devam eder. Olayların geçtiği şehir, köy ve beldelerin tamamına yakını gerçekte var olan yerlerdir. Menâkıbnâmedeki bilgilere göre 780/1378 yılında doğmuştur Asıl adı Hüsam Şah'tır

(Kılıç vd., 2007, s. 16). Osmanlı hükümdarı II. Mehmed'le (Fatih) şehzadeligi döneminde Manisa'da görüşmüştür. Dönemin dervişlerinin özelliklerinden olan seyahat etme çerçevesinde Babaeski, Aydos, Dobruca, Tırnova, Zağra, Filibe, Edirne, Vize, Siroz, Belgrad, Semendire, Ağaç Denizi'nde gezmiştir (Şahin, 2007, s. 7).

Resim 2

Küçük Abdal'ın Velâyetnâme-i Otman Baba adlı eserinin ilk iki sayfası

Kaynak: Şahin, 2007, s. 7.

Anadolu'ya Emir Timur'la gelen Otman Baba sırasıyla Germiyan (Kütahya), Saruhan (Manisa), Bursa ve İznik'i dolaşmıştır. II. Mehmed'in Manisa'da şehzade olduğu sırada onunla tanışmıştır. II. Mehmed, kim olduğunu sorduğu zaman “Bana erenler içinde Hüssam Şah derler, ben seni Rum'a padişah eylemeye geldim” cevabını vermiştir. Daha sonra ortadan kaybolmuştur. Bir müddet Ağrı Dağı eteklerinde Said Çukuru denilen yerde yaşamış, sonra İstanbul'a gelmiştir. *Velâyetnâme*'ye göre Terkos denilen yere denizi yürüyerek geçmiştir (Kılıç vd., 2007, s. 17-22).

Velâyetnâme'de sıkça ifade edilen bir durum Otman Baba'nın bulunduğu yerde aniden kaybolması ve başka bir belde veya şehirde görünmesidir. Bunlardan birisi de İstanbul'da yaşadığı sırada ortadan kaybolup Ağaç Denizi ve Uluskesri'yede ortaya çıkması, buraya yakın bir mağarada yaşamaya başlaması hadisesidir. Burada bir müddet kaldıktan sonra yine ortadan kaybolmuş ve Misivri diyarında ortaya çıkmıştır. Buradan da Balkan Dağı mevkiine geçmiş, ıssız bir ormanda yaşamaya başlamıştır (Kılıç vd., 2007, s. 24).

Otman Baba, Balkan Dağı'nda yaşadığı sırada yanına birkaç kişi gelerek burada ne yaptığını sormuş ve onu buranın yakınında bulunan Tırnova (Dırnava) şehrinin kadısının yanına

götürmüşlerdir. Şehrin kadısı Otman Baba'ya kim olduğunu sormuş, onun bir veli olduğunu anlayınca ona hürmet ve hizmette kusur etmemiştir. Otman Baba, bir müddet bu şehirde kalmıştır. Bu sırada Osmanlı padişahı Murad Han ölmüş, yerine II. Mehmed hükümdar olmuştur. II. Mehmed, İstanbul'u kuşatmıştır. Tırnova'da bulunan Otman Baba, bir cuma günü Tırnova Köprüsü'nün üzerine çıkıp "Allahuekber, İstanbul'u aldık" diye bağirmiştir (Kılıç vd., 2007, s. 27). Nitekim II. Mehmed İstanbul'un fethini bir cuma günü gerçekleştirmiştir. Otman Baba, keramet göstererek uzakta olmasına rağmen İstanbul'un fethinin haberini bulunduğu şehirde halka müjdelemiştir. Tırnova'dan Balkanlar'da bir köy olan Akçakızanlık'a gelmiştir. Burada yaklaşık bir yıl kalmıştır. Köy halkına işlerinde yardımcı olmuştur (Kılıç vd., 2007, s. 30).

Otman Baba, Gelibolu yoluyla İstanbul'a gelmiştir. Yol boyunca çeşitli tekkelerde mola vermiştir (Kılıç vd., 2007, s. 36). İstanbul'da bulunduğu sırada bir gün Silivri kapısında otururken II. Mehmed ile veziri Mahmud Paşa'nın birlikte dolaşarak muhabbet edip Belgrad Seferi için istişarede bulduklarına tanıklık etmiştir. Bu istişareye derhal dahil olan Otman Baba padişaha bu sefere gitmemesi gerektiğini, başarısız olacağını söylemiştir. Bunun üzerine padişah kılıcını çekip hiddetle Otman Baba'nın üzerine yürümüştür. Vezirin araya girmesiyle padişah yatışmış ve oradan uzaklaşmıştır (Kılıç vd., 2007, s. 38). Nitekim II. Mehmed'in Belgrad Kuşatması (1456) başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Belgrad'ın alınmasıyla Sırbistan, Macaristan ve diğer Balkan topraklarının fethinin daha kolay olacağı bilinmekteydi. Bu amaçla II. Mehmed, sefer hazırlıklarına başlamış, Edirne'de orduyu sefere hazırlayarak sefere çıkmıştır. 1456 yılı Haziran ayı sonlarında Osmanlı ordusu Belgrad Kalesi'ni kuşatmaya başlamıştır. Şiddetli çarpışmalar olmuş, Osmanlı kuvvetleri ağır kayıplar vermiş hatta padişah II. Mehmed çarpışma esnasında yaralanmıştır. Ağır kayıplar vererek yenilgiye uğrayan Osmanlı ordusu Belgrad kuşatmasını kaldırarak geri çekilmek zorunda kalmıştır (Uzunçarşılı, 1983, s. 18).

Belgrad kuşatmasından bir müddet sonra II. Mehmed, İstanbul'da dolaşırken bir sokakta Otman Baba'ya denk gelmiştir. Belgrad Seferi'ne gitmememi söyleyen sen değil miydin deyip atından inerek onun elini öpmüştür. Otman Baba II. Mehmed'e hitaben "*Padişah sensin, sırrı Hüda sensin*" demiştir. II. Mehmed, Otman Baba'ya altın vererek kendisine yardımda bulunmak istemiştir. Şeyh bu yardımı reddetmiştir. İstanbul'da zaman zaman padişahla görüşmeye devam etmiş; onunla çok sayıda ilmi sohbeti olmuştur (Kılıç vd., 2007, s. 39-40).

İstanbul'da bulunduğu sırada Otman Baba, bir gün aniden kaybolmuştur. Nereye gittiğini, nerede olduğunu kimse bilememiştir. Ancak Ağaç Denizi'nde ortaya çıkmıştır. Burada kafirler tarafından tutsak edilip bir eve götürülmüştür. Bir müddet burada kaldıktan sonra buradan da kaybolup Vize şehrinde ortaya çıkmıştır. Bir değirmene yerleşen Otman Baba, burada gelip gidenlerin buğdaylarını öğütmüş, fakirlere yardım etmiştir (Kılıç vd., 2007, s. 50). Vize'den ayrılan Otman Baba, Yanbolu Vilayeti'ne geçmiştir (Kılıç vd., 2007, s. 54). Burada bir müddet kaldıktan sonra Zağra'ya uğramıştır (Kılıç vd., 2007, s. 58). Bir müddet Zağra'da kalan Otman Baba buradan Serez'e hareket etmiştir (Kılıç vd., 2007, s. 64).

Otman Baba, yanında Mümin Derviş adlı bir zat ile Vidin şehrine gelmiştir. Burada onlara gaziler tarafından kurbanlar kesilmiştir. Yollarına devam eden bu iki şeyh Niğbolu'ya varmışlardır. Buradan Tırnova'ya geçmişlerdir. Bir müddet burada kalıp dervişlerle sohbette bulunduktan sonra iki derviş Zağra'ya ulaşmışlardır (Kılıç vd., 2007, s. 74-76). Mümin Derviş, tekkelerinde kaldıkları burada bulunan dervişlerle Tanrı Dağı denilen bir yere kurban kesmek için gitmiştir. Yol üzerinde Çeltikçi Köyü adında bir yere uğramışlardır. Yola devam eden Otman Baba ve beraberindeki dervişler Filibe'ye gelmişlerdir. Burada Hızırlık denilen bir tekkeye uğramıştır. Daha sonra bu şehirden geçen Meriç Nehri'ne gelip üryan olarak nehre girmiştir. Şehir halkı ve burada bulunan dervişler ile görüşmüştür. Filibe şehriden dervişlerle beraber Tanrı Dağı'na gitmiştir. Burada bir müddet çevreyi temaşa ettikten sonra tekrar Zağra'ya gelmiştir (Kılıç vd., 2007, s. 80-85).

Zağra'da bir süre kaldıktan sonra Dobruca'ya, daha sonra Kiligra (günümüzde Kaliakra) şehrine geçmiştir. Bu şehir dönemin meşhur şehirlerinden olup Sarı Saltuk, Ulu Abdal Kiçi ve diğer bazı dervişler rivayete göre Karadeniz'i gemisiz geçerek bu şehirde bulunan ejderhayı tahta kılıç ile öldürmüşlerdir. Buraya gelen Otman Baba, halk ile konuşmuş, burada bulunan tekkelere uğrayarak dervişler ile görüşmüştür (Kılıç vd., 2007, s. 102).

Otman Baba, Dobruca'dan sonra Varna'ya seyahat etmiştir. Varna'ya gelince şehrin halkı Otman Baba adına kurbanlar kesip ihsanlarda bulunmuştur. Varna'dan tekrar Kiligra şehrine geçmek için yola çıkmıştır. Yol üzerinde Karadeniz kenarında Balçık Hisar diye bilinen bir yere gelmiştir. Yanında bulunan dervişlerle yola devam ederek Kiligra şehrine ulaşmıştır (Kılıç vd., 2007, s. 107-109).

Kiligra şehriden ayrılarak Dobruca yakınlarında bulunan Şile köyüne gelmiştir. Köy halkı Otman Baba adına kurbanlar kesip ikramlarda bulunmuşlardır (Kılıç vd., 2007, s. 114). Burada bir süre kalan derviş ve yanında bulunan abdallar Yenisola diye bilinen bir şehre gelmişlerdir. Burada dervişlerin bulunduğu bir tekkeye uğramıştır. Yenisola'dan yola devam ederek Hırsova (günümüzde Romanya sınırlarında Hârşova) şehrine varmıştır. Şehir halkı dervişini hoş karşılamamış, onun şehirde kalmasını istememiştir. Derviş de buradan ayrılarak Hüseyinli diye bilinen bir köye gelmiştir. Tekrar Kiligra şehrine dönmüştür. Şehir halkı onun gelişi üzerine kurbanlar kesip ihsanlarda bulunmuştur. Otman Baba bir müddet burada ikamet etmiştir (Kılıç vd., 2007, s. 117-122). Kiligra'dan ayrılarak Balçık Hisar'a tekrar gitmiştir. Buradan Varna'ya geçmiştir. Balkanlar'da çeşitli şehirleri dolaşan Otman Baba, yine Balkanlar'da Pravadı (Pirevadi) şehrine varmıştır. Burada bir tekkeye yerleşen derviş kışı burada geçirmiştir (Kılıç vd., 2007, s. 136).

Seyahatlerinin çoğunu Balkan şehirlerine gerçekleştiren Otman Baba, Balkanlar'da olduğu bir sırada müritlerine Edirne'ye gideceğini söylemiş ve yola revan olmuştur. Edirne'ye varınca Balaban Baba diye bilinen bir dervişin tekkesine yerleşmiştir (Kılıç vd., 2007, s. 155). Edirne'de bulunduğu süre boyunca *ene'l-Hakk* (Uludağ, 1997) davasını gütmüştür. Bu sebeple buranın halkından ve bazı dervişlerden tepkiler almış, onlarla münakaşa içinde olmuştur. Ona saldırılar olmuş, saldırılar daha çok sözlü ve ilmi anlamda olduğu için müritleriyle beraber bu saldırılara karşı koymaya çalışmıştır (Kılıç vd., 2007, s. 158-165).

Edirne'de uzun süre kalan Otman Baba, buradan İstanbul'a gitmiştir (Kılıç vd., 2007, s. 186). Otman Baba'nın bundan sonraki seyahatleri İstanbul-Edirne arasında olmuştur. İstanbul'da II. Mehmed'le görüşmeleri olmuştur. Edirne'de bulunduğu bir sırada *ene'l-Hakk* davasını güdünce Edirne halkı ve ileri gelenleri bunu şikâyet için II. Mehmed'e bir mektup göndermişlerdir (Kılıç vd., 2007, s. 190). Mektupta:

Memleketinde Otman Baba isimli bir kimse zahir oldu. Ve davası odur ki sırr-ı Yezdân ve Muhammed ve İsa ve Mûsa ve Âdem benim diye dava eder. Ve yanında bir bölük ne olduğu belli olmayan hırsız, yol ve baş kesici kimseleri toplanmıştır. Ve davaları üçler, yediler ve kırklarız derler.

Fatih Sultan Mehmed mektubu alınca şöyle haber göndermiştir: "Ey Edirne kadısı ve subaşı bilmiş olasınız ki Otman Baba'yı ve yanındaki abdalları ve safi halleri ve kil ü kalleri Edirne tahtında mecmu'sın fena-ender-fena edesin" (Kılıç vd., 2007, s. 190). II. Mehmed bu cevabını içeren mektubunu bir adamla Edirne'ye göndermiştir. Rivayete göre, o gece rüyasında Otman Baba'yı görmüştür. Otman Baba, padişaha rüyasında celal ile üzerine gelip canını alacağını söylemiştir. Uyanınca padişah hemen mektubu götüren adamın geri çağırılması emrini vermiştir. Mektup Edirne'ye ulaşmadan geri getirilmiştir. Padişah Edirne kadısına ve subaşısına başka bir mektup göndererek Otman Baba'nın huzuruna getirilmesi emrini vermiştir (Kılıç vd., 2007, s. 190-191). İstanbul'a getirilen Otman Baba, padişah ile görüşmüştür. *Velâyetnâme*'de geçen kayıtlara göre II. Mehmed, Otman Baba için büyük bir tekke yaptırmak istemiştir (Kılıç vd., 2007, s. 223).

Otman Baba, Fatih Sultan Mehmed'in bu isteğini kabul etmemiştir. İstanbul'da kaldığı süre boyunca devlet adamları ve ileri gelen ahali ile görüşmüş, zaman zaman padişahın huzuruna çıkmıştır. Padişahla görüşen Otman Baba, İstanbul'da bir müddet daha yaşadktan sonra yine Edirne'ye gitmiştir. Otman Baba'nın yaşamı Edirne-İstanbul ve bazı Balkan şehirlerinde devam etmiştir.

Otman Baba'nın Balkanlar'daki seyahatleri hem tarikat ritüeli hem de devletin politikasının bir gereği olarak düşünülebilir. İlk defa fethedilen bölgelerin İslamlaşması, Türk nüfusunun bölgeye yerleşmesi için kolonizatör Türk dervişleri devlet tarafından maddi-manevi desteklenerek bölgeye yerleşmeleri için imkân sağlanmıştır. Bu anlamda Otman Baba'nın Balkanlar'da bu kadar çok seyahat etmesini sağlayan en büyük faktörün devlet desteği olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim Otman Baba ve müritleri Osmanlı kuvvetleriyle birlikte Balkanlar'da gaza ve fetih faaliyetlerine katılmıştır (Ocak, 2016, s. 157).

Sonuç

Tarih boyunca insanlar çok çeşitli nedenlerden dolayı seyahat etmişlerdir. Göç, ticaret, istila, eğitim, din vb. sebepler için gezen insanlar ve toplumlar olmuştur. Zamanla gezen insanlara seyyah, seyahatleri sırasında aldıkları notlara da *seyahatname* adı verilmiştir. Dünya tarihine bakıldığı zaman Marco Polo, Hıristiyan dünyasının en ünlü seyyahı olarak bilinmektedir. Francesco Balducci Pegolotti, bir başka Hıristiyan seyyah olup gezdiği yerlerde tacirler için bir el kitabı dahi hazırlamıştır. İslam dünyasında Mekhûl b. Ebû Müslim, bilinen ilk seyyahtır. Daha sonraki dönemlerde İbn Fadlân, İbn Cübeyr, İbn Battuta gibi önemli seyyahlar ortaya çıkmışlardır.

İnsanlık tarihinde en büyük yolculuklar din uğruna yapılmıştır. İnsanlar, inançları gereği kutsal saydıkları şehre, beldeye, dağa, ormana, suya ulaşmak, oraları görmek için uzun ve yorucu seyahatlere çıkmışlardır. Örneğin Müslümanlar için Mekke, Hıristiyanlar için Vatikan, Beytullahim, Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler için Kudüs, Hindular için Varanasi ve Pushkar, Budistler için Lhasa ve bunlar gibi bazı şehirler ve yerler kutsal sayılmıştır. Bu kutsalları korumak, hakimiyet altına almak için savaşlar, seferler dahi yapılmıştır. Dünyanın en büyük askerî hareketlerinden olan Haçlı Seferleri'nin çıkış noktası kutsal yerleri Müslümanların elinden kurtarmaktır.

Her dinî inanışta olduğu gibi İslam'da da tebliğ ritüeli vardır. Dini, uzak bölgelerde yaşayan insanlara, toplumlara ulaştırma gayreti hep olmuştur. Öte yandan din içerisinde bir yapılanma veya öğreti olarak ortaya çıkan tarikatlar da kendilerine bağlı dervişler ve müritler eliyle dinle birlikte kendi yaşam ve inanış biçimini insanlar arasında yaymak, kutsal yerleri ziyaret etmek, eğitim gibi amaçlar ile seyahatler yapmışlardır. 15. yüzyıl Anadolu dervişleri için de bu durum diğerlerinden farklı olmaksızın aynı olmuştur. Dervişlerin seyahat ve gezileri en geniş manada ona ait olan veya çağdaşı olan *Menâkıbnâme-Velâyetnâme* adlı eserlerden öğrenilmektedir.

Bu çalışmada seyahatleri üzerinde durulan iki dervişten Kaygusuz Abdal, Anadolu, Mısır ve Hicaz'da seyahat etmiştir. Otman Baba Timur'la birlikte Anadolu'ya gelmiş; Balkanlar'a geçmiş ve seyahatlerini Osmanlı Devleti'nin yeni fethettiği Balkan topraklarında gerçekleştirmiştir. Her iki derviş de seyahatlerini yalnız olarak değil yanlarında kendilerine bağlı müritler olduğu halde yapmışlardır.

Dervişlerin seyahatleri hiç şüphesiz tasavvufa dayanan belirli ritüeller üzerine olmuştur. Kaygusuz Abdal'ın seyahatleri bir dervişe bağlanmak, eğitim almak üzere başlamış, kendisi daha sonra hac amacıyla da seyahat etmiştir. Seyahat ettiği yollar üzerinde önemli bazı Müslüman şahsiyetlerin kabir veya türbelerini de ziyaret etmiştir. Otman Baba, Osmanlı Devleti'nin yeni fethettiği Balkan şehir ve beldelerinde dolaşmış, İslâm dinini kendi tarikatı veya görüşü üzerinden yayma, benimsetme amacında olmuştur.

İncelenen menâkıbnâme ve velâyetnâmede dervişlerin seyahatlerinde onların keramet gösterme motifi ön plana çıkarılmıştır. Nitekim Kaygusuz Abdal'ın Mısır'a yolculuğunda yol boyunca ve Mısır'da Mısır hükümdarı nezdinde gösterdiği keramet oldukça dikkat çekicidir. Yolculuk esnasında gösterdiği "kavak-çınar ağacı" kerametiyle kendisine seyahati boyunca eşlik eden müritlerini şahsına bağlamış, aldığı kararları onlara onaylatmasında etkili olmuştur. Mısır hükümdarına göstermiş olduğu "kendisinin ve müritlerinin birer gözünü kapatması" kerametiyle Mısır'da rahat günler geçirmeyi sağlamış; yöneticiler ve halkın gözünde itibar kazanmıştır.

Otman Baba'nın Balkan şehirlerinde kerametler göstermesi ve Fatih Sultan Mehmed ile olan münasebetlerindeki kerametleri mühimdir. Fethedilen Balkan coğrafyalarında yeni Müslüman olmuş halkı, göstermiş olduğu kerametlerle cezbeye getirmiş, İslam'a ve kendi öğretilerine daha fazla itibar etmelerini sağlamıştır. Rivayetlere göre Fatih nezdinde göstermiş olduğu kerametlerle sultanın ve devlet adamlarının itibarını kazanmıştır. Devrin hükümdarı ile veya gittikleri beldenin yöneticisi ile iyi ilişkiler kurma ve onlardan ihsanlar elde etmenin dervişlerin tipik özelliklerinden olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu dervişlere has bir özellik gittikleri beldelerde halkın işlerinde onlara yardım etmek, onların işlerini kolaylaştırmaktır.

Dervişlerin yaptığı seyahatler, devrin devletleri, devletlerin hükümdarları, uğradıkları şehir ve beldeler hakkında geniş bilgiler barındırmaktadır. Bu sebeple dervişlerin seyahatleri devirlerinin siyasi yapısı üzerine önemli ip uçları vermektedir. Yine uğradıkları kutsal yerler, tekkeler ve görüştükleri isimler üzerinden dönemin sosya-kültürel yapısının değerlendirilmesinde faydalı bilgiler ihtiva etmektedir. Yine bu seyahatlerden dervişlerin gösterdiği kerametlerden ve gösterdikleri tavırlardan, dervişlerin seyahat ritüellerinin genel özelliklerinin bir çerçevesi çizilebilmektedir.

Bu çalışmayla, seyahat tarihinin kaynakları arasına yeni bir türün alınmasına dikkat çekilmek amaçlanmıştır. Çalışmayla, ayrıca, dervişlerin hayatını konu eden menâkıbnâme ve velâyetnâme türündeki eserlerin içerdikleri gezi notlarıyla Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu başta olmak üzere İslâm egemenliğinin sürdüğü toprakların gerek tarihine ve gerekse çeşitli dönemlerdeki seyahat ve konaklama olanaklarına dair mühim bir kaynak olduğuna temas edilmek istenmiştir. Çalışma sınırlı örneklerden oluşması bakımından bir başlangıç teşkil etme iddiasındadır ancak bu konuda çok daha geniş çalışmalara ihtiyaç olduğu da ortadadır. Çalışmanın odaklandığı 15. yüzyılın geneli bile böyle bir yaklaşımda yapılacak çalışmalar için bakir bir alan olarak kalmaya devam etmektedir. Bu nedenle yapılacak yeni çalışmalarla menâkıbnâme ve velâyetnâme tarzındaki eserlerin ve dervişlerin gezen adamlar motifiyle de öne çıkacağı açıktır.

Kaynakça

Algar, H. (2002). Kâzerûniyye. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 25, ss. 146-148). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ay, R. (2008), *Anadolu'da derviş ve toplum 13-15. yüzyıllar*. Kitap Yayınevi.

Azamat, N. (1996). Hacı Bayrâm-ı Velî. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 14, ss. 442-447). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Azamat, N. (2002). Kaygusuz Abdal. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 25, ss.74-76). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Barkan, Ö. L. (2021). *İstilâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri*. (Y. K. Taştan, Yay. haz.). Ötüken Yayınevi.

Bayramoğlu, F. & Azamat, N. (1992). Bayramiyye. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 269-273). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Boratav, P. N. (1984). *100 soruda Türk forkloru*. Gerçek Yayınevi.

- Çetin, A. (1994). Dimyat. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 9, ss. 309-310). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1958). *Mevlana hayatı, eserlerinden seçmeler*. Varlık Yayınevi.
- Gölpınarlı, A. (2011). *Yunus emre hayatı ve bütün şiirleri*. İş Bankası Yayınları.
- Güzel, A. (2009). *Dini-Tasavvufî Türk edebiyatı el kitabı*. Akçağ Yayınevi.
- Güzel, A. (2019). *Abdal Mûsa Velâyetnâmesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güzel, A. (2020). *Kaygusuz Abdal (Alaaddin Gaybî) Menâkıb-nâmesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1991). Ankara Savaşı. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 3, ss. 210-211). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalçık, H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. (R. Sezer, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Jorga, N. (2007). *Fatih ve dönemi, büyük Türk*. (N. Epçeli, Çev.) Yeditepe Yayınevi.
- Kallek, C. (1992). Bulak. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 6, ss. 387). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karamustafa, A. T. (2015). *Tanrının kuraltanımaz kulları İslâm dünyasında derviş toplulukları (1200-1550)*. (R. Sezer, Çev.), Yapı Kredi Yayınları.
- Kılıç, F., Arslan, M. & Bülbül, T. (2007). *Otman Baba Velâyetnâmesi (tenkitli metin)*. Grafiker Ofset.
- Köprülü, M. F. (2012). *Anadolu'da İslâmiyet*. Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2013). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Akçağ Yayınları.
- Köprülü, O. F & Uzun, M. İ. (1989). Akşemseddin. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 2, ss. 299-302). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köprülü, O. F. (1988). Abdal Mûsâ. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 64-65). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1992). Bektaşîlik. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 373-379). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2013). *Osmanlı toplumunda zındıklar ve mülbidler (15.-17. yüzyıllar)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nda marjinal sûfilik: Kalenderîler XIV-XVII. yüzyıllar*. Timaş Yayınları.
- Severcan, Ş. (2002). Şeyh Bedreddin Olayı. İçinde *Türkler* (Cilt 9, ss. 259-275). Yeni Türkiye Yayınları.
- Şahin, H. (2007). Otman Baba. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 34, ss. 6-8). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şahin, H. (2017). *Dervişler ve sufi çevreler: Klasik Çağ Osmanlı toplumunda tasavvufî şahsiyetler*. Kitap Yayınevi.
- Şahinoğlu, M. N. (1991). Bahâeddin Veled. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 460-462). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tanrıkorur, Ş. B. (2004). Mevleviyye. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 29, ss. 468-475). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (1997). Hallâc-ı Mansûr. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 15, ss. 377-381). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı tarihi II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları

Haniçe, M. & Turan, İ. (2023). 15. yüzyılda birer seyyah olarak dervişler ve birer seyahatname olarak menâkıbnâmeler-velâyetnâmeler: Kaygusuz Abdal ve Otman Baba örnekleri. *Mavi Atlas*, 11(1), 37-53.

Yazıcı, N. (2008). Fâtih'in yetişmesi üzerine bazı değerlendirmeler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49(1), 1-15.

Yazıcı, T. (1994). Derviş. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 9, ss. 188-190). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ek

XV. Yüzyılın Önde Gelen Dervişleri

Derviş	Ölüm Yılı	Seyahat Ettiği Coğrafya	Dervişle İlgili Menâkıbnâme veya Velâyetnâme
Hacı Bayrâm-ı Velî	833/1429-30	Şam, Hicaz, Aksaray, Ankara, Edirne	Menâkıb-ı Hacı Bayram Sultan bâ Sultan Murad Gazi
Somuncu Baba	815/1412-13	Dımaşk, Hoy, Bursa, Adana, Mekke, Aksaray	
Eşrefoğlu Rumî	874/1469-70	Hama, Manisa, İznik, Bursa	
Emir Sultan	883/1478-79	Medine, Bağdat, Karaman, Niğde, Hamid-İli, Kütahya, İnegöl, Bursa	
Akşemseddin	863/1458-59	Şam, Amasya, Osmancık, Halep, Ankara, Beypazarı, Çorum, Göynük, Mekke, Edirne	Menâkıb-ı Akşemseddin
İbrahim Tennûrî	887/1482-83	Sivas, Kayseri, Beypazarı	
Abdürrahim Karahisârî	888/1483'ten sonra	Beypazarı, Edirne, Göynük, İznik	
Yazıcıoğlu Mehmed Efendi	885/1480-81	Arap ve Fars Coğrafyasında bazı şehirler, Maveraünnehir, Anadolu	
Akbıyık Sultan	860/1455-56	Bursa	
Kemal Ümmî	880/1475-76	Bolu, Aladağ, Bozarmut	Menâkıb-ı Kemal Ümmî
Dede Ömer Ruşeni	892/1486-87	Larende, Bakü, Karabağ, Berdea, Gence, Tebriz	
Bedreddin Simâvî	823/1420-21	Bursa, Şam, Kudüs, Kahire, Mekke, Medine, Tebriz, Konya, Tire, Kütahya	Menâkıbü Şeyh Bedreddin
Şücâüddin Velî	XV. yüzyıl başları	Buras, Kütahya, Manisa, Ankara	Şucâ'eddîn Velî Velâyetnamesi
Nesîmî	820/1417-18	Bursa, Ankara, Halep.	
Koyun Baba	873/1468-69	Medine, Kerbela, Bursa, Osmancık	Koyun Baba Velâyetnamesi
Pîrî Baba	XV. yüzyıl	Merzifon'da yaşamıştır.	Pîrî Baba Vilâyetnâmesi
Hamdullah Hamdî	909/1503-04	Kayseri, Göynük	Yûsuf u Züleyhâ
Abdürrahim Karahisârî	888/1483'ten sonra	Beypazarı, Edirne, İznik	
Ömer Dede Sikkînî	880/1475-76	Göynük	
Ahmed Bîcan	870/1466'dan sonra	Edirne	
Molla Zeyrek Şeyhi	903/1497-98	İstanbul, Bursa	
Şeyhi	832/1429'dan sonra	İran, Ankara,	
Hacım Sultan	XV. yüzyıl	Germiyan İli	Hacım Sultan Vilâyetnâmesi
Yûsuf Hakîkî	893/1487-88	Ankara, Aksaray, Bursa	
Abdal Mehmed	XV. yüzyıl ilk yarısı	Bursa	

Haniçe, M. & Turan, İ. (2023). 15. yüzyılda birer seyyah olarak dervişler ve birer seyahatname olarak menâkıbnâmeler-velâyetnâmeler: Kaygusuz Abdal ve Otman Baba örnekleri. *Mavi Atlas*, 11(1), 37-53.

Molla Fenârî	834/1430-31	İznik, Amasya, Kahire, Bursa, Kudüs, Mekke, Medine,
Molla Yegân	865/1460-61	Aydın, Bursa, Hicaz, Mısır
Abdal Mûsa	XV. yüzyıl başları	Bursa, Aydın, Denizli, Abdal Mûsa Velâyetnâmesi Elmalı

Vedat MERAL

Doktora Öğrencisi | PhD Student
Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun-TÜRKİYE
Giresun University, Social Sciences Institute, Giresun-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-8949-163X
vedatmeral2928@gmail.com

Babür İmparatorluğu'nda Padişah Unvanları ve "Gazi" Padişahlar

Öz

Tarihte, hangi Türk devletinde olursa olsun tahta çıkan erkek ya da kadın hükümdarlar, hükümdarlıklarının bir alameti olarak "Hakan, Kağan, İlteber, İlteriş, Yabgu, Şah, Şehinşah, Han ve Sultan" gibi çeşitli unvanlar almıştır. Bu unvanların yanı sıra bazı Türk hükümdarlar ise Hindistan'da üç asırdan fazla hüküm süren Türk devleti Babürlülerde (1526-1858) olduğu gibi isimlerinden ziyade genellikle kişisel unvanları ile zikredilmiştir. Ancak Babürlü hükümdarları, 1402'de yapılan Ankara Savaşı'nda Timuruların, Osmanlı Devleti'ni mağlup etmesinden dolayı kendilerini Emir Timur'un mirasçıları olarak Osmanlılardan ve dönemin bir diğer Türk devleti Safevilerden üstün görmüşler ve kişisel unvanlarının dışında, Müslümanların asıl temsilcilerinin Babürlüler olduğu iddiasıyla "Halife-i Zaman" unvanını da kullanmışlardır. Öte yandan, İslam dini veya kutsal bir ülkü uğruna savaşanları ifade etmek amacıyla kullanılan "Mücâhid" kelimesinin bir karşılığı olarak Türkler kendilerine aynı anlama gelen "Gazi" unvanını atfetmiştir. Türk devletleri tarihine bakıldığında bu unvan, girilen savaşlardan sağ olarak geri gelenler için kullanılmıştır. Dolayısıyla din ve devlet uğruna *gaza* edip girdiği mücadelelerden muzaffer olarak ayrılan pek çok Türk hükümdarı gibi bazı Babürlü padişahları da "Gazi" unvanını almıştır. Bu bakımdan çalışmamızda; Hindistan'da hüküm sürmüş son Türk devleti Babürlülerde, hükümdarların kullanmış oldukları genel ve kişisel unvanlar ile birlikte *gazilik* unvanına erişmiş padişahlar hakkında bilgiler verilmiş, ayrıca araştırmamızla bu alanda bundan sonra yapılacak olan bilimsel çalışmalara katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babürlüler, Unvan, Gazi, Padişah, Hindistan, Hindistan Türkleri.

Titles of Sultans and "Gazi" Sultans in the Baburid Empire

Abstract

In history, male or female rulers, who ascended the throne in any Turkish state, took various titles such as "Hakan, Kagan, İlteber, İlteriş, Yabgu, Shah, Şehinşah, Han and Sultan" as a sign of their sovereignty. In addition to these titles, some Turkish rulers were often mentioned with their personal titles rather than their names, as in the Baburid (Mughal) state (1526-1858), the Turkish state that ruled in India for more than three centuries. However, the Baburid rulers considered themselves superior to the Ottomans and another Turkish state of the period, the Safavids, as the heirs of Emir Timur due to the defeat of the Ottoman Empire by the Timurids in the Battle of Ankara in 1402, and in addition to their personal titles, they also used the title "Caliph-i Zaman", claiming that the main representatives of Muslims were the Baburids. On the other hand, the Turks ascribed to them the title of "Gazi", which means the same thing, as a counterpart to the word "Mujahid", which is used to express those who fight for the religion of Islam or a holy ideal. When we look at the history of the Turkish states, this title was used for those who came back alive from the wars. Therefore, some Baburid sultans took the title of "Gazi", as did many Turkish rulers who fought for the sake of religion and the state and left the battles victorious. In this respect, in our study; Information about the sultans who attained the title of veteran, together with the general and personal titles used by the rulers of the Baburids, the last Turkish state that ruled in India, was given.

Keywords: Baburids, Title, Veteran, Padishah, India, Indian Turks.

Giriş

Eski Türk devletlerinde ülkeyi idare etme yetkisinin Tanrı tarafından verildiğine inanılmış, bu inancı tanımlamak için de *ket* kelimesi kullanılmıştır. Tahta oturacak kişinin ise Türk olması ve devlet meclisinin onayını alması şart koşulmuştur (Cöhce, 1995, s. 100-101). Diğer taraftan veraset sistemine göre ülke toprakları hanedanın ortak malı sayılmış ve böylece ölen hükümdarın yerine tahta oğlu ya da kızı çıkmıştır. Ancak bu durum hükümdarın kendisinden sonra tahta çıkacak kişiyi kesin olarak belirlemede her zaman yeterli olmamıştır. Nitekim hükümdar tarafından halef belirlense bile tahtta kendilerinin de hakkı olduğunu savunan diğer şehzadeler veya mirzalar isyan etmişler ve yapılan taht mücadelelerinde içlerinden üstün gelen kimse, tahtın yeni sahibi olmuştur. Tahta oturan yeni hükümdarlar kendilerine "Han, Sultan, Şah, İlteber" gibi unvanlar vermişler ve hükümdarlıklarının bir alameti olarak bastırdıkları sikkelere isimleri ile beraber unvanlarını da eklettirmişlerdir (Donuk, 1988, s. 21-24).

Yukarıda izah ettiğimiz şehzadeler arası taht savaşlarının en yoğun yaşandığı Türk devletlerinden bir tanesi de Hindistan coğrafyasında kurulmuş olan Babür İmparatorluğu (1526-1858)'dur. Yeni Çağ'ın en görkemli devletlerinden biri olarak, kurucusu Babür Şah'ın (1526-1530) Nisan 1526 yılındaki Pânîpet Zaferi ile tarih sahnesine çıkan Babür İmparatorluğu'nda, neredeyse her dönemde mirzalar arası taht mücadeleleri yaşanmıştır. Bu mücadelelerden zaferle çıkanlar ise genellikle "Şah" unvanını almış ve ülkenin yeni hükümdarı olmuştur. Ancak, diğer Türk devletlerine nazaran Babürlü hükümdarları ekseriyetle gerçek isimlerinden ziyade siyasi olarak kendilerini daha da yüceltecek kişisel unvanlar almışlar ve genellikle bu unvanları ile anılmışlardır.

Başarılı hükümdarları ve devlet adamları sayesinde her açıdan zorlu Hint coğrafyasında üç asırdan daha fazla bir süre varlığını devam ettirebilmeye muvaffak olan Babür İmparatorluğu, XVII. asrın son çeyreğine gelindiğinde, en geniş sınırlarına ulaşmıştır. 3,2 milyon kilometrekarelik bir sahada yüzlerce farklı etnik köken ve inançtan teşekkül olan, yaklaşık 150 milyonluk bir nüfusu idare eden Babürlüler, aynı zamanda ekonomisi ile de Çin'den sonra devrinin en müreffeh devleti olarak Hindistan'a ve Hindistan halkına hizmet etmiştir (Fisher, 2020, s. 23). Zenginlik ve ihtişamlarının bir nişanesi olarak da Şah Cihan'dan (1628-1658) itibaren yapımı 10 milyon rupiye mal olan hükümdar postu Taht-ı Tavus'a oturmaya başlayan Babür imparatorları, bu törensel gövde gösterileri ile de çağdaşı olan Safevi ve Osmanlı gibi zamanın en büyük Müslüman devletlerine siyasi üstünlüklerini kanıtlamaya çalışmıştır. Tahtın yeni sahibi olan her Babürlü hükümdarı ise kendisine ya kişisel bir unvan almış ya da gerçek isminin sonuna gelecek şekilde "Şah" olarak zikredilmesini istemiştir. Ayrıca Babürlü hükümdarlarına, isimleri zikredilirken tüm Müslümanları temsil manasında ve "bin yılın hükümdarı" iddiasıyla "Halife-i Zaman" unvanı da eklenmiştir (Şahin, 2020, s. 129; Fisher, 2020, s. 99). Bu unvanı almalarındaki bir diğer sebep de 1402 yılında Timur'un Ankara Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni mağlup etmesinden ileri gelmektedir. Nitekim Babürlüler, İslam âleminin asıl temsilcilerinin Osmanlılar değil, Timuriler olduğunu her dönemde dile getirmişler ve Timur'un soyundan gelmekle de kıvanç duymuşlardır (Stein, 2021, s. 167; Masselos, 2021, s. 211).

Babürlülerde hanedanın, yani devletin başında kim varsa "padişah" olarak anılmış ve hâkimiyetini bu unvanı ile meşru hale getirmiştir (Konukçu, 1991, 400-404). Bu hususta ilk örneği devletin kurucusu Babür Şah'ta görüyoruz. Babür Şah, kendi hayatını anlattığı ve bizzat kaleme aldığı Türk-İslam tarihinin ilk hatıratı olan *Babürnâme*'sinin ilk giriş cümlesinde şu ifadeyi kullanmıştır: "Salı günü, beş ramazan 899 (10 Haziran 1494) de, Fergana vilâyetinde, on iki yaşında padişah oldum" (Babür, 1970, s. 1). Babür Şah, Kâbil'de bulunduğu sırada bu unvanı tercih edip kullanmıştır. Hindistan'da yeni bir devlet kurduktan sonra ise hanedanın başına geçenler, kişisel unvanları ile beraber yukarıda zikrettiğimiz unvanları tercih etmiştir. Ayrıca konumuzla ilgili olması bakımından padişah eşlerinin de unvanlar aldıklarını belirtmekte fayda var; "Nurcihan, Nur Mahal, Mümtaz Mahal, Cihanârâ" gibi.

Padişah Unvanları ve "Gazi" Padişahlar

14 Şubat 1483'te günümüz Özbekistan sınırları içinde yer alan Fergana-Endican şehrinde doğan Babür Şah, kendi ismi ile anılan Babür İmparatorluğu'nun kurucusu ve ilk hükümdarı olup, Çağatay Türkü idi (Merçil, 2021, s. 314; Çelebi, 2020, s. 63). Babası Timur'un torunlarından Fergana hâkimi Ömer Şeyh Mirza, annesi Cengiz Han'ın torunlarından Yunus Han'ın kızı Kutluğ Nigâr Hanım'dır. Bâbü'ün çocukluğu hakkında fazla bilgi yoktur. Annesiyle birlikte Fergana'da bulunan Endican Kalesi'nde otururken, babasının bir kaza sonucu ölümü üzerine 9 Haziran 1494'te henüz on iki yaşında kendisini "padişah" ilan etmiş ve buranın hükümdarı olmuştur (Konukçu, 1991, s. 395-396). Babür Şah, babasının ölümü üzerine Fergana'da tahta çıkınca kendisine önce "Zahîrüddîn" lakabı, daha sonra da "kaplan, çevik, güçlü, kuvvetli" anlamına gelen Babür adı verilmiştir (Büyüktaş, 2018, s. 15; Şahin, 2020, s. 85). Babür Şah'ın kızı Gülbeden Begüm de *Hümayunnâme* adlı hatıratında, babasını anarken sıklıkla "Padişah Babam" diye hitap etmiştir (Gülbeden, 1987, s. 131-132).

Babür, henüz çocuk yaşta tahta oturduğu için hükümdarlığının ilk yıllarında hem kendisini tanımayan beyleri ve kumandanları ile hem de o sırada Semerkant hükümdarı olan amcası Ahmed Mirza ve Taşkent'teki Moğol hanı Mahmud Han ile mücadele etmek zorunda kaldı. 1497 ve 1501'de iki defa Semerkant'ı almasına rağmen dönemin güçlü hükümdarları Maverâünnehir'in kuzeyinde Özbek Hükümdarı Şeybani Han ve İran'da Safevi Hükümdarı Şah İsmail karşısında tutunamayarak geri çekildi. Daha sonra Kabil'i alıp burayı kendisine merkez üssü yapan Babür, Kuzeyden Hindistan içlerine beş sefer düzenledi. 21 Nisan 1526 yılında Panipet'de yapılan savaşta Osmanlı topçu ustaları Üstad Ali Kulu ve Mustafa Rumi'nin yardımı neticesinde ise 12 bin kişilik ordusuyla Delhi Sultanlığı'nın son temsilcisi İbrahim Ludi'nin 100 bin kişilik ordusunu bozguna uğrattı ve Ludi Hanedanlığı'na son verdi (Babür, 1970, s. 505; Roux, 2008, s. 328-331). Babür bu savaşta düşman kuvvetine nazaran sayıca az olan askerlerini "gazi mücahitler" olarak nitelendirmiş ve onların cesaretini öven ifadeler kullanmıştır (Babür, 1970, s. 526). Bu zaferin ardından Delhi'yi kendisine merkez yapan Babür, Babür İmparatorluğu'nun temelini attı ve Hindistan padişahı oldu. Ancak, Babür'ün karşısında iki önemli düşmanı daha vardı: Bunlardan biri Afgan emirleri, diğeri ise Çitor Racası Rânâ Sangâ'nın lideri olduğu savaşçı bir kabile olan Racputlardı. Panipet'teki savaşın ardından Agra'ya gönderdiği oğlu Hümayun'u Afgan emirlerini dize getirmesi için görevlendiren Babür, asıl kuvvetlerle Rânâ Sangâ'yı ortadan kaldırmak için harekete geçti (Merçil, 2021, s. 315). 17 Mart 1527'de Kanva'da yapılan savaşta bu defa mevcudu 100 bin kişiyi bulan ordusuyla Rânâ Sangâ'nın başında olduğu Racputları mağlup eden Babür Şah, bu savaşın neticesinde yaralandı ve "Gazi" unvanını aldı (Anadol, 2006, s. 858; Bayrak, 2006, s. 425; Yellice, 2021, s. 200-201). Bu unvanını savaştan sonra diğeri unvanlarına ve bastırıldığı paraya ekleten Babür Şah, zaferinin ve gazi oluşunun bir nişanesi olarak şu dizeleri kaleme almıştır:

İslam uğrunda çölde avare oldum
Kâfirler ve Hindularla savaştım
Şehit olmaya hazırlanmışken
Allah'a şükür gazi oldum

Babür Şah, ordusunda bulundurduğu en etkili savaş topuna da "Gazi" adını vermiştir (Fisher, 2020, s. 86; Babür, 1970, s. 387).

Babür'den önce Hindistan'a gelen veya burada devlet kuran Müslüman hükümdarlar, unvan açısından genellikle "Sultan" olarak zikredilmiştir. Bu unvanın tercih edilmesi; Abbasi döneminden kalan bir gelenektir, fakat Babür Hindistan'a girmeden önce Kâbil'de olduğu dönemde "Padişah" olarak anılmış, Hindistan'ı fethinden sonra da bu unvanı kullanmaya devam etmiştir (Kışmir, 2019, s. 37). Ayrıca, Hindistan tarihçileri tarafından "Firdevs-Mekân (yeri cennet olan)" ve "Giti-Sitan (Cihanı Alan) lakaplarıyla anılan Babür'ü, bazı tarihçiler "Han", bazıları ise "Şah" unvanı ile zikretmiştir (Gülbeden, 1987, s. 115; Bayur, 1987, s. 6). "Padişah-ı Hind" olarak

da tarih literatürüne geçen Babür Şah, aynı zamanda "Hindistan'ın Padişahı" unvanını alan ilk Türk hükümdardır (Şahin, 2020, s. 92). Bazı tarihçiler tarafından Babür ve ardılları "Sultan" olarak da anılmıştır (Ali, 2020, s. 49).

Babür Şah 1530 yılında hastalanınca Kâbil (Afganistan)'de bulunan oğlu Nasîrüddîn Muhammed Hümâyûn, Hindistan'a çağırıldı. Devletin tüm emirlerini huzurunda toplayan Babür Şah, oğlu Hümâyûn'u veliyaht seçtiğini bildirdi. Babür Şah'ın hayatını kaybetmesinin ardından vefatının üçüncü günü 29 Aralık 1530'da Hümâyûn 22 yaşında tahta çıktı ve adına hutbe okunup, sikke kesildi (Konukçu, 1998, s. 481-483). Tarihçiler, Hümâyûn'u "Sultan ve Şah" unvanları ile zikrederken, kız kardeşi Gülbeden Begüm ise *Hümâyunnâme* adlı eserinde ağabeyi için genellikle "Padişah Hazretleri" ifadesini kullanmıştır (Gülbeden, 1987, s. 160-161). Hindistan tarihçileri ise Hümâyûn'u "Cennet-aşiyânı" lakabıyla anmaktadır (Gülbeden, 1987, s. 140). Hümâyûn'un tahta çıkışından on yıl sonra Hindistan, Afganlı sülalesi Sûrîlerin eline geçmiştir. Bu nedenle Hindistan'dan on beş yıl ayrı kalan Hümâyûn, İran Safevîlerinin desteğiyle 1555'de Delhi'yi geri almış, ancak ertesi yıl bir kaza neticesinde hayatını kaybetmiştir.

Babürlü padişahı Hümâyûn 1556 yılında hayatını kaybettiğinde tahtın tek varisi olan oğlu Ekber, o sırada henüz 14 yaşındaydı. Hümâyûn'un hayatını kaybettiği sırada Delhi'de bulunan Osmanlı Amiralî Seydi Ali Reis'in tavsiyesi üzerine Hümâyûn'un vefatı bir süreliğine gizlendi ve savaş meydanında olan Ekber, yirmi gün sonra Delhi'ye gelerek 15 Şubat 1556'da "Celâleddin Ekber Şah" adıyla tahta çıktı (Konukçu, 1994, s. 542-544). Ancak Ekber Şah, yaşı küçük olduğundan dolayı devleti idare işlerini "Atalık" ve "Han Baba" dediği, "Hanlar Hanı ya da Hân-ı Hânân (Başbakan)" unvanına sahip Bayram Han'a bırakmış ve Bayram Han, devleti "vekîlü's-saltanat" sıfatıyla yönetmiştir (Şahin, 2020, s. 114-117; Fisher, 2020, s. 125). Tarihçilerin birçoğunun "Şehinşah" unvanıyla zikrettiği Ekber Şah için Raca tarihçileri de eserlerinde O'ndan "Büyük ve adil padişah" diye bahsetmektedirler (Bedâûnî, 1990, s. 335; Bıyıktaş, 2021, s. 119; Masselos, 2021, s. 30). Ekber Şah'ın tahta çıkışından yalnızca birkaç ay sonra Afganların Suri idaresinde vezir olmak için etrafındaki mahalli kuvvetlerle etkili bir ayaklanma başlatan Hindu kumandanı Hemû, Delhi'yi elinde tutan Babürlü ordusunu yenilgiye uğrattı ve "Raca Bikramâditya" unvanını aldı. Ancak, 5 Kasım 1556'da meydana gelen Pânîpet Meydan Savaşı'nda Babürlü orduları tarafından bozguna uğratılan Hemû, sürüklenerek Ekber Şah'ın önüne getirildi ve kafası kesildi. Bu hadiseden sonra ise Ekber Şah "Gazi" unvanını aldı (Şahin, 2020, s. 97-115; Merçil, 2021, s. 317; Çelebi, 2020, s. 62). Bu nedenle kaynaklarda Ekber Şah'ın adı tam ifadeyle "Pâdişâh-ı Gâzî Ebû'l-Feth Celâlüddîn Muhammed Ekber Şâh" olarak geçmektedir (Konukçu, 1994, s. 542-544).

Hindistan'da 51 yıllık saltanatı ile Babürlülerin en uzun süre tahtta kalan hükümdarlarından biri olarak tarihe geçen Ekber Şah, 1605 yılında ölüm döşeginde iken son nefesini vermeden, daha önce kendisine isyan eden oğlu Şehzade Selim'i affederek huzuruna çağırıldı (Richards, 2021, s. 129). Selim, babasının kendisine duyduğu özlemi ve huzuruna çağırışını kendi hatıratında şu sözlerle ifade etmiştir; "Bizim ömrümüz tamamdır, oğlum Şehzade Selim gelsin, göreceğim geldi, benden sonra benim varis-i taht ü tacım odur" (Cihangir, 2013, s. 12). Ekber Şah vefat etmeden önce huzuruna gelen oğlu Selim'e destar sarıp hilat giydirek kendisine ait hançerini takdim etti. Bu karşılımadan sonra padişahlığı kesinleşmiş olan Selim (1605-1627), bir haftalık yas sürecinin ardından Agra Kalesi'nde "Ebu'l-Muzaffer Nureddin Muhammed Cihangir Gazi" unvanıyla tahta çıktı (Anadol, 2006, s. 861; Masselos, 2021, s. 208). Selim, Osmanlı hükümdarlarından ikisinin kendi adını taşıması nedeniyle: "Bir imparator dünyaya hâkim olmak için mücadele eder, bu yüzden kendime Cihangir (Dünya'yı Elinde Tutan) ismini verdim" diyerek kendisine yeni bir unvan seçti (Jahangir, 1909, s. 3; Fisher, 2020, s. 225). Müslümanlar arasında giderek derinleşmeye başlayan bölünmenin önüne geçmek amacıyla İslam'ın 1592-93'te başlayan ikinci milenyumuyla birlikte "İkinci Bin Yılın Müceddidi" (müceddid-i elf-i sâni) olduğunu iddia

etti (Richards, 2021, s. 135). Cihangir Şah, tahta çıktıktan sonra 1611'de evlendiği Mihrünnisâ'ya ise "Nur Mahal veya Nurcihan Begüm" lakabını verdi ve eşini, ülkenin yönetiminde söz sahibi yaptı (Konukçu, 1993, s. 538-539). Hollanda Doğu Hindistan Şirketi için çalışan ve bu dönemde Hindistan'da bulunan Francisco Pelsaert'in ifadelerine göre Cihangir, "Tahta çıktıktan sonra kendi kimlik ve mevkisini umursamayarak kendinden daha düşük bir soydan gelen kurnaz eşine (Nur Cihan) boyun eğdi" (Pelsaert, 2022, s. 75). Böylece devletin idaresi tamamen Nur Cihan ve kardeşi Âsaf Han'ın insiyatiline kaldı (Anadol, 2006, s. 861). Cihangir Şah'ın eşi için söylediği şu sözleri bu durumu ispatlar niteliktedir, "Ben saltanatı Nur Cihan Begüm'e verdim, bir sir şarap ve bir sir etten başka bir şeye ihtiyacım yoktur" (Bıyıktaş, 2021, s. 149-150). Cihangir Şah, 1627'de Keşmir'den Lahor'a doğru giderken yolda öldü ve Ravi Nehri'nin kıyısında Şah Dârâ denilen yerde defnedildi (Basuğuy, 2013, s. 42). Cihangir'in vefatından sonra yerine oğlu Şehzade Hürrem (Şah Cihan, 1628-1658) geçmiştir.

Küçük yaştan itibaren çeşitli alanlarda devrin en seçkin âlimlerinden dersler alarak yetişen Şehzade Hürrem, ilerleyen dönemlerde askerî harekâtlarda gösterdiği başarılarından dolayı babası Cihangir Şah tarafından "Şah Cihan" (Dünyanın Hâkimi/Cihanın Şahı) unvanıyla ödüllendirildi. 1622'de taht mücadelesine girdiği kardeşi Hüsrev'i öldürdükten sonra babasına karşı ayaklandı, ancak bir süre sonra affedildi. Cihangir Şah'ın 1627'de vefatının ardından taht kavgasında kardeşlerini mağlup eden Hürrem, Timur'un soyundan gelmesinden dolayı duyduğu gururla "Ebü'l-Muzaffer Şehâbeddin Muhammed Sâhib-kıran" unvanıyla Bâbürlü tahtına oturdu (Özcan, 2010, s. 251-252; Rothermund, 2021, s. 40; Masselos, 2021, s. 211). Böylece selef ve haleflerinin yaptığı gibi Timur'un bin yıllık hükümlerine atıfla, unvanları arasına "Sâhib-kırân-ı sâni"yi de eklemiş oldu. Tahtın varisi olarak gördüğü büyük oğlu Dârâ Şükûh'a ise 1642'de "Bülend İkbâl" (İkbalî Yüksek), 1655'te ise "Şah Bülend İkbâl" unvanı verdi ve onu tahtının yanına oturttu (Lahori, 1867, s. 49; Fisher, 2020, s. 250-271).

Şah Cihan, 6 Eylül 1657'de ciddi bir hastalığın pençesine düşünce oğulları Dârâ Şükûh (Şikuh), Evrengzib, Şücâ ve Murâd arasında iktidar mücadelesi başladı. Esasen babanın (Şah Cihan) ölmekte olan gözlerinin oğullarının isyanına tanık olması, Babürlü monarşisinin bir geleneğiydi (Roux, 2013, s. 396; Lane & Poole, 1893, s. 17). Türk devletlerinde olduğu gibi Babür İmparatorluğu'nda şehzadelerden en büyüğünün tahta çıkması gibi bir kural olmaması nedeniyle kardeşler arası taht mücadelesi başlangıçtan yıkılışa kadar devam etmiştir (Kışmir, 2019, s. 87).

Cihangir'in sevgi dolu babası Ekber'e karşı ayaklandığı ve oğlu Şah Cihan'ın da kendisine isyan ettiği gibi; Şah Cihan da ailesinin entrikalarından ve isyanlarından acı çekti. Mutsuz imparator, kendisinden sonra tahta oturan oğlu Evrengzib tarafından yedi yıl saray içinde göz hapsinde tutuldu ve 1666'da Agra Kalesi'nde bir devlet tutsağı olarak hayatını kaybetti (Rothermund, 2021, s. 40; Hunter, 1893, s. 144). Şah Cihan henüz ölmeden önce Evrengzib'in tahttan indirdiği babasına ithafen yazdığı şu satırlar ise oldukça dikkat çekicidir; "En büyük fatihlerin her zaman en büyük krallar olmadığını hatırlamanızı dilerim. Dünya ulusları çoğu zaman sadece medeni olmayan barbarlar tarafından boyun eğdirildi ve en büyük imparatorluklar birkaç kısa yıl içinde paramparça oldu. O, tebaasını hakkaniyetle yönetmeyi hayatının başlıca işi yapan gerçekten büyük hükümdardır" (Truschke, 2017, s. 39).

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Şah Cihan'ın hastalığı üzerine şehzadeler arasında başlayan taht kavgaları neticesinde kardeşlerini bertaraf eden Evrengzib, 1658'de alenacele sultanlığını ilan etti. Evrengzib, kardeşlerine karşı düzenlediği yıldırım harekâtlarından başarıyla çıkıp, ortada kendisine muhalif olacak bir güç bırakmadığını anladığında ise 1659'un Haziran ayında görkemli bir merasimle Taht-ı Tâvus'a kuruldu ve imparatorluk unvanı olarak kendisine "Âlemgîr" (Kâinatı Elinde Tutan) unvanını seçti (Fisher, 2020, s. 276-278). Saltanatının ilk yirmi yılında imparatorluğunu Delhi'deki başkent Şahcihanabad'dan idare eden Evrengzib, ertesini on yılında

Dekken ve Racastan seferlerinden dolayı İmparatorluğun büyük karargâhını seyyar başkent olarak kullanmaya başladı (Richards, 1995, s. 164). Bu yıllarda racaların isyanlarını bastıran Evrengzib, daha sonra İslam dinini yaymak amacıyla Tibet'e bir sefer düzenledi. Tibet'e gerçekleştirdiği bu seferinden dolayı "Gazi" unvanını alan Evrengzib, bu nedenle kaynaklarda tam adı ile "Pâdişâh-ı Gâzî Âlemgîr Ebü'l-Muzaffer Muhammed Muhyiddîn Evrengzîb" olarak zikredilir. Tibet Hükümdarı Dilden (Dildan) Nemcel'in 1665'de Evrengzib'in hâkimiyetini tanınmasıyla Evrengzib burada cami yaptırdı ve padişahlığının alameti olarak adına hutbe okutup, para bastırdı (Obuz, 2021, s. 47; Nizami, 1995, s. 537-539).

Babürlülerin son güçlü hükümdarı Evrengzib, adaleti ve dine olan bağlılığı nedeniyle tebaası arasında "Âlemgîr Zinde Pîr" lakabıyla anılmıştır (Bayur, 1987, s. 239). Osmanlı Padişahı II. Süleyman ise Evrengzib'e yazdığı mektubunda sözlerine, "Hind Padişahı Evrengzib Han Hazretlerine" diye hitap ederek başlamıştır (Bayur, 1950, s. 276).

Âlemgîr Evrengzib, 4 Mart 1707'de 89 yaşında öldükten sonra Babür İmparatorluğu'nun ilk 13 yılı, oğulları Muhammed Muazzam (Şah Âlem), Muhammed Azam (Şah Alicah, Şah Azam), Muhammed Kambahş ve torunları arasında taht kavgaları ile geçti ve bu süreçte on şehzade taç giydi. Bu saltanat mücadelesini fırsat bilen yerli racalar bağımsızlıklarını ilan etmek için harekete geçti ve dış tehditler de artmaya başladı. Neticede ise Hindistan'da Babürlü otoritesi sarsılmaya başladı (Cöhce, 2006, s. 133; Obuz, 2021, s. 50).

1736'da İran'da iktidarı ele geçiren Afşar hanedanından Nadir Şah, Kandahar meselesi ve Afgan kabilesi Galzayların tacizleri nedeniyle Babürlülerle anlaşmazlığa düştü ve 1737'de Kabil'i, 1738'de ise Delhi'yi işgal ederek Taht-ı Tâvus da dâhil büyük bir ganimetle geri döndü. Bir süre sonra Babürlülere ikinci darbeyi 1747 yılında kendi askerleri tarafından öldürülen Nadir Şah'ın yerine geçirilen Afgan lider Ahmet Şah Durrani vurdu. Aynı yıl Hindistan'a giren ve bu dönemde burada en önemli güç haline gelen Marataları mağlup eden Ahmet Şah Durrani, Kuzey'e çekilmeden önce Hindistan'ın idaresini "Mücâhidüddin Ebû Nasr" unvanını taşıyan Ahmed Şah Bahadır'a (1748-1754) bıraktı. Ahmed Şah Bahadır'dan sonra ise Cihandar Şah'ın oğullarından 55 yaşındaki Azizüddin, "II. Âlemgîr Şah" unvanıyla Babürlü tahtına oturdu (1754-1759). Etkili bir yöneticilik yapamayan Âlemgîr Şah, neticede 1759'da bir suikaste kurban gitti ve yerine "Şah Âlem" unvanıyla oğlu Ebü'l-Muzaffer Celâlüddin Mîrzâ Abdullah Âlem Alî Cevher (1759-1806) geçti. Aynı zamanda "Gazi" unvanına sahip olan Şah Âlem, Hindistan'da İngilizlerin yayılmasını önleyemeyince hayatının ve hükümdarlığının son zamanlarını 1803'de İngilizlerin Delhi'yi zapt etmesinin utancı içinde geçirdi ve 1806'da yaşamını yitirince yerine kukla hükümdar olarak oğlu II. Ekber Şah (1806-1837) geçti. Bu dönemde II. Ekber Şah, ismen Babürlü tahtında oturmuş ve devlet işleri gayri resmi olarak tamamıyla İngilizlerin eline geçmiştir. II. Ekber Şah'dan sonra tahta II. Bahadır Şah (1837-1858) çıkmış ve Babürlülerin son hükümdarı olmuştur (Kışmir, 2019, s. 103-104).

Bahadır Şah, 1857 yılında Hindu ve Müslümanların sömürgeci İngilizlere karşı başlattığı, ancak kanlı bir şekilde bastırılan ayaklanmanın müsebbibi olarak yargılandı ve suçlu olduğuna hüküm verilerek Myanmar'ın Rangon şehrine sürgün edildi. Böylece Hindistan'daki son Türk varlığı da Babür İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesiyle son bulmuş oldu. Bahadır Şah, 6 Kasım 1862'de sürgünde olduğu Rangon şehrinde hayatını kaybetti ve buraya defnedildi. Bahadır Şah, vatanı bildiği Hindistan'dan ayrı kalmanın acısını, yaşamını yitirmeden önce "Zafer" mahlası ile kaleme aldığı şu dize ile dile getirmiştir:

Kalbim bu harap diyarda rahat etmiyor
Zaten bu fani cihanda kim rahatlıyor
Bülbül ne muhafızdan ne de avcıdan şikâyetçidir
Kısmette de bahar mevsiminde esir olmak yazıyor

...

Ne kadar bahtsızdır Zafer defin olmak için
Sevgili diyarında iki adım yerde bulunmuyor" (Ali, 2020, s. 94-95).

Bahadır Şah'a, ailesine dokunmayacaklarına dair söz verdikleri hâlde aile üyelerini kurşuna dizerek Hindistan'ı doğrudan İngiltere Krallığı'na bağladılar. Böylece Hindistan, 1947'de bağımsızlığını elde edene kadar İngiltere'nin bir sömürgesi olarak kaldı (Taşağıl, 1991, s. 456; Bıyıktay, 2021, s. 189-190).

Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Babürlülerde de tahta oturan padişahın saltanatını simgeleyen birtakım padişahlık alametleri vardır. Bu alametler şunlardır:

Şemse: Sarayın kapı ve duvarlarına resmedilmiş bir güneş olup gece donatılmaktadır.

Çetr: Padişahın başının üzerinde tutulan kırmızı renkte büyük bir şemsiye (gölgelik).

Evreng (taht): Birkaç farklı çeşidi olup değerli taşlarla süslenmiştir. En ünlüsü ise bugün İran'da Tahran Müzesi'nde sergilenen Taht-ı Tavus'tur.

Sayeban veya Afıtabgir (gölge edici): Mızrak ya da yaprak ucu şeklindedir.

Kevkebe: Süvari alayı.

Âlemler (sancak): Padişah ata bindiğinde peşinden taşınan ve devleti temsil eden hükümdarlık alameti; savaş veya tören sırasında asılır.

Çartuğ: Babürlülerde dört tuğlu sancaklara verilen addır.

Tümentuğ: Çartuğ'a benzer ama biraz daha uzundur.

Cende: Hindi bir sancak olup, üçgen şeklindedir. Ortasında, yarısı bir aslan tarafından kaplanmış bir güneş bulunmaktadır (Çağlayan, 2005, s. 60).

Sonuç

Emir Timur'un mirasçısı olarak Hindistan'da yeni bir devlet kuran Babür Şah ve ardılları, kendilerini Hindistan'ın daimî sahipleri olarak görmüşler, Timur'un 1402'de Ankara Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni mağlup etmesi nedeniyle de Müslümanların asıl temsilcilerinin Osmanlılar değil, Timuriler (Babürlüler) olduğunu ileri sürmüşlerdir. Osmanlı Devleti ile Babürlüler XVI. ve XIX. yüzyıllar arasında iki çağdaş ve devrin iki büyük Türk devleti olmasına rağmen ticari ve bazı elçilik düzeyindeki ziyaretler ile mektuplaşmanın dışında çok fazla bir münasebette bulunmamışlardır. Bu durumun en büyük nedeni ise ifade ettiğimiz hususlardan dolayı Babürlülerin kendilerini Osmanlılardan üstün görmesinden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla Babürlü hükümdarlarının unvanlarına, tüm Müslümanları temsil ettikleri düşüncesinden hareketle ve "bin yılın hükümdarı" iddiasıyla "Halife-i Zaman" unvanının eklenmesinin sebebi de budur.

Babürlü hükümdarları, Hindistan'da tahta çıktıktan sonra hem kendilerini hem de makamlarını yüceltecek şekilde genellikle "tüm cihanın hükümdarı" manasında unvanlar almışlar ve gerçek isimlerinden ziyade, aldıkları bu unvanlarla anılmışlardır. Babürlü hükümdarlarının bu manada unvanlar seçmesinin bir başka ve asıl önemli sebebi ise yukarıda da ifade ettiğimiz üzere kendilerini İslam âleminin koruyucuları olarak görmelerinden ileri gelmiştir. Nitekim 1526 yılında devletin temelleri atıldıktan sonra hem gaza edip İslam dinini yaymaya hem de hükmettikleri sahayı genişletmeye gayret etmişlerdir. Bu fetih hareketlerinde ise diğer Müslüman Türk devletlerinde olduğu gibi bazı Babürlü hükümdarları da gazilik makamına erişmişler ve bu unvanı da diğer unvanlarına ekleterek "Gazi" olarak zikredilmişlerdir.

Hindistan'da üç asırdan fazla bir zaman hüküm süren Babürlüler, gerek taşıdıkları unvanlarla gerekse yaptıkları fetihlerde elde ettikleri zaferlerle hem devletin adını yüceltmişler hem de "bin yılın hükümdarı" oldukları savını diğer İslam devletlerine kabul ettirmeye çalışmışlardır.

Kaynakça

- Ali, H. A. (2020). *Hindistan'da Türklerin son savaşı (1857)*. Platanus Publishing.
- Anadol, C. (2006). *Taribe hükmeden millet: Türkler*. Bilge Karınca Yayınevi.
- Babür, Z. M. (1970). *Babürnâme*. (R. R. Arat, Çev.). Milli Eğitim Basımevi.
- Basuğuy, B. (2013). Babürlü İmparatorluğu'nun siyasi tarihi üzerine bir değerlendirme, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), 29-48.
- Bayrak, M. O. (2006). *Türk imparatorlukları tarihi*. Bilge Karınca Yayınevi.
- Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bayur, Y. H. (1950). Osmanlı pâdişahı II. Süleyman'ın Gurkanlı pâdişahı I. Âlemgîr (Evrenzib)'e mektubu, *Belleten Dergisi*, 14(54), 269-285.
- Bedâûnî. (1990). *Müntehabü't-Tevârih*. (G. S. A. Ranking, Çev.). Atlantic.
- Bıyıktay, Ö. H. (2021). *Timurlular zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*. Panama Yayınevi.
- Büyüктаş, C. K. (2018). *Kalem, kelâm ve kılıç: Babür Şah*. Erdem Yayınları.
- Cihangir. (2013). *Tarih-i Selim Şah*. (N. Kadim, Çev., F. Unan, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cöhce, S. (2006). Türk istiklal mücadelesi ve Hindistan. İçinde TTK (Ed.), *Tarihte Türk-Hint ilişkileri sempozyumu bildirileri* (ss. 127-217). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cöhce, S. (1995). *Türk tarihine giriş*. Ofset Matbaacılık.
- Çağlayan, H. H. (2005). *Ekber Şah döneminde Hindistan (1542-1605)*. (Tez No. 159660) [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Çelebi, D. S. (2020). *Türkistan ve Uzak Doğu seyahatnâmesi*. (S. Acar, Çev.). Selenge Yayınevi.
- Donuk, A. (1988). *Eski Türk devletlerinde idarî-askerî unvan ve terimler*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Fisher, M. H. (2020). *Babürlüler: Hindistan'da bir Türk imparatorluğu*. (M. F. Çalışır, Çev.). Kronik Yayıncılık.
- Gülbeden, B (1987). *Hümâyunnâme*. (A. Yelgar & E. Manyas, Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hunter, W. W. (1893). *A brief history of the Indian peoples*. Oxford Clarendon Press.
- Jahangir, Ş. (1909). *The Tuzuk-i Jahāngiri or memoirs of Jahāngir*. (A. Rogers, Çev., H. Beveridge, Ed.). Royal Asiatic Society.
- Kişmir, A. (2019). *Pakistan tarihinde Türkler*. Demavend Yayınları.
- Konukçu, E. (1991). Bâbürlüler. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 400-404). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Konukçu, E. (1993). Cihangir. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 7, ss. 538-539). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Konukçu, E. (1994). Ekber Şah. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 10, ss. 542-544). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Konukçu, E. (1998). Hümâyün. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 18, ss. 481-483). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lahori, A. (1867). *Padişahname I*. (M. K. Ahmad & M. Abdurrahim, Eds.), College Press.
- Lane, S. & Poole, B. A. (1893). *Ruler Of India Aurangzib*, Oxford Clarendon Press.

- Masselos, J. (2021). *Aşyan'ın büyük imparatorlukları: Pasifik'ten Balkanlara Dünya tarihine damga vuranlar*. (E. Göksu, Çev.). Kronik Yayıncılık.
- Merçil, E. (2021). *Müslüman Türk devletleri tarihi*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Nızamı, K. A. (1995). Evrengzib. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 11, ss. 537-539). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Obuz, E. (2021). *Babürlerde kadın kimliği ve çocuk*. (Tez No. 659907) [Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Özcan, A. (2010). Şah Cihan. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 38, ss. 251-252). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pelsaert, F. (2022). *Cibangir'in Hindistan'ı*. (E. Ömür, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Richards, J. F. (1995). *The new cambrdiger history of İndia*. Cambridge University Press.
- Richards, J. F. (2021). *Babür Türk İmparatorluğu*. (Y. Tekin, Çev.). Selenge Yayınları.
- Rothermund, D. (2021). *Hindistan tarihi: Orta Çağ'dan günümüze*. (N. Demir, Çev.). Runik Kitap Yayınları.
- Roux, J. P. (2008). *Büyük Moğolların tarihi: Babür*. Kabalıcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2013). *Türklerin tarihi: Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl*. (A. Kazancıgil & L. Arslan Özcan, Çev.). Kabalıcı Yayınevi.
- Stein, B. (2021). *Hindistan tarihi*. (M. Günay, Çev.). İnkılap Yayınevi.
- Şahin, H. H. (2020). *Hindistan'da Türk rönesansı: Ekber Şah ve Dini İlahisi*. Selenge Yayınları.
- Taşagıl, A. (1991). Bahadır Şah II. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 456). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Truschke, A. (2017). *Aurangzeb: The life and legacy of India's most controversial king*. Stanford University Press.
- Yellice, M. (2021). *Hindistan*. Platanus Publishing.

Serkan CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ağrı-TÜRKİYE
Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Faculty of Arts and Sciences, Agri-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-9070-6338
scengiz@agri.edu.tr

Ferdi YAĞAN

Doktora Öğrencisi | PhD. Student
Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum-TÜRKİYE
Atatürk University, Institute of Education Sciences, Erzurum-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-6862-1288
yaganferdi20@gmail.com

Fatih KARA

Doktora Öğrencisi | PhD. Student
Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum-TÜRKİYE
Atatürk University, Institute of Education Sciences, Erzurum- TURKIYE
ORCID:0000-0002-5341-750X
musap-21@hotmail.com

Zarife DÖRTYOL

Doktora Öğrencisi | PhD. Student
Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum-TÜRKİYE
Atatürk University, Institute of Education Sciences, Erzurum- TURKIYE
ORCID:0000-0002-9976-1189
zarife.dortyol19@gmail.com

Ergenlerde Akademik Beklentilere İlişkin Stres, Akademik Motivasyon ve Okul Tükenmişliği Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Öz

Öğrenciler, çeşitli faktörler nedeniyle okul tükenmişliği geliştirebilirler. Okul tükenmişliği son yıllarda öğrencileri birçok alanda rahatsız ettiği tespit edilen ciddi bir sorundur. Ancak okul tükenmişliğinde, akademik beklentilere ilişkin stres ve akademik motivasyonun rolünü araştıran çalışmaların eksik olduğu söylenebilir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, lise öğrencilerinde akademik beklentilere ilişkin stres, akademik motivasyon ile okul tükenmişliği arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmanın çalışma grubunu basit rastgele örnekleme yoluyla seçilen 570 lise öğrencisi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak “Akademik Beklentilere İlişkin Stres Envanteri”, “Akademik Güdülenme Ölçeği” ve “Okul Tükenmişlik Envanteri” kullanılmıştır. İstatistiksel analizler “Pearson korelasyon” ve “çoklu doğrusal regresyon analizi” teknikleriyle gerçekleştirilmiştir. Korelasyon analizi akademik beklentilerine ilişkin stres ile okul tükenmişliği arasında pozitif yönde ve orta düzeyde, akademik motivasyon ile okul tükenmişliği arasında ise negatif yönde düşük düzeyde anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Ayrıca akademik beklentilere ilişkin stresin okul tükenmişliğini pozitif, akademik motivasyonun ise okul tükenmişliğini negatif yönde anlamlı olarak yordadığı görülmüştür. Çok değişkenli modelde yapılan regresyon analizi sonuçlarında 1. aşamada akademik beklentilere ilişkin stres okul tükenmişliğinin %20’sini açıklarken, 2. aşamada akademik beklentilere ilişkin stres akademik motivasyon ile birlikte okul tükenmişliğinin %26’sını açıklamıştır. Bu sonuç, ergenlerin okul tükenmişliği düzeylerindeki %26 oranındaki varyansın akademik beklentilere ilişkin stres ve akademik motivasyon tarafından açıklandığını göstermektedir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre akademik beklentilere ilişkin stres ve akademik motivasyon, okul tükenmişliği ile ilişkili en önemli faktörler olarak belirlenmiştir. Bu nedenle akademik beklentilere ilişkin stresi etkileyen faktörleri azaltmak ve akademik motivasyonu artırmak okul tükenmişliğine karşı öğrencilerin korunmasına yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Okul tükenmişliği, Akademik beklentilere ilişkin stres, Akademik güdülenme, Ergen.

Examining the Relationships between Stress, Academic Motivation, and School Burnout on Academic Expectations in Adolescents

Abstract

Students can develop school burnout due to a variety of factors. School burnout is a serious problem that has been found to disturb students in many areas in recent years. However, the number of studies investigating the effects of stress on academic expectations, and academic motivation on school burnout is limited. This study aimed to examine the relationship between stress related to academic expectations, academic motivation, and school burnout in high school students. The study group consists of 570 high school students selected by simple random sampling. "Stress Inventory Related to Academic Expectations", "Academic Motivation Scale", and "School Burnout Inventory" were used as data collection tools. Statistical analyzes were performed using "Pearson correlation" and "multiple linear regression analysis" techniques. Correlation analysis showed that there was a positive and moderate relationship between the stress related to academic expectations and school burnout, and a low and negative relationship between academic motivation, and school burnout. In addition, it was seen that stress related to academic expectations predicted school burnout positively, and academic motivation negatively predicted school burnout. In the results of the regression analysis performed in the multivariate model, in the first stage, stress related to academic expectations explained 20% of school burnout, while stress related to academic expectations explained 26% of school burnout together with academic motivation in the second stage. This result shows that the 26% variance in the school burnout levels of adolescents is explained by the stress related to academic expectations, and academic motivation. According to the results of this study, stress related to academic expectations and academic motivation were determined as the most important factors associated with school burnout. Therefore, reducing the factors affecting the stress related to academic expectations, and increasing academic motivation can help protect students against school burnout.

Keywords: School burnout, Stress related to academic expectations, Academic motivation, Adolescent.

Giriş

Günümüzde ergenler, kendilerini duygusal anlamda olumsuz etkileyebilecek birçok faktörle karşılaşmaktadır. Özellikle okullarda öğrencilere yönelik her geçen gün artan talepler ve başarı baskıları bireyleri rekabet içerisinde hissettirebilir. Okul ortamlarının öğrencileri baskı altında hissettirmesi ve bu durumla başa çıkamamak yılmazlık düzeylerine zarar vererek düşük akademik performansa yol açabilir (Cengiz & Peker, 2022). Bireysel kaynaklar ile beklentiler arasında bir tutarsızlık öğrencilerde stres tepkilerini ortaya çıkarabilir. Öğrenciler arasında yaşanan bu kronik stres tepkileri zamanla okul tükenmişliğine yol açabilir (Eccles & Roeser, 2011). Yakın zamandaki araştırmalar, okulla ilgili stres ve okul tükenmişliğinin ergenler arasında yaygınlaştığını göstermektedir (Jiang vd., 2021; Hoferichter vd., 2022).

Okul tükenmişliği, öğrencinin kendini sürekli olarak bunalmış hissetmesi, okulda yetersizlik hissi ve okul aktivitelerinden zevk almama durumu olarak tanımlanabilir (Meylan vd., 2020). Günümüzün zorlu ve rekabet içeren eğitim ortamlarında başarılı olmak, stres altında karmaşık sorunları çözme becerisi gerektirir. Aksi takdirde uzun süreli stres gibi öğrenci refahındaki sorunlar okul tükenmişliğe neden olabilir (May vd., 2015). Gerçekten de mevcut araştırmalar okul tükenmişliğinin okula yabancılaşma (Polat, 2018), depresyon (Pokhrel vd., 2020), okul terki (Ishii vd., 2018) ve daha düşük akademik başarıyla (Lindfors vd., 2018) ilişkili olduğunu göstermiştir.

Talepler-kaynaklar modeline göre bireyin yoğun akademik talepler karşısında yaşadığı bitkinlik hissi ve ortaya çıkan yetersizlik duygusu okul tükenmişliğini ortaya çıkarmaktadır (Demerouti vd., 2001). Akademik beklentilere ilişkin stres, özellikle aile ve öğretmenlerden yönlendirilen aşırı taleplere bağlı görülmektedir. Özellikle öğretmenlerin aşırı ödev vermesi ile yoğun sınav programları ve ailenin yüksek başarı beklentisi, derslere olan ilgiyi azaltabilir (Lin & Huang, 2014). Öğretmenlerin ve ailelerin yoğun başarı beklentileri, okul doyumunu azaltabilir. Bunun yanında öğrencilerin ders başarılarıyla ilgili beklentileri gerçek durumlarıyla örtüşmediğinde okul tükenmişlikleri artış gösterebilir (Salmela Aro vd., 2017). Dolayısıyla talep

(örneğin aile ve okul tarafından), iç kaynaklar (örneğin yüksek başarıya odaklanma özelliği) ile öğrencinin okulda sergilediği akademik performansı durumu arasındaki dengesizlik, yüksek tükenmişliğe yol açabilir. Önceki araştırmalar akademik beklentilere ilişkin stres ve okul tükenmişliğinin ilişkili olduğunu kanıtlamıştır (Fiorilli vd., 2014; Polman vd., 2010; Sorkkila vd., 2017). Örneğin Gabola ve ark. (2021) algılanan ebeveyn baskısı yüksek ergenlerde okul tükenmişliğini daha yüksek buldu. Bu sonuçlar akademik beklentilere ilişkin stres faktörünün ergen bireylerin tükenmişlik duygularını etkilediğini göstermektedir.

Okul ortamında akademik anlamda motive edici deneyimler okul tükenmişliği yaşamada önemli bir role sahiptir (Freire vd., 2019). Öğrenciler çeşitli zorluklarla karşılaştıklarında akademik motivasyonlarına zarar verebilecek etkenler okul tükenmişliğine yol açabilir. Akademik motivasyon, öğrencilerin okul ortamında öğrenmeye ve başarmaya ilişkin katılımları ile akademik bir görevi başarılı bir şekilde sürdürmeye yönelik isteklilik durumudur (Günaydın, 2022). Firouznia ve ark. (2009) motivasyonun öğrencilerin hedeflerine ulaşma ve başarı girişimlerini belirlemede önemli bir etken olduğunu doğrulamıştır. Motivasyon, bireylerin davranışları gerçekleştirme amacı, hedeflere ulaşmak için kullanılan araç, çevresel uyaranlar ve bireylerin içsel durumları olmak üzere dört farklı etmeni içermektedir (Ismail vd., 2022). Okul bağlamında, öğrencilerin hedeflerine ulaşmaları için belirtilen bu dört öğenin teşvik edilmesi gerekmektedir. Bunun yanında akademik motivasyon başarı için önemli kabul edilebilir, çünkü öğrenmenin gerçekleşmesi için öğrenenlerin öncelikle süreçle ilgilenmesi gerekir. Daha önceki çalışmalar yüksek akademik motivasyon ile eleştirel düşünme gelişimi (Berestova vd., 2022), psikolojik ihtiyaç doyumu (Puklek Levpuscek & Podlessek, 2019), okula aidiyet (Korpershoek vd., 2020) ve öz düzenleyici öğrenme stratejileri (El Adl & Alkharusi, 2020) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir.

Talep-kaynaklar modeline göre, okulda etkileşim kurulan insanlardan özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma gibi taleplerin karşılanması, motivasyonu olumlu yönde etkileyebilir (Farr Wharton vd., 2018). Öte yandan, uygun olmayan kişisel geri bildirimlerin yanında, uzun çalışma saatleri, zorlayıcı test ve sınavların artması gibi çalışma tarzına ilişkin talepler de tükenmişliğe yol açabilir (Bowyer, 2012). Daha önceki çalışmalar okul tükenmişliğinin, düşük akademik motivasyonla ilişkili olduğunu göstermiştir (Jagodics & Szabo, 2022; Isoard Gauthier vd., 2016). Örneğin Pisarik (2009), akademik yönden yüksek motive olan öğrencilerin, motivasyonu düşük olan öğrencilere göre tükenmişlik düzeylerini daha düşük bulmuştur. Dolayısıyla düşük akademik motivasyona sahip ergenler okul tükenmişliği belirtilerini daha fazla taşıyabilir.

Sonuç olarak ergenlerde akademik beklentilere ilişkin stres, akademik motivasyon ve okul tükenmişliği arasındaki ilişkilerin araştırılması önemli görülebilir. Bununla birlikte okul tükenmişliği ile ilişkili çeşitli yönler ve faktörler üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, özellikle Türkiye’de ergenler arasında akademik beklentilere ilişkin stres ve akademik motivasyonun okul tükenmişliği ile ilişkisini inceleyen çalışmalar çok sınırlıdır. Buna ek olarak, mevcut çalışma, talep kaynaklar teorisi ve önceki çalışmaların sonuçlarından yola çıkarak akademik beklentilere ilişkin stres, akademik motivasyon ve okul tükenmişliği arasındaki ilişkileri açıklamıştır. Bu durumun mevcut teorik bilgilere katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca özellikle ortaöğretim öğrencilerinde okul tükenmişliğine müdahale çalışmaları, öğrencilerin akademik başarılarının geliştirilmesi için gereklidir. Lise öğrencilerinde akademik beklentilere ilişkin stresin azaltılması ve akademik motivasyonu artırmaya yönelik müdahaleler okul tükenmişliğine müdahale çalışmalarının yönlendirilmesinde faydalı olabilir. Dolayısıyla bu çalışma, akademik beklentilere ilişkin stres ve akademik motivasyonun okul tükenmişliği üzerindeki rolünü inceleyerek, tükenmişliğin olumsuz duygusal belirtilerini kontrol etmeye yardımcı programların içeriğini genişletebilir. Tüm bu bilgiler göz önüne alındığında, öğrencilerin okul tükenmişliklerini önlemek ve müdahale etmek için tükenmişliklerini etkileyen faktörleri anlamak ve bunlarla ilgili bilgileri geliştirmek önemlidir. Bu bakımdan bu çalışmanın amacı akademik beklentilere ilişkin

stres ve akademik motivasyonun okul tükenmişliğine yordayıcı etkisini incelemektir. Araştırmanın alt problemleri şu şekilde oluşturulmuştur:

1. Akademik beklentilere ilişkin stres, akademik motivasyon ve okul tükenmişliği arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Akademik beklentilere ilişkin stres ve akademik motivasyon okul tükenmişliğinin anlamlı bir yordayıcısı mıdır?

Yöntem

Bu çalışma, akademik beklentilere ilişkin stres, akademik motivasyon ile okul tükenmişliği ilişkisini incelediği için ilişkisel tarama modelini kullanmıştır. Bu model, iki ya da daha fazla değişken arasındaki değişimi ve bu değişkenlerin birbirlerine olan etkilerini belirlemeyi amaçlar (Karasar, 2022).

Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcıları, beş farklı lise türünde eğitim öğretime devam etmekte olan 238 kız ve 332 erkek öğrenciden oluşmaktadır. Öğrenciler basit rastgele örnekleme yoluyla seçilmiştir. Tablo 1’de gönüllü katılım sağlayan öğrencilere ait bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1

Demografik Bilgiler

Demografik Değişken	Gruplar	N	%
Cinsiyet	Kız	238	41.8
	Erkek	332	58.2
Sınıf	9	212	37.2
	10	102	17.9
	11	143	25.1
	12	113	19.8
Okul Türü	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	106	18.6
	Anadolu Lisesi	177	31
	Anadolu İmam Hatip Lisesi	82	14.4
	Kız Meslek Lisesi	70	12.3
	Fen Lisesi	135	23.7
Toplam		570	100

Tablo 1’ de katılımcıların %58.2’si erkek (n=332), %41.8’i kız (n=238) öğrenciden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin %37.2’si (n=212), 9., %17.9’u (n=102), 10., %25.1’i (n=143), 11., %19.8’i (n=113), 12. sınıfa devam etmektedir. Okul türü olarak öğrencilerin %18.6’sı (n=106), Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, %31’i (n=177), Anadolu Lisesi, %14.4’ü (n=82), Anadolu İmam Hatip Lisesi, %12.3’ü (n=70), Kız Meslek Lisesi, %23.7’si (n=135), Fen Lisesine devam etmektedir.

Veri Toplama Araçları

Akademik beklentilere ilişkin stres envanteri: Ang ve Huan (2006) tarafından geliştirilen Akademik Beklentilere İlişkin Stres ölçeğinin Türkçeye uyarlaması Kelecioğlu ve Bilge (2009) tarafından yapılmıştır. Toplam 9 maddeden ve 5’li likert tipli olan ölçekte “Aile/Öğretmen Beklentileri” ve “Kendine İlişkin Beklentileri” şeklinde iki boyutu vardır. Örnek maddeler olarak

“Ailemin benden beklentilerini gerçekleştiremediğimde kendimi suçlarım” (aile/öğretmen beklentileri boyutu), “Sınavda yapabileceğimi yapamadığım zaman gerginlik yaşarım” (kendine ilişkin beklentiler) gösterilebilir. Ölçekten hem toplam puan hem de alt boyutlara ilişkin puan alınabilmektedir. Ölçekte puanlar artması akademik stres düzeyinde artış olduğunu göstermektedir. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda toplam Cronbach alfa değeri .83, aile/öğretmen beklentileri boyutu için .77, kendine ilişkin beklentiler boyutu için ise .73 olarak bulunmuştur.

Akademik güdülenme ölçeği: Ölçek, Bozanoğlu (2004) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte toplam 20 soru yer almaktadır ve 5’li likert olarak değerlendirilmektedir. Ölçek puanlaması 20 ile 100 arasında değişmektedir. Ölçek daha çok tek faktörlü kullanıma uygundur. Ayrıca ölçek “Kendini Aşma”, “Bilgiyi Kullanma” ve “Keşif” olmak üzere üç alt boyuta sahiptir. Örnek madde olarak “Zor bir konuyla karşılaştığımda, bunu anlamak için uğraşmak bana keyif verir” (kendini aşma), “Öğrendiğim şeyleri okulun dışında da kullanabilmek için fırsatlar ararım” (bilgiyi kullanma) ve “Sırf daha fazla öğrenmek için öğretmenin istediğinden daha kapsamlı ödevler hazırlarım” (keşif) gösterilebilir. Mevcut çalışma için yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach alfa değeri .81 olarak bulunmuştur.

Okul tükenmişlik envanteri: Salmela Aro ve ark. (2009) tarafından geliştirilen Okul Tükenmişliği Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması Çam ve Öğülmüş (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. 5’li likert yapıya sahip ölçekte toplam 9 madde bulunmaktadır. Ayrıca ölçeğin toplam üç alt boyutu bulunmaktadır. Doğrulayıcı Faktör Analizi işlemi sonuçları, ölçeğin tek faktörlü olarak daha iyi uyum değerleri sunduğunu göstermiştir ($\chi^2/Sd=1.78$; RMSEA=.066; GFI=.94; AGFI=.91; CFI=.97; NFI=.94; NNFI=.96; IFI=.97). Dolayısıyla bu çalışmada ölçek toplam puan alınarak kullanılmıştır. Örnek madde “Okul çalışmalarına ilgimi kaybettiğimi hissediyorum” gösterilebilir. Ek olarak ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .83 hesaplanmıştır. Ölçekte puanlar artması okul tükenmişlik düzeyinde artış olduğunu göstermektedir.

İşlem ve Verilerin Analizi

Araştırma verilerini toplamak için ilk olarak Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Etik Kurul biriminin 4/11/2022 tarih ve 12/10 sayılı izni alınmıştır. Ölçekler sınıflarda araştırmacılar tarafından uygulanmıştır. Bunun için okul idaresi, öğrenci velileri ve öğretmenlerden izin istenmiştir. Sınıflarda öğrencilere çalışmanın amacı anlatılarak gönüllü öğrencilerin ölçekler uygulanmıştır. Öğrencilerin çalışmaya katılımında gönüllü olmalarına dikkat edilmiş ve çalışmaya katıldıktan sonra da istedikleri bir anda ölçekleri doldurmaktan vazgeçip ayrılacakları belirtilmiştir.

Verilerin normallik varsayımları için tüm ölçeklere ait basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Ardından betimleyici istatistiklerden minimum, maksimum, ortalama, standart sapma değerleri kontrol edilmiştir. Ölçeklerin hepsini tamamlamayan ve uç değer olarak tespit edilen toplam 18 verinin çıkarılmasıyla birlikte analizler 570 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Tablo 2’de araştırmaya katılan öğrencilerin akademik beklentilere ilişkin stres, akademik motivasyon ve okul tükenmişliği ölçeklerinden almış oldukları toplam puanlara ilişkin betimsel istatistikler sunulmuştur.

Tablo 2

Araştırma Değişkenlerine Ait Betimsel İstatistikler

Değişkenler	N	X	SS	Çarpıklık	Basıklık
Akademik Beklentilere İlişkin Stres	570	27.86	7.36	.83	.19
Akademik Motivasyon	570	62.69	13.47	-.05	.29
Okul Tükenmişliği	570	25.02	7.08	.25	.10

Tablo 2’de araştırma değişkenlerine ait çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında ise her üç ölçeğe ait değerler ± 1.5 aralığında olduğundan verilerin normal dağıldığı görülmektedir (Hair vd., 2013).

Bulgular

Ergenlerin akademik beklentilere ilişkin stres, akademik motivasyon ve okul tükenmişlikleri arasındaki ilişkiler

Ergenlerde akademik beklentilere ilişkin stres, akademik motivasyon ve okul tükenmişliği değişkenleri arasındaki ilişki Pearson korelasyon analiziyle incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3

Ergenlerin Akademik Beklentilere İlişkin Stres, Akademik Motivasyon ve Okul Tükenmişlikleri Arasındaki İlişkiler

Değişkenler	1	2	3
1. Akademik Beklentilere İlişkin Stres	-		
2. Akademik Motivasyon		-	
3. Okul Tükenmişliği	.45**	-.12**	-

N: 570; * $p < .05$

Tablo 3’te verilen bulgular incelendiğinde ergenlerin akademik beklentilere ilişkin stres düzeyleri ile okul tükenmişlikleri arasında ($r = .45$, $p < .05$) orta düzeyde ve pozitif yönde anlamlı; akademik motivasyonları ile okul tükenmişlikleri arasında ($r = -.12$, $p < .05$) düşük düzeyde negatif yönlü ve anlamlı ilişkilerinin olduğu görülmektedir.

Okul tükenmişliğinin yordanmasına ilişkin bulgular

Okul tükenmişliğinin akademik beklentilere ilişkin stres ve akademik motivasyon tarafından yordanma düzeyinin belirlenmesi amacıyla yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi sonucu Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4

Akademik Beklentilere İlişkin Stres ve Akademik Motivasyonun Okul Tükenmişliğini Yordamasına İlişkin Aşamalı Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	S.H.	β	T	p
1. Sabit	12.96	1.04		12.48	.00
Akademik Beklentilere İlişkin Stres	.43	.04	.45	12.01	.00
2. Sabit	19.50	1.40		13.92	.00
Akademik Beklentilere İlişkin Stres	.49	.04	.51	13.72	.00
Akademik Motivasyon	-.13	.02	-.25	-6.67	.00

* $p < .05$

Bağımlı Değişken: Okul Tükenmişliği

1. Aşama: $R = .45$, $R^2 = .20$, $p < .05$

2. Aşama: $R = .51$, $R^2 = .26$, $p < .05$

Tablo 4 incelendiğinde, okul tükenmişliğini yordayan değişkenlere ilişkin aşamalı çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre, 1. aşamada akademi beklentilere ilişkin stres okul tükenmişliğinin %20'sini açıklarken, 2. aşamada akademik beklentilere ilişkin stres akademik motivasyon ile birlikte okul tükenmişliğinin %26'sını açıkladığı görülmüştür. Bu sonuç, ergenlerin okul tükenmişliği düzeylerindeki %26 oranındaki varyansın akademik beklentilere ilişkin stres ve akademik motivasyon tarafından açıklandığını göstermektedir. Tablodaki değerler incelendiğinde, okul tükenmişliğini açıklamada her iki değerşkenin anlamlı katkısının olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında, akademik beklentilere ilişkin stresin okul tükenmişliğini, akademik motivasyona göre daha fazla açıkladığı söylenebilir. Tüm bu sonuçlar, akademik beklentilere ilişkin stres ve akademik motivasyonun okul tükenmişliğinin anlamlı birer yordayıcıları olduğunu göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmada ergenlerin akademik beklentilerine ilişkin stres düzeyleri ile okul tükenmişlikleri arasında ilişki olduğu ve akademik beklentilere ilişkin stresin okul tükenmişliğinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu saptanmıştır. Çalışmadaki bu sonuç öğrencilerin akademik beklentilere ilişkin stres düzeylerindeki artışın, okul tükenmişliklerini artırdığını göstermektedir. Bu bulgu, daha önceki çalışmalarla tutarlıdır (Lee vd., 2020; Tuominen Soini & Salmela Aro, 2014). Bempechat ve Shernoff (2012) ebeveyn-çocuk arasında uyumsuz akademik beklentilerin öğrencinin başarısı ve okul doyumunu olumsuz etkilediğini bildirmiştir. Teuber ve ark. (2021a) öğretmenlerden yönlendirilen yoğun beklentilerin okul tükenmişlik belirtileriyle pozitif ilişkili olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca Lee ve ark. (2017), bireysel yoğun öğrenme çabalarından kaynaklanan daha fazla stresin yüksek derecede tükenmişlik ile ilişkili olduğunu bulmuştur. Talep-kaynaklar modeli açısından öğrencilere yönelik talepler genellikle öğrencileri okula katılmaya zorlayan (örneğin, zor ödevler, yüksek puan beklentisi) veya okul doyumunu engelleyebilecek

faktörlerdir (örneğin, çalışmayla ilgili bireysel stres). Kaynaklar ise tipik olarak öğrencilerin okula katılım ve doyumlarını destekleyen faktörlerdir (Salmela Aro vd., 2022). Günümüzde öğrenciler okulda ve sosyal çevresinde birçok farklı akademik taleple karşılaşmaktadır. Aşırı taleplerin bireyin kaynaklarını aşması durumu ise okul tükenmişliğini ortaya çıkarmaktadır (Bakker & Demerouti, 2017). Bu nedenle akademik beklentilere ilişkin stres öğrencilerin kaynaklarını azaltarak okul tükenmişliğine yol açabilir.

Araştırmanın bir diğer sonucunda ergenlerin akademik motivasyon düzeyleri ile okul tükenmişlikleri arasında ilişki olduğu ve akademik motivasyonun okul tükenmişliğinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu saptanmıştır. Çalışmadaki bu sonuç öğrencilerin akademik motivasyonlarındaki artışın, okul tükenmişliklerini azalttığını göstermektedir. Önceki bulgular mevcut araştırmanın sonucunu desteklemektedir (Atik & Çelik, 2021; Lyndon vd., 2017). Fiorilli ve ark. (2017) motivasyon düzeyi yüksek öğrencilerin, tükenmişlik gibi olumsuz durumlarla başa çıkmak için etkili stratejiler kullandıklarını tespit etmiştir. Talep-kaynaklar modeli açısından, aşırı taleplere bağlı yaşanan stres durumunda bireyler kaynaklara başvurmaktadır. İçsel bir kaynak olan motivasyondaki sınırlılık durumu ise strese bağlı tükenmişliği artırmaktadır (Teuber vd., 2021b). Dolayısıyla koruyucu bir kaynak olan motivasyon, okullarda önemli risk faktörü olan tükenmişlik duygusunu azaltabilir.

Birçok öğrenci, okul ortamında motivasyon kaybı yaşayabilir. Bu durum karşısında öğrenciler derslere gelmeden önce hazırlık yapmak veya ödevlere başlamak gibi günlük alışkanlıklarda azalmalar yaşayabilirler. Akademik motivasyonu azalan bireylerin sınıf ortamlarında, sınıf içi etkileşimleri azalabilir ve bu nedenle öğretmenlerle iletişim kurmakta zorlanabilirler. Yaşanan motivasyon kaybı, erteleme, kaygı ve okul tükenmişliği gibi olumsuz durumlara yol açabilir. Bu bakımdan öğrencilerin akademik motivasyonlarını desteklemek, okul tükenmişliğini azaltmak için önemli katkılar sağlayabilir.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu çalışma bazı sınırlılıklara sahiptir. Birincisi bu araştırma kesitsel tasarıma sahiptir. Mevcut araştırma da her ne kadar ilişkilerin yönü teorik olarak ve daha önceki çalışmalarla desteklenmiş olsa da gelecekteki araştırmalar, özellikle arabuluculuk hipotezleriyle varsayılan ilişkileri daha detaylı inceleyebilir. İkincisi, bu çalışma öğrencilerin kişisel bildirimlerine dayanmaktadır. Bazı yapıların çoklu ölçümleri avantaj oluşturabileceğinden, sonraki çalışmalar akademik stres ve motivasyonu etkileyebilecek diğer kişilerin (akran, öğretmen, kardeş vb.) görüşlerine başvurabilir. Son olarak araştırma verileri doğu kültürünü temsil eden şehirlerden toplanmıştır. Bir sonraki çalışmalar, okul tükenmişliğini farklı bölgelerdeki öğrenciler arasında karşılaştırmalı olarak inceleyebilir.

Ayrıca bu çalışmanın sonuçları, ortaöğretime devam etmekte olan öğrencilerin kariyer planlamalarını desteklerken çeşitli faktörlerin dikkate alınması gerektiğini vurgulaması yönünden önemli olabilir. Bu nedenle akademik beklentilere ilişkin stres ve düşük motivasyonun öğrencilerin akademik başarılarında etkisi göz önüne alındığında, bunlardan herhangi birindeki problemler fark edilmeli ve profesyonel destek sağlanmalıdır. Ek olarak, okul psikolojik danışmanları öğrencilerin stres ve motivasyon alanlarını etkileyen öğretmen ve ailelere farkındalık çalışmaları yaparak okul tükenmişliğini önleyebilir.

Kaynakça

Ang, R. P., & Huan, V. S. (2006). Academic expectations stress inventory: Development, factor analysis, reliability, and validity. *Educational and Psychological Measurement*, 66(3), 522-539. <https://doi.org/10.1177/001316440528246>

Atik, S., & Çelik, O. T. (2021). Analysis of the relationships between academic motivation, engagement, burnout and academic achievement with structural equation modelling.

Cengiz, S., Yağın, F., Kara, F. & Dörtyol, Z. (2023). Ergenlerde akademik beklentilere ilişkin stres, akademik motivasyon ve okul tükenmişliği arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Mavi Atlas*, 11(1), 63-75.

International Journal of Contemporary Educational Research, 8(2), 118-130.
<https://doi.org/10.33200/ijcer.826088>

Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2017). Job demands– resources theory: Taking stock and looking forward. *Journal of Occupational Health Psychology*, 22(3), 273–285.
<https://doi.org/10.1037/ocp0000056>

Bempechat, J., & Shernoff, D. J. (2012). Parental influences on achievement motivation and student engagement. In S. L. Christenson, A. L. Reschly & C. Wylie (Eds.) *Handbook of research on student engagement* (pp. 315-342). Springer

Berestova, A., Kolosov, S., Tsvetkova, M., & Grib, E. (2022). Academic motivation as a predictor of the development of critical thinking in students. *Journal of Applied Research in Higher Education*, 14(3), 1041-1054. <https://doi.org/10.1108/JARHE-02-2021-0081>

Bowyer, K. (2012). A model of student workload. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 34(3), 239–258. <https://doi.org/10.1080/1360080X.2012.678729>

Bozanoğlu, İ. (2004). Akademik güdülenme ölçeği: Geliştirmesi, geçerliği, güvenilirliği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 83-98.
https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000094

Cengiz, S., & Peker, A. (2022). Adaptation of the Academic Resilience Scale (ARS-30): Turkish version validity and reliability study. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 12(65), 215-228. <https://www.doi.org/10.17066/tpdrd.1138267>

Çam, Z., & Öğülmüş, S. (2017). Okul tükenmişlik envanterinin Türkçeye uyarlanması ve psikometrik nitelikleri. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 14-29.

Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W. B. (2001). The job demands-resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 499-512.

Eccles, J. S., & Roeser, R. W. (2011). Schools as developmental contexts during adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 225-241. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2010.00725.x>

El-Adl, A., & Alkharusi, H. (2020). Relationships between self-regulated learning strategies, learning motivation and mathematics achievement. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 15(1), 104-111. <https://doi.org/10.18844/cjes.v15i1.4461>

Farr Wharton, B., Charles, M. B., Keast, R., Woolcott, G., & Chamberlain, D. (2018). Why lecturers still matter: The impact of lecturer-student exchange on student engagement and intention to leave university prematurely. *Higher Education*, 75(1), 167–185. <https://doi.org/10.1007/s10734-017-0190-5>

Fiorilli, C., Galimberti, V., De Stasio, S., Di Chiacchio, C., & Albanese, O. (2014). School burnout inventory with Italian students of high school. *Psicol. Clin. Dello. Sviluppo*, 18, 403–424. <https://www.rivisteweb.it/doi/10.1449/78365>

Fiorilli, C., De Stasio, S., Di Chiacchio, C., Pepe, A., & Salmela Aro, K. (2017). School burnout, depressive symptoms and engagement: Their combined effect on student achievement. *International Journal of Educational Research*, 84, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2017.04.001>

Firouznia, S., Yousefi, A., & Ghassemi, G. (2009). The relationship between academic motivation and academic achievement in medical students of Isfahan University of Medical Sciences. *Iranian Journal of Medical Education*, 9(1), 79–84.

Freire, S. N. B., Jacome, O. H., & Yandun, P. F. (2019). The relationship between academic performance and attendance as factors of student promotion. *Cátedra*, 2(1), 44-59. <https://doi.org/10.29166/catedra.v2i1.1552>

Cengiz, S., Yağın, F., Kara, F. & Dörtyol, Z. (2023). Ergenlerde akademik beklentilere ilişkin stres, akademik motivasyon ve okul tükenmişliği arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Mavi Atlas*, 11(1), 63-75.

Gabola, P., Meylan, N., Hascoët, M., De Stasio, S., & Fiorilli, C. (2021). Adolescents' school burnout: A comparative study between Italy and Switzerland. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 11(3), 849-859. <https://doi.org/10.3390/ejihpe11030062>

Günaydın, H. D. (2022). The impact of social problem skills on academic motivation by means of covid-19 fear. *Current Psychology*, (41), 427–436. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01665-z>

Hair, J. F., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2013). Partial least squares structural equation modeling: Rigorous applications, better results and higher acceptance. *Long Range Planning*, 46(1-2), 1-12. <http://dx.doi.org/10.1016/j.lrp.2013.01.001>

Hoferichter, F., Raufelder, D., Schweder, S., & Salmela Aro, K. (2022). Validation and reliability of the German version of the school burnout inventory. *Zeitschrift für Entwicklungspsychologie und Pädagogische Psychologie*, 54(1), 1-50. <https://doi.org/10.1026/0049-8637/a000248>

Ishii, T., Tachikawa, H., Shiratori, Y., Hori, T., Aiba, M., Kuga, K., & Arai, T. (2018). What kinds of factors affect the academic outcomes of university students with mental disorders? A retrospective study based on medical records. *Asian Journal of Psychiatry*, 32, 67-72. <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2017.11.017>

Ismail, S. M., Rahul, D. R., Patra, I., & Rezvani, E. (2022). Formative vs. summative assessment: Impacts on academic motivation, attitude toward learning, test anxiety, and self-regulation skill. *Language Testing in Asia*, 12(1), 1-23. <https://doi.org/10.1186/s40468-022-00191-4>

Isoard Gauthier, S., Trouilloud, D., Gustafsson, H., & Guillet-Descas, E. (2016). Associations between the perceived quality of the coach–athlete relationship and athlete burnout: An examination of the mediating role of achievement goals. *Psychology of Sport and Exercise*, 22, 210–217. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2015.08.003>

Jagodics, B., & Szabo, E. (2022). Student burnout in higher education: A demand-resource model approach. *Trends in Psychology*, 1-20. <https://doi.org/10.1007/s43076-021-00137-4>

Jiang, S., Ren, Q., Jiang, C., & Wang, L. (2021). Academic stress and depression of Chinese adolescents in junior high schools: Moderated mediation model of school burnout and self-esteem. *Journal of Affective Disorders*, 295, 384-389. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2021.08.085>

Karasar, N. (2022). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler & teknikler*. Nobel Yayıncılık.

Kelecioğlu, H., & Bilge, F. (2009). Akademik beklentilere ilişkin stres envanterinin uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36, 148-157.

Korpershoek, H., Canrinus, E. T., Fokkens-Bruinsma, M., & de Boer, H. (2020). The relationships between school belonging and students' motivational, social-emotional, behavioural, and academic outcomes in secondary education: A meta-analytic review. *Research Papers in Education*, 35(6), 641-680. <https://doi.org/10.1080/02671522.2019.1615116>

Lee, S. J., Choi, Y. J., & Chae, H. (2017). The effects of personality traits on academic burnout in Korean medical students. *Integrative Medicine Research*, 6(2), 207-213. <https://doi.org/10.1016/j.imr.2017.03.005>

Lee, M. Y., Lee, M. K., Lee, M. J., & Lee, S. M. (2020). Academic burnout profiles and motivation styles among Korean high school students. *Japanese Psychological Research*, 62(3), 184-195. <https://doi.org/10.1111/jpr.12251>

Lin, S. H., & Huang, Y. C. (2014). Life stress and academic burnout. *Active Learning in Higher Education*, 15(1), 77-90. <https://doi.org/10.1177/1469787413514651>

Lindfors, P., Minkkinen, J., Rimpelä, A., & Hotulainen, R. (2018). Family and school social capital, school burnout and academic achievement: A multilevel longitudinal analysis among Finnish pupils. *International Journal of Adolescence and Youth*, 23(3), 368-381. <https://doi.org/10.1080/02673843.2017.1389758>

Lyndon, M. P., Henning, M. A., Alyami, H., Krishna, S., Yu, T. C., & Hill, A. G. (2017). The impact of a revised curriculum on academic motivation, burnout, and quality of life among medical students. *Journal of Medical Education and Curricular Development*, (4), 1-8. <https://doi.org/10.1177/2382120517721901>

May, R. W., Bauer, K. N., & Fincham, F. D. (2015). School burnout: Diminished academic and cognitive performance. *Learning and Individual Differences*, 42, 126-131. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2015.07.015>

Meylan, N., Meylan, J., Rodriguez, M., Bonvin, P., & Tardif, E. (2020). What types of educational practices impact school burnout levels in adolescents?. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(4), 1152. <https://doi.org/10.3390/ijerph17041152>

Pisarik, C. T. (2009). Motivational orientation and burnout among undergraduate college students. *College Student Journal*, 43(4), 1238-1253.

Pokhrel, N.B., Khadayat, R., & Tulachan, P. (2020). Depression, anxiety, and burnout among medical students and residents of a medical school in Nepal: A cross-sectional study. *BMC Psychiatry*, 20(1), 1-18. <https://doi.org/10.1186/s12888-020-02645-6>

Polat, S. (2018). Examination of the relationship between alienation from school and school burnout in secondary school students. *Journal of Uludag University Faculty of Education*, 31(1), 257-277. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/517850>

Polman, R., Borkoles, E., & Nicholls, A. R. (2010). Type D personality, stress, and symptoms of burnout: The influence of avoidance coping and social support. *British Journal of Health Psychology*, 15(3), 681-696.

Puklek Levpuscek, M., & Podlesek, A. (2019). Links between academic motivation, psychological need satisfaction in education, and university students' satisfaction with their study. *Psihologijske Teme*, 28(3), 567-587. <https://doi.org/10.31820/pt.28.3.6>

Salmela Aro, K., Kiuru, N., Leskinen, I.E. and Nurmi, E. (2009). School-burnout inventory: Reliability and validity. *European Journal of Psychological Assessment*. 25(1), 48–57. <https://doi.org/10.1027/1015-5759.25.1.48>

Salmela Aro, K., Upadyaya, K., Hakkarainen, K., Lonka, K., & Alho, K. (2017). The dark side of internet use: Two longitudinal studies of excessive internet use, depressive symptoms, school burnout and engagement among Finnish early and late adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 46(2), 343-357. <https://doi.org/10.1007/s10964-016-0494-2>

Salmela Aro, K., Tang, X., & Upadyaya, K. (2022). Study demands-resources model of student engagement and burnout. In A. L. Reschly & S. L. Christenson (Eds.), *Handbook of research on student engagement* (2nd ed.). Springer.

Sorkkila, M., Aunola, K., & Ryba, T. V. (2017). A person-oriented approach to sport and school burnout in adolescent student-athletes: The role of individual and parental expectations. *Psychology of Sport and Exercise*, 28, 58-67. <https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2016.10.004>

Teuber, Z., Nussbeck, F. W., & Wild, E. (2021a). School burnout among Chinese high school students: The role of teacher-student relationships and personal resources. *Educational Psychology*, 41(8), 985-1002. <https://doi.org/10.1080/01443410.2021.1917521>

Cengiz, S., Yağın, F., Kara, F. & Dörtıol, Z. (2023). Ergenlerde akademik beklentilere ilişkin stres, akademik motivasyon ve okul tükenmişliği arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Mavi Atlas*, *11(1)*, 63-75.

Teuber, Z., Nussbeck, F. W., & Wild, E. (2021b). The bright side of grit in burnout-prevention: Exploring grit in the context of demands-resources model among Chinese high school students. *Child Psychiatry & Human Development*, *52(3)*, 464-476. <https://doi.org/10.1007/s10578-020-01031-3>

Tuominen Soini, H., & Salmela Aro, K. (2014). Schoolwork engagement and burnout among finnish high school students and young adults: Profiles, progressions, and educational outcomes. *Developmental Psychology*, *50(3)*, 649-662. <https://doi.org/10.1037/a0033898>

Ek

Etik Kurul Onay Belgesi

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ETİK KURULU
Eğitim Bilimleri Birim Etik Kurulu Karar Formu

KARAR BİLGİLERİ	Toplantı Sayısı: 12 Karar No: 09	Toplantı Tarihi: 04.11.2022
	Aşağıda bilgileri verilen çalışmalar ile ilgili çalışmanın, etik ilkeler açısından değerlendirilmesi isteği ile ilgili husus görüldü. Yapılan görüşmelerden sonra; söz konusu çalışmayla alakalı yapılacak çalışma için, araştırmanın gerekçe, amaç, yaklaşım ve yöntemleri dikkate alınarak konuyla ilgili çalışmanın gerçekleştirilmesinde etik ve bilimsel yönden sakınca bulunmadığına, Etik Kurulu oy birliği ile karar vermiştir.	
ÇALIŞMA BİLGİLERİ	Proje Yürütücüsü: Ferdi YAĞAN, Fatih KARA, Zarife DÖRTYOL, Serkan CENGİZ Çalışma Konusu: Akademik Beklentilere İlişkin Stres, Akademik Motivasyon ve Okul Tükenmişliği Arasındaki İlişkiler (Relationships Between Stress on Academic Expectations, Academic Motivation, and School Burnout)	

EĞTİM BİLİMLERİ BİRİM ETİK KURULU		İMZA
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ	Etik Kurul Başkanı	
Prof. Dr. Yavuz TAŞKİSENİLİĞİLİ	Etik Kurul Başkan Yardımcısı	
Prof. Dr. Betül ASLAN	Etik Kurul Üyesi	
Prof. Dr. Mücahit DİLEKMEK	Etik Kurul Üyesi	
Prof. Dr. Barış DEMİRCİ	Etik Kurul Raportörü	

Makale Geliş | Received: 31.12.2022
Makale Kabul | Accepted: 23.03.2023
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1227555

Mustafa MÜJDECİ

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırıkkale-TÜRKİYE
Kırıkkale University, Faculty of Art and Sciences, Department of History, Kırıkkale-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-8262-2310
mustafamujdeci@kku.edu.tr

Cem KARAKILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.
Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
Çankırı-TÜRKİYE
Çankırı Karatekin University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science
and Public Administration, Çankırı-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-1818-2423
cemkarakilic@karatekin.edu.tr

Caleb Frank Gates'e Göre Atatürk ve Yeni Türkiye

Öz

Robert Koleji 1863 yılında Amerikalı misyoner Hamlin tarafından İstanbul'da kuruldu. Amerikalıların kendi sınırları dışında kurduğu ilk kolej olan Robert Koleji, başlangıcından itibaren kaliteli eğitim anlayışıyla İstanbul'un en seçkin kurumlarından biri hâline geldi. Amerikalıların gurur kaynağı olan okul aynı zamanda İstanbul'da yaşayan Amerikalılar için bir buluşma ve aidiyet mekânıydı. Robert Koleji Suriye Amerikan Koleji gibi diğer misyoner okulları için de ilham kaynağı olmuştu. Ayrıca okul Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların yetiştirildiği bir doktrinasyon merkezi hâline dönüştürüldü. Kolejin kurucusu Hamlin ve ikinci müdürü George Washburn'dan sonra okul müdürlüğüne Caleb F. Gates atandı. Gates, American Board tarafından önce Mardin'e gönderilmiş 1894'ten 1902'ye kadar Harput Euphrates College'in (Fırat Koleji) müdürlüğünü yürütmüştü. Gates, 1902 yılında okulun mütevelli heyeti başkanı John S. Kenedy tarafından Robert Koleji müdürlüğüne getirilmişti. Geç Osmanlı döneminden erken Cumhuriyet dönemine kadar (1903-1932) koleji idare eden Gates, okulun eğitim anlayışına getirdiği yeniliklerin yanında Türkiye'de yaşanan gelişmeleri de yakından takip etti. Gates'in İstanbul'da bulunduğu bu dönem Balkan Savaşlarının, I. Dünya Savaşı'nın, Türk İstiklal Harbinin, Lozan görüşmelerinin ve yeni Türkiye'nin kuruluş sürecinin tamamlandığı önemli bir dönemdi. Hatıralarında Genç Cumhuriyet'in ortaya çıkışını ve büyümesini anlatan Gates, "Current History", "Muslim World" ve "The China Weekly Review" gibi dünyaca ünlü dergiler için Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk'le ilgili özgün ve dikkate değer makaleler yayınladı. Bu çalışmada Caleb F. Gates'in erken Cumhuriyet dönemi ve Mustafa Kemal Atatürk hakkındaki değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet Dönemi, Atatürk, Robert Koleji, Caleb Frank Gates.

Ataturk and the New Turkey According to Caleb Frank Gates

Abstract

Robert College was founded in Istanbul in 1863 by the American missionary Hamlin. Robert College, the first college established by Americans outside its borders, has become one of the most distinguished institutions in Istanbul with its understanding of quality education since its inception. The school, which is a source of pride for Americans, was also a meeting and belonging place for Americans living in Istanbul. Robert College had also been an inspiration for other missionary schools, such as the Syrian American College. In addition, the school was transformed into a doctrinal center where minorities in the Ottoman State were educated. After Hamlin, the founder of the college, and George Washburn, the second principal, Caleb F. was appointed principal of the school. Gates was sent to Mardin by the American Board first and was the director of Harput Euphrates College (Fırat College) from 1894 to 1902. Gates was appointed principal of the school in 1902, by president Kennedy of the board of trustees. Gates, who managed the college from the late Ottoman period to the early Republican period (1903-1932), closely followed the developments in Turkey, as well as the innovations that the school brought to the understanding of education. The period during which Gates was in Istanbul was an important period in which the Balkan Wars, the

First World War, the Turkish War of Independence, the Lausanne negotiations and the establishment of the new Turkey were completed. Gates, who tells about the emergence and growth of the Young Republic in his memoirs, wrote original and remarkable articles about the Republic of Turkey and Atatürk for world-famous magazines such as "Current History", "Muslim World" and "The China Weekly Review". In this study, Caleb F. Gates' assessments about the early Republican period and Mustafa Kemal Atatürk are included.

Keywords: Early Republican Period, Ataturk, Robert College, Caleb Frank Gates.

Giriş

Robert Kolejinin ve "American Board of Commissioners for Foreign Missions"un önemli isimlerinden biri olan Amerikalı eğitimci ve misyoner Caleb Frank Gates, 1894'de gönderildiği Türkiye'de yaklaşık 41 yıl görev yaptı. Onun Türkiye'deki en büyük başarısı şüphesiz Hamlin ve Washburn'dan devraldığı Robert Kolejini ülkenin en seçkin kurumlarından birine dönüştürmesiydi. Gates sadece bir idareci ve misyoner olarak değil aynı zamanda Türk hükümetleriyle olan ilişkilerinde de başarılı bir seyir izledi. Öyle ki, yakın tarihin en kaotik olayları karşısında bile itidalini korumak suretiyle hem okulun itibarını hem de Türk hükümetleriyle olan iyi ilişkilerini korumayı başardı ve II. Abdülhamit döneminden Tek Parti Dönemine kadar süren çok uzun bir sürecin tanığı olarak Türkiye'de gerçekleştirdiği bütün gözlemlerini ABD'ye döndükten sonra dünyanın en seçkin dergilerinde yayımlamaya başladı. İşte bu makale Gates'in Türkiye'deki izlenimlerini ve yakın tarihle ilgili özgün analizlerini içermektedir.

Bir giriş ve iki başlıktan oluşan makalenin birinci bölümünde Gates ve Robert Koleji hakkında panoramik bir değerlendirme yapılmış, ikinci bölümde ise Gates'in Türkiye'deki izlenimleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca çalışmada doküman incelemesi ve içerik analizi kullanılmıştır.

Caleb Frank Gates ve Robert Koleji

19. yüzyıl Osmanlı tarihinde misyonerlik faaliyetlerinin hız kazandığı yeni bir dönemdi. Bu süreçte Osmanlı toprakları üzerinde faaliyet gösteren farklı ülkelere mensup pek çok misyoner arasında Amerikalı misyonerler de bulunmaktaydı. Özellikle "American Board of Commissioners for Foreign Missions" (ABCFM) adlı teşkilata bağlı misyonerler başta eğitim olmak üzere pek çok alanda faaliyet gösteriyorlardı. ABCFM'nin 1876 yılında yayımladığı broşüre göre Türkiye "Misyonerler açısından Asya'nın anahtarı"ydı (Bartlett, 1876, s. 1). Bu anlayışla hareket eden misyoner teşkilatlar, mensupları arasındaki en deneyimli isimleri Anadolu'ya gönderiyordu. Bu deneyimli isimlerden biri de "Eğitimci, devlet adamı, misyoner ve bir Hristiyan kahramanı" olan Hamlin'di (Foster, 1903, s. 5).

Cyrus Hamlin, 5 Ocak 1811'de Portland'ın kırk mil kuzeybatısındaki küçük bir çiftçi köyü olan Waterford Maine'de doğmuş, Bowdoin Kolejinde okumuştur. Misyoner olarak yetiştirilmek üzere gönderildiği okulların hemen hepsinde başarılarıyla temeyyüz eden Hamlin, belagat konusunda iyi bir eğitim almış, görüşlerini hiç çekinmeden dile getirip savunmayı öğrenmişti. Ayrıca eğitim hayatı boyunca okul içinde ve dışında faaliyet gösteren cemiyetlerde olağanüstü başarılar göstermişti. Hamlin, projeler üretebilen ve arkadaşlarını örgütleyebilen yapısıyla liderlik özelliklerine sahipti. Bu arada sosyal sorumluluk anlayışı içinde zararlı alışkanlıklarla mücadele ederken sosyal yönünü de geliştirmişti (Hamlin, 2012, s. 8-32).

Güçlü bir din eğitimi de alan Hamlin, misyoner olarak Afrika gibi uzak bölgelerde çalışmayı beklerken kendisini İstanbul'da bulmuştu. İstanbul'da çalıştığı dönemde-1840 yılında-Bebek'te bir teoloji okulunun açılmasına ön ayak olmuştu. Okulda din eğitimi ile birlikte içinde mesleki eğitimin de bulunduğu muhtelit bir müfredat uygulamış, ayrıca uygulamalı derslerde kullanılmak üzere çeşitli laboratuvarlar yapılmıştı. İngilizce eğitim veren okulda kurumun ihtiyaçlarını karşılamak için üretim faaliyetleri de yürütülmüştü. Fakat Bebek teoloji mektebi açıldıktan kısa bir süre sonra Merzifon'a taşındı (Foster, 1903, s. 9-25). Bu taşınma bir bakıma okulun kapatılması anlamına geliyordu. Okulun taşınmasının asıl nedeni ise Katolik Ermeni

patriğinin müdahalesiydi. Patrik bir Protestan Okulu olan Bebek'teki teoloji okuluna çocuklarını gönderen velileri tehdit edince okul kapanmak zorunda kalmıştı (Hamlin, 2011, s. 55-56).

Hamlin, 1859'dan itibaren İstanbul'da yeni bir okul açmak için arazi arayışına başladı. 1860 yılında American Board'la olan bütün irtibatını keserek açmayı düşündüğü okul için bağış toplamaya başladı. Bir süre Amerika'da kalıp yeteri kadar bağış topladıktan sonra İstanbul'a dönerek Bebek İlahiyat Okulu'nun eski binasında eğitime başladı. İlk etapta "Amerikan Koleji", "Doğu Koleji" (le College d'Orient) veya "İstanbul Koleji" adıyla açılması düşünülen okula sonradan Cyrus Hamlin'in teklifi ve danışman kurulunun onayıyla Robert Koleji adı verildi. Kolej, adını okulun açılışı için büyük çapta bağış yapan Christopher Rheinlander Robert'den alıyordu. İlk zamanlar dört öğrenci ile eğitime başlayan Robert Koleji, birkaç yıl içinde 30-35 öğrencinin eğitim gördüğü saygın bir kuruma dönüştü. Bir süre sonra hükümetin inşaat izni vermesiyle birlikte satın alınan arazi üzerinde yeni bir okul yapıldı. Bu iznin alınmasında Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk amirali David Farragut'un tavassutu etkili olmuştu. İnşaat devam ederken Sadrazam Âli Paşa'yı ziyaret eden Mr. Robert'a Sultan Abdülaziz tarafından Mecidiye nişanı verilmek istenmişse de Mr. Robert bu nişanı kibarca ve uygun bir dille reddetmişti. Yaklaşık 60.000 dolara mal olan okulun açılışı 15 Mayıs 1871'de gerçekleştirilmişti. Hamlin okulun yeni binaya taşınmasından kısa bir süre sonra bağış toplamak için yeniden Amerika'ya gitmiş fakat bir daha dönmemişti (Hamlin, 2011, s.367-417). Kendi ifadesiyle "büyük bir yanlış" yapan Hamlin, koleje olan bütün bağlantılarını kestikten bir süre sonra vefat etmişti.

Amerikalıların kendi sınırları dışında kurduğu ilk kolej olan Robert Koleji, başlangıcından itibaren kaliteli bir eğitim anlayışıyla hareket ederek Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'un en seçkin kurumlarından biri olmayı başarmıştır. Amerikalıların gurur kaynağı olan okul aynı zamanda İstanbul'da yaşayan Amerikalılar için de bir buluşma ve aidiyet mekânı olmuştu. Amerikalıların koleje yüklediği bu misyon ve anlam hatıralara bile yansımıştır (Kandal, 2017, s. 98). Robert Koleji ayrıca Suriye Amerikan Koleji gibi diğer misyoner okullarının da ilham kaynağı olmuştur.

Robert Koleji, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında sadece asrı bir eğitim kurumu olmakla kalmamış aynı zamanda bazı siyasi oluşumların da odak noktası hâline gelmişti. Mesela Bulgaristan bağımsızlık hareketini idare eden lider kadronun önemli bir kısmı Robert Kolejinden mezun olmuştur. 1879 yılında Bulgaristan anayasasını hazırlayan komisyon üyeleri içinde de Robert Kolejliler vardır. Hatta Bulgarlar, Bulgaristan'ın bağımsızlığına yaptığı katkılardan dolayı okul müdürleri Hamlin ve Washburn'u devlet nişanıyla taltif etmişlerdi (Akyüz, 2007, s. 176; Tozlu, 1991, s. 227; Gates, 1940, s. 167-168). Ayrıca Robert Koleji yalnızca Bulgarlar için değil, aralarında Ermenilerin de bulunduğu diğer azınlıkların doktrinasyon merkeziydi (Yıldız & Yavaşer, 2016, s. 586-587). Diğer misyoner okullarında olduğu gibi burada da uzun vadeli hesaplar yapan okul yöneticileri en çok Bulgar ve Ermeni öğrencilerle ilgilenmişti. Fakat kolejin öğrencilerin dini inançlarına müdahale etmeyen laik eğitim anlayışı bazı çevreleri ve özellikle Ermeni Kilisesini rahatsız etmişti. Ayrıca bazı Müslüman aileler de çocuklarını Robert Kolejinde okutmuştu. Kolej, Türk-Rus Savaşı sırasında bir süre öğrenci kaybına uğramışsa da istikrarlı bir şekilde büyüyerek, zamanla Hıristiyan milletlerin sempati ve güvenini, Türklerin ise saygısını kazanmıştı. Bu arada okulun finansörlerinden Christopher Rheinlander Robert, koleji desteklemek için servetinin beşte birinin okula verilmesini vasiyet etmişti. Her türlü olumsuzluk içinde çalışmalarına devam eden Robert Koleji, çok sayıda öğrenci yetiştirmek suretiyle Türkiye'nin en etkili eğitim kurumlarından biri haline gelmişti (Yavaşer, 2014, s. 90).

George Washburn'dan sonra kolej müdürlüğüne Caleb Frank Gates getirildi. 18 Ekim 1857'de Chicago'da doğan Gates, Beloit College ve Chicago Theological Seminary'den mezun olduktan sonra American Board tarafından Mardin ve Harput'a gönderilmişti. 31 Mayıs 1883'te Mary Ellen Moore ile evlenmiş ve bu evlilikten beş çocuğu dünyaya gelmişti (Gates, 1932, s. 7).

Üniversite eğitimi sırasında İbranice, Yunanca ve Latinceyi, Mardin'de Arapçayı, Harput'ta da Ermeniceyi öğrenen Gates (Kaya, 2022, s. 104) Dr. Crosby H. Wheeler'ın emekliliğe ayrılmasından sonra Harput'taki Euphrates College'in (Fırat Koleji) müdürlüğüne getirilmiş ve bu görevini 1894'ten 1902'ye kadar başarıyla sürdürmüştü (Riggs, 1932, s. 18). Ayrıca Gates sadece eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunmamış, Müslümanlar arasında yürüttüğü sosyal yardım projeleriyle de idealize ettiği misyonerlik çalışmalarına devam etmişti (Gates, 1940, s. 5-8).

1902'de görevini tamamlayıp Amerika'ya dönen Gates, mütevelli heyeti başkanı John S. Kenedy tarafından Robert Koleji müdürlüğüne atanınca yeniden Türkiye'ye gelmişti (Kaya, 2022, s. 104). Devir teslim töreninde yeni müdürün soyadındaki "kapı" kelimesine atıfta bulunan Washburn, "Batan güneş hakkında yeterince şey söylediniz. Gözlerinizi yükselen güneşin kapılarına çevirmenin zamanı" diyerek kendisine olan güvenini ifade etmişti. Gates, Hamlin ve Washburn'un temellerini attığı misyonu ve vizyonu devam ettirerek görevi boyunca kolejin en önemli problemlerinden biri olan finans meselesini çözmek için uğraşmış, göreve başladığında yaklaşık 200.000 Dolar seviyesinde olan bağış miktarını 1932'de 4.300.000 Dolara kadar çıkarmayı başarmıştı (Hagopian, 1932, s. 19-21).

41 yıl boyunca Türkiye'de kalan Gates, kendisinden önceki iki müdürün kurduğu sistemi başarılı şekilde devam ettirmişti (Gates, 1940, s. 16). Robert Koleji, Hamlin'in girişimciliği ve enerjisi, Washburn'un nitelikli eğitim kadrosu ve Gates'in idari yeteneği sayesinde kısa süre içinde Balkanlar ve Orta Doğu'nun en önemli eğitim kurumlarından birine dönüşmüştü. Kolej, bu dönemde Amerika'da ve dünyada yaşanan gelişmelere de kayıtsız kalmamıştı. Gates, öğrencilerine sadece akademik bilgiler vermekle yetinmemiş, onları sosyal hayatta başarılı kılacak muâşeret dersleriyle de mücehhez kılmıştı. Ayrıca öğretmen değişim programları sayesinde öğrencilerin farklı isimlerle tanışmasını sağlamış ve yine 1925-1926 öğretim döneminden itibaren okul tarihinde ilk defa cinsel eğitim derslerinin verilmesine öncülük etmişti. Sportmen kişiliğiyle de tanınan Caleb Frank Gates, öğrencileri spor yapmaya teşvik etmiş, kendisi de öğrencileriyle birlikte çeşitli müsabakalara katılmıştı. Sporun bedensel ve ahlaki gelişim üzerinde olumlu etkilerini bilen Gates, onlar için her türlü imkânı seferber etmişti. Ayrıca öğrencilerle idare arasındaki sorunların çözümünde etkili olması düşüncesiyle öğrenci birliğinin kurulmasını sağlamıştı. Bu arada Gates'in müdürlüğü döneminde kolejde eğitim gören Türk öğrencilerin sayısı artmıştı. Bunda Abdülhamit idaresinin sona ermesi, İttihatçıların koleje sıcak bakmaları, Gates'in Mütareke Dönemi'nde işgal kuvvetlerine yakınlık göstermemesi ve bilhassa Lozan'da bulunan Amerikan heyetinin içinde Türk tarafına yakın bir tutum sergilemesi etkili olmuştu. Gates'in müdürlüğü zamanında kolej kampüsü, yeni binalar yapılarak genişletilmişti. Mesela modern bir spor kompleksi ve yeni bir revir yapılmış, bazı binalar tamir edilerek yeniden hizmete açılmıştı. Yeni yapılan mühendislik binasına ise Gates'in adı verilmişti (Nurdoğan, 2009, s. 203-232; Tubini, 1932, s. 43-45). Ayrıca Gates'in okul müdürlüğü yaptığı süreç peç çok tarihi olayın gerçekleştiği önemli bir dönemdi. Mesela 31 Mart İsyanı sırasında okul müdürü olan Gates, isyanın patlak verdiği saatlerde "dışarıda bunca şey olurken öğrenciler neden kitaplarına gömülüp kalsınlar ki" diyerek onların olayları izlemelerine izin vermişti. Kendisi de ülkedeki siyasi gelişmelerle yakından ilgilenmişti. Paris Barış Konferansı sırasında yakın arkadaşı Prof. Albert H. Lyber'le mektuplaşarak (Sümer, 1964, s. 233-236) Ermenilerin ve Rumların Türk idaresinden koparılmasından ziyade Türklere daha iyi bir idare tarzının benimsetilmesinin önemi üzerinde durmuş ayrıca Osmanlı toprakları üzerinde bir Ermeni devleti kurulmasının doğru olmadığını vurgulamıştı. Manda idaresinin öneminden bahseden Gates, böyle bir idarenin savaş sonrasında birçok sorunla karşı karşıya kalacak İngiltere tarafından kurulamayacağını dolayısıyla Amerika'nın bu işi deruhte ederek İstanbul merkezli bir Amerikan mandasını inşa etmesinin öneminden bahsetmişti. Ayrıca kötü idareyi düzeltme konusunda Amerika'nın rehberlik yapabileceğini belirtmişti. Açıkçası Wilson İlkeleri Cemiyeti'nin kurucuları ve Amerikan mandasını savunanlar

arasında Robert Koleji mezunları olduğu düşünülürse Gates ve kolejinin dönemin Türk fikir hayatında ne kadar önemli olduğu anlaşılır.

Gates, Balkan Savaşlarına da tanıklık etmişti. O gergin günlerde kolejin Bulgarlar tarafından işgal edilmemesi için Amerika tarafından asker gönderilmişti. Aynı durum Birinci Dünya Savaşında da yaşanmış, Enver ve Talat Paşalar okulun savaş koşullarından etkilenmeyeceği konusunda okul idarecilerine teminat vermişti. Ayrıca Gates, Enver Paşa ile yakın ilişkiler kurmuştu. Fakat bütün bunlara rağmen kolejin güvenliği zaman zaman zafiyete uğramıştı. 1917'de Amerika'nın savaşa dâhil olmasının ardından önce kolejin faaliyetlerine ara verilmiş, sonra da hasım ülkelerin vatandaşı olan öğretmenler sınır dışı edilmek suretiyle uzaklaştırılmıştı. Savaş sırasındaki en önemli sorunlardan biri de kolejin iâşe meselesiydi. İstanbul'da iâşe buhranı başlayınca kolejin ihtiyaçları Bulgaristan'dan temin edilmişti. Aynı durum ısınma meselesinde de ortaya çıkmış, kömüre ulaşmanın zor olduğu harp yıllarında okulun odunla ısıtılmasına çalışıldıysa da istenen verim elde edilememişti. Bunun üzerine okulun hayati ihtiyaçlarını karşılayabilmek için okul içinde faaliyet gösteren atölyeler kurulmuştu.

Kaynaklara göre Birinci Dünya Savaşı yıllarında kolejin siyasi faaliyetlerinden şüphelenen hükümet okul binalarında arama yapılmasına karar vermiş hatta kolej binalarına el koymayı bile düşünmüştü. Fakat Gates'in Türkiye'de kurduğu yakın ilişkiler böyle bir ihtimali bertaraf etmişti. Dahası Gates'in bu kritik dönemdeki tavır ve davranışları kolejin Cumhuriyet döneminde de saygın bir yer edinmesini sağlamıştı. İşgal yıllarında tarafsızlık anlayışıyla hareket eden okul, kampüs içinde Amerikan, Rum ve İngiliz bayraklarının asılmasına izin vermemişti. Yine işgal günlerinde Rum ve Malta uyruklu iki öğrencinin çalışma salonundaki Türkiye haritası üzerine delikler açmak suretiyle hakaret etmeleri üzerine öğrencilerin okuldan atılmasına karar verilmiş ve belki de bu hassasiyeti nedeniyle ileride Amerikan okullarına karşı oluşacak muhalefetin de önüne geçmişti.

Kolej, bu tarafsızlık anlayışının farklı bir versiyonunu Millî Mücadele'ye karşı da sergilemişti. Bu gibi tavırlar şüphesiz yeni devletin koleje bakışını da olumlu surette etkilemişti. İsmet Paşa ile Gates arasında Lozan görüşmelerinde başlayan dostluk, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiş; Robert Koleji mezunlarından Hüseyin (Pektaş) Bey'in Türk heyetinin tercümanı ve sekreteri olarak Lozan görüşmelerine katılması, kolejin Türkiye'deki imajını olumlu yönde etkilemişti. Ayrıca Gates Lozan Konferansına Amerika Birleşik Devletleri'nin temsilcisi olarak katılan Amiral Bristol'un danışmanlığını yapmıştı. Refet (Bele) Paşa İstanbul'un Ankara Hükümeti tarafından teslim alınması sırasında kendisini ziyaret eden Gates'e "Eğer siz bana gelmeseydiniz, ben size gelecektim, halkımıza yaptığınız iyiliklerden dolayı teşekkür etmek için ben sizi ziyaret etmek zorunda kalacaktım" diyerek kolejin işgal yıllarındaki tarafsızlık politikasından övgüyle bahsetmişti (Kaya, 2022, s. 105-131, 136).

Gates'e Göre Yeni Türkiye ve Atatürk

Robert Koleji Müdürü Caleb Frank Gates, Abdülhamit idaresi, İttihat ve Terakki yönetimi ve Cumhuriyet dönemine ait bütün izlenimlerini hatıratında ve dünyaca ünlü mecmualar için kaleme aldığı makalelerinde ayrıntılı şekilde anlatmıştır. Özellikle 1940 yılında yayınlanan hatıratın "The Vision of Mustafa Kemal" başlığını taşıyan son bölümünde Türk tarihi hakkında mufassal bir değerlendirme yapmıştır. Burada Türklerin demokrat bir halk olduğundan bahseden Gates, Atatürk'ün enerjisi ve gayreti sayesinde süratle gerçekleştirilen inkılapların halk tarafından kolayca benimsenmesinin nedeninin Türk halkının doğuştan gelen demokratik ruhuyla açıklanabileceğini belirterek Türkler hakkında "Avrupa'nın ilk beyefendisi" unvanını kullanmıştır. Ayrıca Türk milletini köylüler, memurlar ve yurttaşlar olarak sınıflandırıp üçüncü kısımda yer alan kentli yurttaşların genellikle okumuş, vatandaşlık görev ve sorumluluklarını idrak etmiş bilinçli bir kitle olduğunu vurgulamıştır. Türk halkının Osmanlı'nın son döneminden itibaren kötü eğitim ve kötü bir yönetimle karşı karşıya kaldığını belirten Gates, Türkleri milli seciyesi yüksek bir millet olarak

tanımlamıştır. Ankara'nın başkent olarak seçilmesinin öneminden de bahseden Gates'e göre başkentin yabancı bir kültürün etkisi altındaki İstanbul'dan Ankara'ya nakledilmesi devrimin geleceği açısından isabetli bir karardı ve aslında hükümet bu kararlar halkın arasına, evine yani gerçek yerine taşınmıştı. Ayrıca o, cumhuriyet idaresinin sanayi, bankacılık, tarım, ulaşım, ticaret, hukuk, eğitim ve günlük hayatı dönüştürmek için yaptıklarını da olumlu karşılamıştır. Hükümetin dinî hayatı düzenleyen kararlarını da değerlendiren Gates, tanıdığı birçok Türk'ün devrimden önce bile dinin kendilerine dayattığı sosyal kısıtlamalara karşı çıktığını, gençlerin dinden uzaklaştığını, devrim sayesinde dini prangalarını kıran Türkiye'de büyük bir sosyal değişimin yaşandığını belirtmiş, Türklerin pratik insanlar olduğunu, onların da bütün insanlar gibi Allah'ın varlığına inanıp cennette ölümsüzlüğün güvencesini arzuladıklarını yani gerçeği dinde aradıklarını fakat yeni bir din formülasyonunun nasıl ve ne zaman denenebileceğini bilmediklerini ifade etmiştir. Ayrıca Kuran'ın Türkçeye çevrilmesi ile dinin daha anlaşılır kılındığını dile getirmiştir. Gates'e göre Türkler İslam'dan uzaklaşarak Kuran'daki ayetleri anlayamaz hale gelmiş, öyle ki Bebek'teki bir camide yazılı olan "Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır (Bakara 115)" ayetini dahi anlayamayacak duruma düşmüşlerdi. Hatıratında Mustafa Kemal'e de yer veren Gates, onun milli mücadele yıllarında muhalefete karşı tolerans göstermeyen katı bir lider olduğunu ve fakat cumhurbaşkanlığı döneminde garip bir şekilde mutedil bir politikaya büründüğünü anlatmıştır. Ona göre Mustafa Kemal Paşa, açık ve mantıklı konuşmaları sayesinde Meclis'i rahatlıkla ikna edebilecek kadar güçlü bir liderdi. Mustafa Kemal'in Hitler, Stalin ve Mussolini'ye benzetilerek diktatör olarak lanse edilmesini doğru bulmayan Gates, Mustafa Kemal Paşa'dan bahsederken onu tek parti yönetimine rağmen halkın refahı için çalışan ve "asıl hedefi demokrasi olan bir diktatör" olarak tanımlamıştı (Gates, 1940, s. 303-323).

Caleb Frank Gates'in en önemli makalelerinden biri de *The China Weekly Review* (1923-1950) dergisinde yayınlanmıştır. Gates bu makalesinde özetle şu ifadeleri kullanmıştır: Ankara çamurlu, taşlı yollarıyla yıllar önce bir köy havasındayken on yıl içinde muhteşem bir dönüşüm yaşayarak geniş yolları ve hükümet binaları ile dikkat çekmektedir. Büyük binaları, muazzam okulları, Türk Ocağı binası ve Ulus'taki Atatürk heykeli gibi yapılar ile gelişen bir Ankara görülmektedir. Yeni Türk alfabesinin devlet memurları arasında öğretilmesi için hararetle bir çalışma yürütülmektedir. Eski rejimde valilerin keyfi ve baskıcı özelliklerine karşı yeni devlet, yöneticilerin "hukukun üstünlüğü" bağlamında hukuk içinde hareket etmelerini sağlamıştır. Seyahat güvenliği ve konforu konusunda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti barışçıl niyetlerle kalkınma ve gelişme sürecini dostane ilişkiler geliştirerek sürdürmektedir. Sorunlarını iyi niyetle çözmeye arzusundadır. Esasen bu da son on yılın en dikkat çekici olaylarından biri olarak görülmektedir (Gates, 1929, s. 462-464).

Gates aynı düşünceleri 1930 yılında *Current History*'de yayınladığı makalesinde de ifade etmiştir. Burada da eski yönetimle yeni rejim arasındaki farklara değinen Gates, özellikle Abdülhamit idaresinin hem Türkleri hem de Hıristiyan ahaliyi sömürüp ezdiğini belirtmiş, Abdülhamit yönetimin en önemli işinin halktan zorla para toplamak olduğunu iddia etmiştir. Lozan Konferansı'na da özel anlamlar yükleyen Gates, bu anlaşmayı Türkiye'nin yeniden canlanmasının ve yeni bir devlet olarak dirilmesinin başlangıcı olarak görmüştür. Hatta Lozan'daki Türk heyeti de müzakerelerin başladığı andan itibaren bu düşünceyle hareket etmiştir. Gates'e göre zaman kendisini haklı çıkarmıştı. Ayrıca inkılaplar sayesinde Türk halkının hayatında benzersiz bir devrim yaratılmıştı. Ona göre Cumhuriyet yönetiminin gerçekleştirdiği en önemli değişikliklerden biri köylülere uygulanan vergi toplama usulünün lağvedilmesiydi. Ayrıca cumhuriyet döneminde Türkiye önemli gelir kaynaklarından biri olan aşardan vazgeçerek üretime olumlu bir katkı sağlamıştı. Buradaki temel değişim aslında Türk Hükümeti ve Türk Devleti'nin halka karşı yaklaşımının değişmesiydi. Cumhuriyet hükümetleri padişah iradesinin kamu politikalarına dönüştürüldüğü eski yönetimlerin aksine artık politika üretirken halka müracaat ediyordu. Dünya tarihindeki bütün reformların aksine Türkiye'deki reformlar yönetici kadrolar

tarafından yukarıdan aşağıya doğru tatbik ediliyordu. Ayrıca yönetici sınıflar yapılan köklü değişikliklerin halka anlatılmasına özel bir önem atfediyordu. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bütün milletvekilleri, milletin gerçek yöneticilerinin vatandaşlar olduğunu, artık milletin kendi kaderini kendisinin tayin edeceğini söyleyerek yeni bir vatandaşlık anlayışı geliştiriyordu. Millet idaresinin üzerinde hiçbir iradeyi kabul etmeyen Mustafa Kemal Paşa, saltanatı kaldırıp Millet Meclisini ve cumhurbaşkanlığı makamını ihdas etmişti. Ayrıca ona göre hilafet denilen şey bütün Türk-İslam dünyasını içine alan merkezi bir organ değildi. Nitekim yerel koşullarından ve geleneklerinden koparılan Müslümanların tek bir dinî anlayışı benimsemelerini beklemek de doğru değildi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu hem tarihin hem de şeriatın hükmüydü. Ayrıca Gates, Mustafa Kemal'in işgal altında bulunan İslam devletlerini hilafet çatısı altında birleştirmenin mümkün olmadığını bildiğini, Türkiye'nin bunu gerçekleştirecek gücü olmadığını ve dolayısıyla mevcut şartlar altında halifelğe gerek kalmadığını düşündüğünü ifade etmekteydi.

Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirdiği bu reform veya devrim, sanıldığı gibi aksine Batı'nın ilhamıyla değil, uzun süre üstünlük mücadelesi veren saf İslami fikirlerin meyvesiydi. Yani 3 Mart 1924 inkılabı uzun süre bu yönde ilerleyen olayların doğal sonucuydu. Ayrıca Batı dünyası uzun zamandır geri kalmış bir ülke olan Türkiye'nin reform ve ilerleme yolundaki büyük gayretlerini hayranlıkla izliyordu. Yeni Türkiye'nin en önemli düşüncesi mali ve ekonomik sorunları çözmektir. Eski rejimden kalma memurlar bazen değişimi anlamakta güçlük çekse de köklü değişim ve iyileştirmeler konusunda yürütülen samimi ve güçlü gayretler gözden kaçmıyordu (Gates, 1930, s. 519-524).

Gates, 1931 yılında yine aynı dergide *-Current History*'de- Türkiye'deki muhalif cereyanlardan bahseden yeni bir makale yayınladı. Burada cumhuriyetin ilanından ve halifeliğin kaldırılmasından sonra güçlü bir muhalefetin ortaya çıktığını anlatarak Türkiye'nin İslam dünyasındaki yerini hilafet aracılığıyla korumak isteyen pek çok kişinin halifeyi hükümetin başına geçirmeye çalıştığını fakat Mustafa Kemal'in bu durumu, 13-14 milyon nüfusa sahip yeni Türkiye'nin elinde tutacağı halifelik müessesesinin çoğu esir durumda olan Müslüman halklar üzerinde fiili bir etkisinin olmayacağı düşüncesiyle reddettiğini belirtti. Ayrıca Mustafa Kemal ülke içinde birlik ve beraberliğin zafiyete uğradığı böyle bir dönemde yeni bir ayrıştırmanın ortaya çıkmasını istemiyordu. Bazılarının Mustafa Kemal Paşa'nın halife olması konusundaki beklentileri de paşanın Türkiye'nin bir halk hükümeti olduğuna ve cumhuriyetten başka bir yönetimin mümkün olmayacağına dair sözleri ile sona ermişti. Demokratik bir yönetim kurmak için mücadele eden Mustafa Kemal Paşa, dinin devletin kontrolünden çıkarılarak halkın vicdanında hak ettiği yere indirilmesi gerektiğine inanıyordu. Bu aslında yeni bir dönem anlamına geliyordu. Hilafetin demokratik sistemle bağdaşmazlığı ve hilafeti muhafaza etmeye kalkışmanın tehlikesi, yeni Türkiye'nin yönetim kadrosu için daha açık hale gelmişti. Demokratik fikirleri atalarından miras kaldığı düşünülen Türkler, geleneksel tahminlerin aksine kamuoyunda liberal fikirlerin rahatlıkla serdedilebileceği bir zemin inşa etmişlerdi. Belli ki Türk milletinin kafasında dünyadan epeyce gizlenmiş uzun bir hazırlık vardı. Bu hazırlığın içine demokrasinin atalardan kalma ilkeleri girmişti.

Gates'e göre Mustafa Kemal Paşa güçlü, iradeli, boyun eğmez ve bilge bir adamdı fakat Türk halkındaki tarihten gelen özellikler olmasaydı bu devasa görevi belki de başaramazdı. Bu açıdan Türklerin devletlerinin bir halk hükümeti olduğuna dair iddialarında doğruluk payı vardır. Ayrıca yeni kurulmuş olan yönetimde şimdilik mutlak yetçi ve baskıcı unsurlara rastlansa da halkın egemenliğinin geliştirilmesi yönünde de büyük gayretler bulunmaktadır. Nitekim eski gelenekler birdenbire yok olmaz ve bir ulus da bir günde dönüştürülemez. Bu bakımdan Türk devrimi despotizme karşı müstesna bir kıyam ve bir milleti reforme etmek için ciddi bir mücadeledir. Kısaca Türkiye inkılabını yaptı şimdi de reformunu ve düzeltmelerini gerçekleştirmektedir (Gates, 1931a, s. 89-93).

Gates, *Current History*'nin 1931 tarihli Haziran sayısında Mustafa Kemal ve Türkiye hakkında yeni bir makale neşrederek bir kez daha modern Türkiye'nin kuruluşundan bahsetmiştir. Bu makalede de diğerlerinde olduğu gibi Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçiş sürecini değerlendirmiştir. Ona göre Türkiye'nin reformlar sürecinde Osmanlıdan kalma memurlarla reformlar yürütmesi zor olmuştur. Bir başka zorluk ise Türkiye'nin tatbik ettiği Avrupa usulü yeni kanunlara uygulayıcıların ve halkın alışmasının zaman almış olmasıdır. Ayrıca beklenenin çok üstünde büyük bir başarı gösteren Türkiye, özellikle de mübadeleden sonra ortaya çıkan ticari ve işgücü kaybını telafi etmekte zorlanmıştır. Yine de demiryolu ulaşımında önemli mesafeler kat edilmiştir. Öyle ki 1928-1929 bütçesinin yaklaşık yedide biri demiryolu işlerine harcanmıştır. Hükümet ülke kaynaklarının kötü olduğu bir dönemde demiryollarını geliştirme konusunda olağanüstü bir cesaret göstermiştir. İktisat buhranının yaşandığı yıl sert geçen kış sebebiyle tarımsal üretimde de sıkıntılar yaşayan Türkiye, bir yandan da Osmanlı borçlarının taksitlerini ödemiştir. Ayrıca ihracatın düşmesi, döviz talebinin artıp Tür lirasının değer kaybetmesi üzerine döviz dengeleyebilmek için bir devlet bankası kurulmuştur. Bu arada hükümet tasarrufu ve ekonomiyi güçlendirmek için insanları yerli ürünleri kullanmaya teşvik edici uygulamaları da hayata geçirmiştir. Halkın sağlık şartlarını iyileştirmeyi öncelikli görevlerinden addeden hükümet, Rockefeller Vakfı'nın yardımıyla sıtmayı Ankara'da kontrol altına almayı başarmıştır. Hastalıklarla mücadele için geçici komisyonların kurulduğunu belirten Gates, aynı uygulamanın frengi için de kullanıldığını ifade etmiştir. Toplumsal sorunlarla mücadele alanında başarılı işlerin yapıldığı bu dönemde Çocuk Esirgeme Kurumu, Hıfzıssıhha Kurumu, kadın cemiyetleri, Yeşilay gibi organizasyonların da önemli çalışmalar olduğunu vurgulamıştır. Gates, Arap harflerinden Latin Alfabetine geçiş sürecindeki seferberliği ve Millet Mektepleri uygulamasını büyük bir başarı olarak görmüş ve fakat böyle bir geçişin eski ve yeni edebiyat arasındaki bağlantıyı kopardığını iddia etmiştir. Gates'e göre Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki başarı hamlelerinden biri de okullaşma oranındaki artıştır. Bu dönemde Ankara'da Hukuk Mektebi, İstanbul'da Beden Terbiyesi Okulu, Müzik Muallim Mektebi, Gazi Mektebi gibi mesleki eğitimin geliştirilmesine yönelik çeşitli düzeylerde birçok okul açılmıştır. 30 yıl önceki Ankara ile Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Ankara'yı karşılaştıran Gates, buranın zamanında bir köyden ibaret olduğunu, kerpiçten örülmüş evleri, taşlı ve tozlu yolları, temiz olmayan hanları ile kendisinde hiç de iyi bir izlenim bırakmadığını ifade etmiştir. Fakat Ankara'nın çehresi Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren değişmeye başlamış, modern kaldırımlarıyla, yollarıyla, binaları ve birinci sınıf otelleriyle ile yeni bir Ankara ortaya çıkmıştır. Gates'e göre bu yeni dönemin en önemli başarılarından biri-henüz bu konuda yeterince mesafe kat edilmemesine rağmen-de din-devlet işlerinin ayrılması yolundaki çalışmalar olmuştur. Gates, çok partili hayata geçiş denemelerindeki travmalardan dolayı Türk kamuoyunun buna yeterince hazır olmadığı kanaatinde. O hükümetin bütün çalışmalarını "Türkler iş başındalar" cümlesiyle özetlemiştir (Gates, 1931b, s. 390-394).

Gates'in Türkiye hakkındaki değerlendirmeleri ülkeden ayrıldıktan sonra da devam etmiştir. 1935'te Henry Elisha Allen tarafından yayımlanan *The Turkish Transformatin: A Study in Social and Religious Development*'i değerlendiren Gates, satırlarına "bir ulusun dünyanın şimdiye kadar tanık olduğu en dikkat çekici dönüşümünün takdire şayan bir sunumu" ifadeleriyle başlamıştır. Gates, kitaptaki başlıkları ve mündericatu değerlendirirken uzun yıllar Türkiye'de yaşamış biri olarak oldukça objektif bir tutum takınmaya çalışmıştır. Osmanlıların Türk ırkının yalnızca bir kolu olduğuna dikkati çekerek yeni dönemde anlayışıyla donanmış Türk'ün, itibari zedelenmiş ve yıkılmış Osmanlıdan kendini nispeten ayrı tutmaya çalıştığı üzerinde durmuştur. Hatta Osmanlıların, kadim Türk tarihi içinde hak edilen gelişmeyi sağlayamamış bir "kara leke" olarak anlaşıldığını ve günümüz Türk'ünün "Osmanlı'dan omuz silktiğini" ifade etmiştir. Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçiş sürecini ve yaşanan köklü değişimleri ise hayret verici ve olağanüstü bir süreç olarak değerlendirmiştir (Gates, 1936, s. 186-192).

Sonuç

Osmanlı'nın son döneminden günümüze Türk eğitim hayatında önemli izler ve etkiler bırakmış olan Robert Koleji; açılış süreci, mezunları ve eğitim anlayışı ile önemli bir eğitim kurumudur. Cyrus Hamlin, kendini ideallerine adanmış bir misyoner olarak hem kolejin kuruluşunda hem de geleceğinin şekillenmesinde büyük bir gayret sarf etmiştir. Bir elin parmağını geçmeyecek öğrenci sayısı ile öğrenime başlayan okulun etkisi her geçen yıl daha da artmıştır. Kuruluş sürecinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar geçen süre içinde çeşitli zorlukları adım adım aşan Robert Koleji için kolej müdürü Gates, "İmparatorluktaki yabancı mekteplerin hiçbiri Robert Koleji ölçüsünde bir sisteme, amaca, belirli bir fikri aşlamaya ve kültürel bakımdan yoğunlaşmaya muvaffak bir plana sahip olmamıştır" demiştir. Amerikalıların sınırları dışında kurduğu ilk kolej olan Robert Koleji, başlangıcından itibaren kaliteli bir eğitim programına ve kurallara sahip olmuştur. Osmanlıdan Cumhuriyet'e İstanbul'un en gözde okulları arasında yer almıştır. Amerikalıların gurur kaynağı olan okul aynı zamanda İstanbul'daki Amerikalılar için hem bir buluşma mekânı hem de aidiyet duygusuyla tutunabilecekleri bir merkez hâline gelmiştir.

Okulun Hamlin ve Washburn'dan sonra üçüncü müdürü olan Gates yaklaşık 30 yıl bu görevi sürdürmüştür. Sultan II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki ve Atatürk dönemi olmak üzere üç devre tanıklık eden Gates, bu dönemde savaşlar, işgaller, mücadeleler, diplomatik ilişkiler ve köklü değişimleri yakından izleme ve takip etme fırsatı bulmuştur. Gates, kendisinden önceki iki yetenekli ve başarılı müdürün kurduğu sistemi başarıyla devam ettirmiştir. Hamlin'in girişimciliği ve enerjisi ile açılan kolej, Washburn'un nitelikli eğitim kadrosu sayesinde Balkanlar ve Orta Doğu'da saygın bir kuruma dönüşmüştür. Gates de esnek ve zamanın gereklerine göre hareket eden kişiliği ile öne çıkmıştır. Dönemin şartlarında ilk defa uygulanan yeni yöntem ve içerikle kolejin adını duyuran Gates, ahlaki değerler konusundaki hassasiyeti ile de tanınmıştır.

Osmanlı'nın son dönemine şahitlik eden Gates, kötü eğitim ve yönetim zafiyetlerini yakından görmüştür. Yüzyıllardır biriken sorunlara karşı köklü çözümler üretmeye çalışan Atatürk ve Cumhuriyet kadrosuna karşı duyduğu hayranlığı dile getirmekten geri durmamıştır. "Dini prangaların kırıldığını" gören Gates'e göre Türkiye'de büyük bir sosyal değişim başlamıştır. Türklerin pratik bir yapıya sahip olduğunu, millî seciyesinin kuvvetli olduğunu ve yeni devletin Türk kimliğini oluşturan tarihsel unsurlara yöneldiğini ifade etmiştir. Ayrıca dinî kaynakların Türkçeye çevrilmesi sayesinde dinin daha anlaşılır hale geldiğini de belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele sürecinde tolerans göstermeyen bir tavır sergilediğini ve rakibe tahammülü olmadığını belirten Gates, onun cumhurbaşkanı olduktan sonra "ılımlı ve bilge" bir politika sürdürmesini garip karşılamıştır. Dönemin önde gelen diktatörleri ile karşılaştığında Mustafa Kemal Paşa'nın bir diktatör olarak nitelendirilmesinin yanlış olduğunu, tek parti yönetiminin bir takım zorunluluklardan dolayı devam ettirildiğini ve onun "demokrasiyi hedefleyen bir diktatör" olarak halkın refahı için içtenlikle çalıştığını vurgulamıştır.

Gates, yayınladığı makale ve hatıratında özellikle Ankara'daki değişimi hayranlıkla aktarmıştır. Tozlu ve çamurlu yolların, kerpiç evlerin yerine yeni ve modern bir altyapı ile büyük ve gösterişli binaların yapılması Gates'i adeta büyümüştür. Ayrıca Gates'i etkileyen tek şey sadece gösterişli yapılar olmamıştır. O, aynı zamanda hukukun egemen kılınmasına ve laik devlet anlayışının yerleştirilmesine yönelik çalışmaları da büyük bir takdir ve hayranlıkla izlemiştir. Kalkınma ve gelişmeye yönelik radikal değişiklikler yapıldığını vurgulayan Gates'e göre inkılaplarla "bir halkın hayatında benzersiz bir devrim" yaratılmıştır. Ayrıca yeni bir vatandaşlık anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Gates, halifelik makamının kaldırılmasını da yaygın kanaatin aksine Batı'nın ilhamıyla değil, uzun süre üstünlük mücadelesi veren saf İslami fikirlerle ilişkilendirmiştir. 13-14 milyonluk bir nüfusa sahip olan yeni Türkiye'nin çoğu esir olarak yaşayan Müslüman halkları üzerinde halifeliğin fiili etkisinin bulunmadığını düşünmüştür. Ona göre büyük sorunlardan biri de yeni

düzene uyum sağlamakta zorlanan eski düzenin bürokrat ve memurlarıyla çalışılmak zorunda kalınması olmuştur. Bununla birlikte Türk milletinin kafasında dünyadan epeyce gizlenmiş uzun bir hazırlık olduğunu, bu hazırlığın içinde demokrasinin atalardan kalma ilkelerinin de iddia eden Gates, Mustafa Kemal Paşa'nın güçlü, iradeli, boyun eğmez ve bilge bir adam olduğunu ve ancak Türk halkındaki tarihten gelen bu özellikleri ile bu devasa görevi başarabildiğini belirtmiştir. Yeni Cumhuriyet'in "mutlakıyetçi ve baskıcı" özellikleri bulunmasına rağmen halkın egemenliğinin geliştirilmesi yönündeki gayretlere de dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Türk inkılabını despotizme karşı müstesna bir kıyam ve bir milleti reforme etmek için ciddi bir mücadele olarak değerlendirmiştir. Bundan sonraki süreci de reform ve düzeltmeler çağı olarak görmüştür.

Kaynakça

- Akyüz, Y. (2007). *Türk eğitim tarihi*. Pegem Akademi.
- Allen, H. E. (1935). *The Turkish transformatin: A study in social and religious development*. The University of Chicago Press.
- Bartlett, S. C. (1876). *Historical sketch of the missions of the American board in Turkey*. Pblished by the Board.
- Foster, A. D. (1903). *In memoriam cyrus hamlin*. Pblished Privately.
- Gates, C. F. (1929). Development of the Turkish Republic. *The China Weekly Review (1923-1950)*, 48(11), 462-464.
- Gates, C. F. (1930). The regeneraiton of Turkey I. *Current History*, 32(3), 519-524.
- Gates, C. F. (1931a). The making of the Turkish Republic. *Current History*, 34(1), 89-93.
- Gates, C. F. (1931b). The new Turkey under Mustapha Kemal. *Current History*, 34(3), 390-394.
- Gates, C. F. (1936). The Turkish transformation. *Moslem World*, 26, 186-192.
- Gates, C. F. (1940). *Not to me only*. Princeton University Press.
- Gates, H. B. (1932). Caleb Frank Gates. In The Robert College Herald Board, *Dr. Caleb Frank Gates president of Robert College 1903-1932 an appreciation* (pp.7), Tsitouris Brothers.
- Hagopian, A. D. (1932). Dr. Gates comes to Robert College. In The Robert College Herald Board, *Dr. Caleb Frank Gates president of Robert College 1903-1932 an appreciation* (pp.19-21), Tsitouris Brothers.
- Hamlin, C. (2012). *Robert Kolej uğrunda bir ömür*. (A. Aksu, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Hamlin, C. (2011). *Robert Kolej'i kuran misyonerin anıları Türkler arasında*. (H. Yüksel, Çev.). Meydan Yayıncılık.
- Kandal, S. C. (2017). Kuruluşu, öğrencileri, etkisi: Amerikalı seyyah diplomat ve misyonerlerin anılarıyla Robert Kolej. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 91-105.
- Kaya, Ö. (2022). *Dünyanın tam orta yerinde Robert Kolej-imparatorluktan cumhuriyete bir okulun tarihi*. Kronik Kitap.
- Nurdoğan, A. M. (2009). Robert Koleji mühendislik okulu (1912). *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 14(26), 203-232.
- Riggs, C. T. (1932). Mardin and Harpoot. In The Robert College Herald Board, *Dr. Caleb Frank Gates president of Robert College 1903-1932 an appreciation* (pp.18), Tsitouris Brothers.
- Sümer, M. (1964). Robert Kolej müdürü Dr. Gates'in Paris Sulh Konferansı dolayısı ile gönderdiği bir mektup. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 233-236.

Müjdecı, M. & Karakılıç, C. (2023). Caleb Frank Gates'e göre Atatürk ve yeni Türkiye. *Mavi Atlas*, 11(1), 76-86.

Tozlu, N. (1991). *Kültür ve eğitim tarihimizde yabancı okullar*. Akçağ Yayınları.

Tubini, B. A. (1932). Robert College Engineering School. In The Robert College Herald Board, *Dr. Caleb Frank Gates president of Robert College 1903-1932 an appreciation* (pp.43-45), Tsitouris Brothers.

Yavaşer, R. (2014). *Amerikan arşiv belgeleri ışığında İstanbul Robert Koleji* (Tez No. 412180) [Yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yıldız Ö. & Yavaşer R. (2016). İstanbul Robert Koleji üzerine bir değerlendirme, *Tarih Okulu Dergisi*, 9(25), 579-598. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh793>.

Ömer ÜNSAL

Dr. | Ph. D.
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-TÜRKİYE
Istanbul University, Social Sciences Institute, Istanbul-TURKIYE
ORCID ID: 0000-0002-4500-2021
oomer.unsal@gmail.com

Sedat AVCI

Prof. Dr. | Prof. Dr.
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul-TÜRKİYE
Istanbul University, Faculty of Letters, Department of Geography, Istanbul- TURKIYE
ORCID ID: 0000-0003-4371-5578
sedtavci@istanbul.edu.tr

Akıllı Şehir Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme ve Türkiye*

Öz

Çalışmada akıllı şehir kavramının ve amaçlarının irdelenmesi ile Türkiye'deki görünümünün değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Eleştirel bir yaklaşım ve nitel araştırma yöntemleri ile akıllı şehir kavramının derinlemesine incelendiği çalışmada akıllı şehir çalışmalarının versiyon 1.0 döneminde birbirinden kopuk, sürdürülebilirliğin yanlış anlaşıldığı, teknoloji merkezli ve gri literatürden beslendiği, versiyon 2.0'da ise insan merkezli, sürdürülebilirlik, verimlilik ve yaşam kalitesi amaçlarına odaklı bir görünüme sahip olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Strateji ve eylem planları, olgunluk değerlendirme modelleri ile endekslerin halka açık olmaması Türkiye değerlendirmesini kısıtlamakla birlikte iş birliği konusunda önemli eksiklikler tespit edilmiştir. Dijital, zeki, sürdürülebilir, yaşanabilir, dirençli, yaşlı dostu, kapsayıcı gibi sıfatları düşünebilmemizi sağlayan 'akıl', şehrin önüne eklendiğinde de bu sıfatları kapsamı oldukça mantıklıdır. Diğer bir deyişle akıllı olan bir şehir zaten sürdürülebilir, yaşanabilir, dirençli ve kapsayıcıdır. Akıllı cihazlarla özdeşleşen "akıllı" kelimesinin gerçek anlamda akıllı davranan insanlar gibi "akıllı" olarak değerlendirilmesi ve şehirlerin teknoloji çöplüğüne dönüştürülmemesi tavsiye edilmektedir. Bu sayede akıllı şehir kavramından teknoloji çıkarılsa da geriye akıllı davranan şehirler kalabilecek, iklim değişikliğine uyum, etkilerinin hafifletilmesi ve mücadele gibi şehirlerin günümüz ve gelecekteki sorunlarına daha hızlı çözüm üretilebilecektir. Sonuç olarak teknolojinin ve yenilikçi yöntemleri uygulamanın bir amaç değil araç olduğu şehirler için akıllı şehir veya "akıl dostu şehir" ifadesinin kullanılarak amaçlara odaklanmanın günümüz ve geleceğin kentleri açısından daha doğru olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Verimlilik, Kentsel Yaşam Kalitesi, Akıllı Şehir, Türkiye.

An Evaluation of the Smart City Discussions and the Case of Turkey

Abstract

This study, it is aimed to evaluate the outlook in Turkey by examining the concept of a smart city and its aims. Adopting a critical approach, the study found that in the 1.0 version of smart city projects, they were disconnected from each other, sustainability was misunderstood, they were technology-centered and relied on gray literature, while in the 2.0 version they had a human-centered, sustainability, efficiency, and quality of life-oriented appearance. Turkey's smart city evaluation has limited due to strategy and action plans, maturity assessment models and indices are not open to the public, in addition to important deficiencies in cooperation have been identified. It is quite

* Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Sedat AVCI'nın yürütücü ve Ömer ÜNSAL'ın doktora öğrencisi olarak yer aldığı "Türkiye'deki Akıllı Şehirler için Kullanılabilecek Bir Coğrafi Veri Modelinin Oluşturulması ve Adapazarı Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

logical that 'mind', which enables us to think of adjectives such as intelligent, sustainable, livable, resilient, age-friendly, and inclusive, includes these adjectives when added to the front of the city. In other words, a smart city is already sustainable, livable, resilient. It is recommended that the word "smart", which is associated with smart devices, should be considered as "smart" like people who act truly smart, and that cities should not be turned into technology dumps. In this way, even if technology is removed from the concept of smart cities, cities that act smart will remain, and solutions to today's and future problems of cities such as adaptation to climate change, mitigation of its effects, and struggle will be produced faster. In other words, it is thought that it would be more accurate for the cities of today and the future to focus on the goals by using the expression smart city or "mind-friendly city" for cities where the application of technology and innovative methods is not a goal but a means.

Keywords: Sustainability, Productivity, Quality of Urban Life, Smart City, Turkey.

1. Giriş

Şehir, tarım dışı faaliyetlerde iş bölümünün yapıldığı, diğer yerleşmelere göre nispeten daha yoğun nüfusa ve alan kullanımına sahip yerleşmelerdir. Uygarlıkların doğduğu bu yapay mekânların tarihsel gelişiminde; diğer süreçlerle birlikte sosyolojik, psikolojik, sosyo-ekonomik ve coğrafi yapı etkili olmuştur. Kaynak çeşitliliğinin fazla olduğu alanlarda kurulan şehirler, özellikle Sanayi Devrimi sonrasında kitlesel üretim ve tüketim ile hem sorunların sebebi hem de en çok etkilenen mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı günümüzde nasıl algılanmaları ve tanımlanmaları gerektiği ile ilgili tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Bu tartışmalarda şehirlerdeki sorunlar ve fırsatlar ön plana çıkarılarak sürdürülmektedir. Şehrin politik ekonominin gösterim alanından, tüketim ve üretimin merkezine, yapılı sosyal adaletsizlik çevrelerinden teknolojinin uygulama mekânına dönüştüğü şeklindeki değerlendirmeler (Lees & Davidson, 2005, Sönmez, 2014, s. 46) tartışmaların sorunsal yanını oluşturmaktadır. Fırsatlar açısından ele alındığında ise şehirler, iklim savaşının büyük ölçüde kazanılacağı veya kaybedileceği (United Nations [UN], 2015), verimlilik ve sürdürülebilirlik için anahtar bir rolde olduğu (Rees & Wackernagel, 1996), dünyanın çeşitli sorunlarının çözülebileceği ve dünyanın yaşam destek mekanizmalarının iyileştirme mekânına dönüştüğü bir yer olacağı kabul edilmektedir.

Bu kapsamda doğrudan veya dolaylı olarak kentlerin ve kentlilerin çeşitli sorunlarına çare bulmak amacıyla sürdürülebilir, akıllı, ekolojik, dirençli, yaşlı dostu, yaratıcı ve yaşanabilir şehir gibi kavramlar ortaya atılmıştır. Temelinde bir ütopya veya ideale ulaşma arzusu barındıran bu kavramların yanında teknolojinin de etkin kullanımıyla birlikte 1990'lı yılların başında akıllı şehir kavramı kullanılmaya başlamıştır. Aslında Amerika Birleşik Devletleri'nde 1800'lerin ortalarında kurulan, etkin ve kendi kendini yöneten yeni şehirleri tanımlamak için kullanılan akıllı şehir kavramı, 1990'lardan itibaren sürdürülebilirlik kavramının yerleşmesiyle birlikte daha yaygınlaşmıştır. Sürdürülebilirlik ile şehirleşmenin bir arada düşünülmesi, akıllı büyüme (smart growth) kavramını ön plana çıkartmıştır (Yiğitcanlar vd., 2018, s. 146). 2014 yılında 100'den fazla (International Telecommunication Union [ITU], 2014) tanıma sahip olan akıllı şehir kavramı "21. yüzyılın şehirlerini inşa etmek için uygulaması bir sistemler sistemi yaklaşımını içeren ekonomik, toplumsal, çevresel ve kurumsal kalkınma alanlarında sürdürülebilir ve dengeli bir ideal model" olarak da tanımlanmaktadır (Yiğitcanlar vd., 2018, s. 147). Esas amaç ise "kamu kuruluşlarının işletme maliyetleri düşürülürken kamu kaynaklarının daha iyi kullanılması ve vatandaşlara sunulan hizmet kalitesinin artırılması" olarak vurgulanmaktadır (Zanella, 2014, s. 22).

Literatür araştırmaların rehberliğinde akıllı şehir kavramının gelişimi irdelendiğinde ise akıllı şehir kavramı sürdürülebilirlikten daha fazla teknoloji merkezli olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Yiğitcanlar vd., 2019). Bunun yanı sıra literatürde akıllı şehir kavramının gelişimi de içine alan versiyonlar şeklindeki ifadeler de bulunmaktadır. Genel olarak bu versiyonlar, akıllı şehir 1.0 ve akıllı şehir 2.0 olarak adlandırılmakla birlikte akıllı şehir 3.0 versiyonu da Cohen (2015) tarafından ortaya atılmıştır. Bent ve arkadaşları (2014), Akıllı şehir 1.0 versiyonunda, "büyük bir veri ve teknoloji şirketi ile yukarıdan aşağıya geliştirilen, idealize edilmiş, teknolojik olarak yönlendirilen, büyük ölçüde otomatikleştirilmiş" olmak önemlidir. İkinci nesil akıllı şehirlerde (versiyon 2.0'da) ise "insanı ön planda tutan, teknolojiyi sadece vatandaşların

hizmetinde bir araç olarak kullanan” bir yaklaşıma işaret etmektedir (Bent vd., 2014, s. 11). Cohen (2015), ilk nesli (technology driven) teknoloji şirketlerinin güdümünde, aldığı teknolojinin ne işe yaradığını bilmeden ısmarlama akıllı şehir projelerini uygulayan şehir olarak ifade eder ve Portekiz’deki PlanIT ile Güney Kore’deki Songdo şehrini buna örnek olarak göstermektedir. Ona göre ikinci nesil şehirler (city driven, technology enabled) yaşam kalitesini iyileştirmek için teknoloji etkin ve yerel yönetim sahipliğinde bir yaklaşım ile oluşturulan/yönetilen şehirler olarak tanımlar. İkinci akıllı şehir yaklaşımına Brezilya’da Rio yerel yönetiminin, favelalardaki heyelan riskini hafifletmek için bir sensör ağı oluşturma projesi oluşturmasını örnek verir. Cohen’in tanımladığı ve üçüncü nesil olarak kabul ettiği 3.0 versiyonunu (citizen co-creation) ise daha akıllı şehirleri vatandaşlarla birlikte oluşturma (sosyal entegrasyon) ve yönlendirme ile ortaya çıkan şehirler olarak tanımlamaktadır (Cohen, 2015). O’na göre, Viyana’da yerel yönetim ve yerel enerji şirketi öncülüğünde, vatandaşların yerel güneş enerji santrallerine yatırımcı olarak dahil edilmesi, Medellin’in en savunmasız mahallelerinde teknoloji destekli okullar ile aşağıdan yukarıya anlayışı ile şekillendirilen kentsel dönüşüm projesi Akıllı şehir 3.0’a örnek olarak verilebilir. Nomura (2017) ilk nesli teknoloji ve ekonomi odaklı, vatandaşların pasif sensörlerin aktif olduğu, altyapı ve hizmetlerin optimize edildiği, merkezi ve dışsal gelişim yaklaşımında olduğunu vurgulamıştır (Nomura, 2017’ye aktaran Trencher, 2019, s. 118). İkinci nesil ise, insan, yönetim ve politika odaklı, vatandaşların kentsel ve sosyal zorlukların çözümünde, planlamasında ve inovasyonlarda aktif rol aldığı, merkeziyetsiz ve içsel kalkınma yaklaşımında olarak tanımlanmıştır (Trencher, 2019, s. 118). Benzer biçimde 1.0 versiyonunu altyapı ve teknoloji odaklı, 2.0 versiyonunu verilere dayalı iş birliği yapabilen akıllı vatandaşların kentsel sorunların çözümünde kararlar alabildiği “platform olarak şehir” şeklinde tanımlar da mevcuttur (Eggers & Skowron, 2018, s. 2-7).

Bunlara ek olarak akıllı şehir kavramının daha çok teknoloji merkezli ve teknoloji şirketlerinin kendi stratejilerini yürüttüğü yönünde eleştiriler (Huovila vd., 2019, s. 141) ve akıllı şehir girişimlerinde ise sürdürülebilirlik tarafının yanlış anlaşıldığı için zayıf olduğu (Friedrich, 2021, s. 1) ifade edilmektedir. Bu durumun oluşmasında iki farklı sebep öne sürülebilir. İlki 1990’dan 2020 yılına kadar akıllı şehirle ilgili yapılan çalışmaların %90’ı bilgisayar bilimi, mühendislik ve telekomünikasyon alanlarında yapılan çalışmalardan oluşmaktadır (Akpınar & Atak, 2020, s. 91). İkincisi ise, 1992-2009 yılları arasında yapılan 151 çalışmanın 58’i (%38) çoğunluğu A.B.D. merkezli teknoloji ve danışmanlık (IBM ve Forrester Research gibi) şirketler tarafından üretilmesidir (Mora vd., 2017, s. 7,18). Akıllı şehir çalışmalarının Avrupa Birliği’nde Araştırma ve Teknolojik Gelişim için Yedinci Çerçeve Programı ile fonlanmasıyla hız kazandığı ifade edilebilir (Vanolo, 2014, s. 888). 2008 ekonomik krizi sonrasında özellikle Güney Avrupa kentlerinde akıllı şehir yaklaşımının benimsenmesini kemer sıkma politikaları için bir tasarruf yolu ve krize çekici bir çözüm olarak görmesiyle ilişkilendirilmektedir (Rossi, 2016, s. 338).

Literatür taramaları dünyada ve Türkiye’deki akıllı şehir eğilimiyle ilgili detaylı bilgiler sunmaktadır. Atabay ve arkadaşları (2019), 1999-2019 yılları arasında Scopus veri tabanındaki akıllı şehirle ilgili 514 yayının bibliyometrik analizini yapmıştır. Buna göre son yıllardaki yayınlarda “paydaş”, “vatandaş”, “yenilikçilik” kelimelerinin daha fazla kullanıldığını ve sosyal yöne doğru bir eğilim olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’deki akademik ve yerel yönetimlerdeki çalışmaların eğilimin kavramsal derinlikten ziyade başta ulaşım olmak üzere çeşitli uygulamalar üzerine yoğunlaşmaktadır. Nohutçu ve Akpınar (2022), Türkiye’deki 25 büyükşehir belediyesinin akıllı şehir hazırbulunuşluğunu 2020-2024 stratejik planları üzerinden analiz etmiştir. Bu çalışmada ayrıca ulusal politika belgeleri de değerlendirilmiştir. Ulusal belgelerde akıllı şehre dair politikaları yerel yönetimlere bırakan, yerliliği ve milliliği özendirici, teşvik edici, değerlendirici, denetleyici ve iş birliği oluşturmaya yönelik bir durum olduğu gözlenmiştir. 25 büyükşehirin akıllı şehir kavramı içinde hareketlilik öne çıkarken ekonomi ve yönetişimin geri kaldığı tespit edilmiştir. 10 büyükşehirin plan ve belgelerinde ise akıllı şehir, “akıllı kavşak ve akıllı otobüs duraklarından ibaret görüldüğü” saptanmıştır. Akıllı şehir “vizyonunun ilk somut yansıması” olarak sadece 5

büyükşehir yönetiminin bir örgütlenmeye gittiği saptanmıştır (Nohutçu & Akpınar, 2022, s. 14-16). Gürsoy'un (2019), Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin akıllı şehir yaklaşımıyla yürüttükleri çalışmalara ilişkin yaptığı SWOT analizi sonucunda, "temel hedef ve strateji eksikliği, çalışmaların merkezden ve yukarıdan aşağıya yürütüldüğü, kurumlar arası iş birliği ve koordinasyon eksikliği, mevzuat, veri paylaşım sorunları, akademik çalışmaların azlığı, vatandaş odaklılık yerine teknoloji odaklı" olduğu tespit edilmiştir (Gürsoy, 2019, s. 187-199). Tekin Bilbil (2017), akıllı şehir projelerinin sınırlamaları ve kurumsallaşmaları 2006-2010 ve 2015-2018 yıllarını kapsayan iki Bilgi Toplumu Stratejisi üzerinden doküman analizi yöntemiyle analiz etmiştir. Çalışmada, Türkiye'de akıllı şehir projelerinin başarısı için "planlama ve uygulama süreçlerinin birbiri ile koordineli yürütülmesi, ortak proje ve görevler geliştirme bilincinin geliştirilmesi" gerektiği ifade edilmiş, teknik altyapı, yasal altyapı ve insan kaynakları bileşenlerinde performans göstergeleri önerilmiştir. Erdoğan (2020), Türkiye'deki akıllı şehir ve sanal şehirle ilgili 61 lisansüstü tezi içerik analiziyle incelemiştir. Çalışma sonucunda, tezlerin daha çok teknik üniversitelerde, fen bilimlerinde ve yüksek lisans düzeyinde daha çok uygulamalar üzerine yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu uygulamaların ise daha çok akıllı ulaşım üzerine olduğu, akıllı yaşam ve yönetişimin daha az çalışıldığı saptanmıştır. Bölümler açısından şehir planlama, bilgisayar mühendisliği ve kamu yönetimi anabilim dalları öne çıkmaktadır. Fen bilimlerinde nicel, sosyal bilimlerde ise nitel çalışmaların çoğunlukta olduğu saptanmıştır. Zamansal açıdan ise çalışmaların 2017 ve sonrasında ait olduğu tespit edilmiştir. Göçoğlu (2022), uluslararası eğilim ile birlikte Türkiye'deki akıllı şehir literatürünü Dergipark'taki 80 çalışma üzerinden analiz etmiştir. Yayın sayılarına göre 2017 öncesi erken dönem, 2019 yılını zirve noktası olarak adlandırılmıştır. Akıllı şehri genel kapsamda ele alan çalışmalardaki eğilim "kavramın kapsamını, bileşenlerini, uygulamalarını ve kriterlerini dünyadan ve Türkiye'den şehir örnekleri kapsamında ele almak, Türkiye ile karşılaştırmak ya da Türkiye için örnek uygulamalar ortaya koymak" olarak tespit edilmiştir. Çalışmaların diğer ortak yanını "akıllı şehrin kavramsal boyutuna odaklanan çalışmalar henüz yaygınlaşmadan, kavramsal boyutu derinlemesine irdelemeden kapsam ve içeriğine ilişkin temel odaktan uzaklaşarak, akıllı kent yönetimini çeşitli alt konular kapsamında doğrudan uygulama odaklı çalışmalarla filizlendiği" oluşturmaktadır. Lisansüstü tezlerdeki gibi akıllı ulaşım konusu makalelerde de en fazla çalışma yapılan alt alan olduğu ortaya konmuştur.

2. Çalışmanın Amacı, Kapsamı, Özgün Yanı ve Sınırlılıkları

Akıllı şehirler literatürde bir yandan insandan ziyade teknoloji merkezli olması ve neoliberal kapitalizmin bir dayatması olarak ifade edilirken bir yandan da teknolojiyi araç olarak kullanarak tasarruf, iklim değişikliğine uyum, hafifletme ve mücadelenin kazanılması ve kentsel yaşam kalitesi ve refahın artışında bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Bu iki farklı görüş veya yaklaşım akıllı şehirlerin yaratılmasının gerekliliğini de ortaya koyan unsurlar barındırmaktadır. Bu kapsamda akıllı şehrin yazın araştırmasıyla birlikte derinlemesine bir değerlendirmesine ve Türkiye'deki görünümün ortaya konmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda akıllı şehir kavramının anlaşılabilirliğini artırmak, fikir birliği sağlanabilecek bir tanım ortaya koymak ve amaçları bağlamında Türkiye'deki akıllı şehir zeminini temel resmi politika belgeleri üzerinden değerlendirmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın kapsamı iki yönden sınırlandırılmıştır. Yeni bir tanım oluşturmak için kullanılacak tanımlamalar literatür incelemelerinde (Mora vd., 2017; Lim vd., 2019, s. 10) akademik türde öne çıkan ve uygulayıcı kuruluşların yaptığı 26 tanım ile sınırlandırılmıştır. Benzer kavramları vurgulayan tanımlar göz ardı edilmiştir. Türkiye'de akıllı şehirlerle ilgili planlama ve uygulama çalışmalarına yönelik resmi politika belgelerinin belirlenmesinde kalkınma planları esas alınmıştır. İlki 1963 yılında uygulamaya konulan kalkınma planlarının on birincisi, 2019-2023 dönemini kapsamaktadır. Ek olarak Türkiye'deki akıllı şehir görünümünü sunabilmek için akıllı şehir ve amaçları üzerinden mevzuat altyapısı, yeni kentsel gündem (New Urban Agenda), akıllı şehir stratejisi ve eylem planı ile hâlihazırda yürütülen uygulama çalışmalarını değerlendirilmiştir.

Çalışmanın iki özgün yanı bulunmaktadır. Çalışmada Türkçe ve İngilizce literatürdeki akıllı şehir tanımları kullanılarak bir kelime bulutu oluşturulmuş ve yaygın kullanım esas alınarak bir tanım yapılmıştır. Türkiye’de akıllı şehirler ve meydana getirilme amaçları, kalkınma planları esas alınarak resmi politikalar değerlendirilmiştir. Bu yönleriyle makalenin hem genel literatüre hem de Türkiye örneğinde bilimsel çalışmalara katkı sağlaması düşünülmüştür.

Çalışmanın temel kısıtlılığı, Türkiye’deki büyükşehir belediyelerinde yapılan akıllı şehir stratejisi ve eylem planlarının, olgunluk değerlendirme modellerinin, endekslerin ve sonuçlarının paylaşılmamış olmasıdır. Bundan dolayı ulusal akıllı şehir stratejisi (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı [ÇŞİDB], 2019) ile yapılan çalışmalar arasında uyumluluk değerlendirmesi yapılamamıştır. Benzer şekilde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’ndaki olgunluk değerlendirme modelinin, endekslerinin ve sonuçlarının da paylaşılmaması bir diğer önemli kısıtlılıktır.

3. Materyal ve Yöntem

Şehir gibi üzerinde henüz bir fikir ve anlam birliği sağlanamayan akıllı şehir kavramının, farklı zaman, mekân, akademik çevreler, organizasyonlar ve şirketler tarafından yapılan çok sayıda tanımı bulunmaktadır. Akıllı şehrin günümüzde mutlak kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır (Zanella vd., 2014, s.22). Bundan dolayı kavramın anlaşılabilirliğinin artırılması gerekmektedir. Çalışmada tanımlar üzerinden oluşturulan kelime bulutu ile kavramın yoğunlaştırılmasına çalışılmış, ardından yeni ve kapsayıcı bir akıllı şehir tanımı üretilmiştir. Kelime bulutu basit bir frekans analizinden ziyade “bir araştırmacının gelecekteki analizlere rehberlik edebilecek yanıtlarındaki kalıpları da ortaya çıkarabilir, başka türlü net olmayan veya tablo biçiminde görülmesi zor olan eğilimleri ve kalıpları belirleyebilir” (Madakam vd., 2019, s. 726) olma özelliğine sahiptir. Akıllı şehirle ilgili literatürde derinliğini artırmak amacıyla literatürde akıllı şehrin farklı özellik/özelliklerini esas alan çok sayıda kelime bulutu üretilmiştir. Camero ve Alba, dergi atıf raporu tarafından taranan akıllı şehirle ilgili bilgisayar bilimi ve bilgi teknolojileri yayınlarındaki anahtar kelimelerden bir kelime bulutu yapmıştır (Camero & Alba, 2019, s. 90). Bir çalışmada akıllı şehirle ilgili çeşitli çerçeve, indis ve gösterge setlerindeki sıkça kullanılan (persistently-used) faktörlerden bir kelime bulutu oluşturulmuştur (Sharifi, 2020, s. 9). Başka bir çalışmada ise akıllı şehri akıllı altyapı, akıllı sağlık, akıllı ekonomi ve politika, akıllı teknoloji, akıllı sürdürülebilirlik boyutlarında ele almıştır. Söz konusu çalışma, Google Scholar’da yapılan taramalarda elde edilen ilk 200 yayın esas alınarak gerçekleştirilmiş ve “farklı açılardan bütüncül bir bakış açısı elde etmek amacıyla” anahtar kelimeler kullanılarak kelime bulutları oluşturmuştur (Stübinger & Schneider, 2020). El Hilali ve Azougagh, Kazablanka akıllı şehir projesine vatandaşın algısını anlayabilmek için bir kelime bulutu meydana getirmiştir (El Hilali & Azougagh, 2021, s. 5). Türkiye’de de akıllı kentler hakkında sosyal medya madenciliği ile tespiti için gönderilerdeki ifadelerin işlenmesinden oluşan bir kelime bulutu üretilmiştir (Karayılmazlar & Bardak, 2020, s. 823).

Tablo 1’de verilen tanımlar, çevrim içi çalışan WordClouds sitesi (<https://www.wordclouds.com>) kullanılarak kelime bulutuna dönüştürülmüştür. Kelime bulutu oluşum aşamasında doğru bir değerlendirme yapabilmek amacıyla; “ve”, “ile”, “şehir” gibi yaygın kullanılan ancak hedeflenen amaca ulaşmayı engelleyecek kelimeler göz ardı edilmiş, “kalkınmaya” ifadesi “kalkınma”, “verimliliğe” ifadesi “verimli” olarak değiştirilmiştir.

Tablo 1

Yaygın kullanılan akıllı şehir tanımları ve temas edilen kavramlar.

Yazar(lar)	Akıllı Şehir Tanımı	Temas Edilen Kavramlar
(Hall vd., 2000, s. 1)	“[Akıllı şehir], geleceğin kentsel merkezidir, güvenli, çevre	Bilgi ve İletişim

	dostu ve etkindir çünkü tüm yapılar enerji, su, ulaşım vb. için tasarlanmış, yapılandırılmış ve bakımı gelişmiş entegre malzemeler, sensörler, elektronikler ve ağlar karar verme algoritmaları, izleme bilgisayarlarla arayüzlenen veri tabanlarından oluşan sistemler bulunur.”	Teknolojileri (BİT) kullanan
(Odendaal, 2003, s. 586)	“Akıllı bir şehir [...], refahını ve etkisini artırmak için BİT’in sunduğu fırsatlardan yararlanan bir şehirdir.”	Refahı yüksek
(Partridge, 2004, s. 4)	“Akıllı şehir, basit ve ucuz teknolojinin insanların söz sahibi olmasını, hizmetlere erişmesini ve etraflarında olup bitenlerle iletişimde kalmasını kolaylaştırdığı daha açık bir toplum olmak için yeni teknolojileri aktif olarak kucaklayan [bir şehirdir].”	BİT kullanan Yönetişim Erişilebilirlik
(Giffinger vd., 2007, s. 11)	“Akıllı Şehir, kendi kendine karar veren, bağımsız ve bilinçli vatandaşların 'akıllı' yetenekleri ve faaliyetleri üzerine inşa edilmiş [...] altı özelliğe [...] ileriye dönük bir şekilde iyi performans gösteren bir şehirdir.”	BİT Otonom Vatandaş odaklı
(Komninos, 2008, s. 19)	“Yerel inovasyon sisteminin dijital ağlar ve yapay zekâ uygulamaları tarafından desteklendiği ve iyileştirildiği alanları karakterize eder.”	İnovasyon BİT
(Caragliu vd., 2009, s. 1)	“Akıllı şehir kavramı yakın zamanda modern kentsel üretim faktörlerini ortak bir çerçevede kapsamak için ve bir şehrin rekabetçi profilini zenginleştirmek için özellikle son 20 yılda Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin önemini vurgulamak için stratejik bir araç olarak tanıtıldı. [...] İnsan ve sosyal sermaye içinde geleneksel (ulaşım) ve modern (BİT) iletişim altyapısına yapılan yatırımlar, katılımcı yönetim yoluyla doğal kaynakların akıllıca yönetimiyle sürdürülebilir ekonomik büyümeyi ve yüksek yaşam kalitesini desteklediğinde bir şehrin akıllı olduğuna inanıyoruz.”	Yaşam kalitesi Yönetişim Yaşam kalitesi yüksek Akıllı kaynak yönetimi Sürdürülebilir ekonomik büyüme
(Paskaleva, 2009)	“Bu çalışma bağlamında, akıllı şehir, yerel refahı ve rekabeti artırmada BİT’in sunduğu fırsatlardan yararlanan bir şehir olarak tanımlanmaktadır – çok aktörlü, çok sektörlü ve çok düzeyli bakış açılarını kapsayarak bütünlük kentsel gelişmeyi ima eden bir yaklaşım.”	Yerel refahı yüksek Rekabeti yüksek BİT kullanan Çok düzeyli ve kapsamlı Bütünlük kentsel gelişme
(Bélissent, 2010, s. 3)	“Forrester, akıllı şehri [...] bir şehrin kritik altyapı bileşenlerini ve hizmetlerini (yönetim, eğitim, sağlık, kamu güvenliği, gayrimenkul, ulaşım ve kamu hizmetleri) daha bilinçli, etkin ve etkileşimli hale getirmek için bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanan bir 'şehir' olarak tanımlar. ”	Bilinçli, etkin, etkileşimli hizmet BİT kullanan
(Nam & Pardo, 2011)	“İnsan potansiyelini kullanmak ve yaratıcı bir yaşam sürmek için birçok fırsatı olan insanlı bir şehir.”	Sosyal sermaye Çok fırsatlı yaratıcı yaşam
(Hernández-Muñoz vd., 2011, s. 452)	“Akıllı Şehirler, çok sayıda faaliyet sektörü için şehir ölçeğinde uygulamaların ve hizmetlerin devasa dağıtımlarının oluşturulmasını teşvik etmek için olağanüstü zengin bir ekosistemi temsil edebilir.”	İnsanlı Kapsayıcı hizmet Zengin ekosistem
(Lazaroiu & Roscia, 2012, s. 326)	“Akıllı Şehir”, ortalama teknoloji büyüklüğünde, birbirine bağlı ve sürdürülebilir, konforlu, çekici ve güvenli bir	Bağlantılı

	topluluğu temsil eden yeni bir şehir modelidir.”	Sürdürülebilir Konforlu, çekici ve güvenli Yeni bir şehir modeli
(Schaffers vd., 2012)	“Akıllı şehir kavramı çok boyutludur. Bu bir gelecek senaryosudur (ne elde edilir), dahası bir kentsel gelişim stratejisidir (nasıl başarılır). (İnternetle ilgili) teknolojilerin vatandaşların yaşamlarını nasıl iyileştirdiğine odaklanır [...] Akıllı şehir, insanların teknolojiyi kullanarak kentsel değişime katkıda bulunma ve hedeflerini gerçekleştirme konusunda nasıl güçlendirildiği ile ilgilidir. Akıllı şehir, değişim için gerekli koşulları ve kaynakları sağlar. Bu anlamda akıllı şehir bir kentsel laboratuvar, kentsel inovasyon ekosistemi, yaşayan bir laboratuvar, bir değişim aracıdır.”	Yaşam kalitesi yüksek Yönetişim Yenilikçilik ekosistemi Değişim aracı
(Cohen B., 2012)	“Akıllı sürdürülebilir şehirler, tümü yeniliği ve düşük karbon ekonomisi destekleyerek kaynakların kullanımında daha akıllı ve verimli olmak için bilgi ve iletişim teknolojilerini (BİT) kullanır, bu da maliyet ve enerji tasarrufu, iyileştirilmiş hizmet sunumu ve yaşam kalitesi ve azaltılmış çevresel ayak izi ile sonuçlanır.”	Verimliliği yüksek Yenilikçi Düşük karbon ekonomisi ve çevresel ayak izi Tasarruflu Yaşam kalitesi yüksek
(Department of Business, Innovation and Skills [BIS], 2013, s. 7)	Birleşik Krallık İşletme, İnovasyon ve Beceriler Departmanı, akıllı şehri “statik bir kavram ve mutlak bir tanım olmamakla birlikte şehirlerin daha yaşanabilir ve dayanıklı hale geldiği bu sayede yeni zorluklara daha hızlı yanıt verebilen bir süreç ve adımlar dizisi olarak tanımlamaktadır.”	Yaşanabilir Dayanıklı İnsansı (yeni zorluklara hızlı yanıt verebilme)
(International Organization for Standardization [ISO], 2014, s. 2)	“Akıllı şehir, nesnelerin interneti, bulut bilişim, büyük veri ve mekân/coğrafi bilgi entegrasyonu gibi yeni nesil bilgi teknolojilerini şehirlerin planlama, inşaat, yönetim ve akıllı hizmetleri kolaylaştırmak için uygulayan yeni bir kavram ve yeni bir modeldir.”	Kentsel hizmet ve olanakları kolaylaştırma
(Kondepudi vd., 2014, s. 13)	“Sürdürülebilir akıllı şehir, ekonomik, sosyal ve çevresel açılardan mevcut ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama sağlarken, yaşam kalitesini, kentsel operasyon ve hizmetlerin verimliliğini ve rekabet gücünü artırmak için BİT ve diğer araçları kullanan yenilikçi bir şehirdir.”	Sürdürülebilir Yaşam kalitesi yüksek Verimliliği yüksek Rekabet gücü yüksek BİT kullanan Yenilikçi
(British Standards Institution [BSI], 2014)	İngiliz Standartları Kurumu akıllı şehri, “ekosistem varlıklarına sürdürülebilir, müreffeh ve kapsayıcı bir gelecek sunmak için fiziksel, dijital ve insani sistemlerin yapılandırılmış bir çevre ile etkin entegrasyonu” olarak tanımlamaktadır.	Sürdürülebilir Yaşam kalitesi yüksek Kapsayıcı Etkin bileşen entegrasyonu
(Lee vd., 2014, s. 82)	“Akıllı şehirler, insanların yaşam kalitesinin daha yüksek, çevrelerinin daha yaşanabilir ve ekonomik beklentilerinin daha güçlü olduğu daha iyi, daha sürdürülebilir bir şehir yaratmak	Sürdürülebilir Yaşam kalitesi yüksek

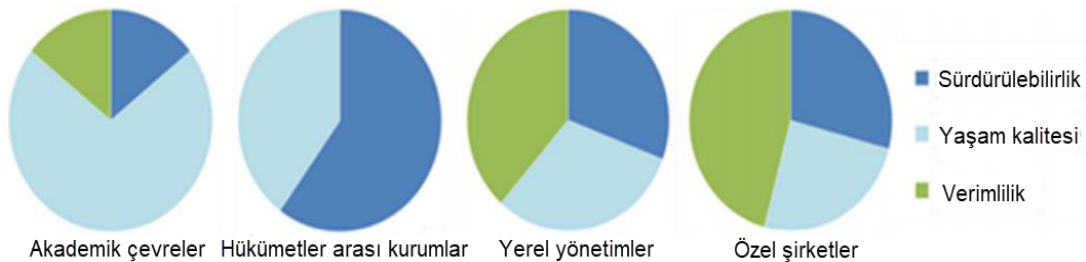
	olarak tasavvur edilmektedir.”	Yaşanabilir
		Güçlü ekonomik beklenti
(European Parliament [EP], 2014, s. 9)	“Akıllı Şehir, çok paydaşlı, belediye odaklı ortaklık temelinde BİT tabanlı çözümler ile kamu sorunlarını çözmeye yaklaşımını benimseyen şehirdir.”	Çok paydaşlı
		BİT
		Yerel yönetim odaklı
		Sorun çözme
(Capdevila & Zarlenga, 2015, s. 267)	“Kavram kısaca, sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunurken sakinlerinin yaşam kalitesini artırmak için bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanan şehirler olarak tanımlanabilir.”	Sürdürülebilir kalkınma
		Yaşam kalitesi
(Fernández Áñez, 2016)	“Akıllı şehir, çok paydaş ve belediye bazlı ortaklık temelinde kamusal sorunları ele almak ve verimli bir şekilde sürdürülebilir kalkınma ve yüksek yaşam kalitesi elde etmek için teknoloji tabanlı çözümler ve inovasyon yoluyla doğal ve ekonomik kaynakları akıllıca kullanan ve bunlarla etkileşime giren beşeri ve sosyal sermayeyi geliştiren bir sistemdir.”	Çok paydaşlı
		Verimlilik
		Sürdürülebilir kalkınma
		Yaşam kalitesi yüksek
		BİT
		Yenilikçi
		Akıllı kaynak kullanımı
		Sosyal sermaye
(Calvillo vd., 2016, s. 273)	“Akıllı şehir, kaynaklarını optimum şekilde yöneterek sakinlerine yüksek yaşam kalitesi sağlayan sürdürülebilir ve verimli bir şehir merkezidir.”	Akıllı kaynak kullanımı
		Yaşam kalitesi yüksek
		Sürdürülebilir
		Verimliliği yüksek
(Klimovský vd., 2016, s. 81)	“[...]Akıllı şehirler, akıllı şehir konseptinin sonuçları açısından tanımlanır: akıllı şehirler daha verimli, sürdürülebilir ve yaşamaları daha keyiflidir.”	Yaşam kalitesi yüksek
		Sürdürülebilir
		Verimliliği yüksek
(Lara vd., 2016, s. 9)	“[...]Akıllı şehir, tüm üyeleri için sistematik olarak genel refahı destekleyen, proaktif ve sürdürülebilir biçimde yaşamak, çalışmak ve oynamak için giderek daha iyi bir yer haline gelecek kadar esnek bir topluluktur.”	Yaşam kalitesi
		Sürdürülebilir
		Proaktif
		Sürekli iyileşme
(Navvaro vd., 2017, s. 274)	“[...]Bu nedenle akıllı şehir fikrimiz geniş bir kavramdır ve bir şehrin maddi olmayan sermayesinin etkin yönetimi ile ilgilidir. Bu, özellikle belediye düzeyinde yeni yönetim biçimlerini varsayar: tüm alanlarda verimliliğin iyileştirilmesi, uygun maliyet yönetimi; halk için şeffaflık, şehirlerin tüm alanlarda (seyahat, kirlilik, altyapı vb.) bilgi üretimi ve dağıtımını için merkezler haline gelmesini sağlayan bilgi ve iletişim altyapılarının sağlanması, katılım ve kentsel yönetim için yeni yaklaşımlar ve kentsel alanlara içerik sağlanması, bilimsel, kültürel ve tabii ki girişimci faaliyetleri teşvik etmektir.”	Verimliliği yüksek
		Şeffaflık
		Kentsel yönetim
		Girişimcilik
		Bilgi üretim ve dağıtım merkezi

		Uygun maliyet yönetimi
(Yeh, 2017, s. 556)	“Bir kavram olarak, akıllı şehir çeşitli şekillerde tanımlanır, ancak genel bir tanım, ekonomiyi, vatandaşların katılımını ve hükümet verimliliğini iyileştirerek sosyal ve kentsel büyümeyi desteklemek için bilgi ve iletişim teknolojisi (BİT) altyapılarının uygulanmasını ve dağıtımını içerir.”	Verimliliği yüksek BT destekli sosyal ve kentsel büyüme
(Yiğitcanlar vd., 2019)	“21. yüzyılın sürdürülebilir şehirlerini inşa etmek için uygulaması bir sistem yaklaşımı içerisinde ekonomik, toplumsal çevresel ve kurumsal kalkınma alanlarında sürdürülebilir ve dengeli bir bakış açısıdır.”	Ekonomik, toplumsal, çevresel ve kurumsal kalkınma Sürdürülebilir
(ÇŞİDB, 2019, s. 20)	T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanan 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı’nda akıllı şehir “paydaşlar arası iş birliği ile hayata geçirilen, yeni teknolojileri ve yenilikçi yaklaşımları kullanan, veri ve uzmanlığa dayalı olarak gerçekleştirilen ve gelecekteki problem ve ihtiyaçları öngörerek hayata değer katan çözümler üreten daha yaşanabilir ve sürdürülebilir şehirler” olarak tanımlanmıştır.	Dengeli Paydaş iş birliği BİT Yenilikçi Veri ve uzmanlığa dayalı Öngörülü Yaşanabilir Sürdürülebilir

Akıllı şehre ait fikir birliği sağlanabilecek bir tanım ürettikten sonra akıllı şehir amaçlarının ne olduğunu ve Türkiye’de beş yıllık kalkınma planlarında bu amaçların nasıl ele alındığını ortaya koymak hedeflenmiştir. Literatürde yer alan çalışmalarda iki yöntem ön plana çıkmaktadır. Yöntemlerden ilki, akıllı şehir amaçlarının paydaşlardan anket yoluyla elde edilmesidir (Fernández Áñez, 2016). İkinci yöntem ise akıllı şehir kavramını, tarihsel gelişim süreci (Cullen, 2016; Boulanger, 2017; Ayık, 2019) ve metin madenciliği (Fernández Áñez, 2019) ile değerlendirmektir. Yapılan çalışmalarda metin madenciliği yöntemiyle yapılan analizin, anketlerden veya tarihsel gelişim sürecinin değerlendirilmesine nazaran nispeten daha kabul edilebilir sonuçlar verdiği görülmektedir. Fernández Áñez’in çalışmasında akıllı şehrin amaçlarından hangisinin paydaşlar yönünden ağırlık taşıdığına analiz edilmesine dayanmaktadır (Fernández Áñez, 2016). Bu çalışmaya göre, akademik çevreler akıllı şehir tanımında daha çok yaşam kalitesine, hükümetler arası kurumlar (Avrupa Komisyonu gibi) sürdürülebilirliğe, şirketler ise daha çok verimliliğe ağırlık vermiştir. Yerel yönetimlerinse daha dengeli bir yaklaşım sergilediği görülmektedir (Şekil 1).

Şekil 1

Akıllı şehir amaçlarına yönelik çevreler arasında karşılaştırma (Fernández Áñez, 2016).

Akıllı şehirlerin oluşturulmasındaki amaçlar; kökeni, gelişimi ve kentle olan ilişkisi açısından ele alındığında; sürdürülebilirlik, verimlilik ve yaşam kalitesi ön plana çıkmaktadır. Lim ve arkadaşlarının, 53 akıllı şehir tanımı üzerinde yaptıkları çalışmada 12 grup belirlenmiştir (Lim vd, 2019). Bu grupların 8'si (ekonomik kalkınmanın tesisi, vatandaş katılımının artırılması, çevrenin korunması, sosyal kalkınmanın tesisi, iyi yönetişimin oluşturulması, vatandaşların güçlendirilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, sosyal sermayenin artırılması) sürdürülebilirlik, 1'i (kamu hizmetlerinde verimliliğin artırılması) verimlilik, 1'i (yaşam kalitesinin artırılması) ise yaşam kalitesi ile ilişkilendirilebilir. İnovasyonun teşvik edilmesi ve iş birliğinin artırılması ise üç amaçla da doğrudan ilişkilidir.

Sürdürülebilirlik, BM tarafından “var olan ve insanlığın devamının bağımlı olduğu çevresel kaynaklarımızın gelecek kuşaklara kuşaklar arası eşitliği koruyarak bunun çevresel, bölgesel ve ulusal politikalarla desteklenerek aktarılması” olarak tanımlanmıştır (UN, 1987; Ayık, 2019). Bir başka deyişle sürdürülebilirlik, neslimizin bir gereği olarak kendimize sağladığımız ortalama yaşam kalitesinin potansiyel olarak tüm gelecek nesiller tarafından paylaşılacak şekilde kaynak tabanını yönetmek olarak ifade edilmiştir (Hanley vd., 2001). Buna göre sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma olarak tanımlanabilir (UN, 1987).

Akıllı şehrin diğer amacı olarak verimlilik; üretilen ürün ya da hizmetler ile bu ürün ya da hizmetleri üretmek üzere kullanılan girdilerin ilişkisini içermektedir. Buna göre verimlilik üretilen mal veya hizmetin bu ürünün elde edilmesinde kullanılan girdiye oranlanmasıyla elde edilen değer olarak tanımlanır (Milli Produktivite Merkezi [MPM], 2007). Japon Verimlilik Merkezi tarafından yapılan bir tanımda ise “doğru olan işleri, doğru bir biçimde ve ekonomik bir çalışma ile gerçekleştirmeyi hedefleyen akılcı bir yaşam biçimi” olarak yer almaktadır (Japan Productivity Center [JPC], n.d.).

Yaşam kalitesi daha çok sağlıkla ilişkilendirilmekle beraber çeşitli tanımlara da sahiptir. Disiplinler arası bir çalışma alanı olarak yaşam kalitesi, nesnel ve öznel olarak incelenmektedir. İlk olarak 1943 yılında bir oyunda yer alan yaşam kalitesi kavramı, 1960 yılında Long tarafından yayınlanan “On the Quantity and Quality of Life” adlı makalede kullanılmıştır (Müezzinoğlu, 2005, s. 25). İncelenen kaynaklarda yaşam kalitesi nesnel veya öznel açıdan ele aldığı gibi, her ikisini de kapsayan yaklaşımlar mevcuttur. 1960'lardan itibaren öznel iyi oluşa özellikle ABD’de odaklanan araştırmaların, çoğunlukla bireylerin kendi koşullarını değerlendirmelerini isteyen sorulara verilen yanıtlara dayandığı söylenebilir (Fahey vd., 2003). Calman, yaşam kalitesinin ancak birey tarafından tanımlanabileceğini, “bireyin umutları ve beklentileri ile bireyin mevcut deneyimleri arasındaki belirli bir zaman dilimindeki farkı veya boşluğu ölçtüğünü öne süren bir hipotez” olduğunu öne sürmüştür (Calman, 1984, s. 124). Dünya Sağlık Örgütü’ne göre yaşam kalitesi, “bireyin içinde yaşadıkları kültür ve değer sistemi bağlamında amaçları, beklentileri, standartları ve endişeleriyle ilgili olarak yaşamdaki konumuna ilişkin algısıdır” (DSÖ, 1997, s. 1). Öznel ve nesnel birleştirilen çalışmalar da yaşam kalitesi, “fiziksel, maddi, sosyal ve duygusal refahın nesnel tanımlayıcıları ve öznel değerlendirmeleri ile birlikte kişisel gelişim ve amaçlı aktivitenin kapsamını içeren ve tümü kişisel bir değerler dizisi tarafından ağırlıklandırılan etraflıca bir genel iyilik hali” olarak tanımlanmaktadır (Felce & Perry, 1995, s. 60). Costanza ise, “öznel iyi oluşun kişisel veya grup algılarıyla ilişkili olarak nesnel insan ihtiyaçlarının karşılanma derecesi” olarak tanımlayarak ihtiyaçlara vurgu yapmıştır (Costanza vd., 2007, s. 269).

Son olarak çalışma kapsamında 1963’den beri uygulanmakta olan 11 kalkınma planı incelenmiştir. Tüm kalkınma planlarında bahsedilen üç amaç, metin madenciliği yapılarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelere mevzuat altyapısı, New Urban Agenda kapsamında oluşturulan belgeler, akıllı şehir stratejisi ve eylem planı de eşlik etmiştir. Son olarak hâlihazırda yürütülen uygulama çalışmaları da metin madenciliğinde değerlendirilen belgeler arasındadır.

4. Bulgular

Akıllı şehir tanımlarında en çok kullanılan ilk on kelime daha (14), teknoloji (13), kentsel (11), sürdürülebilir (11), yaşam (10), bilgi (9), kullanmak (9), yeni (9), BİT (7) ve ekonomik (7) olarak belirlenmiştir (Şekil 2). “Daha” kelimesi ilk bakışta neoliberal kapitalizmin tüketimi çoğaltan bir anahtar kelimesi olarak görülmesi muhtemeldir. Fakat bu kelime “daha açık bir toplum”, “daha bilinçli, etkin ve etkileşimli”, “dahası bir kentsel gelişim stratejisidir”, “daha akıllı ve verimli”, “daha yaşanabilir ve dayanıklı”, “yeni zorluklara daha hızlı yanıt”, “yaşam kalitesinin daha yüksek”, “çevrelerinin daha yaşanabilir”, “ekonomik beklentilerinin daha güçlü”, “daha sürdürülebilir”, “daha verimli”, “yaşamı daha keyifli”, “daha yaşanabilir ve sürdürülebilir” ifadeleriyle birlikte kullanılmıştır. “Daha” kelimesinin kullanım yerleri irdelendiğinde beklentilerin teknolojiden ziyade daha iyi bir yaşamı vurguladığı ifade edilebilir. “Teknoloji” ile Bilgi ve İletişim Teknolojileri’nin kısaltması olan “BİT” çoğunlukla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Günümüz koşullarında teknolojik bir imkân varken çağ dışı araçların kullanılması makul olmayacağından çoğu tanımda teknolojinin geçmesi beklenen bir durumdur. Bu ifade her şeyde teknolojinin kullanılmasını zorunlu tutmak olarak değerlendirilmemelidir. Şehirlerde bazen binlerce algılayıcının yapabileceğini yenilikçi ve katılımcı bir yöntemle çok daha mantıklı ve ekonomik biçimde yapılabileceği ve ayrıca kentlilik bilincini artırabileceği unutulmamalıdır. Diğer kelimelerin (sürdürülebilir, ekonomik, yaşam gibi) ise çoğunlukla amaca yönelik ifadelerden oluştuğu değerlendirilmektedir. Son olarak çalışma kapsamında 1963’den beri uygulanmakta olan 11 kalkınma planı incelenmiştir

Şekil 2

Yaygın kullanılan akıllı şehir tanımlarına ait kelime bulutu.

Bu tanımları zamansal açıdan değerlendirmek de kavramı doğru bir zemine oturtmak açısından faydalı olacaktır. 1990'ların başından beri çalışılan akıllı şehir konusunda akademik tanımların, 2013-2014 yıllarında ISO, BSI, ITU, EP gibi kurumların tanımlarından daha önce başladığı göze çarpmaktadır.

Çalışmamızda akıllı şehir, müşterek ihtiyaç ve beklentiler doğrultusunda coğrafi veri, teknoloji ve yenilikçi yöntemler kullanılarak mevcut ve yeni zorluklara daha hızlı çözüm üreten, öngörülü, dengeli, sürdürülebilir, verimliliği, yaşam kalitesi ve iş birliği seviyesi yüksek akıl dostu şehir olarak tanımlanmıştır.

4.1. Geçmişten Günümüze Türkiye’de Akıllı Şehir Görünümü

Yaşam kalitesi kavramı Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1996-2000) ilk kez “kentlerdeki yaşam çevresi ve yaşam kalitesi geliştirilecek ve iyileştirilecektir” ifadesiyle resmen politika belgelerine giriş yapmıştır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı [SBB], 1995, s. 179). Daha sonra yoğunlaşan AB uyum süreci, orta vadeli programlar, kalkınma planlarında yaşam kalitesi genel amaçlar arasında yer almıştır. Kavrama özellikle son iki kalkınma planında (Onuncu Kalkınma Planı ve On Birinci Kalkınma Planı) yaşanabilir mekânlar/şehirler ve sürdürülebilir çevre hedefinde sıkça yer verilmiştir. On Birinci Kalkınma Planı’nda (2019-2023) görece geri kalmış ve kırsal bölgeler için de bir amaç olarak görülmektedir (SBB, On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023, 2019, s. 158,167).

Verimlilik kavramı Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967’den beri kalkınma planlarında yer almaktadır. Genel olarak bürokrasi ve iş süreçleri, sanayi politikaları, ulaştırma altyapısı, üretim ve rekabetçilik açısından ele alınmıştır. On Birinci Kalkınma Planı’nda şehir ve çevre bağlamında, kalkınma ajansı destekleri, ulaşım, içme suyu, atık su ve katı atık hizmetleri ve konutlarda enerji verimliliğine yer verilmiştir.

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramı kalkınma planlarına ilk kez Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’yla (1996-2000) girmiş, şehirlerden ziyade genel olarak kalkınma, büyüme, tarım ve su kaynakları konularıyla ilişkili biçimde kullanılmıştır. On Birinci Kalkınma Planı’nda (2019-2023) ise genel olarak çevrenin korunması ve sürdürülebilir kullanımı ile ekonomik istikrar ve büyüme olarak ele alınmakla beraber, yaşanabilir şehirler ve sürdürülebilir çevre politikalarında da bu ifadeye sıkça yer verilmiştir. Sürdürülebilirlik kavramının şehirlerle ilgili olanları daha çok kentlerin gelişimi, konut politikası, kent içi ulaşımda sürdürülebilirliğin sağlanması ile ilgilidir.

On Birinci Kalkınma Planı’nda (2019-2023) akıllı şehir konusu ise akıllı şebeke yatırımlarının yaygınlaştırılması ile hazırlanan; akıllı şehir stratejisi ve eylem planı üzerinden yerel yönetimlere rehberlik sağlanması, büyükşehir ve il belediyelerinin olgunluk değerlendirmesine göre kaynak tahsis kısıtları yapılabileceği, uygulamalarda yerli teknoloji kullanımının desteklenmesi ve akıllı şehir ekosistemi için özel sektörün bir platformda buluşturulması konuları açısından ele alınmıştır (SBB, On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023, 2019, s. 160).

Yeni Kentsel Gündem uygulanma sürecinde Türkiye Cumhuriyeti Ulusal Raporu’nda, yaşam kalitesinin yükseltilmesiyle ilgili olarak daha çok On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve KENTGES (Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı) ile hedeflenen millet bahçeleri, kentsel dönüşüm, E-Belediye, E-Devlet stratejisi gibi çalışmalara yer verilmiştir. Raporla ayrıca kavramla ilgili olarak bazı yerel yönetimlerin yürüttüğü sürdürülebilir ulaşım, bisikletli ulaşım, erişilebilirlik ve kentsel tasarım projelerine atıfta bulunmaktadır (New Urban Agenda [NUA], 2021).

Türkiye’de akıllı şehirle ilgili bakanlık düzeyinde daire başkanlığı ve büyükşehir belediyeleri düzeyinde şube müdürlüğü olarak teşkilatlanmalar yapılmaktadır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü altında kurulan Akıllı Şehirler

Dairesi Başkanlığı ve bununla birlikte hazırlanan akıllı şehir stratejisi ve eylem planı ile çalışmalar hız kazanmıştır. Eylem planı ve sonrasında hazırlanan kapasite geliştirme ve rehberlik projesinin çıktıları, paydaşlar açısından önemli ve faydalı olarak değerlendirilmektedir. Buna karşılık gerek ulusal gerekse yerel ölçekte olgunluk değerlendirme modellerinin hazırlanması ve uygulanmasında farklılıkların bulunması, ciddi bir sorundur. Bazı modellerin teknoloji yatırımlarının veya sistemlerin varlığını sorgulaması, bazılarının ise paydaşlara eşit biçimde uygulanmaması bu konudaki sorunlara örnek olarak verilebilir. Ayrıca sistem varlığını sorgulayan modellerde önceden belirlenmiş cevaplar yerine açık uçlu yanıt yöntemini kullanması akıllı şehir olgunluk değerlendirmesinde öznel kaygılara yol açmaktadır. Bu süreçte katılımcılığın artırılarak çoğulcu bir bakış açısıyla modellerin ve endekslerin hazırlanması ve eşit biçimde uygulanması akıllı şehir değerlendirmesinin daha sağlıklı yapılmasına imkân sağlayacaktır. Akıllı şehir olgunluk değerlendirme modellerinin geri kalmış bölgelerde ve farklı coğrafi avantajlara sahip şehirlerde nasıl uygulanacağı, gelişmişlik farklarını derinleştiren başka bir unsur olup olmayacağı konusu da belirsizliğini korumaktadır. On Birinci Kalkınma Planı'nda 683.2 numaralı madde, yerel yönetimlerin akıllı şehirlerle ilgili bütçe kullanımına ilişkin açıklamalarını içermektedir. Yapılan/yapılacak çalışmalara göre bütçenin kullanılacağı, farklı toplantılarda da yetkililer tarafından dile getirilmektedir. Söz konusu madde de yerel yönetim bütçelerinde kaynak tahsis kısıtlarının yapılabileceği hususunun yer alması, yerel yönetimlerin özerkliği açısından olumsuz bir durum olarak değerlendirilmeye müsaittir. Ayrıca komşu kentlerde birbirini tamamlayan uygulamaların yapılması konusunda iş birliği ve uyum konularına nasıl bir yaklaşım sergileneceği belli değildir.

Bu sorunlara rağmen Türkiye'deki akıllı şehir ile ilgili bakanlık bünyesinde önemli aşamalar kaydedilmiş, yerel yönetimlerde bir farkındalık oluşmaya başlamıştır. Henüz yapılan çalışmalarda anlayış, uyum ve eşgüdüm, bütüncül yapı ve bakış, öngörülebilirlik, şeffaflık, iş birliği, kapasite geliştirme ve yönetimi konusunda yeterli ilerleme sağlanamamıştır. Buna karşılık gelişime açık bir durum tespit edilmiştir. Akıllı şehir stratejisi ve eylem planında da "Akıllı Şehir Paydaşları Arasında İş birliği ve Koordinasyon Sağlanacaktır" (14 numaralı eylem) ile 17 ve 18 numaralı mimari ve açık veriye ilişkin eylemlerin uygulama kolaylığının "çok zor" olarak değerlendirilmesi bunu destekler niteliktedir (ÇŞİDB, 2019).

5. Sonuç ve Öneriler

1800'lerin sonunda sanayileşmenin yoğun olduğu kentlerdeki sorunları çözmek için ortaya çıkan kent planlama yaklaşımları; günümüzde küreselleşme, teknoloji, çevreye yapılan baskılar, ekonomik büyüme kaygıları gibi birçok konu ile çeşitlenmiş ve farklı boyutlar kazanmıştır. Yeni sorunların çözümü ise akıllı şehir yaklaşımı ile bulunmaya çalışılmaktadır. Son 10-15 yılda dünya çapında daha popüler hale gelen akıllı şehirler, diğer şehir sınıfları gibi şehirleri ideale ulaştırmaya çalışan bir kavram olarak yerini korumaktadır. Bu çalışmada akıllı şehir tanımları, kavramın gelişimi, versiyonları ve genel kabul gören amaçları ile eleştirileri bir araya getirilerek tanıtılmış; politika belgeleri ve uygulamalar ekseninde akıllı şehrin Türkiye'deki mevcut durumu değerlendirilmiştir. Türkiye'de bu konuda yeni çalışmalar yapacak araştırmacılara ve mevcut kentsel alanları akıllı şehre dönüştürmekle ilgilenen diğer aktörlere ayrıntılı bir kavramsal altlık sunulması hedeflenmiştir.

Türkiye'de akıllı şehir çalışmaları 8-10 yıllık geçmişe sahiptir. Yerel yönetimlerin bir strateji ve eylem planı olmaksızın tekil ve teknoloji ağırlıklı uygulamaları (mobil uygulama vb.) akıllı şehir uygulaması olarak etiketlemeleri Hollands'ın "gerçek akıllı şehir lütfen ayağa kalkabilir mi?" adlı çalışmasındaki tespiti ile örtüşmektedir (Hollands, 2020). Nesnel değerlendirme sonuçlarının halka açık olmaması, ulusal, yerel ve birbirine komşu kentlerin değerlendirme modellerindeki uyumsuzluklar tüm paydaşlar açısından yeni çalışmalar gerektirmektedir. Ulusal ve yerel düzeyde tüm paydaşların iş birliğinde gelişime açık oluş genel bir yaklaşımdır. Bununla beraber akıllı şehir

konusunun yanlış anlaşıldığı da söylenebilir. Yapılan uygulamalarda daha çok insandaki akıllı çeşitli yazılımlar kullanarak birçok bireyin hayatına giren “akıllı cihazlar” vasıtasıyla makinalara aktarılması ve bunun şehirlere uygulaması çabaları ön plana çıkmaktadır.

Dijital, zeki, sürdürülebilir, yaşanabilir, dirençli, yaşlı dostu, çocuk dostu, kapsayıcı gibi sıfatları düşünebilmemizi sağlayan ‘akıl’, şehrin önüne eklendiğinde de bu sıfatları kapsamaması oldukça mantıklıdır. Diğer bir deyişle akıllı olan bir şehir zaten sürdürülebilir, yaşanabilir, dirençli ve kapsayıcıdır. Akıllı cihazlarla özdeşleşen “akıllı” kelimesinin gerçek anlamda akıllı davranan insanlar gibi “akıllı” olarak değerlendirilmesi ve şehirlerin teknoloji çöplüğüne dönüştürülmemesi tavsiye edilmektedir. Akıllı şehir kavramından teknoloji çıkarılsa da geriye akıllı davranan şehirlerin kalacağı açıktır. Bu sayede şehirlerin iklim değişikliğine uyum, etkilerinin hafifletilmesi ve mücadele gibi sorunlarına daha hızlı çözüm üretilebilecektir.

Başka bir ifade ile teknolojinin ve yenilikçi yöntemleri uygulamanın bir amaç değil araç olduğu şehirler için akıllı şehir veya “akıl dostu şehir” ifadesinin kullanılarak amaçlara odaklanmak günümüz ve geleceğin kentleri açısından daha doğru olacaktır.

Kaynakça

Akpınar, M. T., & Atak, M. (2020). 1990'dan 2020'ye akıllı şehir çalışmalarının bibliyometrik analizi. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 85-100.

Atabay, E., Çizel, B., & Ajanovic, E. (2019). Akıllı şehir araştırmalarının R programı ile bibliyometrik analizi. İçinde O. Emir (Ed.), 20. *Ulusal Turizm Kongresi*, (Cilt 3, ss. 1130-1136). Anadolu Üniversitesi Basımevi. <https://utk22.maku.edu.tr/wp-content/uploads/2021/04/UTK-20-3.-cilt.pdf>

Ayık, C. (2019). *Sürdürülebilir kentleşme endeks modeli önerisi: İstanbul örneği* (Tez No. 546248) [Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Bent, E., Crowley, M., Nutter M., & Wheeler, C. (2014). *Getting smart about smart cities*. USDN Research Guide. <https://static1.squarespace.com/static/531e766be4b030d9a20a99e1/t/5581e084e4b06eb9aea8dcd3/1434574980711/Smart+Cities+RG.pdf>

Bélissent, J. (2010). *Getting clever about smart cities: New opportunities require new business models*. Cambridge, MA: Forrester Research.

Boulanger, S. O. (2017). *From smart to green cities: A KPI-based model for the built environment regeneration* [Dottorato di ricerca in Architettura University of Bologna]. AlmaDL University of Bologna Digital Library. <http://amsdottorato.unibo.it/id/eprint/8018>

British Standards Institution (BSI). (2014). PAS 180: 2014 smart cities – vocabulary. <https://bsol.bsigroup.com/Bibliographic/BibliographicInfoData/000000000030298436>.

Calman, K. C. (1984). Quality of life in cancer patients - an hypothesis. *Journal of Medical Ethics*, 10(3), 124-127.

Calvillo, C. F., Sánchez-Mirallas, A., & Villar, J. (2016). Energy management and planning in smart cities. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 55, 273-287.

Camero, A., & Alba, E. (2019). Smart city and information technology: A review. *Cities*, 93, 84-94.

Capdevila, I., & Zarlenga, M. I. (2015). Smart city or smart citizens? The Barcelona case. *Journal of Strategy and Management*, 8(3), 266-282.

Caragliu, A., Nijkamp, P., & Del Bo, C. (2009). Smart cities in Europe. In M. Buček, R. Capello, O. Hudec & P. Nijkamp (Eds.), *3rd Central European Conference in Regional Science – CERS*, (pp. 45-59). Technical University of Košice. http://www3.ekf.tuke.sk/cers/cers2009/PDF/01_03_Nijkamp.pdf

Cohen, B. (2012, January 11). *The top 10 smart cities on the planet*. Fastcoexist. <https://www.fastcompany.com/90186037/the-top-10-smart-cities-on-the-planet>.

Cohen, B. (2015, August, 10). *The 3 generations of smart cities*. Fastcompany. <https://www.fastcompany.com/3047795/the-3-generations-of-smart-cities>.

Costanza, R., Fisher, B., Ali, S., Beer, C., Bond, L., Boumans, R., & Snapp, R. (2007). Quality of life: An approach integrating opportunities, human needs, and subjective well-being. *Ecological Economics*, 61(2-3), 267-276.

Cullen, M. (2016). *Cities on the path to 'smart': information technology provider interactions with urban governance through smart city projects in Dubuque, Iowa and Portland, Oregon* [PhD thesis, The London School of Economics and Political Science (LSE)]. LSE Thesis Online. <http://etheses.lse.ac.uk/id/eprint/3392>

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı [ÇŞİDB]. (2019). *2020-2023 Ulusal akıllı şehirler stratejisi ve eylem planı*. <https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/EylemPlani.pdf>

Department of Business, Innovation and Skills (BIS). (2013). *Smart cities background paper*. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/246019/bis-13-1209-smart-cities-background-paper-digital.pdf

Drohojowska, H. (1991). San Francisco Style, Art-Deco Elements Inform a Smart City Residence + Interior-Design by Arnold, Val. *Architectural Digest*, 48, 114-121.

DSÖ. (1997). *Measuring quality of life*. WHO. https://www.who.int/mental_health/media/68.pdf.

Eggers, D, & Skowron, J. (2018). *Forces of change: Smart cities*. Deloitte. https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/4421_Forces-of-change-Smart-cities/DI_Forces-of-change-Smart-cities.pdf.

El Hilali, S., & Azougagh A. (2021). A netnographic research on citizen's perception of a future smart city. *Cities*, 115, 1-6.

EP. (2014). *Mapping smart cities in the EU*. European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/507480/IPOL-ITRE_ET\(2014\)507480_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/507480/IPOL-ITRE_ET(2014)507480_EN.pdf)

Erdoğan O. (2020). Akıllı kent üzerine yazılan lisansüstü tezlerin içerik analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 917-937.

Fahey, T., Nolan, B., & Whelan, C. T. (2003). *Monitoring quality of life in Europe*. Office for Official Publication of the European Communities. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef02108en.pdf

Felce, D., & Perry, J. (1995). Quality of life: Its definition and measurement. *Research in Developmental Disabilities*, 16(1), 51-74.

Fernández Áñez, V. (2016). Stakeholders approach to smart cities: A survey on smart city definitions. In E. Alba, F. Chicano & G. Luque (Eds.), *Smart Cities* (pp. 157-167). Springer.

Fernández Áñez, V. (2019). *Smart cities: Implementation vs. discourses* [Tesis doctoral, Universidad Politécnica De Madrid]. Archivo Digital UPM. <https://oa.upm.es/54320/>

Friedrich, J., Palmié, M., & Gassmann, O. (2021). Does smart equal sustainable? Selective coupling and sustainability performance in 251 smart city initiatives understood as hybrid organizations. *Academy of Management Proceedings*, 2021(1), 1-6. <https://doi.org/10.5465/AMBPP.2021.162>

Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., & Meijers, E. (2007). *Smart cities - Ranking of European medium-sized cities*. Vienna UT, Centre of Regional Science. https://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf

Göçoğlu, V. (2022). Türkiye’de akıllı kent alan yazınının genel projeksiyonu: Dergipark kapsamındaki çalışmalar üzerine bir araştırma. *Ombudsman Akademik*, 8(16), 69-105.

Gürsoy, O. (2019). *Akıllı kent yaklaşımı ve Türkiye’deki büyükşehirler için uygulama imkanları*. [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Hacettepe Üniversitesi. <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/6037>

Hall, R. E., Bowerman, J., Braverman, J., Taylor, J., Todosow, H., & Von Wimmersperg, U. (2000). The vision of a smart city. *Second International Life Extension Technology Workshop*. <https://www.osti.gov/servlets/purl/773961>

Hanley, N., Shogren, J. F., & White, B. (2001). *Introduction to environmental economics*. Oxford University Press.

Hernández-Muñoz, J. M., Vercher, J. B., Muñoz, L., Galache, J. A., Presser, M., Gómez, L. A., & Pettersson, J. (2011). Smart cities at the forefront of the future internet. In A. G. J. Domingue (Ed.), *The future internet future internet assembly 2011: Achievements and technological promises* (pp. 447–462). Springer.

Hollands, R. G. (2020). Will the real smart city please stand up?: Intelligent, progressive or entrepreneurial? In K. S. Willis & A. Aurigi (Eds.), *The Routledge companion to smart cities* (pp. 179–199). Routledge.

Huovila, A. P. (2019). Comparative analysis of standardized indicators for smart sustainable cities: What indicators and standards to use and when? *Cities*, 89, 141-153.

ISO. (2014). *Smart cities-Preliminary report*. International Organization for Standardization. https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/developing_standards/docs/en/smart_cities_report-jtc1.pdf

ITU. (2014). *Smart sustainable cities: An analysis of definitions by ITU-T focus group on smart sustainable cities*. International Telecommunication Union. <https://www.itu.int/en/ITU-T/focusgroups/ssc/Pages/default.aspx>

Japan Productivity Center (JPC). (n.d.). *Productivity*. <https://jpc.jpc-net.jp/eng>

Karayılmazlar, A. S., & Bardak, T. (2020). Sosyal medya madenciliğine dayalı olarak akıllı kentler hakkındaki farkındalığın değerlendirilmesi. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 22(3), 819-825.

Klimovský, D., Saparniene, D., & Pinteric, U. (2016). Human limitations to introduction of smart cities: Comparative analysis from two CEE cities. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 12(47), 80-96.

Komninos, N. (2008). *Intelligent cities and globalization of innovation networks*. Routledge.

Kondepudi, S., Ramanarayanan, V., Jain, A., Singh, G. N., Nitin Agarwal, N. K., Kumar, R., & Gemma, P. (2014). *Smart sustainable cities analysis of definitions*. ITU focus group for smart sustainable cities. https://www.itu.int/en/ITU-T/focusgroups/ssc/Documents/Approved_Deliverables/TR-Definitions.docx

Lara, A. P., Da Costa, E. M., Furlani, T. Z., & Yiğitcanlar, T. (2016). Smartness that matters: Towards a comprehensive and human-centred characterisation of smart cities. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 2(8), 1-13.

Lazaroiu, G. C., & Roscia, M. (2012). Definition methodology for the smart cities model. *Energy*, 47(1), 326-332.

Lee, J. H., Hancock, G. H., & Hu, M. C. (2014). Toward an effective framework for building smart cities: Lessons from Seoul and San Francisco. *Technological Forecasting and Social Change*, 89, 80-99.

Lees, L., & Davidson, M. (2005). New-build gentrification and London's riverside renaissance. *Environment and Planning A*, 37, 1165-1190.

Lim, Y., Edelenbos, J., & Gianoli, A. (2019). Identifying the results of smart city development: Findings from systematic literature review. *Cities*, 95, 1-13.

Madakam, S., Ramaswamy, R., & Date, H. (2019). Quality of life @ Palava smart city: A case study. *Global Business Review*, 20(3), 708-742.

Mora, L., Bolici, R., & Deakin, M. (2017). The first two decades of smart-city research: A bibliometric analysis. *Journal of Urban Technology*, 24(1), 3-27.

Milli Produktivite Merkezi (MPM). (2007). Verimlilik terimleri sözlüğü. *Milli Produktivite Sözlüğü*. 20 Şubat 2023'de <https://web.archive.org/web/20070507050850/http://www.mpm.org.tr/sozluk/default.asp?dict=v> adresinden alındı.

Müezzinoğlu, T. (2005). *Yaşam kalitesi*. Galenos Yayınevi. https://cms.galenos.com.tr/Uploads/Article_8598/25-29.pdf

Nam, T., & Pardo, T. A. (2011). Conceptualizing smart city with dimensions of technology, people, and institutions. In S. A. Chun, L. Luna-Reyes & V. Atluri (Eds.), *The Proceedings of the 12th Annual International Conference on Digital Government Research* (pp. 282–291). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/2037556.2037602>

Navvaro, J. L., Ruiz, V. R., & Peña, D. N. (2017). The effect of ICT use and capability on knowledge-based cities. *Cities*, 60, 272-280.

New Urban Agenda (NUA). (2021). *Republic of Turkey national report Oct 2020 - Sep 2024. Implementing The New Urban Agenda*. Urban Agenda Platform. <https://www.urbanagendaplatform.org/member-states/republic-turkey/republic-turkey-national-report-oct-2020-sep-2024>

Nohutçu, A., & Akpınar, A. (2022). Türkiye'de yerel yönetimler akıllı şehirler için ne kadar hazır?: Politika belgeleri üzerinden bir inceleme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 1-21.

Nomura A. (2017). Towards smart town planning through user driven innovation: Examples of smart city 2.0 initiatives overseas. *JRI Rev*, 8(47), 101-139.

Odendaal, N. (2003). Information and communication technology and local governance: Understanding the difference between cities in developed and emerging economies. *Computers, Environment and Urban Systems*, 27(6), 585-607.

Partridge, H. L. (2004). *Developing a human perspective to the digital divide in the smart city*. In Australian Library and Information Association Biennial Conference, (pp. 1-7). ALIA Publishing.

Paskaleva, K. A. (2009). Enabling the smart city: The progress of city e-governance in Europe. *International Journal of Innovation and Regional Development*, 1(4), 405-422.

Rees, W., & Wackernagel, M. (1996). Urban ecological footprints: Why cities cannot be sustainable? And why they are a key to sustainability. *Environmental Impact Review*, 16, 223-248.

Rossi, U. (2016). The variegated economics and the potential politics of the smart city. *Territory, Politics, Governance*, 4(3), 337-353.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB). (1995). *Yedinci beş yıllık kalkınma planı*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf

SBB. (2019). *On birinci beş yıllık kalkınma planı (2019-2023)*. T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf

Schaffers, H., Komninos, N., Pallot, M., Aguas, M., Almirall, E., Bakici, T., & Ventura, J. L. (2012, April). *Smart cities as innovation ecosystems sustained by the future internet*. FIREBALL For Smart Cities. <https://hal.inria.fr/hal-00769635/document>

Sharifi, A. (2020). A global dataset on tools, frameworks, and indicator sets for smart city assessment. *Data in Brief*, 29, 1-16.

Sönmez, B. (2014). Soylulaştırmanın yeni biçimleriyle yerinden edilmeyi yeniden düşünmek. *Planlama*, 24(1), 42-53.

Stübinger, J., & Schneider, L. (2020). Understanding smart city-a data-driven literature review. *Sustainability*, 12, 1-23.

Tekin Bilbil, E. (2017). The operationalizing aspects of smart cities: The case of Turkey's smart strategies. *Journal of the Knowledge Economy*, 8(3), 1032-1048.

Trencher, G. (2019). Towards the smart city 2.0: Empirical evidence of using smartness as a tool for tackling social challenges. *Technological Forecasting & Social Change*, 142, 117-128.

United Nations (UN). (1987, March 20). *Report of the world commission on environment and development: Our common future (Brundtland Report)*. United Nations. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

UN. (2015, June 9). *Battle for sustainable development will be won or lost in cities, Deputy secretary-general tells mayor's forum*. Meetings Coverage and Press Releases <https://www.un.org/press/en/2015/dsgsm874.doc.htm>

Vanolo, A. (2014). Smartmentality: The smart city as disciplinary strategy. *Urban Studies*, 51(5), 883-898.

Yeh, H. (2017). The effects of successful ICT-based smart city services: From citizens' perspectives. *Government Information Quarterly*, 34(3), 556-565.

Yiğitcanlar, T., Kamruzzaman, M., Buys, L., Ioppolo, G., Sabatini-Marques, J., da Costa, E. M., & Yun, J. J. (2018). Understanding "smart cities": Intertwining development drivers with desired outcomes in a multidimensional framework. *Cities*, 81, 145-160.

Yiğitcanlar, T., Kamruzzaman, M., Foth, M., Sabatini-Marques, J., da Costa, E., & Ioppolo, G. (2019). Can cities become smart without being sustainable? A systematic review of the literature. *Sustainable Cities and Society*, 45, 348-365.

Zanella, A., Bui, N., Castellani, A., Vangelista, L., & Zorzi, M. (2009). Internet of things for smart cities. *IEEE Internet of Things Journal*, 1(1), 22-32.

Mutlu KAYA

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Guide, Samsun-TURKIYE

ORCID: 0000-0001-9165-0110

mutlu.kaya@omu.edu.tr

Coğrafi İşaretli Ürünlerin Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi: Samsun Örneği

Öz

Küreselleşen dünyada gün geçtikçe artan endüstriyel üretim gıda ürünlerini de etkilemiş, geleneksel yiyeceklerin yerini içeriği hatta genetiği değiştirilmiş ürünler almaya başlamıştır. Endüstriyel üretimle elde edilen yiyeceklerin lezzet kalitesinin düşük olması ve bu ürünlerin tüketimiyle ortaya çıkan bazı hastalıklar tüketicilerin yerel ve doğal ürünlere yönelmesine sebep olmuştur. Tüketicilerin yiyeceklerin kökenini ve üretim şeklini önemsemeye başlamasıyla birçok ürün, nereden geldiği ve nasıl üretildiği bilgilerinin yer aldığı marka ve etiketlerle pazarlanmaya başlamıştır. Bu durum ürünlerin tanınmasını ve katma değer kazanmasını sağlarken geleneksel bilginin ve ürün kalitesinin korunmasını da gerekli hale getirmiştir. Bir coğrafi yöreye özgü olan ve o yöredeki ekolojik ve beşeri özellikler nedeniyle benzerlerinden farklılaşmış ürünlerin üretim standardının korunması ve sürdürülebilirliği için en önemli koruma yöntemlerinden biri coğrafi işaretlerdir. Bu çalışmada Samsun ili örneğinde coğrafi işaretli gıda ürünlerinin sürdürülebilir bir bakış açısıyla üretim ve pazarlama aşamalarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada yer alan veriler yüz yüze yapılan görüşmeler, doküman analizleri ve saha çalışmaları ile elde edilmiştir. Araştırma verileri değerlendirildiğinde Samsun'da üretimi yapılan coğrafi işaretli ürünlerin tescil, üretim ve pazarlama aşamalarında sürdürülebilir bir yaklaşım benimsenmediği ve ürünlerin tescil kurallarına uygun üretilmediği tespit edilmiştir. Sonuç olarak ticari kaygılarla, yeterli ve sistematik olmayan denetimlerle yürütülen coğrafi işaret tescili, ürünlerin korunmasından ziyade sadece tanınırlığının ve satışının artmasına sebep olmaktadır. Artan talebe yerel üretim ve hammadde ile karşılık verilememesi ürünün endüstriyellemesine ve yerel üretimle bağının azalmasına yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yerel ürün, Coğrafi işaret, Neolokalizm, Samsun.

Evaluation of Geographically Indicated Products in Terms of Sustainability: The Case of Samsun

Abstract

In the globalizing world, industrial production has also affected food products, and traditional foods have been replaced by content and even genetically modified products. The low taste quality of the foods obtained by industrial production and the diseases caused by them have led consumers to turn to local and natural products. As consumers began to care about the origin and production method of food, many products began to be marketed with brands and labels that contain information about where they come from and how they are produced. While this situation enables the products to be recognized and added value, it has also made it necessary to protect traditional knowledge and product quality. Geographical indications are one of the most important protection methods for the preservation and sustainability of the production standard of products that are unique to a geographical region and differentiated from similar ones due to ecological and human characteristics in that region. In this study, it is aimed to evaluate the production and marketing stages of geographically indicated food products with a sustainable perspective in the example of Samsun province. The data in the study have been obtained through face-to-face interviews, document analysis and field studies. When the research data are evaluated, it has been determined that a sustainable approach was not adopted in the registration, production and marketing stages of the geographically indicated products produced in Samsun and that the products were not produced in accordance with the registration rules. As a result, geographical indication registration, which is carried out with commercial concerns and adequate and non-systematic inspections, only causes increase in the recognition and sales of the products, rather than the protection. The inability to respond to the increasing demand with local production and raw materials leads to the industrialization of the product and decrease in ties to local production.

Keywords: Local product, Geographical indication, Neolocalism, Samsun.

1. Giriş

Tüketicilerin yerel ve bölgesel gıdalara yönelik artan talebi gıda ticaretinin uluslararası markalardan ziyade yerel markalara yönelmesine sebep olmaktadır. Gittikçe büyüyen bir tüketici kitlesi gıda güvenliği ve kalitesinden endişe duymakta ve gıdaların kökenini yararlı bir kalite işareti olarak değerlendirmektedir (Teuber, 2011). İnsanların sağlıklı yaşama önem vermesiyle değişen tüketici tercihleri ve çevre dostu uygulamalar, sağlıklı ürünlerin üretimini ve bu ürünlerin sertifikalandırılmasını arttırmıştır. Sağlıklı beslenmek isteyen tüketiciler, yiyeceklerin nereden geldiğini ve nasıl üretildiğini bilmek istemektedirler (Ilbery & Kneafsey, 2000). Üreticiler ve pazarlamacılar bu taleplere organik, eko etiketli, coğrafi işaretli ve geleneksel ürünlerle cevap vermiştir. Bu sertifikalandırma sonucu ürünlerin çevreye zarar vermeden, hayvan refahı gözetilerek, kırsal kalkınmaya önem vererek vb. faktörlerin göz önünde bulundurulduğu bir üretim sistemi garanti edilmektedir. Birçok insan genetiği ile oynanmış ürünlerin, tarımda kullanılan gübre ve zirai ilaçların insan sağlığını tehdit ettiğini düşünmekte, bu ürünlerin kısa ve uzun vadeli sonuçlarından hem kendileri hem de çocukları için endişe duymaktadır. Böylece bölgesel ve yerel kökenli ürünlere ilgi gittikçe artmaktadır (Barreal & Loureiro, 2015; Doğanlı, 2020). Bu ilgi aynı zamanda neolokalizasyon adı verilen, insanların yerel ve özgün olanı benimseyerek küreselleşmeye ve uluslararası şirketlere karşı olumsuz tavır alması olarak da kabul edilen bir bakış açısı ortaya çıkarmıştır (Honkaniemi et al, 2021). Neolokalizm, esasında iki temel farkla geleneksel yerelcilikten ayrılmaktadır. Eski yerelcilikte insanlar doğal ve kültürel etkilerle mecburi tercihler yaparken neolokalizmde tercih özgür iradenin ve bilinçli seçimin sonucudur. Yani eski yerelcilikte gereklilik ön plandayken yenisinde gönüllülük esastır. İkinci fark ise dış dünya ile ilişkidir. Eski yerelcilik, dış çevreyle daha az ilişki ve kapalı bir dünya içerirken yeni yerelcilikte insanlar dünyanın geri kalanını bilmenin yanı sıra onun farkındadır ve onunla etkileşime oldukça açıktır (Brain, 2011). Bu anlamda neolokalizmle birlikte yerel terimi yenilenmiş, güç ve önem kazanmıştır. Neolokalizm yerel markaların, yerin bir veya birden fazla yönünün (coğrafya, tarih, kahramanlar, folklor vb.) markanın kimliği ve müşterilerin markayla ilgisi için önemli olduğuna işaret etmektedir (Taylor & DiPietro, 2020). Belirli doğal ve kültürel özellikler sayesinde belirli bölge ya da yörelere ait ürünler (örneğin, belirli bir köy adıyla markalı peynir), yerel üreticilerin ve yerel halkın üretim kontrolünü elinde tutmasına imkan vermekte bu ürünlerin yerelliği hukuksal olarak da koruma altına alındığında ürünün sadece belirli bir bölgede ve belirli üreticiler tarafından üretilmesi kontrol altına alınmaktadır (Ilbery & Kneafsey, 2000). Yerel ürünlerin hukuksal manada korunması adına yapılan en önemli çalışmalardan biri coğrafi işaretleme sürecidir. Coğrafi işaretler, üreticilerin yerleşik itibarlarını taklit ve sahtekârlığa karşı güvence altına almalarını sağlayan ayırt edici işaretlerdir.

Değişen tüketim alışkanlıkları turizmde kültürel ve geleneksel değerlerin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bu açıdan yerel ürün ve tatların korunup geliştirilmesi turizm sektörüne ve ülke tanıtımına önemli katkı sunmaktadır. Fakat yerel ürünlere ilginin artması bu ürünlerde taklit üretim, kalitesiz hammadde kullanımı gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu tür durumlarda coğrafi işaret tescili ile ürünün taklitlerinden ayrılması, hukuken koruma altına alınması ve ürünün özdeşleştiği coğrafi alanla birlikte anılması sağlanmaktadır (Yenipinar vd., 2014). Coğrafi işaretli ürünler o coğrafi bölgeye özgü öğeler barındırdığı için üreticilere pazarlanma açısından da fayda sağlamaktadır. Dolayısıyla ürünün üretildiği coğrafi alan ile ürünün kalitesi ve özellikleri arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır (Gökovalı, 2007; Çalışkan & Koç, 2012). Bu çalışmada Samsun ili örneğinde coğrafi işaretli gıda ürünlerinin sürdürülebilir bir bakış açısıyla üretim ve pazarlama aşamalarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Coğrafi işaret öncelikle kalite garantisini temsil etmektedir (Tekelioğlu, 2019). Aynı zamanda tüketicilerin yerel ekonomiyi nasıl ve ne ölçüde destekleyebilecekleri konusuna ışık tutmaktadır. Tüketicilerin coğrafi işaretler sayesinde yerel ekonomi ve kültürün desteklenebileceğine ikna olması bu ürünler için daha yüksek bir ödeme isteğini beraberinde getirmektedir (Teuber, 2011). Bu nedenle tescilli yerel ürünlerin korunması ve

üretimlerinin sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirilmesinin sağlanması kırsal alanlar başta olmak üzere yerel ekonomi açısından çok önemlidir.

1.1. Neolokalizasyon

İnsanlık tarihinin büyük bölümünde tüketilen hemen her şey yerel ve bölgesel üretimle elde edilmiştir. Ulaşım ve iletişimde yaşanan gelişmeler, sarf malzemelerinin seri üretimini ve kolayca taşınmasını sağlamış bu durum birbirinin aynı olan kentsel peyzajlar yaratılmasına sebep olmuştur. Neolokalizm, küreselleşmeyle ekonominin ve kentsel peyzajın homojenleşmesine, topluluklar arasındaki duygusal bağın kopmasına bir tepki olarak yeni bir yer duygusu yaratmak için aktif ve bilinçli bir girişim olarak ortaya çıkmıştır (Holtkamp et al, 2016; Taylor & DiPietro, 2020). Neolokalizm, teorik olarak, mekan pazarlaması adına bir tür pozitif imaj inşasına, özgünlük ve yerel üretimi birleştiren bir sosyal eylem biçimine atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. Neolokalizm pazarlamalarında ürünün coğrafi kökeni, hikayesi, tarihi, kökeni ve özgünlüğü vurgulanmalıdır (Honkaniemi et al, 2021). Geçmişte ürünün benzersizliği için toprak, iklim ve topografya gibi çevresel koşullar tarafından belirlenen fiziksel bölge kriter olarak kullanılırken bugün sosyal, tarihi ve kültürel faktörler yerel ürüne benzersizlik katmak için eşit derecede önemli bileşenler olarak vurgulanmaktadır. Aynı coğrafi özelliklere sahip olsalar bile aynı tarihi ve sosyal hayatı paylaşmadıkları için belirli bir mekana özgü değerlerin yani kültürün kopyalanması neredeyse imkansızdır (Brain, 2011). Bu durum neolokalizm pazarlamasında ayırt edici bir özellik olarak öne çıkmaktadır (Ikäheimo, 2021). Neolokalizm yerel bireylerin yerel kaynakları ve deneyimleri kullanarak oluşturdukları kültürü küresel bir ortamda paylaşmalarıdır. Orijinallik, yeni yerelcilikte özellikle önemli bir unsurdur çünkü diğer tüm özellikler aşağı yukarı ona dayalıdır. Bu ürünler ait oldukları yerlere hikayeler ve resimlerle bağlantı kurmalıdır. Etiketler, tarihi olaylar, binalar, yerler, bazı gelenekler vb. unsurları ön plana çıkararak mekanın geçmişi ile ürünü ilişkilendirir. Bu nedenle, neolokalizmde kullanılan görseller, neolokalizmin omurgaları olarak otantiklik, kısa öyküler ve resimlere ilişkin olumlu imajlarla ifade edilen geleneksel ve tarihi unsurları vurgular. Özetle neolokalizm yer, özgünlük, hikayeler ve tarih gibi unsurlardan oluşur. Bu unsurlar, işletmeler tarafından bölgesel bir dokunuşa vurgu yapılarak rakiplerinden farklılaşmak için belirlenmektedir. Neolokalizmde işletmeler kendilerini ve ürünlerini pazarlarken aynı zamanda buldukları coğrafi mekanı da pazarlamaktadırlar. Böylece mekanın kendine has özelliklerinden yararlanırken, yer duygusu ileriye doğru aktarıldığından, mekan da neolokalist işletmelerden faydalanmaktadır (Holtkamp et al, 2016). Yerel ürünlerin kendine has olan ve üretildikleri bölgeden kaynaklanan özellikleri onlara önemli bir avantaj sağlarken bu ürünlere yönelik tüketici talebinin artması geleneksellikten uzaklaşarak ticari kaygılarla üretilmelerine sebep olmaktadır. Yetkisiz taraflarca bu ürünlerin ünlerinin kullanımının tüketicilere ve yasal üreticilere zarar vermesi sonucunda bu ürünler ve üretim yöntemleri yasalarca koruma altına alınmıştır. Yerel olan bu ürünleri hukuksal manada koruma altına alma adına ürünlere coğrafi işaret verilerek ürünlerin kendilerine has özellikleri tescil edilmektedir (Kan vd., 2010; Doğanlı, 2020).

1.2. Coğrafi İşaret Kavramı

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte üretim süreçleri çeşitlenmiş, seri üretimlerin ve ürün çeşitliliğinin de artması gıda güvenliği kontrollerini giderek zorlaştırmıştır. İklim değişikliği ve halk sağlığı krizleri (kanser, salgın hastalıklar) gibi modern küresel zorluklar insanları, nüfusun uzun vadeli kolektif refahını savunmaya ve geliştirmeye zorlamaktadır (Larceneux et al., 2012). Sağlıklı beslenmeyi amaçlayan tüketicilerin, doğal ve geleneksel metotlarla üretilen ve güvenilirliği tecrübe edilmiş yerel ürünlere karşı duydukları tüketim talebi artmıştır. Günümüz tüketicileri gıda tercihlerinde ürünlerin içeriklerini, üretim süreçlerini ve doğal çevre ile ilişkilerini dikkate almaktadır (Taş & Taş, 2020). Ayrıca çevresel kaygılar ve kırsal kalkınmanın desteklenmesi de gıda tercihlerine etki etmektedir (Henseleit et al., 2007). Değişen tüketici eğilimlerinin fark edilmesiyle yöresel ve özgün ürünleri koruma amaçlı uygulamalar 1990'lı yıllarda öncelikle Avrupa

Birliği ülkelerinde ortaya çıkmış, ardından ürünün, üreticinin ve tüketicinin korunması adına ulusal ve uluslararası düzeyde önemli adımlar atılmıştır (Taş & Taş, 2020). Bu koruma sisteminin en önemli öğelerinden biri olan coğrafi işaret tescili, temel olarak benzerlerinden farklılaşmış ve bu farkı kaynaklandığı yöreye borçlu olan yöresel ürünleri ifade etmektedir. Bu anlamda coğrafi işaret, belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından kökenin bulunduğu yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş ürünleri gösteren bir tescil şeklidir. Coğrafi işaretler menşe adı ve mahreç işareti olarak ikiye ayrılır. Coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, bölge veya istisnai durumlarda ülkeden kaynaklanan, tüm veya esas özelliklerini bu coğrafi alana özgü doğal ve beşerî unsurlardan alan, üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerin tümü bu coğrafi alanın sınırları içinde gerçekleşen ürünleri tanımlayan adlar menşe adıdır. Menşe adları sadece ait oldukları coğrafi bölgede üretilirler. Çünkü ürün, niteliklerini ancak ait olduğu yöre içinde üretildiği takdirde kazanabilir. Coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, bölge veya ülkeden kaynaklanan, belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından bu coğrafi alan ile özdeşleşen, üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinden en az biri belirlenmiş coğrafi alanın sınırları içinde yapılan ürünleri tanımlayan adlar ise mahreç işaretidir (Türk Patent, 2022). Coğrafi işaret tescili sadece belirlenmiş kurallara uygun üretim yapan üreticilere fikri mülkiyet hakkı olarak isim kullanım hakkı vermektedir. Coğrafi işaret tescili alan ürün düşük kaliteli olanlardan ayrılır ve böylece tüketiciler dolandırılmaktan ve haksız rekabetten korunmuş olur. Coğrafi işaret tescili aynı zamanda bir pazarlama aracı görevi üstlenerek bölgenin kültürel varlığının korunmasına, bölgenin tanıtımına ve üretimde uygulanan geleneksel yöntemlerin sürdürülebilirliğine katkı sağlar. Bu koruma modeli tüketicilerin bakış açısını olumlu etkileyeceğinden tüketicilerde daha fazla ödeme isteği de oluşturacaktır (Toklu, 2016). Coğrafi işaretin tescilinin öncelikli amaçları şunlardır (Yenipınar vd., 2014):

- (1) Ürünün kalitesinin korunması ve üretimin bilinen şekliyle sürmesi (ürünün korunması),
- (2) Coğrafi işaret tescilinin sağladığı korumadan öncelikle üretim yapılan yörede veya belirlenen özelliklere uygun üretim yapanların yararlanmasının sağlanması (üreticinin korunması),
- (3) Coğrafi işaret amblemlerinin, belirlenen şartları taşımayan sahte ürünler tarafından kullanılmasının önüne geçilmesi ve tüketicinin yanıltılmasına engel olunması (tüketicinin korunması),
- (4) Ülkenin milli ve kültürel değerlerinin korunması.

Coğrafi işaret tescili ürünlerin sürdürülebilirliğini sağlarken geleneksel üretim, geleneksel yaşam kültürü ve yöresel lezzetleri koruyup tanıtarak gastronomi turizminin de sürdürülebilirliğini sağlamaktadır (Sarıpek & Çevik, 2020).

2. Yöntem

Samsun'da üretilen coğrafi işaretli gıda ürünlerinin üretim ve pazarlama aşamalarının sürdürülebilir bir bakış açısıyla değerlendirilmesi amaçlanan bu çalışma, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmalar Etik Kurul'unun 25/03/2022 2022/239 sayılı etik onayı alınarak hazırlanmıştır. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanan çalışmada yer alan veriler, derinlemesine görüşmeler ve doküman analizi teknikleri ile saha çalışmalarından faydalanılarak elde edilmiştir. Nitel araştırma, gözlem görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmalardır. Diğer bir deyişle nitel araştırma sosyal olguları bağlı buldukları çevre içinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alana bir yaklaşımdır (Yıldırım & Şimşek, 2018). Uygulama kolaylığı açısından sıkça tercih edilen bir nitel veri toplama tekniği olan görüşme tekniği ise bir konu hakkında insanların tecrübeleri, görüşleri ve duygusal birikimlerine yönelik detaylı bilgi edinilmesini sağlamaktadır (Baltacı, 2019). Görüşme tekniği yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşme formları kullanılarak

gerçekleştirilir. Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu sayede araştırmacı, araştırdığı konu ile ilgili elde ettiği bilgiler doğrultusunda hazırladığı temel soruların yanında görüşme anında ek sorularla konuyu detaylandırabilir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Görüşülecek kişiler amaçlı örnekleme yöntemine göre seçilmiştir. Amaçlı örnekleme kimlerle görüşüleceğine araştırmacı karar verir. Araştırmacı, evreni en iyi temsil ettiğine inandığı ve çalışma amacına en uygun olan, sadece belirli ölçüt ve kriterleri temsil edenler çalışmaya dahil edilir. Bu yöntemde seçilen örneklem problem ve alt problemlerle alakalı olarak gereken nitelikleri taşıyan bireylerden oluşmaktadır (Yavan, 2013; Yıldırım & Şimşek, 2018). Çalışmanın örneklemini Samsun'da coğrafi işaretli gıda üretimi yapan ve pazarlayan işletme sahipleri, coğrafi işaretlerin alınması ve denetlenmesi görevlerinde bulunan kamu görevlileri ile sivil toplum örgütü temsilcileri oluşturmaktadır. Yapılan görüşmelerde coğrafi işaretli ürünlerin üretim aşamasında yerel hammaddelerin kullanılıp kullanılmadığı, geleneksel bilginin aktarım şekli, ürünlerin mekana ne kadar bağlı olduğu, üretimin kırsal kalkınmaya katkıları, denetlemenin etkinliği gibi konularla ilgili sorular sorulmuştur. Görüşmelerin üçünde ses kaydı alınmış, diğer görüşmelerde not tutulmuştur. Çalışmada derinlemesine görüşmelerden doğrudan alıntılar kullanılmasıyla betimsel analizden yararlanılmıştır. Atakum, İlkadım, Terme, Bafra, Yakakent ve Kavak'ta coğrafi işaretli ürün satan işletmeler ziyaret edilmiş, bu işletmelerde üretim ve pazarlama süreçleri yerinde gözlemlenerek bu aşamalarda tescil şartlarına ne kadar uyulduğu tespit edilmiştir. Bafra ve Terme ilçelerinde köy pazarları çalışma kapsamında ziyaret edilerek coğrafi işaretli ürünlerin hammaddeleri açısından incelenmiştir. Ayrıca Türk Patent Kurumu (TPK)' ndan elde edilen Coğrafi İşaret Sicil Belgeleri incelenmiş, tescil şartları ve coğrafi bağlılık bakımından değerlendirilerek çalışmaya aktarılmıştır.

Tablo 1

Katılımcılar Hakkında Kısa Bilgi/ Katılımcıların Özellikleri

Sıra	Kaynak Kişi	İl - İlçe	Görevi
1	KK-1	Bafra/Samsun	İşletme sahibi
2	KK-2	Terme /Samsun	İşletme sahibi
3	KK-3	Bafra/Samsun	İşletme sahibi
4	KK- 4	Terme /Samsun	Sivil toplum örgütü
5	KK- 5	Terme /Samsun	Kamu görevlisi
6	KK- 6	Bafra/Samsun	Sivil toplum örgütü
7	KK- 7	İlkadım/Samsun	İşletme sahibi
8	KK- 8	Bafra / Samsun	İşletme sahibi
9	KK- 9	Kavak/Samsun	İşletme çalışanı
10	KK- 10	Yakakent/Samsun	Kamu görevlisi
11	KK-11	Bafra/Samsun	İşletme sahibi

3. Bulgular

Araştırma sahası olan, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde yer alan Samsun ilinde coğrafi işaret sahibi olan 9 gıda ürünü bulunmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2

Samsun'da Coğrafi İşaret Tesciline Sahip Olan ve Aday Olan Gastronomik Ürünler

Sıra	Coğrafi İşaretli Ürün	Tescil ettiren	Tescil
------	-----------------------	----------------	--------

			tarihi	
1	Bafra Pidesi	Bafra Ticaret ve Sanayi Odası	2009	Mahreç İşareti
2	Terme Pidesi	Özler Pide ve Çorba Salonu	2010	Mahreç İşareti
3	Samsun Kaz tiridi	Samsun İç Bölge Belediyeler Bir.	2011	Mahreç İşareti
4	Samsun Simidi	Samsun Ticaret ve Sanayi Odası	2013	Mahreç İşareti
5	Bafra Nokulu	Samsun Büyükşehir Belediyesi	2017	Mahreç İşareti
6	Yakakent Mantısı	Yakakent Belediyesi	2017	Mahreç İşareti
7	Çarşamba Pidesi	Çarşamba Ticaret Borsası	2018	Mahreç İşareti
8	Bafra kaymaklı lokumu	Bafra Ticaret ve Sanayi Odası	2020	Mahreç İşareti
9	Çarşamba Kıvratması	Çarşamba Ticaret ve Sanayi Odası	2021	Mahreç İşareti

Kaynak: TPK, 2022

Coğrafi işaret öncelikle tescilli ürünü diğer ürünlerden ayırarak ona bir kimlik kazandırır ve tüketici tercihlerinin bu ürünler üzerinde yoğunlaşmasını sağlar. Coğrafi işarete sahip bir ürün tüketicilere güven vererek onların arama maliyetlerinin düşmesini sağlar (Gökovalı, 2007). Etkin koruma ve kontrol mekanizmalarının bulunmadığı durumlarda tüketiciler, özgün nitelik ve karakterlerde orijinal bir ürün satın aldıklarını düşünürken, taklit ürünlerle aldatılabilirler (Doğanlı, 2015). Bu durum tescillenen ürünün beklenenin tersine kötü bir ünle anılmasına neden olabilir. Yapılan saha çalışmalarında Samsun'da coğrafi işaretli ürün satan hiçbir işletmede "Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı Amblem Yönetmeliği"ne uygun bir pazarlama standardına rastlanmamıştır. İlgili yönetmeliğin amblem kullanımı ile ilgili bölümünde (Resmi Gazete, 2017): "(2) Tescilli coğrafi işaret ile birlikte amblemin kullanımı zorunludur. (4) Amblem, 6769 sayılı Kanun hükümlerine uygun olarak coğrafi işaret veya geleneksel ürün adı ile birlikte ürün veya ambalaj üzerinde kullanılır. Ürünün kendisi veya ambalajı üzerinde kullanılmadığı durumlarda ise işletmede kolayca görülebilecek şekilde kullanılır." ibareleri yer almasına rağmen Samsun'da ne işletmelerde görünür bir biçimde, ne ürünün ambalajı üzerinde ne de işletmelerin iç mekanlarında coğrafi işaret amblemini görmek mümkün değildir. Bazıları ürünün ambalajına bazıları ise iç mekana tescil belgesi örneklerini yerleştirse de bunların doğru uygulamalar olduğunu söylemek mümkün değildir. Coğrafi işaret sicil belgelerinde denetimlerin esas unsurlarından birinin de amblemin kullanılmasının kontrolü olduğu belirtilmiş fakat uygulamada buna rastlanmamıştır. Samsun'da yer alan ulusal marketlerde başka yörelere ait ürünler coğrafi işaret amblemleriyle pazarlanırken Samsun'a ait ürünlerde amblem kullanımı sağlanamamıştır (Fotoğraf 1-2-3-4).

Fotoğraf 1-2-3-4

Samsun'da Uhusal Marketlerde Coğrafi İşaret Tescil Usulüne Uygun Şekilde Satılan Farklı Yörelere Ait Tescilli Ürünler (sol üstte) ve Uygun Pazarlanmayan Samsun'a Ait Tescilli Ürünler.

Samsun'da Terme pidesi dışında tüm ürünlerin tescili kamu kurumları tarafından yapılmıştır. Ürünlerin satıldığı işletmeleri gösteren faaliyet listeleri bazı ürünlerde hiç bulunmamakta (Çarşamba kıvratması, Samsun kaz tiridi, Bafra kaymaklı lokumu, Bafra nokulu, Yakakent mantısı) mevcut olanların da Samsun simidi dışındakiler güncel değildir. Kapanan ya da faaliyet alanı değişen işletmeler halen sistemde yer almaktadır. Denetimler genel olarak malzemelerin ve üretim şekillerinin kontrolü üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Tescil belgelerinde ürün bileşimlerinin gramajlarına kadar birçok gereksiz ayrıntı yer almakta bu durum ürünün denetimini de zorlaştırmaktadır.

Tescil belgesine bir sürü şey yazılsa da temel kontrol unsurları meşe odunuyla yakılan ateşi, kara fırın ve kullanılacak 200 gr hamurdur. Eğer hamur az olursa otomatik olarak pidedeki tüm elemanlar da eksildiği için ürün özünden uzaklaşır (KK-2).

Tescilli ürünlerin doğdukları coğrafi mekanı tasvir edecek ve onuna bağ kuracak bir etiket, amblem veya logoya sahip olması pazarlama açısından önemli bir araçtır. Bu tür özellikler sayesinde ürün pazarlanırken ait olduğu coğrafi çevrenin tarihi ve kültürel geçmişi de pazarlanma şansı bulmaktadır. Fakat Samsun'da yer alan tescilli ürünlerin kendilerine ait bir logo, amblem vs. gibi temsil edici bir özelliğe sahip olmadıkları görülmüştür. Diğer taraftan ürünler coğrafi bağlılık açısından değerlendirildiğinde tescil sicil belgelerinde Bafra kaymaklı lokumu, Terme pidesi, Çarşamba kıvratması ve Çarşamba pidesi için isimlerini aldıkları coğrafi çevre içinde üretim sınırı getirilirken Bafra pidesi için üretim şartlarının yerine getirilmesi koşuluyla Türkiye genelinde üretilebileceği belirtilmiştir. Samsun kaz tiridi, Bafra nokulu, Samsun simidi ve Yakakent mantısı için herhangi bir coğrafi sınırlama tanımlanmamıştır. Fakat uygulamada Yakakent mantısı dışında tüm ürünler Samsun ili içinde ve dışında yani isimlerini aldıkları coğrafi alan dışında da üretilip pazarlanmaktadır. Bu durumda ürünlerin değişik coğrafi bölgelerde üretim standardından ve denetimden uzak üretimleri ürünün marka değerini zedelemektedir (Tablo 3).

Tablo 3

Coğrafi İşaret Ticaret Sicil Belgelerine Göre Tescilli Ürünlerin Özellikleri

Ürün	Faaliyet listesi	Yerel hammadde	Ayrt edici özellik	Denetim	Üretim yapılacak coğrafi alan
Bafra Pidesi	Var	Bafra tereyağı ve unu	Bafra tereyağı, Kara fırın, fırında pelit ya da meşe odunu	Ürün teknik, üretim ve özelliklerinin uygunluğu	Türkiye
Terme Pidesi	Var	Belirtilmemiş	Açık pişirilmesi, iç malzemenin bol, tüm malzemelerin tamamen doğal olması.	Hamurun ve içeriğin gramajı, pidenin fiziki ölçüleri.	Terme
Samsun kaz tiridi	Kaz Yok	Belirtilmemiş	Yapımının sabır gerektirmesi ve yaklaşık 3-3,5 saat sürmesi	Üretim metoduna uygunluk	Belirtilmemiş
Samsun Simidi	Var	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	Üretim süreci ve malzemelerin özelliklerinin uygunluğu, coğrafi işaretin kullanımı	Belirtilmemiş
Bafra Nokulu	Yok	Belirtilmemiş	Hamurda kabartma tozu olmaması ve yumurta katılmaması, sirke kullanılması. Sunumda Bafra zembilinin kullanılması.	Malzemelerin uygunluğu, ürünün üretim işlem adımları, sunum şekli ve coğrafi işaretin kullanımı denetlenecektir.	Belirtilmemiş
Yakakent Mantısı	Yok	Belirtilmemiş	Hamurların katlama şekli ve sunum şekli	Hamurun içine koyulan malzemelerin kontrolü, hamurun katlama şekline uygunluğu ilgili coğrafi işaretin kullanımı denetlenecektir.	Belirtilmemiş
Çarşamba Pidesi	Var	Çarşamba tereyağı	Unun 40 günden az bir yıldan fazla	Teknik, üretim ve özelliklerinin	Çarşamba

			beklememiş olması, taş fırında pişirilmesi, meşe odunu kullanılması.	uygunluğu			
Bafra kaymaklı lokumu	Yok	Bafra manda kaymağı	Kaymağın Bafra yöresine ait olması.	Kaymağın Bafra yöresine ait üretim şekli.	Bafra	Bafra	
Çarşamba Kıvratması	Yok	Belirtilmemiş	Pişirme ve sunum şekli.	Kullanılan malzeme ve üretim yöntemleri ile sunum şeklinin uygunluğu.	Çarşamba		
				Coğrafi işaret kullanımı.			

Kaynak: TPK, 2005; TPK, 2008; TPK, 2011; TPK, 2012; TPK, 2017(a); TPK, 2017 (b); TPK, 2018; TPK, 2020; TPK, 2021; TPK, 2022

Coğrafi işaret kapsamına alınan bir ürünün bir veya birkaç özelliğini muhakkak sınırları belli bir alandan almış olması gerekmektedir (Şahin, 2013). Nitekim coğrafi işaret tesciline sahip ürünler, ait oldukları yörenin ya da bölgenin adıyla anılırlar. Amaç, yöresel bir ürünün getirisini yine o yöreye aktararak refah düzeyini artırmaktır. Tüketiciler genel olarak yöresel ürünlere benzer endüstriyel ürünlere göre daha fazla ödeme yapmaya hazırdırlar (Doğanlı, 2020). Burada esas olan yerleşmeye coğrafi işaretler sayesinde giren ekonomik gelirin hiçbir sızıntı olmadan tüm paydaşlar arasında paylaşılmasıdır. Bunun tam manasıyla sağlanabilmesi için mümkün merteye yerel ürün kullanımı şarttır. Samsun'un tescilli ürünleri içinde Bafra kaymaklı lokumu için Kızılırmak Deltasında yetiştirilen mandaların sütünden elde edilen kaymak kullanılması, Çarşamba pidesinde Çarşamba tereyağı, Bafra pidesinde ise Bafra tereyağı ve Bafra unu gibi yerel hammaddelerin kullanılması ayırt edici özellik olarak sunulmuştur. Terme pidesi, Samsun simidi, Çarşamba kıvratması, Bafra nokulu, Samsun kaz tiridi ve Yakakent mantısında yöresel hammaddeye atf yoktur. Samsun kaz tiridinin ayırt edici özelliği olarak yapımının yaklaşık 3 saat sürmesi ve bu nedenle sabır gerektirmesi olarak belirtilmiştir. Bafra nokulu için verilen ayırt edici özellik ise yerellikten ziyade yapımında benzerlerine göre belirli elemanların kullanılmamasıdır (TPK, 2005; TPK, 2018; TPK, 2020). Yerel hammadde kısıtlaması olmayan ürünlerden olan Samsun kaz tiridinin tescil dosyasında sadece pişirme usulleri geniş olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan bakıldığında adı Samsun kaz tiridi olsa da bu yemek il dışından elde edilen hatta ithal kazlarla bile yapılabilir sonucu doğmaktadır. Nitekim çalışma kapsamında ziyaret edilen Bafra köylü pazarında yerli kazlara göre oldukça ucuz satılan Çin menşei kazların olduğu tespit edilmiştir. Pazardaki köylülere farkı sorulduğunda etinin yağsız ve lezzetsiz olduğu ifade edilmiştir. Tescil dosyasında yerli hammadde yer almasının önemi de aslında burada yatmaktadır. Samsun kaz tiridinin yanında Terme pidesi, Çarşamba kıvratması, Yakakent mantısı ve Samsun simidi için de üretiminde önem taşıyan hiçbir yerli ürüne atf yapılmamıştır (TPK, 2008; TPK, 2011; TPK, 2012; TPK, 2017(a); TPK, 2018; TPK, 2021).

Nokulda yerel ceviz koyu renkli olduğu için yanmış imajı veriyor o yüzden beyaz ceviz kullanmak zorunda kalıyoruz. Tabii o da ya doğrudan ithal ceviz ya da başka yerlerden aldığımız ceviz oluyor (KK-3).

Terme'de yerli hayvan kesimi yeterli ve sürekli değil. Sürekli temin edilebilenler de Amasya'dan çiftlik hayvanlarından elde edilen et satıyor. O et lezzetli değil. O yüzden eti Aybastı (Ordu)'dan alıyorum (KK-2).

Simidin hammaddesi un, susam, maya, su, pekmez ve tuz. Su dışında kullanılan neredeyse tüm ürünler endüstriyel ve il dışından alınıyor. Simit zaten hammadde itibariyle de dış alıma muhtaç. Eskiden böyle değildi ama artık her şey dışardan geliyor. Zaten en önemlisi un ihtiyacımız bunu ülke olarak da kimi zaman Ukrayna'dan alıyoruz. Eğer hammaddeden memnun kalmazsak satıcı ve ürünü değiştiriyoruz (KK-7).

Nokulda yerli ceviz kullanıyoruz ama Bafra dışından temin ediyoruz. Malzemenin iyisini ucuza almak zorunda kalıyoruz. Bu bizim için çok önemli (KK-1).

Pide için hammadde un, maya ve tereyağı ve kıyma. Bunları toptancılardan, bazen de köylüden alıyoruz. Elimizden geldikçe il içinden almaya çalışıyoruz (KK-11).

Coğrafi işaretli ürün sayısının artması üretim endüstrisine sağladığı katkının yanında, ürün çevresinde de birçok iş kolunun gelişmesini sağlayarak kırsal kalkınmaya beraberinde de kırsal kesimden göçün önlenmesine destek vermektedir (Doğanlı, 2015).

Kaymaklı lokum sayesinde kaymak ihtiyacı artınca manda sayısı ve üretimi de arttı. Aynı zamanda delta çevresindeki köylerde mozzarella peyniri yapılmaya başlandı (KK-3).

Coğrafi işaret koruması ekonomik getirisinin yanında geleneksel bilgi ve üretim biçimlerini koruyarak aynı zamanda kültürel mirasın korunmasına da katkı sağlamaktadır. Yıllarca hatta yüzyıllarca yerel halk tarafından geliştirilen ve aktarılan geleneksel bilgi bu sayede korunmuş olur. Böylece, coğrafi işaret bu bölge ve yörelerde turizmi ve diğer coğrafi faaliyetleri olumlu yönde etkileyerek, bunları ekonomik kazanca dönüştürebilir (Gökovalı, 2007).

Samsun'daki tescilli ürünlerin tamamı işlenerek elde edilen gıda ürünleridir. Bu sebeple bu ürünlerin kuşaklar arası aktarımında en önemli görev ustalara düşmektedir. Bu gıda ürünlerini yapacak maharetli ellerin yetiştirilmesi ürünün sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir (KK-1).

Pide yapımında usta sıkıntısı var açılan kurslar yetersiz zaman sıkıntılı 7 günlük kurslar açılıyor. Bu sürede hiç kimse bu sanatı ne öğrenebilir ne de öğretebilir (KK-2).

Pidenin gelecek kuşaklara aktarımı ancak iyi ustalarla olur fakat ne yazık ki usta bulamıyoruz (KK-7).

Coğrafi işaret sonrası ürünlerin aynı lezzeti korumaya devam etmesi ürünün geleceği açısından çok önemlidir. Birçok işletmeci ürünün satış hacmi büyüdükçe hammaddenin değiştiğini ifade etmektedir. Ürünün bilinirliği arttıkça ihtiyaç duyulan hammadde miktarı da artmakta fakat bu hammaddeyi sağlayabilecek yerel üretim bulunmamaktadır.

Pide tescillendikten sonra seri üretime geçince ister istemez değişiklikler yaşandı. Örneğin daha önceleri kullanılan su kireçli iken bugün arıtma suyu kullanılıyor bu bile tatta büyük bir değişiklik yapar. Fakat kalite olarak bir düşüş yaşanmadı (KK-8).

İlk kurulduğumuz zamanlarda tat olarak şu ana göre daha iyiydik. Bir süre sonra televizyona çıkıp ünlendik ardından Türk Patent Enstitüsü tarafından Bafra pidesinde patent alan ilk yer olduk. Bunlar olduktan sonra misafir sayımız çoğaldıkça hammadde olarak kullandığımız ürünler de değişmeye başladı. Bu gibi değişikliklerden sonra ister istemez tat olarak değişim yaşadık. Fakat hala kaliteli ürün kullandığımız için kalitemiz değişmedi (KK-11).

Hammadde olarak kullanılan ürünler tamamen kendimize ait firmalarda ve kendi çiftliklerimizde üretilip bizlere ulaşıyor. Tereyağı, un, kıyma tamamen kendimize ait, dışarıdan hiçbir ürün kullanmıyoruz. Kendimize ait fabrika ve çiftlik kurulmadan önce yerel halktan destek alıp onlara destek veriyorduk fakat fabrikamız açıldıktan sonra destek vermeyi ve almayı durdurduk (KK-8).

Markalı bir ürünü alan tüketici, kendisine vaat edilenlerin gerçeği yansıttığını ve ürünün kalitesinin marka ile garanti altına alındığının bilincindedir. Marka sadece somut özelliklerin değil, kullanımı ile vaat ettiği manevi doyumun da garantisidir (Doğanlı, 2020). Samsun kaz tırیدی tescil dosyasında tırیدی odun ateşinde askıya asılarak dönerek pişmesi gerektiği belirtilmiştir. Kaz asılıp pişerken alttaki tavaya akan yağa tırیدی denilmekte yani kazın eti değil de pişerken akan yağ tırیدی oluşturmaktadır (TPK, 2011). Fakat kimileri kamu kurumlarına ait birçok işletmede Samsun kaz tırیدی olarak satılan ürün kazın haşlanarak pişirilmesiyle elde edilmektedir. Yani tarif edilen coğrafi işaretli ürün ile işletmelerde aynı adda satılan ürün farklıdır. Yine Terme pidesi tescil belgesinde tüm pide türleri (Kaşarlı, karışık, kuşbaşı vs.) ayrı ayrı Terme pidesi olarak tescillenmişken Bafra pidesi ve Çarşamba pidesi için hazırlanan tescil belgelerinde sadece kıymalı pide tescil edilmiştir. Bu durumda işletmelerde satılan farklı içerikli pideler (kuşbaşı, peynirli, vb.) için Bafra pidesi ya da Çarşamba pidesi ibaresinin kullanılmaması gerekir. Onlar tescilli ürün değildir.

Coğrafi işaret sistemi yerel ürünleri bütüncül bir şekilde korumayı hedefleyen bir sistemdir. Ürünü koruyarak aynı zamanda geleneksel bilgiyi, yerel üretimi, kırsal kalkınmayı da sağlamayı amaçlayan bir sistemdir. Fakat üreticilerin bu bakış açısına uzak olduklarını ve coğrafi işaret konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Üreticiler tescilli ürünleri kültürün bir parçası olmasından ziyade bir pazarlama unsuru olarak görmektedir. Bu aşamada sisteme müdahil olması gereken sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimler ise yasal süreç tamamlandıktan sonra sistemden uzaklaşmaktadır. Üreticilere sattıkları ürünün coğrafi işarete sahip olup olmadığı sorulduğunda ürünün tescilli olduğunu fakat coğrafi işarete sahip olmadığını beyan etmeleri bu konudaki bilgi eksikliğinin en temel göstergelerindedir. Geleneksel üretim kaygısından uzak ticari kaygılar ve rekabet, işletmelerin yerel hammaddeye uzaklaşmasına ve ülke içinden ya da dışından elde edeceği ucuz hammaddeye yönelmesine sebep olmaktadır. Bu durum ürünün kırsal kalkınma ve yerel bilgi ayağını yok etmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Toplumun içinde var olduğu kültürel, coğrafi, ekolojik ve ekonomik yapı ile tarihsel sürece göre oluşturulan ve sadece o yöreye ait olan gastronomik alışkanlıklara gastronomik kimlik adı verilir ve bu kimliğin taklidi çok zordur (Suna & Uçuk, 2018). Küreselleşmeyle beraber büyüyen ticaret hacmi gastronomiyi de etkilemiş her yörenin adeta kimliği olmuş kendine has yerel ürünlerinin yerini içeriği değiştirilmiş endüstriyel gıdalar almaya başlamıştır. Bu değişimin tüketicileri başta sağlık olmak üzere birçok açıdan endişelendirmesi yerel ve doğal yöntemlerle üretilen ve güvenilirliğini uzun yıllardır kanıtlanmış yerel ürünlere olan talebini arttırmaya başlamıştır (Doğanlı, 2015; Doğanlı, 2020). Böylece endüstrileşme ve seri üretimin arttığı dünyada konvansiyonel gıda üretim sistemine karşı alternatif gıda ekonomisi gelişmeye başlamıştır. Günümüzde birçok ürünün nereden geldiği ve nasıl üretildiği bilgilerini içeren marka ve etiketler ile pazarlandığı görülmektedir. Ürünün kaynağını gösteren pazarlama şekli ürüne katma değer kattığı ve yerel bilgi ve kültürün korunmasına yardımcı olduğu için bu ürünler coğrafi işaret tescili ile koruma altına alınmıştır. Böylece geleneksel bilginin ve üretim metotlarının gelecek nesillere aktarılması, ürünün bulunduğu bölgede kırsal kalkınma ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amaçlanmıştır (Doğanlı, 2020). Turizm, coğrafi işaretler ile ilişkilendirilerek incelenmesi gereken diğer önemli makroekonomik alanlardan biridir. Ürünün ün ve kalitesi, bu ürünlerin üretildiği kültür, o bölgenin insanları, yaşam tarzları ve geçmişleri üzerinde de bir merak duygusu uyandırarak tüketicileri bu bölgeye çekmektedir (Doğan, 2015). Turizmin aynı zamanda yeni bir yer ya da yeni bir kimlik arayışı olduğunu düşündüğümüzde sosyal bağların parçalandığı ya da zayıfladığı modern dünyanın karmaşıklığına bir tepki olarak, tatil yerleri olarak seçilen kırsal alanların sosyalleşme ya da bir topluluk kimliği bulma imkanı sunduğu söylenebilir. Bu manada yerel yiyecekler insanları hem psikolojik hem de fizyolojik açıdan yeni bir kültürel dünyaya entegre etmekte kentte yaşayanlar, gastronomik unsurlarda kendi geçmişlerini ya da köklerini

bulabilmektedir. Neolokalizasyon adı verilen yeni yerelcilik insanları gıdada yerele sürüklemekte, kırsal dokunuşlu mutfak, doğal ürünler, taş fırında pişen köy emeği gittikçe daha popüler hale gelmektedir. Bu duyguyu yaratmak ancak ürünün orijinalliğini koruyarak mümkün olmaktadır. Kırsal alanların mutfak mirası, köylü kimliğine ve belirli yeme alışkanlıklarına ve üretime güçlü bir şekilde bağlıdır (Bessière, 1998). Üretim aşamalarını ya da kırsal hayatı korumadan gastronomik mirası da tam olarak korumak mümkün değildir.

Coğrafi işaret tescili ile kalitesi koruma altına alınmış ve yöre adıyla markalaşmış olan ürün tüketiciler tarafından öncelikli olarak tercih edilmektedir. Ürünün tescillenmesini sağlayan kişiler ya da kurumlar ürün kalitesini korumak ve kaçak üretimi kontrol için iyi bir denetim organizasyonu yaratmalıdır. Ürünün kalite devamlılığı ancak bu şekilde sağlanabilir. Ürünler gelişigüzel hazırlanarak coğrafi işaretli ürün gibi satıldığında tüketiciler aslında sahte bir ürün almalarına rağmen orijinal bir ürün aldıklarına inanır ve böylece aldatılmış olur. Öte yandan, ürünün azalan satışları asıl üreticileri hem ekonomik kayba uğrar, hem de piyasadaki saygınlıkları kaybolur (Gökovalı, 2007). Tescil şartlarına uygun üretilen ürünlerin kesinlikle coğrafi işaret amblemi kullanılarak pazarlanması gerekmektedir. Bu amblem ürünün uluslararası tanınırlığı için de önemlidir. Logonun renkleri ve şeklinden turistler de ürünün tescilli olduğunu anlayabilecektir. Coğrafi İşaret amblemini gören bir ziyaretçi ürünü hiç duymamış olsa bile ilgi gösterebilecektir. Bu konuda denetimlerin titizlikle yürütülmesi ve tescil şartlarına uygun üretim yapmayanların tescilli isimleri kullanması engellenmelidir. Samsun'da tescilli ürünlerin hepsi birçok farklı işletmede satılmaktadır. Oysaki sadece coğrafi işaret standartlarına uygun üretim yapan ve logosunu kullanan işletmelerin bu ürünleri satması gerekmektedir. Nitekim coğrafi işaret standardı sadece tescil adını kullanarak satış yapan işletmeleri bağlamaktadır. Örnek vermek gerekirse standartlara uygun üretim yapmayan ve amblem kullanmayan işletmeler Terme pidesi, Bafra nokulu, Samsun simidi gibi ifadeler yerine pide salonu, pideci, nokulcu, simitçi yazarak ticari hayatlarına devam edebilir. Tescilli ürün satan her işletmenin elde ettiği ürün benzer standartlara sahip olmalıdır. Coğrafi işaretli bir ürün için nerede yenir sorusunun sorulması ürün standardında sorun olduğunu göstermektedir.

Ürüne gerekli hammaddelerin sağlanması için organizasyon şarttır. Hammadde eksikliği hammaddenin coğrafi alan dışından ya da işletmelerin kendilerinin tesisleşerek üretim yapmalarına sebep olmuştur. Bir ürünün tescili yapılırken ve tescilli ürün üreticisi olmak isteyenlerin hammadde temini konusunda teminat vermesi gerekmektedir. Ayrıca temel olarak bir ürünün yerel ürün olması için hammaddesinin de yerel olması gerekmektedir. Bu manada bakıldığında üretim tescil belgelerinde her hangi bir kriter olmaması işletmelerin maliyeti düşürmek için endüstriyel ya da ithal ürünlere yönelmesine sebep olmaktadır. Bu durum hem ürünün yerelliğini tehlikeye düşürmekte hem de yerel ekonomide çatlak meydana getirmektedir. İşletmelerin elde ettiği geliri hammadde temini ile kırsalla paylaşmaması ürünün kırsal kalkınmayı ayağını ortadan kaldırmaktadır. Bu ürünlerin aynı zamanda nostaljik yönleri de vardır. İnsanlar yöresel yiyecekleri tüketirken anılarını da tazelemektedir. Eğer geleneksel tat kaybolursa ürünün yerel hafızaya katkısı da ortadan kalkacaktır. Diğer taraftan yerel ürünlerin üretiminde her ne sebeple olursa olsun ithal ürün ya da ithal kökenli tohumlarla elde edilen ürünlerin kullanımı engellenmelidir. Örneğin Bafra pidesi için hazırlanan sicil tescil belgesinde pide imalatında Bafra'da üretilen buğdaydan üretilen unların kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Belgenin devamında bu yerli unun bezasta, panda ve sekrotary¹ türlerinin karışımından elde edilmesi gerektiği açıklanmıştır. Bu türler yerli türlere göre verimi fazla olduğu için çiftçiler tarafından tercih edilen yerli olmayan buğday türleridir. Geçmiş 1900'lerin başına dek uzanan Bafra pidesinin tescil şartları arasında ülkemize sonradan gelmiş buğday türlerinin yer bulması ürünün gelenekselliği ile örtüşmemektedir (Canbolat vd., 2016). Bu konuda geleneksel türlerin verim azlığından dolayı üretiminin düşüklüğü ileri sürülse de bu kabul

¹ Buğday türlerinin adları tescil belgelerinde yazıldığı şekliyle çalışmaya aktarılmıştır.

edilebilir değildir çünkü tescilin sebebi ürünü ve onu meydana getiren geleneksel üretimi korumaktır. İlerleyen dönemde tamamen ticari kaygılarla ve yüksek verim beklentisiyle üretilen bu buğday türlerinden daha fazla verim alınabilecek türlere geçiş yaşanırsa pide nasıl üretilecektir? Bu durumda ya sicil belgesi güncellenecek ya da Bafra pidesi üretilmeyecektir. Burada olması gereken yerli bir türün tescil belgesine girmesi ve böylece pide sayesinde yerel bir tarım ürününün de sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. Bunun için kamusal düzenleme ve denetleme şarttır.

Ürünlerin tescil belgesinde belirtilen esas ve usullere göre üretilip üretilmediğini kontrol için yapılan denetimler yetersiz kalmaktadır. Ürünlerin üretiminde tescil şartlarına uygun üretim ve pazarlama yapılmaması iç denetimin verimli olmadığını hatta sadece evrak üzerinde gerçekleştirildiğini işaret etmektedir. Bazı ürünler için (Samsun simidi, Bafra nokulu, Yakakent mantısı, Çarşamba kıvratması) coğrafi işaret amblem kullanımı da denetim içine alınmış olmasına rağmen bu kurala uyulmamış olması bunun en önemli göstergesidir. Denetimlerin daha etkili olması için üretim ve pazarlama aşamalarının akredite olmuş bağımsız denetim kuruluşları tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu denetimler ürünün üretildiği tüm alanda aynı kurum tarafından gerçekleştirilmeli ve ön bilgi verilmeksizin yapılmalıdır. Ürünü pazarlamak isteyen işletmeler yazılı olarak bu kuruma başvurarak önce denetimden geçmeli sonrasında üretime izin verilmelidir. Coğrafi işaretlerin sürdürülebilirliği için üretim aşamalarının kontrolü en az ürünün tescil edilmesi kadar önemlidir. Bu durumun dikkate alınmaması uzun vadede ürünlerin sahip oldukları ayırt edici özellikleri yitirmelerine sebep olabilecektir. Ayrıca tescil belgeleri yeniden düzenlenmeli bu belgelerde ürünlerin reçetesinden ziyade yerel hammaddeler ve yöreye ait üretim basamakları açık bir şekilde belirtilmelidir. Ürünün tescili sırasında alanda uzman kişiler tarafından duysal tescili de yapılmalı böylece denetimlerde lezzet de dahil edilmelidir.

Ürünün coğrafi sınır dışında üretiminde kesinlikle yerel hammadde şartı getirilmelidir. Denetimlerde esas nokta ürünlerde kullanılan hammadde olmalıdır. Ancak bu durumda ürünün değeri arttıkça ait olduğu coğrafi alana ve kırsala katkısı da artacaktır. Ürünlerin üretimi arttıkça ihtiyaç duyulan hammadde de artacak bu ihtiyaç yeni bir istihdam alanı yaratacaktır. Bu sayede kırsal alanlar için yeni bir ekonomik kaynak yaratmış ve kırsal alanların nüfus kaybetmesi engellenmiş olacaktır.

Coğrafi işaretli ürün satan işletmelere ait faaliyet listelerinin titizlikle hazırlanması ve güncel tutulması gerekmektedir. Bu listeler ürünü tatmak isteyen ziyaretçiler için birer referans olarak kabul edilmelidir.

Ürünlerin yöreyi tanıtıcı etiketlerle satılması ürünle coğrafi mekan arasında ilişki kurmayı böylece aynı zamanda mekan pazarlamasını kolaylaştıracaktır. Ürün etiketleri tarihi olayları, yerleri ya da olayları vurgulayarak insanların zihnini mekanla ve onun tarihiyle ilişkilendirir.

Unutulmamalıdır ki tescil sadece başlangıçtır ve ürünün marka değerini arttırarak ona ün kazandırmaktadır. Uzun uğraşlar sonucu alınan tescil belgelerinin yetkililerin web sitelerini ya da odalarını süslemeleri ürüne değer kazandırmamaktadır. Ürünün sürdürülebilirliği ve kırsal kalkınmaya katkısı bu belgeleri değerli kılan ana unsurdur. Sürdürülebilirlik ancak üretim miktarlarının yerel hammadde ve üretim kapasitesini aşmaması gerekir. Eğer ürün tescil sahibi olduktan sonra kalite kaybına uğruyorsa bu süreçlerin tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye’de yüzden fazla, Samsun’da 9 coğrafi işaretli gıda ürünü varken Türkiye’nin Avrupa Birliği standartlarında tescil ettirdiği ürün sayısının ise sadece 9 (Giresun Tombul Fındığı, Taşköprü Sarımsağı, Bayramiç Beyazı, Milas Zeytinyağı, Aydın Kestanesi, Malatya Kayısı, Aydın İnciri, Antep Baklavası, Antakya Künefesi (Ec.europa, 2022)) olması bu konuda ülkemizdeki çalışmaların uluslararası standartlarda olmadığını göstergelerindedir. TPK sadece başvuru dosyalarını inceleyen ve onay veren kurum rolünden çıkarak ürünün kontrol mekanizmasını da elinde tutan bir yapıyı hayata geçirmelidir. Özellikle mevcut durumda yerel yönetimler tarafından başvuru dosyaları hazırlanan ve tescil ettirilen ürünlerin kontrolünde üreticilerle karı karşıya

gelinmek istenmemesi ve siyasi gelecek kaygısıyla hareket edilmesi bu kurumların yaptırım gücünü azaltmaktadır.

Kaynakça

Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.

Barreal, J. & Loureiro, M. L. (2015). Modelling spatial patterns and temporal trends of wildfires in Galicia (NW Spain). *Forest Systems*, 24(2), <http://dx.doi.org/10.5424/fs/2015242-05713>.

Bessière, J. (1998). Local development and heritage: Traditional food and cuisine as tourist attractions in rural areas. *Sociologia Ruralis*. 38(1), 21-34.

Brain, T. J. (2011). *Examining the Portland Music Scene through Neo-localism*. Master of Science in Communication. Portland State University.

Canbolat, E., Keleş, Y. & Akbaş, Y. Z. (2016). Gastronomi turizmi kapsamında Samsun mutfağına özgü turistik bir ürün: Bafra pidesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(4), 75-87.

Çalışkan, V. & Koç, H. (2012). Türkiye’de coğrafi işaretlerin dağılışı özelliklerinin ve coğrafi işaret potansiyelinin değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(28), 193-214.

Doğanlı, B. (2015). Coğrafi işaret korumasının gelişmekte olan ülkeler için önemi. *E-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences*. 10(2), 58-75.

Doğanlı, B. (2020). Coğrafi işaret, markalaşma ve kırsal turizm ilişkileri. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 525-541.

Ec.europa. (2022). *E Ambrosia-the EU geographical indications register*. <https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/food-safety-and-quality/certification/quality-labels/geographical-indications-register/>.

Gökovalı, U. (2007). Coğrafi işaretler ve ekonomik etkileri: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 141-160.

Henseleit, M., Kubitzki, S. & Teuber, R. (2007, 8-10 March). *Determinants of consumer preferences for regional food* [Conference Paper/ Presentation]. European Association of Agricultural Economists (EAAE), Bologna, Italy. <https://ageconsearch.umn.edu/record/7871>.

Holtkamp, C., Shelton, T., Daly, G., Hiner, C. C. & Hagelman, R.R. (2016). Assessing neolocalism in microbreweries, *Applied Geography*, 2(1), 66-78.

Honkaniemi, T., Syrjälä, H., Lundström, N. & Rajala, A. (2021). Neolocalism and beyond - sexing up rural places. *Rural Sociology*, 86(2), 326-356.

Ilbery, B. & Kneafsey, M. (2000). Registering regional speciality food and drink products in the United Kingdom: the case of PDOs and PGI. *Area*, 32(3), 317-325.

Ikäheimo, J. P. (2021). Arctic narratives: Brewing a brand with neolocalism. *Journal of Brand Management*, 28, 374-387.

Kan, M., Gülçubuk, B., Kan, A. & Küçükçongar, M. (2010). Coğrafi işaret olarak karaman Divle Tulum Peyniri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 12(19), 15-23.

Larceneux, F., Benoit-Moreau, F. & Renaudin, V. (2012). Why might organic labels fail to influence consumer choices? Marginal labelling and brand equity effects. *Journal of Consumer Policy*, 35(1), 85-104.

Resmi Gazete. (2017). *Coğrafi işaret ve geleneksel ürün adı amblem yönetmeliği*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171229-8.htm>

Sarıpek, S. & Çevik, S. (2020). Oraların nesi meşhur: Şehir pazarlamasında coğrafi işaret tescilli ürünler. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(32), 4907-4938.

Suna, B. & Uçuk, C. (2018). Coğrafi işaret ile tescil edilmiş ürüne sahip olmanın destinasyon pazarlamasına etkisi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(3), 100-118.

Şahin, G. (2013). Coğrafi işaretlerin önemi ve Vize (Kırklareli)'nin coğrafi işaretleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 23-37.

Taş, S. S. K. & Taş, S. (2020). İşletme yöneticilerinin coğrafi işaret tesciline yönelik bakış açıları: Gümüşhane ili örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 985-994.

Taylor, Jr. S. & DiPietro, R. B. (2020). Assessing consumer perceptions of neolocalism: Making a case for microbreweries as place-based brands. *Cornell Hospitality Quarterly*. 6(12), 183-198.

Tekelioğlu, Y. (2019). Coğrafi işaretler ve Türkiye uygulamaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 47-75.

Teuber, R. (2011). Consumers' and producers' expectations towards geographical indications: Empirical evidence for a German case study. *British Food Journal*, 900-918.

Toklu, İ. T. (2016). Tüketiciler coğrafi işaret için daha fazla ödemek ister mi? Artvin balı üzerine bir araştırma. *Karadeniz Araştırmaları*, (52), 171-190.

Türk Patent Kurumu. (2005). *Bafra pidesi coğrafi işaret sicil belgesi*. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/119.pdf>

Türk Patent Kurumu. (2008). *Terme pidesi coğrafi işaret sicil belgesi*. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/129.pdf>

Türk Patent Kurumu. (2011). *Samsun kaz tırیدی coğrafi işaret sicil belgesi*. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/174.pdf>

Türk Patent Kurumu. (2012). *Samsun simidi coğrafi işaret sicil belgesi*. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/176.pdf>

Türk Patent Kurumu. (2017a). *Yakakent mantısı coğrafi işaret sicil belgesi*. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/251.pdf>

Türk Patent Kurumu. (2017b). *Bafra nokulu coğrafi işaret sicil belgesi*. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/227.pdf>

Türk Patent Kurumu. (2018). *Çarşamba pidesi coğrafi işaret sicil belgesi*. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/333.pdf>

Türk Patent Kurumu. (2020). *Bafra kaymaklı lokum coğrafi işaret sicil belgesi*. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/6ce855a8-9f0c-4e9e-8a92-8621b43807f7.pdf>

Türk Patent Kurumu. (2021). *Çarşamba kenratması coğrafi işaret sicil belgesi*. <https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/0f9a7ab4-ff18-4310-8dd3-f4ac2f71b2c5.pdf>

Türk Patent Kurumu. (2022). *Samsun coğrafi işaretli ürün listesi*. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=55>

Yavan, N. (2013). Örneklem ve örnekleme yöntemleri. İçinde Y. Arı & İ. Kaya (Eds.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri* (ss. 153-172). Coğrafyaacılar Derneği Yayınları.

Yenipınar, U., Köşker, H. & Karacaoğlu, S. (2014). Turizmde yerel yiyeceklerin önemi ve coğrafi işaretleme: Van otlı peyniri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(2), 13-23.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemi*. Seçkin Yayıncılık.

Derya ÇAKICI

Dr. |Dr.

ORCID: 0000-0002-8251-4931

deryatatlidil61@yahoo.com

İngiliz İdaresi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Toplumsal Meselelerinin Çözümünde Dr. Fazıl Küçük'ün Rolü*

Öz

Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan Kıbrıs, jeopolitik ve jeostratejik öneminden dolayı tarih boyunca birçok devletin ilgi alanı olmuştur. 1878 yılında adanın yönetimini geçici olarak ele geçiren ve kendi idari düzenini kuran İngiltere, 1914 yılında adayı tek taraflı olarak ilhak etmiştir. İngiltere'nin bu ilhaki 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye tarafından tanınmıştır. 1923 yılı itibarıyla bir İngiliz sömürgesi haline getirilen Kıbrıs Adası'nda, Türkler ve Rumlar olmak üzere iki ana toplumsal unsur mevcuttu. İngiliz Hükümeti bir tehdit unsuru olarak gördüğü Kıbrıs Türklerini sindirmek için bir takım uygulamalarda bulunmuştur. Bu bağlamda Kıbrıs Türklerinin en önemli dini kurumu olan Müftülük Kurumu 1929 yılında kaldırılmış ve Kıbrıs Türkleri dini bir liderden yoksun bırakılmıştır. 1878 yılında Türk vakıflarına müdahalede bulunan İngiliz idaresi, 1928 yılından itibaren de vakıfların idaresini tamamen ele geçirmiştir. Eğitimde tam merkezîyetçi bir yapıya ulaşmak isteyen İngiliz Hükümeti, çıkardığı Maarif Kanunlarıyla hem Rumların hem de Türklerin eğitim üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda okul müfredatlarının belirlenmesi, okutulacak olan kitaplar, öğretmen atamaları gibi her türlü eğitim-öğretim işlemi doğrudan İngiliz yönetimi tarafından yapılmaya başlanmıştır. Kıbrıs Türklerinin diğer önemli bir sorunu da şer'i hukuka dayalı Şer'îye Mahkemeleri'nin çağın gerisinde kalmış olması ve İngiliz idaresinin Türk Medeni Kanunu'nun uygulanmasına müsaade etmemesiydi. Dr. Fazıl Küçük ve çalışma arkadaşlarının mücadelesi sonucunda, 1951 yılında uzun yıllardır boş kalan müftülük makamı yeniden doldurulmuş, vakıfların yönetimi Kıbrıs Türk toplumuna verilmiş, orta dereceli okullara Türkiye'den müdür ve öğretmenler getirilmiş ve yeni okullar açılmıştır. Ayrıca Şer'îye Mahkemeleri de kaldırılarak Türkiye'de uygulanan Türk Medeni Kanunu uygulanmaya başlanmış ve yeni bir Aile Kanunu çıkarılarak, Aile Mahkemeleri kurulmuştur. Bu çalışmada Kıbrıs Türklerinin toplumsal meselelerine yönelik temel problemler ve bu problemlerin çözüm aşamasında Dr. Fazıl Küçük'ün mücadelesi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Dr. Fazıl Küçük, Müftü, Eğitim.

The Role of Dr. Fazıl Kuçuk in the Resolution of Social Issues of the Turkish Cypriots During the British Administration

Abstract

Cyprus, the third largest island in the Mediterranean, has been the area of interest of many states throughout history due to its geopolitical and geostrategic importance. Britain, which temporarily seized the administration of the island in 1878 and established its own administrative order, annexed the island unilaterally in 1914. This annexation of Britain was recognized by Turkey with the Treaty of Lausanne signed on July 24, 1923. In the Island of Cyprus, which was turned into a British colony in 1923, there were two main social elements, Turks and Greeks. The British Government has made some practices to intimidate the Turkish Cypriots, whom it sees as a potential threat. In this context, the Mufti Institution, the most important religious institution of the Turkish Cypriots, was abolished in 1929 and the Turkish Cypriots were deprived of a religious leader. The British administration, which intervened in Turkish foundations in 1878, completely seized the administration of foundations since 1928. The British Government, which wanted to achieve a fully centralized structure in education, tried to eliminate the effects of both Greeks and Turks on education with the system of education it enacted. In this direction, all kinds of education and training processes such as the determination of school curricula, the books to be taught and the assignment of teachers were started to be carried out directly by the British administration. Another important problem of the Turkish Cypriots was that the

* "İngiliz İdaresi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Toplumsal Meselelerinin Çözümünde Dr. Fazıl Küçük'ün Rolü" başlıklı makale çalışması, 2021 yılında tamamlanan "İngiliz Yönetiminde Kıbrıs Türk Toplumunu (1923-1960)" adlı Doktora Tezinin bir kısmından faydalanılarak yazılmıştır.

Sharia Courts based on sharia law were behind the times and the British administration did not allow the implementation of the Turkish Civil Code. As a result of the intensive efforts of Dr. Fazıl Kuçuk and his colleagues, the mufti office, which has been empty for many years in 1951 was re-filled, the management of foundations was given to the Turkish Cypriot community, and the introduction of principals and teachers from Turkey to secondary schools and the opening of new schools and high schools was provided. In addition, the Sharia Courts were abolished, the "Turkish Civil Code" applied in Turkey began to be implemented, and a new Family Law was enacted and Family Courts were established. In this study, the main problems of the Turkish Cypriots towards social issues and the struggle of Dr. Fazıl Kuçuk in the solution of these problems are emphasized.

Keywords: Cyprus, Dr. Fazıl Kucuk, Mufti, Education.

Giriş

Osmanlı Devleti tarafından 1 Ağustos 1571 tarihinde fethedilen Kıbrıs Adası, 1878 yılına kadar kesintisiz olarak 307 yıl boyunca Türk hâkimiyeti altında kalmıştır (Serter, 1970, s. 55). 1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne yardım teklifinde bulunan İngiltere, bu yardımı karşılığında Kıbrıs Adası'nın kendisine kiralanması talebinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 4 Haziran 1878 tarihinde imzalanan *Kıbrıs Antlaşması* ile ada geçici olarak İngiliz Hükümetine bırakılmıştır (Yavuz, 1994, s. 3). 1878 yılı itibariyle adada kendi idari düzenini kuran İngiliz Hükümeti, 1914 yılında adayı tek taraflı olarak ilhak etmiş ve bu ilhak da 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile resmîleşmiştir (Düstur, 1931, s. 28). Kıbrıs Adası 10 Mart 1925 tarihinden itibaren resmen ve hukuken İngiliz Hükümetine ait bir "Kraliyet Kolonisi" haline getirilmiştir.

İngiliz Hükümeti adaya yerleştiği ilk günden itibaren, adada Rumlar ve Türkler olmak üzere iki ana toplumsal unsur mevcuttu. İngiliz yönetiminin başlamasıyla birlikte Yunan milliyetçiliğinin savunuculuğunu yapan ve Enosis isteklerini sürekli gündemde tutmayı başaran Rum toplumu, adanın Yunanistan'a bırakılacağı yönünde bir beklenti içerisinde girmişti. Ancak İngiliz Hükümeti Rumların bu beklentisini karşılamadığı gibi onların Enosis isteklerini de her defasında reddetmiştir. Diğer yandan Rumların Enosis'i gerçekleştirebilmek için Helen milliyetçiliğini savunmaları ve bu yönde yaptıkları yoğun propagandalar, Kıbrıs Türk toplumunun da Türk milliyetçiliği anlayışını benimseyip savunmalarına sebep olmuştur.

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Kıbrıs Türklerinin önde gelen isimleri Türk halkının siyasi, dinî, hukuki, kültürel ve ekonomik haklarını elde edebilmek için kendi siyasi birliklerini kurmaya karar vermişlerdi. Ancak bu dönemde Kıbrıs Türkleri içerisinde *Evkafçılar* ve *Halkçılar* olmak üzere iki önemli başat güç ortaya çıkmış ve birbirleriyle mücadele içerisine girmişlerdi. Evkafçı grubun başında Mehmet Münir Bey bulunmaktaydı. Kıbrıs Türk toplumunun temsil edildiği birçok kurumda uzun yıllar görev yapan Mehmet Münir Bey, İngiliz yönetimi tarafından da desteklenmekteydi. Nitekim kendisine İngiliz Kraliyet Ailesi Yüksek Liyakat Madalyası ve "Sir" unvanı verilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], 030.010.00/235.590.35, 19.06.1947). Halkçılar grubuna dâhil olan isimler ise şu şekildeydi; Mısırlı zade Mehmet Necati Bey, Söz Gazetesi sahibi ve başyazarı Mehmet Remzi Bey, Hâkim Mehmet Raif Bey, Avukat Ahmet Raşit Bey, Hâkim Mehmet Zekâ Bey, Avukat Necmi Avkırın Bey, Avukat Rıfat Bey (Con Rıfat), Avukat Fadıl Niyazi Bey, Avukat Ahmet Sait Hoca, Avukat Bahaeddin Bey ve Gazeteci Arif Mapolar.

Evkafçılar adadaki Türk varlığının devam edebilmesi için İngiliz yönetimi ile her alanda işbirliği yapılması gerektiğini savunurken, *Halkçılar* Türkiye ile sıkı ilişkiler kurulmasını ve Atatürk inkılaplarının Kıbrıs Türkleri tarafından da benimsenip uygulanmasını savunmaktaydı (Akgün, 2014, s. 242). Her iki grubun da savunduğu ortak nokta, adanın Yunanistan'a ilhak edilmesine engel olmaktı.

Halkçı grubun lider ismi Mehmet Necati Bey, 1 Mayıs 1931 tarihinde 150 kişinin katılımıyla Millî Kongre'yi toplamış ve kongrede Kıbrıs Türk toplumunun önemli sorunları olan eğitim, müftülük, Şer'îye Mahkemeleri ve evkaf meseleleri görüşülmüştür ("Millî Kongre ve İttihaz Ettiği

Mukarrerat,” 1931; İsmail & Birinci, 1987, s. 120-123). Millî Kongre Kıbrıs Türk toplumunun sorunlarını ve isteklerini tespit ederek, bu yönde girişim başlatan ilk siyasi hareket olması bakımından önemlidir. Ancak İngiliz yönetimi Millî Kongre’yi tanımadığı gibi kongrede alınan kararların uygulanmasına da izin vermemiştir.

21 Ekim 1931 tarihinde Kıbrıs’ta İngiliz sömürge yönetimine karşı Rumların başlattığı isyan hareketi, 1878 yılından beri devam eden ve Enosis’in gerçekleşmesini hedef alan eylemlerin, girişimlerin ve kışkırtmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İngiliz Hükümeti bu isyanı bastıracağı gibi, aynı zamanda adada 1943 yılına kadar sürecek olan bir takım “sıkıyönetim uygulamaları” başlatmıştır. Bu süreç içerisinde Kıbrıs Türk halkı da Rum halkı gibi İngilizlerin oldukça sıkı ve sert tedbirlerine maruz kalmıştır (Öztoprak, 1998, s. 212).

İsyan sonrasında İngiliz idaresi 12 Kasım 1931’de “Kraliyet Konseyi Kararı”nı yayımlayarak, Kıbrıs Yasama Meclisini feshetmiş ve yasama gücünü de Kıbrıs valisine vermiştir (“Latters Patent,” 1931). Belediyeler, siyasi partiler ve seçimle işbaşına gelen bütün kurumlar kapatılmıştır (Eugene & Solsten, 1993, s. 22). Ayrıca çıkarılan *Basın Yasası* ile birlikte gazete çıkarmak veya kapatmak İngiliz idaresinin yetkisine bırakılmıştır. Uygulanan basın sansüründen Kıbrıs Türk basını da etkilenmiş *Hakikat* ve *Masum Millet* gibi dönemin önemli gazeteleri kapatılmıştır (Ünlü, 1981, s. 79-80). Kıbrıs Türk ve Rum toplumunda milliyetçi hareketleri kontrol altında tutmak isteyen İngiliz yönetimi, bu bağlamda Türkiye ve Yunanistan’dan gönderilen öğretmenlerin işine son vermiş ve bu ülkelerden gönderilen okul kitaplarının adaya girişini yasaklamıştır. Ayrıca okullarda Türk ve Yunan tarihinin okutulması, bu ülkelerin bayraklarının ve millî kahramanlarının resimlerinin okullara asılması da getirilen yasaklar arasındaydı (Gürel, 1984, s. 147).

İngiliz idaresi İkinci Dünya Savaşı henüz sonlanmamışken adadaki “sıkıyönetim” uygulamalarından vazgeçerek, toplum genelinde daha demokratik bir düzen kurmaya çalışmıştır. Bu bağlamda İngiliz yönetimi 1941 yılından itibaren adada sivil toplantıların yapılmasına ve siyasi partilerin tekrar kurulmasına izin vermiştir (Gazioğlu, 1996, s. 324). Kıbrıs Türk ve Rum toplumu da kendi içlerinde siyasi birliklerini kurarak, millî varlıklarını hissettirmeye çalışmış ve zaman zaman da yaptıkları faaliyetlerle bu konuda başarılı olmuşlardır.

İngiltere Sömürgeler Bakanı Greech Jones, 23 Ekim 1946 tarihinde İngiltere Parlamentosu’ndaki bir konuşmasında, Kıbrıs adasının idari yapısında değişiklik yapılacağı ve adaya liberal bir yönetim şekli verileceği yönünde açıklamalarda bulunmuştu. Buna göre; adaya meşruti bir idare şekli verilecek, Türk ve Rum temsilcilerin katılımıyla bir Yasama Meclisi oluşturulacak ve anayasa reform önerilerini hazırlamak için Danışma Meclisi kurulacaktı (Müderriş, 1946, s. 1). İngiliz Hükümeti 1947 yılının başında Lord Winster’ı Kıbrıs adasına yeni vali olarak atamış ve Vali Winster da adada anayasal bir düzen kurmaya çalışmıştır.

Vali Winster bir Danışma Meclisi kurulacağını ve bu meclise Belediye başkanlarından, kurum ve kuruluşlardan, İşçi Birlikleri ve Ticaret Odası temsilcilerinden kişilerin katılacağını, meclis başkanlığını da Kıbrıs Baş Hâkimi Sir Edward Jackson’un yapacağını bildirmiştir. Danışma Meclisi’ne üye olarak davet edilen 19 kişiden sadece 4’ünün Türk olması da dikkat çeken bir husustur. Bu durum dönemin Kıbrıs Türk basını tarafından da eleştirilmiş ve Türkleri temsil eden kişi sayısının artırılması istenmiştir. Uzun süren tartışmalar sonucunda meclisteki Türk üye sayısının 7’ye çıkarılması kararı alınmıştır. Buna göre; Danışma Meclisi’nin Türk üyeleri Rauf R. Denктаş, Hüseyin İrfan, Suphi Kenan, Hasan Şaşmaz, Fazıl Nekipzade, İ. Galip ve Ratip Bey olacaktı (Gazioğlu, 1960, s. 376).

Danışma Meclisi’nin açılışını Enosis’in baş temsilcisi olan Başpiskopos Leondio ve diğer milliyetçi Rum kurumlar desteklememiştir. Başpiskopos bu durumun senelerdir Kıbrıs’ı Yunanistan’a ilhak peşinde koşan Rumları, büyük bir hayal kırıklığına uğrattığını ve haklarının hiçe sayıldığının açık bir göstergesi olduğunu ileri sürmüştür (“Valinin Beyannamesine Hücum Edildi,”

1947). Ayrıca Rumlar adaya muhtariyet veya hür bir idare tarzı verilmediği sürece hiçbir öneriyi kabul etmeyeceklerini de İngiliz valiye bildirmişlerdi. Meclisteki Türk üyeler ise Rumların istediği tam özerklik anlamına gelen *full self government* önerilerini reddetmişti (“Dünkü İstişare Meclisi'nin Tartışmaları Münakaşalar Kat'î Safhaya Giriyor,” 1947). Neticede Vali Winster'ın 1947-1948 yılları arasında kurmaya çalıştığı anayasal düzen süresiz olarak ertelenmiş ve İngiliz idaresinin Kıbrıs adası için düşündüğü özerk yönetim sonuçsuz kalmıştır.

Savaş sonrası dönemde adada daha demokratik bir düzen kurmak için uygulamalarına devam eden İngiliz yönetimi, Vali Winster aracılığıyla Kıbrıs Türk halkının yaşadığı problemlerin neler olduğunu belirten ve bu problemlere uygun çözüm önerilerinin de eklendiği bir rapor hazırlanmasını istemiştir. Kıbrıs Türklerinin ileri gelen isimleri ile görüşen Vali Winster, İngiliz idaresinin bu isteğini belirterek en kısa sürede çalışmalara başlanmasını önermiştir. Bu doğrultuda Hâkim Zekâ Bey başkanlığında, Faiz Kaymak, Suphi Kenan, Mehmet Dana, Nazif Denizer, Avukat Fadil Niyazi Korkut, Rauf R. Denktaş ve Ahmet Pertev'in katılımıyla 11 Haziran 1948'de *Türk İşleri Komisyonu* kurulmuştur. Komisyon, 64 sayfalık bir rapor hazırlayarak Kıbrıs Türk halkının öncelikli sorunlarının müftülük, evkaf (vakıflar), maarif (eğitim konuları), Aile Kanunu ve Şer'îye Mahkemeleri olduğunu belirlemiştir (Türk İşleri Komisyonu Ara Raporu [TİK Raporu], 1950, s. 1-4). Rapor 20 Ocak 1949'da Vali Winster'a sunulmasına rağmen, Winster'ın aynı yıl görevinden ayrılması ve yeni Vali Wright'ın raporun uygulanması için aceleci davranmaması gibi nedenlerle Türk toplumunun sorunlarının çözüm süreci uzamıştır.

1937 yılında Kıbrıs adasına dönen Dr. Fazıl Küçük, adaya döndüğü ilk günden itibaren halk tarafından sevilen ve sayılan bir isim olarak ön plana çıkmıştır (Tekakpınar & Doğasal, 1991, s. 14). Dr. Fazıl Küçük mesleği olan doktorluğun yanı sıra, aynı zamanda Kıbrıs Türk halkının temel sorunları ile de yakından ilgilenmiş ve bu sorunlara çözüm bulmak için büyük çaba göstermiştir. Kıbrıs'taki İngiliz ve Yunan emperyalizmine karşı mücadele edebilmenin ancak tüm müesseselere sahip ve her bakımdan kendi kendine yeterli bir Türk halkı ile mümkün olacağı görüşünde olan Dr. Fazıl Küçük, Kıbrıs Türk toplumunun temel sorunlarını, *evkaf, Aile Kanunu, maarif, müftülük ve Şer'îye Mahkemeleri* olarak belirlemiştir (Sadrazam & Sayıl, 1998, s. 7). Dr. Fazıl Küçük bu konularda vermiş olduğu mücadele sonucunda, Kıbrıs Türklerinin çok önemli kurumlarına tekrar sahip olmalarını sağlamıştır.

“Kıbrıs Türk'ü hür ve bağımsız olarak ebediyen yaşayacaktır” ilkesini benimseyen Dr. Fazıl Küçük, Kıbrıs Türk siyasi tarihinde mühim bir yere sahiptir (Doğasal, 2020, s. 37). Bütün hayatını Kıbrıs sorununu çözmek ve Kıbrıs Türklerinin haklarını savunmak için harcayan Dr. Fazıl Küçük, Kıbrıs Türklerinin bir ve bütün olmasında önemli bir rol oynamıştır.

Çalışmanın temel amacı; Kıbrıs'ın geleceği ile ilgili politikaların belirleyicisi olan İngiliz Hükümetinin 1923-1960 arasındaki dönemde, Kıbrıs Türklerinin en önemli kurumları üzerindeki etkisi, müdahalesi ve dönemin önde gelen isimlerinden Dr. Fazıl Küçük'ün bu problemlerin çözümü üzerindeki mücadelesini ortaya koymaktır.

1. Kıbrıs Türk Toplumunun Başlıca Sorunları ve Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu

Türk İşleri Komisyonunun Başkanı Mehmet Zekâ Bey 11 Haziran 1948'de Kıbrıs Türk toplumunun ileri gelenlerinden 6 kişiyi komisyon üyesi olarak seçmiş ve Kıbrıs Türklerinin başlıca sorunlarının neler olduğunu belirlemiştir. 7 aylık bir çalışmanın sonunda Türk İşleri Komisyonu 64 sayfalık bir rapor hazırlamıştır. Raporda Kıbrıs Türklerinin temel sorunları *müftülük, evkaf, maarif, Aile Kanunu ve Şer'îye Mahkemeleri* olarak belirlenmiştir (TİK Raporu, 1950, s. 1).

Komisyon raporu öncelikle her konu ile ilgili geniş bir tarihçeye yer vermiş ve ardından belirlenen tarihe kadar önemli olayları aktarmıştır. İlk olarak Aile Kanunu'na değinilen raporda; şer'î hukukun artık zamanın gerisinde kaldığı, değişen zaman ve hayat şartlarına göre yeniden

düzenlenmesi gerektiği, Türkiye’de şer’i hukukun 1926 yılında değiştirilip, çağdaş bir medeni kanunun kabul edildiği vurgulanmıştır. Raporun tasarlanan “Aile Kanunu” kısmında; evlenme yaşının erkeklerde 18, kızlarda 16 yaşını doldurmuş olması; evlenecek çiftlerin vekil aracılığıyla değil, bizzat kendilerinin evlendirme dairesine gidip başvuru yapmaları; çok evliliğin yasaklanması; ayrılma ve boşanma şartlarının yeniden düzenlenmesi gibi hususlar yer almaktaydı (TİK Raporu, 1950, s. 8-11). Komisyonun önerdiği Aile Kanunu, şer’i düzenin çağdışı uygulamalarına son vermek ve Kıbrıs Türk halkını çağdaş ve uygar dünyanın bir parçası yapmak amacını taşımaktaydı. Ayrıca Aile Kanunu Atatürk’ün bu yöndeki devrimlerinden ve Türkiye’deki uygulamalardan da esinlenerek hazırlanmıştır.

Komisyon raporunun ikinci kısmında Şer’iye Mahkemeleri’ne değinilmiş ve geniş bir tarihçeye yer verilmiştir. Raporda Şer’iye Mahkemeleri’nin mevcut rejim altında faaliyet göstermelerinin sakıncaları üzerinde durulmuş ve sivil yargı sisteminin bir parçası yapılması gerektiği ifade edilmiştir (TİK Raporu, 1950, s. 14-15). Raporun öneriler kısmında ise Şer’iye Mahkemeleri’nin; “Türk Aile Mahkemeleri” adı ile yeniden düzenlenmesi gerektiği; ailevi meselelerle ilgili davalara Müslüman yargıçların bakması, yargıçların maaşlarının sömürge bütçesinden ödenmesi ve atamalarının da vali tarafından yapılması gibi konular mevcuttur (TİK Raporu, 1950, s. 16-18).

Komisyon raporunun üçüncü kısmında ise Kıbrıs Türklerinin en önemli sorunlarından biri olan “müftülük” meselesine değinilmiştir. Nitekim Kıbrıs Müftülüğü, Osmanlı Devleti’nin adayı fethiyle birlikte teşkil ettiği en eski kurumlardan biriydi (Ateşin, 1996, s. 253). 1878 yılında İngiltere adaya hâkim olduktan sonra, müftülük makamını tanımış ve 1890 yılında kendi seçtiği Hacı Ali Rıfki Efendi’yi müftü olarak tayin etmişti. Hacı Ali Rıfki Efendi 1923 yılına kadar Kıbrıs Müftüsü olarak görevine devam etmiştir (Nurçin, 2019, s. 37). Lozan Barış Antlaşması’ndan sonra, Kıbrıs Türkleri kendi müftülerini kendileri seçmek istese de İngiliz idaresi buna karşı çıkmış ve 1927 yılında kendi belirlediği Hürremzâde Mehmet Hakkı Efendi’yi müftü olarak atamıştır (“Appointments,” 1927; The Cyprus Blue Book 1927, 1928, s. 142). Nitekim bu uygulama ile Kıbrıs Türklerinin hem seçim hakkı elinden alınmış hem de Müslüman olan bir toplumun dini lideri, gayrimüslim bir devlet tarafından seçilmiştir (Konur, 1938, s. 47-48).

İngiliz yönetimi 1 Ocak 1929’da yürürlüğe koyduğu bir kanunla, müftülük makamını tamamen kaldırmış ve müftüyü de *Fetva Emni* unvanıyla Evkaf Dairesi’ne bir memur olarak atamıştır (BCA, 30.10.00/124.886.19, 22.07.1937). Daha öncesinde Başpiskopos’un önünde bulunan müftü, bu düzenlemeyle birlikte artık protokoldeki üstünlük derecesini de kaybetmiş ve normal bir memur statüsüne getirilmiştir (Gürel, 1984, s. 172). Arşiv kaynaklarında geçen bir bilgiye göre; dönemin İngiliz Hükümet Müsteşarı, Kıbrıs Türklerine kendi istedikleri müftüyü seçebileceklerini ve zaten Lozan Barış Antlaşması gereğince dini müesseselere herhangi bir müdahalede bulunmanın söz konusu olamayacağını bildirmişti (BCA, 30.10.00/124.886.19, 22.07.1937). 1 Mayıs 1931’de Lefkoşa’da Mısırlızâde Mehmet Necati Bey önderliğinde toplanan *İkinci Ulusal Lefkoşa Kongresi*’nde Kıbrıs Türkleri, müsteşarın kendilerine verdiği söze dayanarak kendi aralarında Baflı Avukat Ahmet Sait Efendi’yi müftü olarak seçmiştir (“Hükümet İlanı,” 1931). Ancak İngiliz yönetimi ne toplanan bu kongreyi ne de seçilen müftüyü tanımadığı gibi, aksi bir durumu kendisine yapılan bir isyan sayacağını duyurmuştur (Birinci, 1997, s. 204).

Türk İşleri Komisyon Raporu’nda müftülük konusunda öncelikle geniş bir tarihçeye yer verilmiş ve müftülük makamının lağvedilişi şu şekilde değerlendirilmiştir:

Müftülük makamının lağvı, toplumun dini yaşamı üzerinde ağır bir darbe oluşturmuş ve bu din sistemimizin hemen hemen parçalanmasına neden olmuştur. Camiler ardı ardına kapanmış, birçok cami imamsız bırakılmış ve birçoğu da harap duruma gelmiştir. Müftülük makamının lağvı ile meydana gelen boşluk, dini meselelerle İslam toplumunu liderden

mahrum bırakmış ve yine adadaki dini kurumlarımızı denetimsiz bırakmakla korkunç zararlara uğratılmasına neden olmuştur (TİK Raporu, 1950, s. 23-27).

Raporda müftülük ile ilgili öneriler kısmında; Kıbrıs'ta Türk halkının dinî lideri statüsünde bir müftünün seçilmesi; müftünün sağlıklı olduğu sürece görevinde kalması; hiçbir siyasi görevde bulunmaması; emeklilik hakkı olmaması gibi koşullar yer almıştır. Ayrıca, “müftü seçim tarihinden itibaren en az 5 yıl geçmiş olması koşuluyla, müftünün hareket ve tavır toplum içinde soğukluk ve nifak yaratacak mahiyette olursa, seçimle iş başına gelen Türk Kaza Temsilcilerinin dörtte üçünün çoğunluğu ile hizmetine son verilecektir” ibaresi de rapora eklenmiştir (TİK Raporu, 1950, s. 26-27).

Komisyon raporunun dördüncü bölümünde ise evkaf meselesine değinilmiştir. İngiliz idaresi 1878 yılı itibariyle Kıbrıs Türklerinin evkaf idaresini yeniden düzenlemiştir. Nitekim bu düzenlemede Kıbrıs Türkleri arasından seçilen bir kişi ile İngiliz idaresinin seçeceği bir kişi, Kıbrıs Türk halkının her türlü emvalini (taşınan veya taşınmayan bütün mallar) yönetecekti (Torun, 1956, s. 122). Böylece Müslüman halka ait olan vakıflar müdahaleye açık hale getirilmiş ve vakıfların idaresinde ilk kez bir gayrimüslime yer verilmiştir. Dikkat çeken husus ise Müslümanların vakıfları İngiliz müdahalesine uğrarken, Rumların vakıf sisteminde herhangi bir müdahale yapılmamasıydı. Kıbrıs Rum toplumu bütün sosyal, ekonomik ve hatta siyasi gelişimlerini vakıflar aracılığıyla artırarak devam ettirebilmiştir (Yücel, 1957, s. 28).

İngiliz yönetimi 1915 yılında “Emval-i Dinîyeyi İslamiye” kanunu ile evkafı bir kamu kuruluşu, üyelerini de İngiliz emri altında çalışan memurlar haline getirmişti. Bu durum 1923 Lozan Barış Antlaşması'na kadar devam etmiş ve konferans sırasında Lord Curzon Türkiye'ye, evkaf idaresinin Kıbrıs Türklerine bırakılacağına dair söz vermişti. Ancak bu söz tutulmadığı gibi, İngiliz idaresi 1928 yılında “Emval-i Dinîyeyi İslamiye İdaresi” adı altında yeni bir düzenleme yaparak, vakıflar üzerinde Kıbrıs Türklerinin etkisini tamamen kaldırmıştır (“Establishment and Status of Evcaf Department,” 1928). Bununla birlikte, “Evkaf Dairesi” adı ile yeni bir daire kurulmuş ve bu daire hükümet dairesi sayılmıştır. Kıbrıs valisi Türk vakıflarının idaresinde tek söz sahibi olmuş ve vakıfların bütün mali kaynaklarına el konulmuştur (“Bu Ölçüye Ne Dersiniz,” 1931). Böylece vakıflar hayır amaçlı kurulan bir kurum olmaktan çıkarak, hükümete gelir getiren bir kurum haline getirilmiştir (Raşit, 1931, s. 1-2).

1931 Rum isyanından sonra başlayan sıkıyönetim döneminde, Kıbrıs Türkleri evkaf konusu da dâhil olmak üzere hiçbir isteklerini gerçekleştirilememiş ve evkaf kurumu Kıbrıs Türk halkının ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Ancak Kıbrıs Türklerinin ileri gelen isimleri vermiş oldukları mücadeleden vazgeçmemişler ve kendilerine destek bulmak için Türk Hükümetinden yardım talebinde bulunmuşlardı. Türkiye'ye gönderilen 1936 tarihli bir raporda ise evkaf hakkında şu ifadeler yer verilmekteydi:

Türk cemaatine mali sahada kuvvetli bir destek olabilecek evkaf, Lozan Ahidnamesi ahkâmı hilafına ve Kıbrıs Evkaf Murahhası Münir'in delaletiyle, İngiltere Kralı namına tescil ettirilmiştir. Hâlbuki Rum evkafı serbesttir ve cemaate aittir. Rum evkafını halk tarafından müntahap heyetler idare ettiği halde, Türk evkafını hükümet tarafından tayin olunan bir İngiliz ve bir Türk memur idare eder (BCA, 30.10.00/124.886.14, 04.11.1936).

Komisyon raporunda evkaf ile ilgili tavsiyeler kısmında, evkafı gereksiz masraflardan kurtarmak için mevcut yönetim sisteminin yeniden düzenlenmesi ve daha ekonomik olacak bir kadroyla idaresi öngörülmüştür. Ayrıca evkaf yönetiminin Türk toplumuna devredilmesi, evkaf yasalarının günün koşullarına göre değiştirilmesi talep edilmiştir (TİK Raporu, 1950, s. 30).

Komisyon raporunun beşinci bölümünde ise maarif meselesi ele alınmıştır. Bu bölümün başında şöyle denilmektedir: “Maarif meselelerinde, Rum toplumuna verildiğinden daha fazla kontrol hakkı istemiyoruz. Diğer yönden, bu kontrolümüzün daha az olmasına da neden görmüyoruz” (TİK Raporu, 1950, s. 30). İngiliz idaresinin eğitim konularında iki toplum arasında

ayrım yaptığı, Rum toplumuna eğitim alanında daha geniş yetki ve hak tanıdığı vurgulanmıştı. Bu giriş yapıldıktan sonra, bütün konularda olduğu gibi eğitim konusunda da kısa bir tarihçeye yer verilmiştir.

1905 yılına kadar İslam Tali Okulları (orta dereceli okullar) Türk halkının seçtiği komisyonlar tarafından yönetilmekteydi. 1905 itibariyle bu sistem değiştirilerek, okullarla ilgili konularda yetkili “okul yönetim kurulları” oluşturulmuştu. 1920’de ise “Tali Tedrisat Kanunu” ile yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve yönetim kurulu; Kıbrıs Baş Kadısı, Müftü, Evkaf Murahhasları, Kavanin Meclisinden seçilmiş Türk üyeler ile bunların seçtiği 3 kişi ve Yüksek Komiser’in atadığı 1 kişiden oluşmuştur. 1927’de Baş Kadı yönetim kurulundan çıkarılmış, 1935 yılında da kurul üyeleri 9 kişiden 3 kişiye indirilmiştir (TİK Raporu, 1950, s. 37-38).

İngiliz idaresi 1929 Maarif Kanunu ile Türk Maarif Encümeninin teşkilat yapısında da değişikliğe gitmiş ve Kavanin Meclis üyelerinin, Türk Maarif Encümenine üye olabilme haklarını kaldırmıştır (“Yeni Maarif Layihası,” 1929; “Maarif Layihası Neşredildi,” 1929; “Yeni Maarif Kanunu ve Muallimlerimiz,” 1930). Ayrıca Türk Maarif Encümeninin eğitim konusunda sadece öneri verme yetkisi de bu kanun ile birlikte son bulmuştur (Çomunoğlu, 2002, s. 109-113). İngiliz yönetimi özellikle ilkökul öğretmenlerinin, hükümet karşıtı siyasi çevrelerce kötü yönde kullanıldığını ve bu öğretmenlerin de çocukları İngiliz Hükümetine karşıt bir politika ile doldurduklarını düşünmekteydi. Bu sebeple de 1929 Maarif Kanunu ile adadaki bütün ilkökullar denetim altına alınmaya çalışılmıştır (Irkad, 1997, s. 50).

İslam Tali Okulları, ortaokullardan ayrı olarak kurulan okullardı. Bu okullar Lise ve Viktorya Kız Okulu olmak üzere 2 okuldan oluşmaktaydı. Lise, “İdadi Mektebi” adı altında 1897 yılında İngiliz işgali zamanında kurulmuştu. Viktorya Kız Okulu ise kısmen Kraliçe Viktorya’nın jübilesini kutlamak amacıyla yapılan imparatorluk ihsanı ile meydana gelmişti. İdadi Mektebi 4 senelik bir ortaokul olup, o dönemde Kıbrıs’taki tek Türk ortaokuluydu. Rüştüye Mektebini bitirenler, İdadi Mektebine devam ederdi. İdadi Mektebi’nin adı 1921 yılı itibariyle bazı değişikliklere uğramıştır. 1922-1924 eğitim-öğretim döneminde bu okula, “Sultani Mektebi” denilmiş, 1924’ten sonra Sultan ismi kaldırılarak, sadece “Lise” denilmeye başlanmıştı. 1935-1936 yılına kadar gerek resmi, gerekse gayri resmi her alanda “Kıbrıs Türk Lisesi” olarak bilinen bu okul, 1936-1937 eğitim-öğretim döneminde tekrar değişikliğe uğrayarak “İslam Lisesi” adını almıştır (TİK Raporu, 1950, s. 38-39).

1929-1933 yıllarında çıkarılan Maarif Kanunları ile İngiliz idaresi, eğitim üzerindeki kontrolü tamamen ele geçirmiştir. 1932 yılında İngiliz Hükümeti ekonomik krizi bahane göstererek ada genelindeki 296 Türk ilkökulunun birçoğunu kapatmış ve 370 Türk öğretmenin de işine son vermiştir (Alasya, 1969, s. 14). Özellikle köylerde Türk nüfusunun az olduğu yerlerde okulların kapatılması, buradaki öğrencilerin daha uzak mevkilerdeki okullara gidememesine ve eğitim hayatından mahrum kalmasına sebep olmuştur (BCA, 30.10.0.0/124.886.18, 14.05.1937). Ayrıca Maarif Kanunu ile okul müfredatının İngiliz yönetimi tarafından belirlenmeye başlaması, Kıbrıs Türklerinin müfredat konusunda artık Türkiye’yi takip edememesine sebep olmuştur (BCA, 30.10.0.0/124.886.19, 22.08.1937).

1935 yılında Rüştüye Mektepleri kapatılınca, lisenin eğitim süresi 6 yıla çıkarılmış ve ilk 3 sene ortaokul, diğer 3 sene de lise olarak eğitim vermeye başlamıştır (Weir, 1952, s. 67). 1937-1938 döneminde, lisenin son 3 sınıfı lise ve kolej bölümü olarak ikiye ayrılmıştır. 1944 yılına kadar da Kıbrıs Türklerine ait olan başka ortaokul açılmamıştır (TİK Raporu, 1950, s. 38-39).

İngiliz idaresi 1931 Rum isyanı sonrasında başlattığı bir takım uygulamalarla eğitimde tam anlamıyla merkezîyetçi bir konuma ulaşabilmiştir (Persianis, 2010, s. 56). 1933 yılında çıkarılan yeni bir Maarif Kanunu ile İngiliz idaresi, hem Rumların hem de Türklerin eğitim üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda okul müfredatlarının belirlenmesi, okutulacak olan kitaplar, öğretmenlerin ataması gibi her türlü eğitim-öğretim işlemi doğrudan İngiliz yönetimi tarafından yapılmaya başlamıştır (BCA, 30.10.00/124.886.18, 14.05.1937). Ayrıca 1935 yılından

İtibaren okullarda karma eğitime geçilmiştir (Behçet, 1969, s. 172). İngiliz idaresi 1935 yılından sonra, Kıbrıs Türk öğrencileri için Türkiye'den kitap ve öğretmen gönderilmesini yasaklamıştır. Türk tarihinin okullarda okutulmasını yasaklayan İngiliz yönetimi, Atatürk portresi, Türk bayrağı ve Türkiye haritası gibi bütün milli objeleri de okullardan toplatmıştır. Ayrıca okullarda öğrencilere Türk tarihi yerine, İngiliz Kraliyet tarihi okutulmaya başlanmıştır (Feridun, 2001, s. 75).

Bazı Kıbrıslı Türk öğretmenler, bütün baskı ve yasaklara rağmen Anadolu ile gönül bağıını ifade eden "Anadolu Yavrusu" adı altında bir sosyal bilgiler kitabını gizlice bastırmışlardı. Aynı dönem içerisinde Kıbrıs Türklerinden bir kişi de İstanbul'a giderek, fazla miktarda kitap alıp gizlice adaya getirmiş ve Türk öğretmenlerine dağıtmıştır (Akar, 1981, s. 340). Kıbrıs Türklerinin önemli liderlerinden Rauf R. Denktaş yaşanan bu dönem için şöyle demiştir: "Türk öğretmenlerinin içinde yaşamış oldukları şartlar korkunçtu. Birçokları ahır gibi evlerde yaşamak zorundaydı. Bütün okullarda Türk tarihini hatırlatacak tek bir resim bile yoktu. Atatürk'ün fotoğrafını asmak, Türk bayrağı bulundurmamak ağır ceza içeren suçlardan sayılırdı" (Denktaş, 1997, s. 80).

Kıbrıs Türk Konsolosları adada eğitim ile ilgili meydana gelen gelişmeleri zaman zaman Türk Hükümetine rapor etmişlerdi. 1937 yılında Türk Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir konsolosluk raporunda; İngiliz idaresinin Kıbrıs Türk halkının milliyetlerini ve millî kültürlerini yaşatmalarına engel olmaya çalıştığı, Türklerin Türk olarak değil İslam cemiyeti olarak görüldüğü, özellikle de son yaşanan olaylarda *İslamcılık* tabirinin, Türklerin milli hislerini öldürmek için bir araç olarak kullanıldığı ve bunun bir örneği olarak "Türk Lisesi'nin" adının "İslam Lisesi'ne" çevrildiği, Türkçe gazetelere sansür konularak bütün Türk kelimelerinin yerine, İslam kelimelerinin tahvil edildiği ve bütün bunların da İngilizlerin İslam siyasetinin bir sonucu olduğu belirtilmiştir (BCA, 30.10.00/124.887.3, 14.09.1938).

Raporun devamında ise özellikle eğitim alanında Kıbrıs Türklerinin, Türklük bilincinin yok edilmeye çalışıldığı, lisenin başına öğretmenlik mesleği ile ilgisi olmayan bir kişinin müdür olarak getirildiği, milliyetçi olan öğretmenlerin işten çıkarıldığı, liseye dâhil edilerek açılan kolej sınıfıyla İngiliz dil ve kültürünün Türk öğrencilere benimsetilmeye çalışıldığı, Türkiye'de üniversite eğitimlerini tamamlayan Kıbrıs Türk gençlerinin, Kıbrıs adasında görev alabilmeleri için ek olarak İngiltere'deki üniversitelerden birini de bitirmelerinin şart koşulduğu, bu durumun da Türkiye'de eğitimini tamamlayan gençlerin adaya döndüklerinde çalışma hayatlarının önünün kapatılmasına sebep olduğu vurgulanmıştır (BCA, 30.10.00/124.887.3, 14.09.1938).

Komisyon Raporunun maarif ile ilgili öneriler kısmında; Lise'nin ıslah edilmesi ve Viktorya okulunun kız lisesi olarak devam etmesi, her iki okulun da denetim ve yönetimini Türk toplumu temsil eden bir heyetin yapması, orta dereceli okullara giriş sınavının kaldırılması, "İslam Lisesi" olarak değiştirilen Lise'nin adının tekrar "Türk Lisesi" olması, nüfusun fazla olduğu yerlerde ortaokulların açılması, eğitim-öğretim müfredatının bütün adada aynı olması, Maarif Encümenlerinin Türk halkı tarafından seçilmesi tavsiye edilmiştir (TİK Raporu, 1950, s. 39-43).

Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu, 20 Ocak 1949 tarihinde, İngiliz Vali Winster'a sunulmuştur. Ancak Vali Winster'ın istifa etmiş olması ve başa gelen yeni Vali Andrew Wright'ın (1949-1954) raporun uygulanması için aceleci davranmaması, Kıbrıs Türk toplumunun çok önemli sorunlarının çözümünü geciktirmiştir. İngiliz Vali Andrew Wright rapor için şu yorumda bulunmuştur: "1949 senesi yazında, Türk İşleri Komisyonu raporunu hükümete sundu. Rapor, bazı karışık ve şümul sahası geniş teklifleri ihtiva ediyor. Bunlar dikkatlice mütalâa edilmiş ve erken tatbiki kabil olan bazı kati tavsiyeler tasvip olunmuştur" ("Vali Tarafından İcraat Meclisi'nde İrat Edilen Nutkun Özetini Veriyoruz," 1950).

2. Dr. Fazıl Küçük'ün Kıbrıs Adası'na Dönüşü

Kıbrıs Türkünün hürriyet mücadelesinde çok önemli bir yeri bulunan Dr. Mustafa Fazıl Küçük, 14 Mart 1906 tarihinde Lefkoşa'nın Ortaköy kazasında yer alan Demirhan köyünde dünyaya

gelmiştir (Küçük & Çalışma Arkadaşları, 2002, s. VII). Doğduğunda kendisine Mustafa ismi verilen Dr. Fazıl Küçük'e, lise öğretmeni tarafından "Fadıl" ismi verilmiş ve bu isim daha sonra Türkiye'deki telaffuza uygun olarak "Fazıl" ismine dönüşmüştür (Küçük, 2009, s. 20). Dr. Fazıl Küçük ilkököl eğitimini Lefkoşa'da Hafız Lisani Efendi'nin müdürü bulunduğu Tarakçı Mektebi'nde almıştır (Tekakpınar & Doğasal, 1991, s. 13). Dr. Fazıl Küçük, Hafız Lisani Efendi hakkında şöyle demektedir: "Bu hoca milliyetperver ve çocuk haleti ruhiyesini çok iyi bilen bir insandı. Çocuklar kendisini bir babadan daha çok seviyordu. Her sabah sınıflara girmezden evvel çocukları salona toplar ve kendilerine milli hisleri tahrik edecek, onları büyütecek ve yaşatacak konuşmalar yapardı" (Sadrazam, 1996, s. 5).

Millî duygularını ilk kez bu dönemde kazanmaya başlayan Dr. Fazıl Küçük, 1919'da daha sonra adı "Haydarpaşa Ticaret Lisesi" olacak olan binada, ortaokul eğitimini almaya başlamıştır (Sayıl, 2010, s. 23). Dr. Fazıl Küçük'ün ortaokul yıllarında tanıdığı ve onu etkileyen önemli isimlerden biri de Hoca Salih Efendi idi. Dr. Fazıl Küçük anılarında Hoca Salih Efendi'nin asıl görevinin Arapça ve Farsça dersler öğretmek olduğunu, ancak derslere başlamadan önce çocuklarda milli bilinci uyandıracak hikâyeler anlattığını belirtmiştir (Sayıl, 2010, s. 27). Böylece Dr. Fazıl Küçük'ün millî duygularının gelişimi gerek ilkököl, gerekse ortaokul yıllarında milliyetçi hocaların katkısı ile artarak devam etmiştir.

Dr. Fazıl Küçük ortaokuldan sonra ilk olarak Lefkoşa'da bugünkü lise derecesinde olan İdadiyede eğitim almaya başlamıştır. Dr. Fazıl Küçük anılarında Türkiye'den gelen okul müdürü Mücteba Öktem'in din ve milliyetine bağlı bir kişilik olduğunu, aynı zamanda Celal Adalı ve Eczacı Remzi Bey adında iki değerli öğretmenin de çocuklarda milli hisleri açığa çıkaran kişiler olduğundan bahsetmektedir (Sayıl, 2010, s. 41). Dr. Fazıl Küçük, ardından lise eğitimini tamamlamak için İstanbul'a gitmiş ve 15 Ağustos 1926 tarihinde İstanbul Özel İstiklal Lisesi'nden mezun olmuştur (Tamçelik, 2002, s. 519). Dr. Fazıl Küçük, lise eğitiminden sonra sınavsız olarak İstanbul Dar-ül Fünun Tıp Fakültesine girmiş ve burada 2 sene eğitim almıştır (Küçük, 2000, s. VI). Ardından Avrupa'ya giden Dr. Fazıl Küçük, 1937 yılında Lozan Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun olmuştur.

1937 yılında Dâhiliye Uzmanı olarak Kıbrıs adasına dönen Dr. Fazıl Küçük, klinik açmak için İngiliz Hükümetine başvuruda bulunmuştur. Bu konu ile ilgili olarak Dr. Fazıl Küçük, dönemin İngiliz Komiseri Montegü ile yaptığı bir görüşmeyi şöyle aktarmıştır:

Montegü: 'Size birkaç kelime söyleyeceğim. Artık hayatını kazanma devrine giriyorsun. Sana bir nasihatte bulunacağım. Sen şu siyaset işini bir kenara bırakır da hastalarını tedavi edecek olursan hem hükümeti rahatsız etmemiş olursun hem de boş işlerle mesleğini unutmamış olursun.' demişti. Hiç unutmayacağım. Ne istediğini anladığım için şu kısa cevabı verdim: 'Ben görevimi yapacağım, siz de üzerinize düşen ne ise onu yapacaksınız.' Bu birkaç kelime İngiliz Komiserini çileden çıkarmıştı. 'Bana bak!' dedi, 'Ben aynı zamanda Fransa Üniversitesi'nden diploma alan biriyim. Bundan başka Alman lisanına da vakıfım. Sizin gibi çocukluğumun eline geçirdiği diplomanın benim için bir kıymet taşıdığı yok. Öyle görünüyor ki kendine çok fazla güveni olan birisin. Mademki çarpışmaya karar vermiş bulunuyorsun, demektir ki sık sık karşı karşıya geleceğiz. Yalnız düşün ki günün birinde kendini Bafta daimi bir misafir olarak bulabilirsin (Sadrazam, 1996, s. 6-7).

Dr. Fazıl Küçük bir yandan toplum sorunları ile ilgileniyor, diğer yandan da doktorluk görevini toplum yararına başarılı bir şekilde sürdürüyordu. Kıbrıs Türk halkının o günlerde ekonomik durumunun iyi olmadığını bilen Dr. Fazıl Küçük, halka hizmet olsun diye cuma günleri Lefkoşa'nın Girne Caddesi'nde bulunan ve günümüzde *Dr. Fazıl Küçük Müzesi* olarak kullanılan kliniğinde ücretsiz muayene başlatmış ve bu hizmetini 1960 yılına kadar kesintisiz bir şekilde devam ettirmiştir (Tekakpınar & Doğasal, 1991, s. 15).

Dr. Fazıl Küçük 1931'den itibaren Kıbrıs Türk toplumunu birleştirmeye çağıran ve toplum sorunlarıyla ilgili görüşlerini belirten birçok yazı kaleme almıştır. İlk siyasi makalesini Türk maarifinin İngilizler tarafından yönetilmesine tepki olarak, *Küçükkoğlu M. Fazıl* imzası ile 9 Nisan 1931'de, Mehmet Remzi Bey'in sahibi olduğu *Söz* gazetesinde "Dr. Eyüp Bey'e Açık Mektup" başlığıyla yayımlamıştır (Maden, 2014, s. 3).

Dr. Fazıl Küçük toplum mücadelesinde halkı aydınlatmak ve olan bitenden haberdar etmek için gazetenin etkili bir araç olduğuna inanmaktaydı. 14 Mart 1942 tarihinde *Halkın Sesi* gazetesini çıkarmaya başlayan Dr. Fazıl Küçük, gazetenin çıkış amacını; "Türk toplumunun haklarını korumak, toplum dertlerini dile getirmek, bağımsız olmak, sömürge idaresi ve Rum emelleri ile mücadele etmek, Anavatan sevgisini ve ona bağlılığı idame ettirmek ve sanat hareketlerini destekleyip teşvik etmek" olarak belirlemiştir ("Sayın Halkımızın Yüksek Huzurunda," 1942).

Halkın Sesi gazetesi kısa bir süre içerisinde büyük bir ilgi görmüş ve Kıbrıs Türkünün sesi olmuştur. Dr. Fazıl Küçük dönemin önde gelen aydınlarına da gazetesinde yer vermiş ve bu aydınlar İngiliz idaresinin engeline uğramamak için takma isimler kullanarak, toplum sorunlarını dile getiren yazılar kaleme almışlardır. Hiçbir takma isim kullanmayan ve İngiliz yönetimine karşı sert eleştirilerde bulunan Dr. Fazıl Küçük, halkı ve gazetesiyile bütünleşerek Kıbrıs Türklerine mücadele gücünü aşılama çabası ("Sayın Halkımızın Yüksek Huzurunda," 1942). Dr. Fazıl Küçük gazetenin adına neden "Halkın Sesi" dediğini de şöyle açıklamıştır:

Neden bu ismi bulmuştum. Bir köy çocuğu idim. Lefkoşa'dan 2 mil uzaktaki Ortaköy'de doğmuştum. O yıllarda en fakir köylerden biriydi. Toprağı verimsizdi. Ancak kış ayları yağmurlu geçerse çiftçi karnını arpa unundan yapılmış kuru ekmelele doyrurabilirdi. Yol asfalt olmayıp, arabaların geçebileceği genişlikte toprak, üzeri ince çakıl taşlarıyla gelişigüzel örtülmüş bir yoldu. Bu köyün havasını teneffüs etmiş, suyunu içmiş olduğumdan köyden ayrılıp Lefkoşa'ya yerleştikten sonra da yine bir ayağım köydeydi. Çiftçilikle uğraşan babama yardımcı oluyordum. Köye sık sık uğrar, kahvesine oturur, konuşanları dinler, birbirlerine yaptıkları şikâyetleri ağızlarından duyardım. (...) İlkokul sıralarındayken duyduğum ve beynime çakılan, 'Halkın sesini işiten, duyan yok!' sözleri, beni çıkaracağım gazetenin isminin Halkın Sesi olmasına teşvik etmişti (Güvenir, 2016, s. 40-41).

3. Dr. Fazıl Küçük'ün Toplumsal Sorunlarla Mücadelesi

Dr. Fazıl Küçük, Kıbrıs adasına dönüş yaptığı ilk günden itibaren mesleği olan doktorluğun yanı sıra aynı zamanda Kıbrıs Türk toplumunun temel sorunları ile de yakından ilgilenmiş ve çözüm bulmak için büyük çaba göstermiştir (Sadrazam & Sayıl, 1998, s. 7).

Kıbrıs Türk halkının bağımsızlığının devamı için eğitimin çok önemli olduğunu düşünen Dr. Fazıl Küçük, eğitimin önemini her fırsatta ifade ederek bu konuda yoğun bir çalışma yürütmüştür. Dr. Fazıl Küçük 27 Eylül 1933 tarihinde *Masum Millet* gazetesinde yayımladığı "Liselerimizin Yeni Nizamnamesi" adlı makalesinde, İngiliz yönetimi kontrolünde yapılan lise giriş sınavlarının tarafsız ve adil bir yöntemle uygulanmadığını, öğretmenlerin öğrencilere karşı ilgisizliğini ve ders saatlerinin uzunluğunu eleştirmiştir (Tekakpınar & Doğasal, 1991, s. 16-19).

Dr. Fazıl Küçük Halkın Sesi gazetesini çıkarmaya başladıktan sonra, bütün sorunlar gibi maarif sorununun üzerinde de önemle durmuş ve bu konuyu gazetede sık sık gündeme getirmiştir. Nitekim 1942-43 yıllarında Türk halkının maarif ile ilgili en önemli sorunu, lisenin Lefkoşa'dan kaldırılarak Lapta'ya taşınmasıydı. Maddi durumları elverişli olmayan lise çağındaki Türk gençleri, mevki olarak uzakta bulunan Lapta'ya gidememiş ve böylece eğitim imkânlarından mahrum kalmıştı. Millî bir dava haline gelen bu soruna Dr. Fazıl Küçük, gazetesinde sık sık yer vermiş ve öğrencilerin yaşadığı zorlukları duyurmaya çalışmıştır (Küçük, 2000, s. 43-44). Dr. Fazıl Küçük lisenin tekrar Lefkoşa'ya taşınması için bir yıla yakın bir süre mücadele vermiş ve sonunda başarıya ulaşarak, 1943 yılının Ekim ayında Halkın Sesi gazetesinde "İslam Lisesi Teşrinievvelin (Ekim'in)

6'ncı Çarşamba günü Lefkoşa'daki binalarında açılacaktır" müjdesiyle, lisenin tekrar Lefkoşa'ya taşınacağı haberini halka duyurmuştur (Sadrazam, 1996, s. 130).

Dr. Fazıl Küçük'ün eğitim alanında üzerinde durduğu bir diğer problem de 1937 yılından itibaren Türk okullarına atanan müdürlerin İngiliz olmasıydı. 1937 yılında liseye müdür olarak atanan Mr. Harold Wood'un ilk icraatı "Türk Lisesi" olan okulun adını, "İslam Lisesi" olarak değiştirmek olmuştur. İngiliz müdürün Türklere karşı düşmanca tutum ve davranışları ve okul içerisindeki uygulamaları Türk toplumunun tepkisine sebep olmuştur. İngiliz müdürler döneminde lisenin her bakımdan bozulduğunu ifade eden Dr. Fazıl Küçük, lisenin tekrar düzeltilmesi için Türk müdürlerin başa gelmesi gerektiğini savunmaktaydı (Sadrazam, 1996, s. 115-117). Dr. Fazıl Küçük, "Liselerimizin Türk Müdürler Tarafından İdaresini İsteriz" başlığını taşıyan bir yazısında konu hakkında şöyle demiştir:

Lozan Anlaşmasıyla 65 bin Türk'ün bütün varlığı Büyük Britanya'nın idaresine devri teslim edilirken, anlaşmayı imza edenler teslim edilen azınlığın, milliyet, lisan, din ve adetlerine hürmet edileceğinden emin idiler. Demokrat devletlere has olan bu idare çok yazık ki zamanla değişmeye başladı. Her geçen gün, kendini hissettiren bir baskıyla bizi sıkıştırıyor ve alışkanlık peyda ettiğimiz hürriyet çerçevesi daralıyordu. Bildiğiniz gibi ilk darbe milliyetimize indirildi. Asırlarca "Türk Cemaati" diye adlandırılan bizler ansızın Müslüman olduk. Bize bu gülünç ve manasız ismi takanların maksat ve gayelerinin ne olduğunu hala anlayamadık. Acaba Müslüman bir unsura dönüştürülen Kıbrıs Türkü Anavatan'dan bu vesileyle uzaklaştırılmak mı isteniyordu? Bu isim değiştirme sıralarında Türk Lisesi de unutulmamış, tuğlalarla yazılı olan Türk Lisesi yazısı, kazma ve kürekle yıkılarak yerine İslam Lisesi çizilmişti. Bütün bunlar yapılırken Okul Komisyonu da faaliyet gösteriyor ve lisemizi Türk müdürlerinin idare etmesine imkân olmadığını ileri sürüyordu. (...) Niçin azınlık haklarımıza hürmet edilmiyor. Tekrar ediyorum; 65 bin Türk'ün istediği Türk liselerinin idaresinin Türk müdürlere bırakılmasıdır (Sadrazam, 1996, s. 115-117).

1949-1950 yılı eğitim-öğretim döneminde İngiliz müdürün emekliye ayrılması ve Türkiye'den Yavuz Gonnolu isimli bir Türk müdürün liseye tayin edilmesiyle, 13 yıllık uygulamaya son verilmiştir ("Lise Müdürü Geldi," 1950). Ayrıca "İslam Lisesi" olarak değiştirilen lisenin adı, tekrar "Türk Lisesi" olarak değiştirilmiştir (Sayıl, 2014, s. 15). Dr. Fazıl Küçük Türk müdürün atanmasından dolayı büyük bir sevinç duyduğunu, eğitim alanında Türkiye'de ün yapmış Yavuz Gonnolu'dan çok iyi işler beklediğini, kendisine memleket aydınları ve bütün Kıbrıs Türk halkı olarak her zaman destek olacaklarını ifade etmiştir.

1956 yılında Dr. Fazıl Küçük ve diğer aydınlar tarafından tepkiyle karşılanan bir diğer uygulama da Kıbrıs Türk eğitiminde önemli bir yeri olan Orta Dereceli Okullar Müfettişi Dr. Hüsnü Feridun'un görevinden alınarak, yerine Rum müfettişin atanması olayıdır ("Esef Verici Karar," 1956). Bu durum karşısında büyük bir tepki alan İngiliz idaresi, 12 Kasım 1956 tarihinde yaptığı bir açıklama ile Türk ve Rum maarifinin tamamen ayrıldığını, her iki cemaatin de kendi müfettişlerini kendilerinin seçebileceklerini bildirmiştir ("En Nihayet Kendi Maarifimizi Kendimiz İdare Edeceğiz," 1956).

Dr. Fazıl Küçük'ün eğitim alanında verdiği mücadele neticesinde, 1954-1956 eğitim-öğretim döneminde kitapsız tedrisat usulü kaldırılmış ve ilk okuma, tarih, coğrafya, dilbilgisi, matematik, tabiat ve yurttaşlık kitapları Türkiye'den getirilmeye başlanmıştır. İngiliz okuluna Türkiye'den Türkçe öğretmeni, Öğretmen Koleji'ne Türkiye'den edebiyat öğretmeni getirilmiş, müfettişler arttırılmış ve eskiyen okulların yerine yenisi yapılmıştır ("Kitapsız Tedris Ne Demektir," 1951). Dr. Fazıl Küçük eğitim için verdiği yoğun mücadele sonucunda Türk okullarının yönetiminin, Kıbrıs Türklerine geçmesini sağlamıştır. Türk kültürünün İngiliz egemenliğinden kurtulup, millî bir kimliğe kavuşmasını sağlayan Dr. Fazıl Küçük, eğitim için verdiği mücadelenin kişisel bir mücadele değil, bir cemaat davası olduğunu kaleme aldığı yazılarında sık sık vurgulamıştır.

Kıbrıs Türklerinin diğer önemli bir sorunu da şer'i hukuka dayalı Şer'îye Mahkemeleri'nin 1950'li yıllarda hala kullanılıyor olmasıydı (Plümer, 1950, s. 1). Türk Medeni Kanunu'nun Kıbrıs'ta uygulanması için büyük çaba gösteren Dr. Fazıl Küçük, Kıbrıs Türk halkının evlenme ve boşanma gibi aile meselelerinin şeriata göre değil, Türk Medeni Kanunu'na göre yapılması için çalışmalar başlatmıştır. Kadın haklarına da büyük önem veren Dr. Fazıl Küçük, sadece dini nikâhla yapılan evlilikleri onaylamamaktaydı. Nitekim kendisi de evlenmek için adada Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesini beklemiştir (Küçük, 2009, s. 22). Dr. Fazıl Küçük ve yakın çalışma arkadaşlarının verdikleri mücadele sonucunda, 31 Ocak 1951 tarihinde Aile Mahkemeleri Yasası'nın yürürlüğe girmesi sağlanmıştır (Tekakpınar & Doğasal, 1991, s. 255). Böylece Şer'îye Mahkemeleri'nin yerini, çağdaş Yeni Aile Mahkemeleri almıştır.

Kıbrıs Türklerinin en önemli sorunlarından biri de evkaf meselesiydi. 1928 yılı itibariyle Türklerin elinden alınan vakıfların idaresi, 1956 yılına kadar İngilizlerin yönetiminde kalmıştır. Dr. Fazıl Küçük evkaf idaresinin tekrar Kıbrıs Türk halkına verilmesi için 28 Kasım 1948 tarihinde büyük halk kitlelerinin katılımıyla bir miting düzenlemiştir ("Milli Miting," 1948). Bu miting, Kıbrıs Türk toplumunun kendi meselesine sahip çıktığını ve davasından asla vazgeçmeyeceğini göstermesi bakımından önemlidir. 1950'li yılların başından itibaren evkaf meselesi Kıbrıs Türk basınında da geniş yer bulmuş ve İngiliz idaresinin evkafı Türk toplumuna devretme işini geciktirdiği ileri sürülmüştür. Dr. Fazıl Küçük, 11 Şubat 1953 tarihinde *Halkın Sesi* gazetesinde kaleme aldığı bir yazısında, İngiliz yönetiminin evkafı devretmeme hususundaki direnişine bir anlam veremediğini, ayrıca toplum içindeki bazı muhalif kesimlerin; "bu toplum, bu evkafı yönetemez" şeklindeki söylemlerinin gereksiz olduğunu belirtmiş ve devamında şöyle demiştir:

Hükümet bu kimselerin iddia ettiği gibi, evkaf malları birkaç yıl içinde mahvolacaktır düşüncesinde midir? Fakat bizim bunlara vereceğimiz cevap: '75 sene evvel evkafın serveti ne idi, bu gün nedir?' diye sormak olacaktır. Bu uzun müddet zarfında ise, cemaat karıştırılmadan idare edilen bu uçsuz bucaksız arazi adeta mahv ve perişan olmak üzere değil midir? İşte karşımızda meşruta vakıflar mazbutaya çevrilerek ortadan yok edildi. İşte 12.000 dönümlük milyonlar değerinde Afendrika Çiftliği başkalarının ellerine ve hem de onluksuz hiçbir para harcamadan geçti. Bundan daha kötüsüne acaba nerede rastlanır. Bu hakikatler meydana apaçık dururken hala: 'cemaat evkafı idare edemez; evkaf cemaate devr-ü teslim edilirse birkaç sene içinde ortadan kalkacaktır' iddiasında bulunmak kadar cemaate hakaret olamaz (Küçük, 1953, s. 1).

1954 yılı itibariyle evkafın Kıbrıs Türk halkına devredilmesi için çeşitli toplantı ve mitingler düzenlenmeye başlanmıştır. Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu 8 Şubat 1954'te adanın her tarafındaki Türk kurum ve kuruluş temsilcilerinin katılımı ile evkaf üzerine bir toplantı yapılacağını duyurmuştur ("Tarihi Bir Toplantı," 1954). 28 Mart 1954'te Lefkoşa'da düzenlenen mitinge yaklaşık 20 bin Kıbrıs Türkü katılmıştır. 1955 yılından itibaren Kıbrıs Türk basını evkaf konusunu sıklıkla ele almaya başlamış ve İngiliz yönetiminin hangi hakla evkafı, Türklerin idaresine devretmediği sorgulanmıştır ("Evkafı İstiyoruz," 1955; "Kıbrıs Evkafının Türk Cemaati'ne Devri İş," 1955). Kıbrıs Milli Türk Birliği 6 Şubat 1955 tarihinde Dr. Fazıl Küçük liderliğinde, Lefkoşa Selimiye Cami'nde 10 binlerce kişinin katılımıyla ikinci büyük evkaf mitingini düzenlemiştir. Miting sırasında halk hep bir ağızdan: "Evkaf kayıtsız şartsız topluma devredilmeli; Hakkımızı isteriz, sadaka değil; Har vurup harman savurduğunuz yeter!" nidaları atmış ve levhalar taşımıştır (Gazioğlu, 1996, s. 277).

12 Mayıs 1955'te İngiliz Vali Armitage, Vilayet Konağı'nda Kıbrıs Türk toplumunun ileri gelen isimleri ile yaptığı bir toplantıda, evkafın Türk toplumuna devredileceğine dair bir ön görüşmede bulunmuştur. Bu görüşmenin ardından, İngiliz Hükümeti "Evkafın Türk Toplumuna Teslim Yasa Tasarısını" hazırlamış ve bu tasarı 22 Temmuz'da Resmî gazetede yayımlanmıştır ("A Law to Amend and Consolidate the Moslem Sacred Law Relating to Vakfs and the Law Relating to the Administration of Moslem Religious Property," 1955).

Tasarı incelendiğinde yapılan ilk ve en önemli değişikliğin Evkaf Murahhasları makamına ve evkafın bir hükümet dairesi olma durumuna son verilmesidir. Bununla birlikte ada genelindeki bütün camilerden, mezarlıklardan ve diğer İslami kurumlardan elde edilecek olan bütün gelirler ve bu kurumların yönetimi Evkaf Dairesi'ne bırakılmıştır. Evkaf Yüksek Konseyi başkanlığına 14 Nisan 1956 tarihinde yapılan seçimle, Dr. Fazıl Küçük getirilmiştir. Kıbrıs Türk halkı, Dr. Fazıl Küçük'ün azmi ve mücadelesi ile 15 Nisan 1956 tarihinde evkaf binasına Türk bayrağını çekmiştir (Küçük, 1958, s. 1). Dr. Fazıl Küçük, bu zaferi gazetesinde yazdığı bir yazıda şöyle yorumlamıştır:

80 seneye yakın bir müddetten beri yabancı ellerde olan evkafımızın idaresini elimize almış bulunuyoruz. Bu büyük zaferi kazanmak için fertçe, partice, halkça büyük gayretler sarf ettik. Yorulmadan, bıkmadan uğraştık; didindik. Halkımızın birlik ve beraberliğinden, köylümüzden, şehirlimizden, genç ve ihtiyarlarımızdan velhasıl bütün halktan gördüğümüz destekten aldığımız kuvvetle çalışmak suretiyle bu tarihî zafere kavuşmuş bulunuyoruz. Bugün hepimiz bahtıyarız, sevinç içindeyiz ve pek haklı olarak bayram yapıyoruz! Halkımızın şimdiye kadar gösterdiği birlik ve beraberlik devam ettikçe buna benzer daha birçok zafer bayramları kutlayabileceğimize mutlak nazarıyla bakabiliriz. Evkafın idaremize geçmesi cidden hiç kolay olmamıştır. Fakat zaferlerin kolay kazanılmayacağını bilen ve takdir eden halk, bedbinliğe düşmeden yoluna devam etmiş ve en nihayet 15 Nisan 1956 günü şanlı bayrağımızı dalgalandırmaya muvaffak olmuştur (Küçük, 1958, s. 1).

Kıbrıs Türk toplumunun en önemli kurumlarından biri olan müftülük kurumu, İngiliz idaresi tarafından 1929 yılı itibarıyla kaldırılmıştı. 1950'li yıllarda müftülük makamını tekrar kurmaya karar veren İngiliz Hükümeti, müftünün seçilmesi için yetkiyi Türk toplumuna değil, Kıbrıs valisine vermişti. Kıbrıs Türklerinin ileri gelen isimlerinden Necmi Sağıp Bodamyalızade, Müslüman olmayan valinin müftü atama yetkisi bulunmadığını ve bu durumun bütün dünya Müslümanlarının haklarını hiçe saymak anlamına geldiğini ifade etmiştir ("Kıbrıs Müslümanları İçin Müftü Tayinini Müslümanlar Vekili Protesto Ediyor," 1950). Mehmet Necati Özkan da konu ile ilgili *İstiklal* gazetesinde, müftülük seçiminin Kıbrıs Türk toplumunun en tabii hakkı olduğunu, hükümetin yanlış bir karar vererek müftü seçimini kendisinin yapmak istediğini ve bu yolla da müftüyü yani Türk Cemaati'ni kontrol altında tutmak niyetinde olduğunu ileri sürmüştür (Özkan, 1950, s. 1).

Vali Andrew Wright müftü için adada uygun birinin bulunmadığını, müftünün Türkiye'den gönderilmesinin daha yerinde olacağını ileri sürmüş ve müftü seçimine yardımcı olmak için de Kıbrıs İcraat Meclisi Türk üyesi M. Halit Bey'i Türkiye'ye göndermiştir. Ayrıca müftünün görev ve yetkileri de belirlenerek ilgili makamlara bildirilmiştir. Buna göre müftünün görevleri şöyle olacaktır: "Yerel imam kadrosunu düzenlemek ve denetimini yapmak, dini konularda İslam cemaatine vaaz vermek, yardım, sadaka ve zekâtların dağıtımını üstlenmek, İslam din işleri hakkında hükümete fikir vermek." Ayrıca müftü 3 yıllığına seçilecek ve maaşı da evkaf sandığından ödenecekti ("Kıbrıs Müftüsü," 1950; "Müftülük Seçimle Olmayacaktır," 1950).

Türkiye'de müftü seçimi için başlatılan çalışmaların ardından, Muğla avukatlarından olan Müderris Yakup Celal Menzilioğlu'nun 3 yıllığına Kıbrıs müftüsü olarak gönderilmesine karar verilmiştir (BCA, 30.18.1.2/124.86.1, 24.12.1950). Kıbrıs adasına 12 Şubat 1951 tarihinde giriş yapan Müftü Yakup Celal Menzilioğlu, İngiliz Hükümetinin 25 Şubat'ta yayımladığı bildiri ile Kıbrıs Türklerinin yeni müftüsü olarak göreve başlamıştır ("Yeni Müftümüz Vazifesine Başlarken," 1951; "Memleketimize Teşrif Buyuran Müftümüze Hoş Geldiniz Derken Kendilerine Büyük Başarılar Dileriz," 1951). Müftünün göreve başlaması ile Kıbrıs Türk halkı 23 yıl aranın ardından yeniden bir müftüye kavuşmuştur. Ancak büyük bir sevinç ve mutluluk duyan Kıbrıs Türklerinin bu mutluluğu uzun ömürlü olmamıştır. Müftü Menzilioğlu'nun Atatürk karşıtı bir kişiliğe sahip olması ve verdiği vaazlarda Atatürk'ü ve onun devrimlerini kötileyici konuşmalarda bulunması, Kıbrıs Türklerinin tepkisine sebep olmuştur ("Müftünün Cuma Günkü Nasihatini Yalnız 60-70 Kişi Dinledi," 1951).

Dr. Fazıl Küçük, Müftü Menzilcioğlu'nun adaya ilk geldiği gün, kılık kıyafetinin modern zamana göre uygun olmadığını, başında fes bulunduğunu ve bu durumun da onu karşılayanlar üzerinde olumsuz bir etki bıraktığını belirtmiştir. Müftünün vaazını dinlemek için camiye gittiğini ancak büyük bir hayal kırıklığı yaşadığını belirten Dr. Fazıl Küçük, müftünün *Hür Söz* ve kendi gazetesi olan *Halkın Sesi* gazetelerini dinsizlikle suçladığını, halkın bu gazeteleri almamasını istediğini, bu gazetelerin kendisine “geri fikirli” dediğini, ancak kendisinin iki okul bitirdiğini ve yabancı dil bildiğini, Kıbrıs'a İslam'ı ıslah etmek için geldiğini ve 200 kişinin tamamen dinsiz olduğunu, kendisinin de onları ıslah edeceğini söylediğini ifade etmiştir (“Sayın Müftünün Dünkü Vaz-ü Nasihatı,” 1951).

Menzilcioğlu başka bir vaazında adaya gelmekteki amacının Kıbrıs Türk toplumunu birleştirmek olduğunu, bunun dışında da hiçbir maddi menfaati olmadığını, ezanın eskisi gibi Arapça olması gerektiğini ileri sürmüş ve devamında da aynen şöyle demiştir: “İnkılap inkılap diyorsunuz nedir bu inkılap? İnkılap zamanında din tahakküm altındaydı, tahakküm vardı, istibdat vardı. Ben parti adamı değilim. Kim gelirse onunla konuşurum. Türkiye’de de itilaf geldi karışmadım, ittihad geldi aldırmadım. Ondan sonra neler neler geldi tanımadım bile” (“Müftünün Cuma Günkü Nasihatini Yalnız 60-70 Kişi Dinledi,” 1951). Müftü Menzilcioğlu'nun Atatürk hakkında: “Allah taksiratını affetsin. Daha arkası toprağa gelmedi” sözleri ise halkın camiye terk etmesine sebep olmuştur (“Muhterem Müftü Efendi Ne Yapmak İstiyor,” 1951; “Kıbrıs Müftüsünün Vecizeleri,” 1951). Ancak İstiklal gazetesi diğer gazetelerin aksine müftünün cemaate kıymetli vecizelerde bulunduğunu, halkın müftüyü dinlemek için camiye akın ettiğini ileri sürmüştür (“Sayın Müftümüzün Dünkü Kıymetli Vaizleri,” 1951). Halkın Sesi gazetesindeki bir yazısında Dr. Fazıl Küçük, Müftü Menzilcioğlu ile ilgili şöyle demiştir:

İnkılap ne be diye haykırmakla, inkılap ile asla alakadar olmadığını söylemekle irtica yapıyorsun. İnkılap yobazlarından bahsetmekle irtica yapıyorsun. Kadınların mantolu ve başları örtülü gezmelerini tavsiye etmekle irtica yapıyorsun. Atatürk için; “Allah taksiratını affetsin” demekle, Atatürk'e bağlı Kıbrıs Türk gençliğini infiale sevk ediyorsun. Allah senin taksiratını affetsin. Bu kışkırtıcı sözlerinle bir vakaya sebebiyet verirsen yazık olur (Küçük, 1951, s. 1).

Müftü Menzilcioğlu'nun Atatürk karşıtlığı ve inkılap düşmanlığı içeren vaazları ile Kıbrıs Türk halkı arasında bölücülük çıkarmaya çalışması, Kıbrıs Türk aydınlarının da tepkisine sebep olmuş ve müftünün bir an önce değiştirilmesi için çalışmalara başlanmıştı (“Muhterem Müftü Efendi Ne Yapmak İstiyor”, 1951). Aldığı tepkiler karşısında Müftü Menzilcioğlu 28 Ağustos 1951 tarihinde resmi olarak görevinden istifa etmiştir (“Mufti of Cyprus,” 1951; “Kıbrıs Müftüsü İstifa Etti,” 1951; “Kıbrıs Müftüleri İstifa Etti,” 1951).

İngiliz idaresi 14 Mayıs 1953 tarihinde ilan ettiği bir yasa ile müftü seçim hakkını Kıbrıs Türk toplumuna vermiştir. Ancak bu sırada Kıbrıs Türk toplumunun 2 önemli aydın ismi olan Dr. Fazıl Küçük ve Mehmet Necati Mısırlızade arasında bir anlaşmazlık gündeme gelmişti. Dr. Fazıl Küçük ve arkadaşları yeni müftünün Kıbrıs Türk toplumundan biri olmasını isterken, Mehmet Necati Bey ise müftünün tekrar Türkiye’den gönderilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Bu bağlamda Dr. Fazıl Küçük, Kıbrıs Türklerinin önemli bir ismi olan Mehmet Dana Efendi’yi desteklerken Mehmet Necati Bey İngilizlerin de desteklediği Mahmut Kemal Efendi’den yana taraf tutmuştur. Mehmet Necati Bey neden bu ismi desteklediğini sahibi olduğu İstiklal gazetesinde şöyle açıklamıştır:

Vaktiyle Kıbrıs'ta mevcut medreselerde ancak iptidaî dini tahsil verilmekteydi. Bu medreselerde tahsil görenler müftü olabilmek için gereken ilmi almaktan çok uzak bulunmaktaydılar. Nitekim Kıbrıs Medreselerinde ihzari dini malûmatı elde ettikten sonra yüksek dini tahsil görmek için Türkiye’ye ve Mısır’a gidilmekte idi. Şimdiye kadar Kıbrıs Medreselerinde tahsil görmekle müftü olmuş hiç bir şahıs yoktur. Bütün müftüler Türkiye

veya Mısır'da yüksek ilâhiyat tahsili görmüş şahıslardı. Bu inkâr kabul etmez bir hakikat olduğu halde sırf şahsi menfaat veya parti hegemonyası için hakikatleri tahrif etmek ve şahısları kayırmak için Baf Medresesi'ne hayalden kıymet vermek hiçbir kanunî ve hakikî değeri ifade edemez. İlmi kudreti, liyakati, yüksek tahsili ve değerli şahsiyeti ile Kıbrıs Müftülüğüne en lâyık zatın Mahmud Kâmil Efendi olduğuna şüphe yoktur (Özkan, 1953, s. 1).

Mahmut Kemal Efendi'nin müftü seçimleri için adaylıktan çekilmesi üzerine, seçimlere tek aday olarak kalan Mehmet Dana Efendi, 13 Aralık 1953'te yapılan ilk seçimleri kazanmış oldu ("Dana Efendi Taraftarlarının Büyük Galibiyeti," 1953). Böylece 30 Aralık günü gerçekleştirilen seçimlerde Kıbrıs Türk halkının yeni müftüsü Mehmet Dana Efendi olarak ilan edilmiştir ("Cemaatimiz En Büyük İmtihanını Parlak Bir Muvaffakiyetle Bitirdi," 1953). Ancak bir süre sonra Mehmet Dana Efendi'nin dini bir liderden ziyade, siyasi bir lider olarak ön plana çıkmaya başlaması, Dr. Fazıl Küçük'te bir rahatsızlık uyandırmıştı. Ayrıca Mehmet Dana Efendi'nin gerek BM sürecinde Amerika'ya davet edilmesi, gerekse Türkiye ile gerçekleştirdiği siyasi temaslar, Kıbrıs Türk aydınları arasında da tartışmalara sebep olmuştu ("Kıbrıs Müftüsü Amerika'ya Gitmek İstiyor," 1954; "Kıbrıs Müftüsü Ankara'da Temaslarına Devam Ediyor," 1955).

Mehmet Dana Efendi 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edilene kadar görevinde kalmıştır. Müftülük kurumu 12 Mart 1971'de kabul edilen "Din İşleri Dairesi Kuralı" ile birlikte "Vakıflar ve Din İşleri İdari Heyetine" bağlanmıştır. Bununla birlikte Kıbrıs Müftülüğü ismi, *Din İşleri Dairesi* olarak değiştirilmiş ve seçimle başa gelen müftünün, atama yoluyla görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır (Nurçin, 2019, s. 184-185).

Sonuç

1878 yılında Kıbrıs Adası'na hâkim olan İngiliz Hükümeti, adaya yerleştiği ilk günden itibaren Kıbrıs Türklerini bir tehdit unsuru olarak görmüş ve Türkler üzerinde bir nevi "sindirme politikası" uygulamıştır. Nitekim İngiliz Hükümeti, sömürgeleştirdiği bütün İslam coğrafyasında olduğu gibi yerel unsurların "millî kimliklerini ve hafızalarını" silmek için bir takım uygulamalarda bulunmuştur.

İngiliz Hükümetinin Kıbrıs Türklerini Türk değil, "İslam Cemaati" olarak kabul etmesi, Kıbrıs Türk Lisesinin adını "İslam Lisesi" olarak değiştirmesi, Türkçe gazetelerin sansüre uğratılması ve Türkçe kelimelerin Arapça kelimelere tahvil edilmesi, suni bir "İslamcılık" politikasının takip edildiğini göstermektedir. Bu uygulamalarla birlikte İngiltere'nin bir diğer amacı da Türkler arasında milliyetçilik duygularını sindirmek ve onların yönetime karşı herhangi bir isyan çıkarmasını önlemektir.

İngiliz idaresi döneminde Kıbrıs Türklerinin başlıca sorunları "müftülük, vakıflar, eğitim, Şer'îye Mahkemeleri ve Aile Kanunu" olarak belirlenmişti. Müftülük kurumu, Kıbrıs Türkleri için her zaman önemli olma özelliğini korumuş ve Kıbrıs Türkleri müftüyü adeta bir cemaat lideri olarak görmüşlerdir. İngiliz idaresinin bu kurumu 1929 yılında tamamen kaldırması ile Kıbrıs Türkleri dini bir liderden yoksun bırakılmıştı. Halbuki Rum toplumunun her geçen gün artan Enosis isteklerine ve bu bağlamda çıkardıkları isyanlara rağmen Rum kiliselerinin ve liderleri olan Başpiskoposların statüleri devam ettirilmişti. Kıbrıs Türklerinin müftülük kurumunun tekrar kurulması ise 1951 yılında gerçekleşmiştir. Burada dikkat çeken husus ise 1951 yılında Kıbrıs Türklerine seçim hakkı verilmemesi ve İngiliz idaresinin müftünün seçiminde yetkiyi Kıbrıs valisine vermesidir.

Diğer önemli bir mesele de Kıbrıs Türk vakıflarının 1878 yılından itibaren İngiliz idaresi tarafından kontrol altına alınmış olmasıdır. Bununla birlikte vakıflar İngilizlerin müdahalesine açık hale getirilmiş ve Kıbrıs Türklerinin sosyal ve ekonomik gelişimleri geri kalmıştır. Yine Rum toplumunun vakıflarına herhangi bir müdahalede bulunulmamış ve Rumlar bütün sosyal, ekonomik ve hatta siyasi gelişimlerini bu müesseseler üzerinden artırarak devam ettirmiştir. Adada Türk ve

Rum toplumlarının gerek ekonomik, gerekse eğitim bakımından çok farklı seviyelerde olmasının en büyük sebeplerinden biri de iki toplumun vakıflarının birbirinden farklı muamele görmesiydi.

Kıbrıs Türklerinin önde gelen isimlerinden Dr. Fazıl Küçük gerek *Halkın Sesi* gazetesinde yazdığı yazılarla gerekse bizzat düzenlediği toplantı ve mitinglerle Türk halkının kendi meselesine sahip çıkmasına ve davasından vazgeçmemesine öncülük etmiştir. Dr. Fazıl Küçük, Kıbrıs Türk halkının tam anlamıyla kalkınması için evkaf yönetiminin tekrar devralınması gerektiğini düşünmekteydi. Nitekim Dr. Fazıl Küçük, kendi kurumlarına sahip çıkmayan milletlerin, benliklerini kaybederek tarih sahnesinden silinip gittikleri bilinciyle mücadeleye başlamıştı. Bu bağlamda Dr. Fazıl Küçük ve çalışma arkadaşlarının çabaları sonucunda 1951 yılında Müftülük Kurumu, 1956 yılında da Evkaf Kurumu Kıbrıs Türklerinin yönetimine bırakılmıştır.

Dr. Fazıl Küçük, bütün sorunlar gibi Kıbrıs Türklerinin eğitim sorunları üzerinde de durmuş ve bu konuda verdiği mücadele sonucunda Türk okullarının yönetiminin, Kıbrıs Türk toplumuna geçmesini sağlamıştır. Türk kültürünün İngiliz egemenliğinden kurtulup millî bir kimliğe kavuşması için çaba sarf eden Dr. Fazıl Küçük, eğitim için verdiği davanın bir fert değil bir Türklük, bir cemaat davası olduğunu kaleme aldığı makalelerinde sık sık ifade etmiştir. Ayrıca Dr. Fazıl Küçük ve yakın çalışma arkadaşları 31 Ocak 1951 tarihinde Aile Mahkemeleri Yasası'nın yürürlüğe konulmasını sağlamış ve böylece Şer'iyet Mahkemeleri'nin yerini çağdaş Yeni Aile Mahkemeleri almıştır.

Dr. Fazıl Küçük Kıbrıs Türkünün bir azınlık durumundan kurtarılması ve Kıbrıs'ta Rumlarla eşit haklara sahip, modern bir toplum olarak yaşayabilmesi için özverili bir çalışma sürdürmüştür. İngiliz yönetimi boyunca sürekli olarak "çağ dışı ve gelişmemiş bir ulus" muamelesi gören adadaki Türk toplumunun saygınlığını kazanmasını sağlamıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], 030.010.00/235.590.35, 19.06.1947

BCA, 30.10.00/124.886.19, 22.07.1937

BCA, 30.10.00/124.886.18, 14.05.1937

BCA, 30.18.1.2/124.86.1, 24.12.1950

BCA, 30.10.00/124.886.14, 04.11.1936

BCA, 30.10.00/124.887.3, 14.09.1938

Araştırma Eserleri

Akar, R. (1981). *Atatürkçü Kıbrıs Türkleri*. Veb Ofset İleri Matbaacılık.

Akgün, S. (2014). Meclis-i Millî'den Ulusal Kongre'ye Kıbrıs Türk halkının kongre yöntemi ile örgütlenme hareketleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 7(34), 236-246.

Alasya, H. F. (1969). *The privileges granted to the Orthodox Archbishopric of Cyprus by the Ottoman Empire: Training affairs Cyprus*. Ayyıldız Matbaası.

Ateşin, H. M. (1996). *Kıbrıs'ta İslami kimlik davası*. Maarifet Yayınları.

Behçet, H. (1969). *Kıbrıs Türk maarif tarihi (1571-1968)*. Halkın Sesi Basımevi.

Birinci, E. M. (1997). *M. Necati Özkan (1899-1970)* (Cilt 1, 2). Necati Özkan Vakfı Yayınları.

Çomunoğlu, N. (2002). *Kıbrıs'ta İngiliz yönetimi dönemi (1878-1960)'nde uygulanan eğitim sistemi ve günümüz Kıbrıs Türk eğitim sistemi üzerindeki izleri* (Tez No. 111220) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Dana, Müderris M. (1946, Kasım 12). Adamıza verilecek olan liberal idareyi Türk Cemaati zaviyesinden görüşümüz. *Hür Söz*, 1.

Denktaş, R. R. (1997). *Koloni idaresinde Kıbrıs Türkleri*. Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.

Doğasal, D. (2020). *Dr. Fazıl Küçük'ten satır aralar*. Dr. Fazıl Küçük Vakfı Yayınları.

Düstur. (1931). *Lozan sulh muabedenamesinin kabulüne dair kanunlar*. Necmi İstikbal Matbaası.

Eugene, K. & Solsten E. (1993). *Cyprus a country study*. U.S. Government Printing Office.

Feridun, H. (2001). *Kıbrıs'ta Türk eğitiminin tarihçesi (1571-1974)*. Galeri Kültür Yayınları.

Gazioğlu, A. C. (1960). *İngiliz idaresinde Kıbrıs, statü ve anayasa meseleleri (1878-1960)* (Cilt 1). Ekin Basımevi.

Gazioğlu, A. C. (1996). *İngiliz yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952) enosis çemberinde Türkler*. Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.

Gürel, Ş. S. (1984). *Kıbrıs tarihi (1878-1960), kolonyalizm, ulusçuluk ve uluslararası politika* (Cilt 1). Kaynak Yayınları.

Güvenir, O. (2016). *Dr. Fazıl Küçük'le geçen günlerim "bir lideri anlatıyorum"*. Selen Offset Ltd.

Irkad, U. (1997). *Kıbrıs Türk eğitiminde tarihsel gelişmeler*. KTÖS Yayınları.

İsmail, S. & Birinci, E. (1987). *Kıbrıs Türkü'nün varoluş savaşımında iki ulusal kongre, Meclis-i Milli 1918- Milli Kongre 1931*. Gelişim Ofset.

Küçük, F. (1951, Mayıs 4). Menzilioğlu mücadeleye hazırız. *Halkın Sesi*. 1.

Küçük, F. (1953, Şubat 11). En büyük davamız. *Halkın Sesi*. 1.

Küçük, F. (1958, Nisan 15). 15 Nisan. *Halkın Sesi*. 1.

Küçük, F. (2000). *1821'den bu yana Kıbrıs Türkü'nün bilinmeyen tarafları, gösterdiği kahramanlıklar, Türklüğün gurur ve şerefini koruma mücadeleleri*. Altay Sayıl (Yay. haz.). Halkın Sesi Matbaası.

Küçük, F. & Çalışma Arkadaşları. (2002). *Kıbrıs Türk davası ve Kıbrıs'ta Rum vahşeti* (3. baskı). Devlet Basım Evi.

Küçük, S. (2009). *Dr. Küçük'le bir ömür* (2. baskı). Selen Ofset Yayınları.

Konur, İ. (1938). *Kıbrıs Türkleri*. Remzi Kitabevi.

Maden, R. (2014). *Dr. Fazıl Küçük ve Kıbrıs*. Tarihçi Kitabevi.

Müderris, M. D. (1946, Kasım 12). Adamıza verilecek olan liberal idareyi Türk Cemaati zaviyesinden görüşümüz. *Hür Söz*, 1.

Nurçin, V. (2019). *Kıbrıs'ta din eğitiminin dönüşümü ve Türkiye'nin etkileri* (Tez No. 567203) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Özkan, M. N. (1953, Haziran 20). Kıbrıs medreselerinde müftü yetişmez. *İstiklal*. 1.

Özkan, M. N. (1950, Temmuz 21). Cemaat işleri, müftülük ve evkaf meselesinde hükümete düşen vazife. *İstiklal*. 1.

Öztoprak, İ. (Nisan 1998). Kıbrıs'ta 1931 isyanı ve yankıları. *Belleten*, 62(233), 207-232.

Persianis, P. (2010). The British colonial education lending policy in Cyprus (1878-1960): An intriguing example of an elusive adapted education policy. *Comparative Education*, 32(1), 45-68.

Plümer, F. (1950, Mayıs 14). Kıbrıs Türk cemaatini ilgilendiren evlenme ve boşanma kanunu dolayısıyla. *Halkın Sesi*. 1.

Raşit, A. (1931, Kasım 22). Evkaf mi cemaatin, cemaat mi evkafın. *Söz*. 1.

Sadrazam, H. & Sayıl, A. (1998). *Dr. Fazıl Küçük fotoğraf albümü*. Kıbrıs Türk Kültür Derneği.

Sadrazam, H. (1996). *Kıbrıs Türkü'nün özgürlük mücadelesi lideri Dr. Fazıl Küçük*. Kastaş Yayınları.

Sayıl, A. (2010). *Dr. Fazıl Küçük'ün anıları ve siyasi örgüt çalışmaları*. Yay Ajans Ltd.

Sayıl, A. (2014). *Resimlerle Dr. Fazıl Küçük*. Fezem Ofset.

Serter, V. (1970). *Kıbrıs tarihi*. Kema Matbaası.

Tamçelik, S. (2002). Mustafa Fazıl Küçük (1906-1984). İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 26, ss. 519-520). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tekakpınar, K. & Doğasal, D. (1991). *Dr. Fazıl Küçük (1906-1984)*. Dilhan Ofset.

The Cyprus Blue Book 1927. (1928). Printed at The Government Printing Office.

Torun, Ş. (1956). *Türkiye İngiltere ve Yunanistan arasında Kıbrıs'ın politik durumu*. Gazeteciler Matbaası.

Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949. (1950). Kıbrıs Hükümet Basımevi.

Ünlü, C. (1981). *Kıbrıs'ta basın olayı (1878-1981)*. Basın Yayın Genel Müdürlüğü.

Weir, W. W. (1952). *Education in Cyprus: Some theories and practices in education in the Island of Cyprus since 1878*. Cosmos Press.

Yavuz, B. (1994). *Kurtuluş Savaşı döneminde Türk-Fransız ilişkileri: Fransız arşiv belgeleri açısından 1919-1922*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yücel, H. A. (1957). *Kıbrıs mektupları*. TTK Basımevi.

Gazeteler

Tarihi bir toplantı. (1954, 8 Şubat). [KKTC Cumhuriyet Meclisi Gazete Arşivi, Lefkoşa, Kıbrıs, Bozkurt]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Kıbrıs müftüsü istifa etti. (1951, Şubat 28). [İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Gazete Koleksiyonu, Bayezid, İstanbul, Cumhuriyet]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Kıbrıs müftüsü Ankara'da temaslarına devam ediyor. (1955, Ocak 18). [İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Gazete Koleksiyonu, Bayezid, İstanbul, Cumhuriyet]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Sayın halkımızın yüksek huzurunda. (1942, Mart 14). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Halkın Sesi]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Kıbrıs müftüsü. (1950, Temmuz 5). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Halkın Sesi]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Memleketimize teşrif buyuran müftümüze hoş geldiniz derken kendilerine büyük başarılar dileriz. (1951, Şubat 13). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Halkın Sesi]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Sayın müftünün dünkü vaz-ü nasihatı. (1951, Nisan 21). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Halkın Sesi]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Müftünün cuma günü nasihatini yalnız 60-70 kişi dinledi. (1951, Nisan 28). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Halkın Sesi]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Muhterem Müftü Efendi ne yapmak istiyor. (1951, Mayıs 4). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Halkın Sesi]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Kitapsız tedris ne demektir. (1951, Temmuz 8). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Halkın Sesi]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Dana Efendi taraftarlarının büyük galibiyeti. (1953, Aralık 14). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Halkın Sesi]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Cemaatimiz en büyük imtihanını parlak bir muvaffakiyetle bitirdi. (1953, Aralık 31). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Halkın Sesi]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Evkafı istiyoruz. (1955, Ocak 18). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Halkın Sesi]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Esef verici karar. (1956, Eylül 25). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Halkın Sesi]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

En nihayet kendi maarifimizi kendimiz idare edeceğiz. (1956, Kasım 13). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Halkın Sesi]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Valinin beyannamesine hücum edildi. (1947, Temmuz 12). [KKTC Cumhuriyet Meclisi Gazete Arşivi, Lefkoşa, Kıbrıs, Hür Söz]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Dünkü İstişare Meclisi'nin tartışmaları münakaşalar kat'i safhaya giriyor. (1947, Kasım 14). [KKTC Cumhuriyet Meclisi Gazete Arşivi, Lefkoşa, Kıbrıs, Hür Söz]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Milli miting. (1948, Kasım 30). [KKTC Cumhuriyet Meclisi Gazete Arşivi, Lefkoşa, Kıbrıs, Hür Söz]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Vali tarafından İcraat Meclisi'nde irat edilen nutkun özetini veriyoruz. (1950, Mart 8). [KKTC Cumhuriyet Meclisi Gazete Arşivi, Lefkoşa, Kıbrıs, Hür Söz]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Lise müdürü geldi. (1950, Ekim 13). [KKTC Cumhuriyet Meclisi Gazete Arşivi, Lefkoşa, Kıbrıs, Hür Söz]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Yeni müftümüz vazifesine başlarken. (1951, Şubat 12). [KKTC Cumhuriyet Meclisi Gazete Arşivi, Lefkoşa, Kıbrıs, Hür Söz]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Kıbrıs müftüsünün vecizeleri. (1951, Mayıs 5). [KKTC Cumhuriyet Meclisi Gazete Arşivi, Lefkoşa, Kıbrıs, Hür Söz]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Kıbrıs evkafının Türk Cemaati'ne devri işi. (1955, Ocak 3). [İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Gazete Koleksiyonu, Bayezid, İstanbul, Hürriyet]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Müftülük seçimle olmayacaktır. (1950, Temmuz 5). [KKTC Cumhuriyet Meclisi Gazete Arşivi, Lefkoşa, Kıbrıs, İstiklal]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Kıbrıs Müslümanları için müftü tayinini Müslümanlar vekili protesto ediyor. (1950, Temmuz 16). [KKTC Cumhuriyet Meclisi Gazete Arşivi, Lefkoşa, Kıbrıs, İstiklal]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Sayın müftümüzün dünkü kıymetli vaizleri. (1951, Mayıs 5). [KKTC Cumhuriyet Meclisi Gazete Arşivi, Lefkoşa, Kıbrıs, İstiklal]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Kıbrıs müftüleri istifa etti. (1951, Ağustos 23). [KKTC Cumhuriyet Meclisi Gazete Arşivi, Lefkoşa, Kıbrıs, İstiklal]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Kıbrıs müftüsü Amerika'ya gitmek istiyor. (1954, Kasım 25). [İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Gazete Koleksiyonu, Bayezid, İstanbul, Milliyet]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Maarif layihası neşredildi. (1929, Kasım 29). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Söz]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Yeni maarif layihası. (1929, Aralık 12). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Söz]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Yeni maarif kanunu ve muallimlerimiz. (1930, Şubat 27). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Söz]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Bu ölçüye ne dersiniz. (1931, Şubat 5). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Söz]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Milli Kongre ve ittihaz ettiği mukarrerat. (1931, Mayıs 7). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Söz]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Hükümet ilanı. (1931, Mayıs 21). [KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne, Kıbrıs, Söz]. Yazarın elinde bulunan kopyası.

Appointments. (1927, Ekim 7). The Cyprus Gazette. <http://www.cyprusdigitallibrary.org.cy/items/show/53>

Establishment and status of evcaf department. (1928, Aralık 14). The Cyprus Gazette. <http://www.cyprusdigitallibrary.org.cy/items/show/54>

Latters patent. (1931, Kasım 13). The Cyprus Gazette, Extraordinary. <http://www.cyprusdigitallibrary.org.cy/items/show/93>

Mufti of Cyprus. (1951, Ağustos 29). The Cyprus Gazette. <http://www.cyprusdigitallibrary.org.cy/items/show/113>

A law to amend and consolidate the Moslem sacred law relating to vakfs and the law relating to the administration of Moslem religious property. (1955, Temmuz 22). The Cyprus Gazette, Extraordinary. <http://www.cyprusdigitallibrary.org.cy/items/show/117>

Mehmet Kasım EROL

Doktora Öğrencisi | PhD Student
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Ataturk University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Erzurum-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-4102-985X
mehmetkasimerol@hotmail.com

Komüniteryan Düşüncede Çokkültürlülük*

Öz

Fransız Devrimi öncesinde başlayan ve bu devrimle birlikte daha da ivme kazanarak güçlenen milliyetçilik akımlarının sonucu olarak kendine varlık bulan ulus devletlerinin çoğunlukla homojen bir toplumsal yapıdan oluşmaması bu devletlerde yönetsel, eğitimsel, kültürel mefhumlar başta olmak üzere birçok soruna sebebiyet vermiştir. Özellikle kültürel sorunlar kapsamında konuşulan dil başta olmak üzere toplumların yaşam tarzları, adetleri, giyinme biçimlerinin farklılığından kaynaklı olarak kültürler arasındaki çatışmalar gittikçe gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Kültürel boyutlardaki farklılıklara dinsel unsurlar da eklenince birbirinden farklı birden fazla toplumsal unsurun bir arada yaşaması gittikçe zor bir hal almıştır. Ortaya çıkan bu sorunlara sosyal bilimlerdeki birçok farklı sahanın yeni söylemler geliştirmeye çalıştığını görmekteyiz. Bu sorunlara araştırmamızın konusu olan çokkültürcülük yaklaşımı konusunda fikir beyan eden farklı farklı yaklaşımlar içerisine girmişlerdir. Bu anlamda bir devletin fiziki sınırlarının değişmesinden kaçınılarak kendi bünyesinde yaşayan mevcut farklı kültürel unsurları bir arada tutma çabası olarak komüniteryanizm de önemli bir düşünsel bir uğraştır. Çokkültürlülüğe dair yaklaşımların bir kısmı örneğin Kanada gibi ülkeler pratikte kendine yer bulmaya çalışırken bir kısmı ise şimdilik teoride mevcudiyetini korumaktadır. Her ne kadar kendisine pratikte yer verilmese de komüniteryan yaklaşım kendisine olumsuz eleştiriler yapılmasına rağmen düşünürler tarafından kaderine terkedilmeyip üzerinde çalışılmaya devam edilmiştir. Bu çalışmadaki amacımız birçok boyuttan ele alınabilecek komüniteryan yaklaşımda şimdilik “çokkültürlülük” kavramını biraz tartışmaktır. Bu tartışma boyunca kavramın başta etimolojik kökeni olmak üzere farklı düşünürler açısından nasıl ele alındığının izleri sürülmeye çalışılacaktır. Bunun yanı sıra komüniteryan kavramını olumsuz eleştiriye tabi tutan birkaç düşünürde kısaca yer verilecektir. Çalışmanın son kısmında ise kavramın bizde uyandırdığı izlenimler dilimiz döndüğünce değerlendirmeye tabi tutularak bu çalışmaya son verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Komüniteryanizm, Kültür, Çokkültürlülük, Ötekileştirme.

Multiculturalism in Communitarian Thought

Abstract

The fact that the nation-states, which have started before the French Revolution and have come into existence as a result of the nationalist movements that have gained momentum and became stronger with this revolution, mostly have not consist of a homogeneous social structure, causing many problems, especially administrative, educational and cultural concepts in these states. Conflicts between cultures have started to come to light gradually due to the differences in the lifestyles, customs and dressing styles of societies, especially the language spoken within the scope of cultural problems. When religious elements are added to the differences in cultural dimensions, it has become increasingly difficult for more than one social element to live together. We see that many different fields within the scope of social sciences are trying to develop new discourses on these emerging problems. They have entered into different approaches to these problems that express their opinions about the multiculturalism approach, which is the subject of our research. In this sense, communitarianism is an important intellectual endeavor as an effort to keep together the existing different cultural elements living within its own body by avoiding the change of the physical borders of a state. While some of the approaches to multiculturalism, for example, countries such as Canada, try to find a place for themselves in practice, some of them still exist in theory for now. Although it was not included in practice, the communitarian approach was not abandoned to its fate by the thinkers and continued to be studied

* Bu çalışma Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilimdalığında devam etmekte olan “Çokkültürlülük ve Ötekileştirmenin Reddi Olarak Komüniteryan Düşünce” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

despite negative criticisms. Our aim in this study is to discuss the concept of "multiculturalism" for now in the communitarian approach, which can be considered from many dimensions. Throughout this discussion, it will be tried to trace how the concept of multiculturalism is handled in terms of different thinkers, especially its etymological origin. In addition, a few thinkers who criticized the concept of communitarian negatively will also be briefly mentioned. In the last part of the study, the impressions of the concept will be evaluated as soon as our language returns, and this study will be ended.

Keywords: Communitarianism, Culture, Multiculturalism, Marginalization.

Giriş

Sorunlara çözüm üretme arayışı insanlık tarihiyle denk bir sürece sahiptir. Bu doğrultuda insan, düşünce tarihi boyunca kesintisiz bir uğraş içerisinde olmuştur. İnsanın kendi sorunlara çözüm üretme arayışı aslında hayatı kendisi için daha yaşanılabilir kılma uğraşı denilebilir. Bu uğraşlar kültür kavramıyla ifade edilip bazen pratikte kendisine yer bulabilirken bazen de pratiğe dönüşmeden ya unutulup gitmişlerdir ya da ancak raflarda kendilerine yer bulabilmişlerdir.

Günümüz toplumlarındaki sorunlar üzerinden baktığımızda ulus devlet anlayışları, ulus devletlerinin yarattığı ötekiler, artık sistemlerin taşıyamayacağı devasa bir kütleye dönüşmüştür. Gerek dinsel, gerekse de etnik milliyetçilik akımları, ötekinin varlığının inkarına veya reddedilmesine dayalı politikalardan kaynaklı olarak yaşam, ötekileştirilenlerle hep bir savaş alanına dönüştürülmüştür. Sebep olunan duygusal, toplumsal, siyasal kırılmaların aşılması yönünde dünyanın batısında ortaya çıkan "multiculturalism", çokkültürcülüğe vurgu yapması ve ötekileştirmeyi bu anlamda reddetmesi üzerinden komüniteryanizm çalışmamızda ele alınacaktır.

Komüniteryan Düşünürlerde Kültür Yorumları

Çalışmamızın doğrudan konusu olmamakla birlikte kültür kavramının çokkültürcülük üzerine fikir beyan eden kişiler ekseninde yaklaşık olarak ne ifade ettiğine kısaca bakmak gerekmektedir. Çokkültürcülük çalışmalarının en önemli fikir babalarından bir olan liberal kanat düşünürlerinden Will Kymlicka'ya göre kültür, kamusal ve özel alanı kucaklayacak şekilde, mensuplarına sosyal, eğitsel, dinsel hatta ekonomik olmak üzere, bireyin bütün hayatını kuşatan bir yapıya sahiptir. Düşünür kültür anlayışını anlaşılır kılmak için genel algının aksine bütün Amerikan toplumunun tek bir kültürden oluştuğu tezine karşı çıkmakla birlikte, Amerikan toplumunun büyük çoğunluğunun İngilizce etrafında birleşmiş bir toplum olduğu gerçeğini de görmezden gelinemeyeceğini ifade ederek ortaya koymaktadır (Kymlicka, 2010, s.130-132).

Çokkültürcülük üzerine önemli çalışmalar yapan Bhikhu Parekh'te kültür, bireyin içinde yaşadığı toplumun adet ve değerlerinin tümü olarak, insan hayatının hemen her alanında etkili olan bir yapıdadır. (Parekh, 2002, s.184). Kültürün din ve dille bağlarını olduğunu ve karşılıklı olarak birbirlerini etkilediklerini ifade eden Parekh'e göre kültürü anlamak için, kültürel dinamiklerin karmaşık ve dağınık olduğunu kabul etmekle işe koyulmak gerekmektedir. Kültür uzaktan ve kesin önermeler yoluyla anlaşılabilir bir yapıda olup, kültürü anlamamanın yolu ise onunla derin ve içten bir diyalog kurmakla ancak mümkündür (Parekh, 2002, s.193).

Kültür kavramını ele alırken Ömer Say ise kavramın tarihsel süreç içerisindeki değişimine vurgu yapmaktadır. Ona göre kültür, ilk başlarda olduğu gibi insan topluluklarının geliştirilebilir yanlarına yapılan vurgu olarak günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bu anlamda kültür kelimesi başlangıçta bir kabilenin, sonrasında bir devlet içerisinde varlık bulan bir ulusa aidiyetler üzerinden yüceltilirken ilerleyen zamanlarda birden fazla kültürün bir arada yaşayabilme, tahammül gücü olarak kendisine yer bulabilmiştir (Say, 2013, s.7-16).

Bu kapsamda çokkültürcülük üzerine fikir beyan eden Neera Chandhoke'ye göre kültürler anlamamızı engelleyen kelepçeler değildirler, aksine anlamamızı kolaylaştıran unsurlardır. Bu anlamlar ise bazen kültürleri aşabilirler bazen de kültürleri dönüştürebilir canlı bir yapıya sahiptirler. Bu anlamda kültür biçim de değiştirebilir hatta tahrip de edilebilir bir forma sahiptir

diyebiliriz (Chandhoke, 2005, s.39). İnsanın hem kültür inşa edebilen hem de kültürün inşa edebildiği bir yapıya sahip olmasından dolayı düşünürlerin kültür konusundaki yorumları da farklılık arz etmektedir. Kültür konusundaki bu farklı yorumlar her bir düşünürün kültür kavramını farklı boyutlardan ele almasında kaynaklanmaktadır. Bu, kültürü farklı değerlendirme yaklaşımlarının çokkültürlülük kavramının da farklı şekillerde ortaya konulmasına sebebiyet vermiştir.

Çokkültürlülük Yorumları

Kültür üzerine kısa bir değerlendirme yaptıktan sonra Türkçe'ye cemaatçilik olarak da tercüme edilen çokkültürlülüğün (multiculturalism) ayak izlerini takip ederek kendisinden kaynaklandığı ve kendisinin kaynaklık ettiği yaklaşımları ele almaya başlayabiliriz. İnsan sorunlarına çözüm arayışlarından biri olan “çokkültürlülük” kavramını incelerken farklı düşünürlerin bu kavramı farklı şekillerde ele aldığını görmekteyiz.

Cemaat, sınıf dayanışması, yurttaşlık, ortak etnik köken ya da kültürel kimlik gibi birçok açıdan kendisine başvurulmuş bir siyaset felsefesi kavramı olmakla birlikte daha çok İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan atmosferde kendine yer bulmaya başlamıştır. Marksist düşünce cemaatin ancak toplumsal bir değişim sonucunda kapitalizmin ortadan kaldırılması ve sosyalist toplumun kurulmasıyla inşa edilebileceğini savunmaktadır. Bir anlamda cemaat Marksizmde sosyalist düzenin inşasıyla mümkünken yeni cemaatçilik olarak ifade edebileceğimiz komüniteryanizmde ise cemaat, toplumsal uygulamalarda, kültürel geleneklerde, ortak toplumsal kavrayışta zaten mevcut durumdadır. Marksist düşüncenin sömürücü ve yabancılaştırıcı olarak değerlendirdiği toplumsal yapılar yeni cemaatçiliğin çıkış noktasını oluşturmaktadır (Kymlicka, 2006, s.291-292.)

Cemaatin bireylerin toplamı olmadığını bireylerin ise bir topluma ait varlıklar olduğunu adaletin ancak bir cemaatle mümkün olduğunu doğal olarak bu anlamda toplumla ilgili bir durum da olduğunu ifade eden Robert C.Solomon'a göre adaletin temeli tek başına ne birey ne cemaat ne de toplumdur. Radikal bireycilik eleştirisinde Solomon, bu kavramın savunucularının bireyin çıkarının ve kavramın önemine duyulan saygının doğru olduğunu fakat bireyin kendi çıkarının peşinden koşmasını insan ilişkilerine önemesini ise doğru olmadığını ifade etmektedir. Tam da burada Solomon, komüniteryanizmin bireyi bir cemaatin uzantısı olarak ortaya koymasını ve insanların doğal bir biçimde birey olmadığını, dünyamızı, çıkarlarımızı, kişilik duygumuzu birlikte paylaştığımız diğer insanlarla ilişki içerisinde olduğumuz argümanını ise doğru bulmaktadır. Fakat buna rağmen Solomon insanın tamamen bir cemaat tarafından var edildiği ve bundan kaçamayacağı şeklindeki komüniteryan düşünceye katılmadığını ifade etmekle birlikte ona göre bir cemaat içerisinde bireyin kapana kısılmış gibi hissetme kaygısını ise komüniteryanlar görmemektedirler (Solomon, 2004, s.129-130). Bu yorum komüniteryan düşünce için topyeküncü ve aşırı bir yorumdur, çünkü her ne kadar farklı komüniteryan düşünürlerde farklı şekilde tezahür etse de hemen hepsinde bireyin istemesi halinde cemaatini terk etme özgürlüğü her zaman mevcuttur.

Dünya üzerindeki gelişmelere baktığımızda modern ulus devletler her geçen gün daha fazla eleştiriye maruz kalmakta, kamusal alan diye nitelenen zeminin çok kaygan olması, renksizliği, farklı hiçbir sese müsamaha göstermemesi giderek artan bir şekilde olumsuz eleştiriye tabi tutulmaktadır. Bu eleştirilerin gelişmesinde ya da seyrinde 1980'li yıllarda iyice yoğunlaşmış modern ulus devletinin dil, din, ırk gibi unsurları kamusal alanda yok saymasının büyük etkisi olmuştur. Kamusal alanın bu yok saymaları ise bir moda kavram üretimi olmayan kalıcı ve ciddi tartışmalara zemin hazırlayan çokkültürlülük kavramını doğurmuştur (Chandhoke, 2005, s.31-33).

Çokkültürlülük (multiculturalism) kavramı ilk kez çok etnisiteli devletler olan Kanada ve Avustralya'da ortaya çıkmıştır. Her ne kadar ilk başlangıçta sadece mevcut durumları ifade etmek için kullanılmışsa da ideolojik ve toplumsal çoğunculuktan kendisini kurtarıp normatif ve yapısal

bir çoğunluğu ifade edecek şekilde evrilmiştir. Çokkültürlülük terim olarak ilk kez ise 1989 yılında İngilizce Oxford Sözlük'e girmiştir (Doytcheva, 2013, s.15-17). Çokkültürlülüğün giderek daha çok rağbet görmesine neden olan en önemli unsurlardan biri de küreselleşmedir. Bu anlamda küreselleşme farklı aidiyetleri olan toplulukların kendilerini daha rahat ifade etmelerini sağlayarak homojen devlet anlayışının zorunluluğundan uzaklaşmasına olumlu katkılar sunmuştur. (Kymlicka, 1998, s.36).

Çokkültürcülük anlayışını "tanınma politikası" yaklaşımı üzerinden temellendirmeye çalışan Charles Taylor, tanınma politikasını iki ayrı var olma yöntemi ekseninde ele almaktadır; bunlardan birincisi monolojik yöntem diğeri ise diyolojik yöntemdir. Monolojik yöntem sahicilik ekseninde yükselen bir durum olup kişinin kendisini içten bir sesle var etme süreci gibidir. Bu yaklaşım daha çok Montesquie gibi düşünürler tarafından üzerinde durulmuş olup insanların iç ses gibi kavramla kendilerini kontrol ettikleri vurgusuna dayanmaktadır. Eski rejim döneminden önce yani Fransız Devriminden önce, kişiler şeref gibi kavramlar ekseninde kendilerini tanımaya girişmişken, yeni dönemde kendini ortaya koymanın yolu olarak öteki tarafından tanınmak bilinmek isteğinin ortaya çıktığını söyleyen Taylor'a göre kişi, monolojik bir varlıktan çok diyolojik bir var olma çabası içindedir. Kişinin başkası tarafından kabul edilmesi olduğu gibi tanınma isteğidir bu durum (Taylor, 2014, s.46-57).

Bhikhu Parekh, Montesquieu konusunda Taylor'dan farklı bir tutum içerisine girmektedir. Parekh, Montesquieu'nun çeşitlilik için iyi bir arşiv niteliğinde olduğunu bu anlamda onda sosyal çeşitliliğe örnek teşkil edebilecek birçok argüman olduğunu ifade etmektedir. Fakat ona göre Montesquieu'nun yaptığı şey aslında kendi dünyasında sosyal çeşitliliği hoş karşılamının ötesinde bu çeşitlilikteki mantıkları anlayıp izah etmektir. Bu anlayıp izah etme faslından sonra ise örneğin din mefhumunda Hristiyanlığın eksik yanları olduğunu ifade etmekle birlikte Montesquieu, onu diğer bütün dinlerden üstün tutarken, kültür olarak Avrupa kültürünü bütün kültürlerin üzerinde görüp hepsinin varacağı ideal hedef olarak ifade etmesi Parekh'e göre onun sosyal çeşitliliği olumlayan bir düşünür olarak nitelendirebilmemize zemin hazırlarken, ahlaki kültürel çeşitliliği ise olumlamayan bir düşünür olduğu gerçeğini değiştirmemektedir (Parekh, 2002, 72-86).

Taylor yukarıda bahsedilen tanınma politikasının iki ayrı çeşidi olduğunu, bunlardan birincisinin şeref politikası diğeri ise eşit haysiyet politikası olduğunu söylemektedir. Şeref politikasının başlangıcını köle-efendi diyalektiğinin betimleyicisi Georg Wilhelm Friedrich Hegel'e kadar götürürken, günümüz toplumlarında köle-efendinin tiyatrosunun lord-lady ayırımına dönüştüğünü ifade ederek ayrımcılığın sadece şekil değiştirdiğine vurgu yapmaktadır. Şeref politikasının zamanla Rousseauvari anlamda ilk kez Kant'ta eşit haysiyet politikası veya evrensel haysiyet politikasına evrildiğini söylemek gerekmektedir. Her ne kadar tanınma için evrensel haysiyet politikasını farklılık politikasının karşısında tanınma için özel bir yere konumlandırırsa da düşünür, evrensel haysiyet politikasının açmazlarını ifade etmekten de kendini alamaz. Evrensel haysiyet politikası ona göre iki şekilde varlık bulmaktadır. Bunlardan ilki ötekinin farklılıklarını görmezden gelmek, diğeri ise insanların farklılıklarının saygıyı hak ettiği sezgisiyle hareket etmektir. İlkinde farklılıkların yok sayılması aslında tam bir tanınmaya karşılık gelmemektedir, bu bir nevi bilinçaltı bakımından bir yok sayma, küçümseme durumudur. İkincisinde ise daha önce de ifade edildiği gibi karşımıza her farklılığa saygı duyulması ya da duyulmaması gerektiği sorunu çıkmaktadır (Taylor, 2014, s.57-64).

Anayasanın önünde herkesin eşit olmasının, reel olarak eşitlik sağlamadığı tezini dile getiren Marksist teori aslında Alain Renaut ve Sylvie Mesure'e göre çokkültürlülüğün siyasi eleştirisiyle benzeşmektedir (Doytcheva, 2013, s.23-24). Bu kapsamda Doytcheva'ya göre çokkültürlülük, özgüllüklerin eşit muamele görmesi ya da farklılıkların görmezden gelmesi değil, özgüllüklerin tanınma politikasıdır. Yani çokkültürlülük bireylerin farklılıklarını geliştirebilir

aktarabildikleri kültürlerinin tanınma düşüncesini amaç edinen siyasi bir program olup, sadece entelektüel bir tartışma olmayıp pratik bir deneyim bütünüdür (Doytcheva, 2013 s. 24-25).

Taylor'ın tanınma politikasını değerlendirirken Parekh, tanınmanın insan açısından öz değer ve kimlik oluşumunda büyük rolü olduğunu vurgulamaktadır. Fakat Taylor'un tanınma politikasını inşa ederken, entelektüel tartışmalarla tanınmayı ahlaki değerlere bağlamasını ise ciddi bir eleştiriye tabi tutmaktadır. Tam da burada Hegel'in tanınmak için şiddeti meşru gösteren yöntemine değinen Parekh, tanınmanın birçok yolu olabileceğini fakat en sağlıklı yolun ise diyalogla inşa edilmiş çokkültürlü bir politika olduğunu söylemektedir (Parekh, 2002, s.436).

Kültürel hakların savunuculuğunu yaparken Will Kymlicka, kendisinin kavramlaştırdığı "iç kısıtlama" ve "dış koruma" kavramları üzerinden bir çokkültürlülük politikası geliştirir. Bu politikaya göre "iç kısıtlama", grubun geleneksel pratiklerine ve adetlerine uymayıp ayrımcılık yapan üyelerine karşı geliştirdiği bir mekanizma iken, "dış kısıtlama" ise cemaatin daha büyük cemaatlere karşı iktisadi ve siyasi haklarının korunması yönelik savunma mekanizmasıdır. Kymlicka'ya göre demokratik rejimler her türlü "iç kısıtlama" eğilimini reddedip "dış kısıtlama" mekanizmasını ise desteklemelidirler (Doytcheva, 2013, s.152).

Henriette Dahan Kalev, Kymlicka ve Taylor'u esas alarak, çokkültürcülüğü birden fazla kültürün olması halinde tüm kültürleri kapsayacak kapsamlı bir siyasetin yürürlükte olduğu ve ayrıca kültürel normların çeşitliliğine müsamaha gösterilen bir politika olarak tanımlamaktadır (Kalev, 2005, s.70). Fakat bununla birlikte Kalev, çokkültürcülük politikasında Kymlicka'dan yana tavır sergiliyor görünmektedir. Kymlicka daha önce de ifade ettiğimiz gibi kültürel haklara dayalı grupların kendi bireylerine iç denetim uygulamalarını o grubun liberal yapıya bağlı olması şartını koşarken, liberal olmayan kültürel grupların üyelerine iç denetim uygulayamayacağını savunmaktadır. Fakat Chandron Kukathas'a göre ise çoğulluk kültürüne dayalı grup ve azınlık kültüründe dayalı grup olmak üzere ikili bir toplum yapısı söz konusudur. Kukathas, Kymlicka'dan farklı olarak çoğulluk kültürüne dayalı grupların kültürüne aykırılık oluşturmadıkça azınlık kültürüne dayalı gruplar kendi içlerinde liberal olmasalar bile üyelerine azınlık grubunun selameti için iç denetim uygulayabileceklerini ifade etmektedir. Örneklendirmek gerekirse kadın sünneti veya yaygın adıyla genital mutilasyon Kukathas'a göre uygulanması gereken bir durumdur, çünkü bu uygulama azınlık halkına özgün bir durum olup çoğulluk haklarına dayalı grubu tehdit etmemektedir. Tabi burada Kukathas, kadın sünnetine maruz kalan kişinin bunu özgür iradesiyle istiyor olmasını şart koştuğunu belirtmek gerekmektedir. Fakat bu yaklaşım bize göre de Kalev'e göre de sorunlu bir yaklaşımdır, çünkü Kukathas'ın dile getirdiği azınlık grubuna özgür iradeyle katılan kişi grubun uygulamalarının gönüllü uygulayıcısıdır, argümanı ölçülebilir bir durum değildir. Kadın sünnetinin uygulandığı coğrafyalardaki ekonomik ve sosyal sorunlar kadının özgür iradesiyle karar vermesinin önünde geçecektir. Böylelikle Kukathas'ın ifade ettiği bırakın yapınlar "laissez- faire" yani görmezden gelme yaklaşımı kendi iradesiyle özgürce, kaygısızca karar alamayacak azınlık gruplarının lehine bir durum olmayacaktır (Kalev, 2005, s.71-77).

Parekh bu kapsamda Kymlicka'nın dile getirmiş olduğu çokkültürlülük anlayışının azınlık ve göçmenlerin haklarıyla değil kültürün insan yaşamındaki önemi ve kültürlerin birbirleriyle olan iletişimlerinde üzerinde durması gerektiğini söylemektedir (Parekh, 2002, 440).

Çokkültürcülüğü Rockefeller ise çevrecilerin biyosentrik yani canlı merkezli yaklaşımına benzetmektedir. Çevreciler, insanı hayatın merkezi olarak gören antroposentrik anlayışa karşı çıkarken biyosentrik yaklaşım ise tüm canlılara eşit değer ön varsayımıyla hareket etmektedir. Bu anlamda çokkültürcülük de biyosentrik yaklaşım gibi tüm kültürlerle eşit değer yargılarını barındıran ön varsayımlarla yaklaşmaktadır (Taylor, 2014, s.111-113).

Çokkültürcülüğe Eleştirel Yaklaşımlar

Çokkültürcülüğü ideal bir yaklaşım olarak ortaya koyan düşünürlerin yanı sıra, bu yaklaşımı eleştirel bir tarzda ele alan düşünürler de bulunmaktadır. Örneğin Micheal Albert-Justin Podur çokkültürcülüğü baskın kültür karşısında zayıf cemaatin kendi kültürünü ifade edebilmesi ve yaşamasını sağlayabilecek otonom bir yapıyı teşvik etmesini desteklemektedir. Fakat bu otonom yapı desteklenirken, kültürlerin birbirleriyle iletişimlerinin nasıl olacağı ve çokkültürcülük politikalarının ayrışmaya götürme olasılığından endişe edip çokkültürcülüğün bu konuda kendisini geliştirmesi gerektiğini ifade etmektedir (Podur, 2005, 120-121).

Çokkültürlülük değerlendirmesinde Zygmunt Bauman ise, cemaatin özlenen bir durum olduğunu ancak ideal cemaatin varlığının görünürde mevcut olmadığını söylemektedir. İdeal cemaat yapısının ise kaynakların eşit kullanımının sağlanması şartıyla bireysel yetersizlikler olması halinde ortak sigorta uygulaması esas alınmak kaydıyla paylaşım dayalı, karşılıklı önemsemenin esas alındığı bir yapı olduğunu vurgulamaktadır (Bauman, 2016, 151-157). Bauman, ulus devletin mutlak teorisinden kaçınmak için inşa edilmek istenen yapıyı komünal teori olarak ifade etmektedir. Ona göre çokkültürlülük kendini güvende hissetmeyle ilgili bir durumdur. Güvenlik endişelerini ortadan kaldıracak yaklaşımlar aramak yerine içe kapanarak güvenliğinin sağlanabileceği varsayımı küresel güçlere müdahale olanağı sunmanın ötesine geçemeyecektir (Baumann, 2016, s.131-149). Fakat Bauman'ın burada eleştirdiği çokkültürlülük yaklaşımı ayrıntı vermekten uzaktır, çünkü gerek liberal gelenek içerisinde ve gerekse de sol gelenek içerisinde çokkültürlülüğü alternatif olarak sunan düşünürler cemaat yapılarının diğer yapılardan tecrit etmeyi hedef olarak ortaya koymamaktadırlar. Hatta bu anlamda özellikle liberal kanat çokkültürlülük düşünürleri, bir cemaatin bireylerinin kendi cemaat yapılarını terk edebileceğini ifade etmektedirler.

Çokkültürcülüğe mesafeli duran düşünürlerden biri de Slavoj Zizek'tir. Ona göre geleneksel emperyalist ile küresel kapitalist arasındaki küresel emperyalistin kendisini geleneksel emperyaliste sömürtme eyleminin aynı şekilde küresel emperyalizmle çokkültürlükçü arasındaki ilişkide de görülebilmesi söz konusudur. Yani çokkültürlükçü kendisini küresel emperyaliste sömürtmektedir. Zizek bir adım daha ileri giderek çokkültürcülük adı altında bir cemaat yapısı içerisinde yaşamaya çalışmanın kendisi dışındaki büyük toplumu egemen olarak kabul etme anlamına geldiğini bunun ise kendini sömürtmeyle benzer bir tavır olduğunu söylemektedir. Zizek'e göre çokkültürcünün "öteki"ne duyduğu saygı aslında kendi üstünlüğünü ortaya koyma biçimidir. Düşünür buna sebep olarak ise çokkültürcünün "öteki"yi takdir ya da tekdır yetkisini görmektedir (Zizek, 2001, s.163-167).

Sonuç

Görüldüğü üzere söz konusu olan sosyal bilimlere ait bir kavram olduğunda hepsi kendi içerisinde tutarlı olmakla birlikte farklı zaman ve mekânlarda farklı düşünürler birbirlerinden çok farklı yaklaşımlar ortaya kayabilmektedirler. Bu yaklaşım tarzları sayesinde bahse konu olan kavramlara yeni düşünceler eklenmekte ve bu sayede kavramlar yeni anlamlar kazanmaktadır. Bu ise bütün düşünce tarihi boyunca süregelen bir durum olup arzulanan bir şeydir. Çokkültürcülük kavramı Taylor'da tanınma politikası üzerinden yükselirken muğlak bir yapıya sahip olan haysiyet ya da şeref ilkesi ekseninde oldukça subjektif, ölçülemez bir yapıda karşımıza çıkmaktadır. Bu ise her ne kadar bir sosyal bilim kavramı olsa da çokkültürlülük kavramının sınırları ve kapsamını iyice belirsiz bir hâle getirmekte, haliyle eleştiri oklarının da hedefi olmasına sebep olmaktadır.

Bu anlamda Kymlicka'nın ortaya koyduğu çokkültürlülük yaklaşımı Taylor'un ortaya koyduğu çokkültürlülük yaklaşımdan daha derli toplu olup, ayakları yere daha sağlam basmaktadır. Kymlicka iyi bir toplum gözlemcisi olmakla birlikte aynı zamanda toplumların tarihsel yanlarını da göz önünde bulundurarak kapsamlı bir çokkültürlülük yaklaşımı geliştirmiştir. Onun

çokkültürlülük anlayışında benzer kültürü, bir arada bulunarak herhangi bir mekân değişiminde bulunmayıp belirli bir konumda kültürel olarak müstakil bir şekilde bir arada bulunarak yaşayan toplumlar ile isteyerek başka bir toplumun coğrafyasına, bu anlamda kültürüne, göç edenler için farklı öneriler söz konusudur. İlk gruptakiler için Kymlicka, kültürel bütün hakların tanınmasını kaçınılmaz olarak görürken ikinci gruptakiler için ise başka bir coğrafyanın, bu anlamda başka bir kültürün içerisinde iradi olarak göç ettikleri için onlara kendi öz kültürel değerleri doğrultusunda merkezi otoriteden talepte bulunmalarını makul karşılamamaktadır. Bu ise göç yoluyla da olsa başka bir kültür coğrafyasına yerleşenlerin kültürel anlamda sorunlarının çözüldüğü anlamına gelmemektedir.

Her ne kadar eleştirilebilir ya da geliştirilebilir olsa da düşünceleri birbirinden farklı olmakla birlikte Taylor da Kymlicka da çokkültürlülük bahsinde yan yana saf tutmaktadırlar. Buna karşın yukarıda bahsettiğimiz gibi çokkültürlülük konusunda tutulan saflara katılmayan düşünürler de yok değildir. Örneğin Zizek, Bauman gibi düşünürler özelde çokkültürlülük genelde ise komüniteryan kavramının ortaya koyduğu yaklaşım tarzlarına mesafeli durmaktadırlar. Bütün bunlarla birlikte kanımızca çokkültürlülük yalnızca özel düzenlemeler kapsamında tarihsel farklılıklara sahip bireylerin istifade ettiği bir durum olmayıp mümkün olduğunca kültürel olarak kökeni ne olursa olsun bütün bireylerin iyi oluşunu hedefleyen bir düşünce çabası olarak düşünsel gelişim seyrini sürdürmeye devam edecektir.

Kaynakça

- Bauman, Z. (2016). *Cemaatler* (1. baskı). (N. Soysal, Çev.). Say Yayınları.
- Chandhoke, N. (2005). Tanınmanın mantığı mı? (O. Aygüneş, Çev.), *Bülten* (1. Baskı, ss. 29-43). Boğaziçi Çeviri Kulübü.
- Doytcheva, M. (2013). *Çokkültürlülük* (T. A. Onmuş, Çev.). İletişim Yayınları.
- Kalev, H. D. (2005). Kültürel haklar mı insan hakları mı?: Kadın genital mutilasyonu örneği (D. Hasdemir & E. Esenlik, Çev.), *Bülten* (1. Baskı, ss.71-77). Boğaziçi Çeviri Kulübü.
- Kymlicka, W. (2006). *Çağdaş siyaset felsefesine giriş* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü yurttaşlık* (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Parekh B. (2002). *Çokkültürlülüğü yeniden düşünmek* (B. Tanrıseven, Çev.). Phoenix Yayınları.
- Podur, M. A. (2005). Kültürü devrimcileştirmek (K. Gökgöz & N. Ersoy, Çev.). *Bülten* (1. baskı, ss. 120-121). Boğaziçi Çeviri Kulübü.
- Say, Ö. (2013). *21. yüzyılda ulus çokkültürlülük ve etnisite*. Kaknüs Yayınları.
- Solomon, R. C. (2004). *Adalet tutkusunu* (E. Altınay). Ayrıntı Yayınları.
- Taylor, C. (20014). *Çokkültürcülük* (M. H. Doğan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Zizek, S. (2001). Çokkültürcülük ya da çokuluslu kapitalizmin kültürel mantığı (T. Birkan, Çev.) *Defter* (1. baskı, ss. 163-167). Metis Yayınları.

Dilek YALÇIN

Arş. Gör. | Res. Asst.

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature, Gümüşhane-TURKIYE

ORCID: 0000-0002-0793-5437

dilek29yalcin@gmail.com

*Hanyalı Nûrî Osmân Divânı'nda Naat**

Öz

Temel kaynağı Kur'ân-ı Kerim ve hadisler olan Divan şiirinin belli başlı konularından biri Hz. Muhammed'dir. İnsanoğlu için yaşam mürşidi ve şefaata kaynağı olması sebebiyle Hz. Muhammed'e derin sevgi duyulmuş, bu derin sevgi şiire yansımış, Hz. Muhammed müstakil türlerde ya da türler içinde sıkça ele alınmıştır. Bu türler içinde en yaygın olanı naatlardır. Naatlar; Hz. Muhammed'i anmak, övmek, tanıtmak ve Hz. Muhammed'in şefaatine nail olmak isteyen şairler için en elverişli metin şeklidir. Naatlarda Hz. Muhammed'in hayatı, bedeni ve ahlaki güzellikleri, isim ve sıfatları, yaratılış felsefesindeki önemi, diğer peygamberlerden üstün özellikleri, nesebi, ailesi ve mucizeleri ele alınır. Hz. Muhammed'in tasvirinde çeşitli teşbih ve istiarelere dayanarak ortaya çıkan motiflerden istifade edilir. Şefaata talep edilir. İktibaslardan faydalanılır. Hz. Muhammed'e olan sevgisini şiirlerinde işleyen Divan şairlerinden biri Hanyalı Nûrî Osmân'dır. *Hanyalı Nûrî Osmân Divânı*, kaside şeklinde tertip edilen bir naatla başlar. Divanda kaside, musammat, mesnevi, gazel ve müstezat şeklinde yazılan naatlara rastlanılmaktadır. Bu naatlarda Hz. Muhammed'in bedeni ve ahlaki güzellikleri, isim ve sıfatları, mucizeleri, diğer peygamberlerden üstün özellikleri ve yaratılış felsefesindeki önemi çok çeşitli motiflerden ve iktibaslardan faydalanılarak ele alınmıştır. Çalışmamızda öncelikle *Hanyalı Nûrî Osmân Divânı*'ndaki naatların dış yapı unsurları ele alınmıştır. Bu bölümde naatların başlıkları, vezinleri, nazım şekilleri, redif ve kafiyeleri ile dil ve üslup özellikleri tespit edilmiştir. Daha sonra muhteva; Hz. Muhammed'in isim ve sıfatları, Hz. Muhammed'in bedeni ve söyleyiş özellikleri, Hz. Muhammed etrafında oluşturulmuş motifler, Hz. Muhammed'in mucizeleri, Hz. Muhammed'in tasvirindeki iktibaslar ve şefaata talebi başlıklar altında incelenmiştir. Bu başlıklardan yola çıkılarak *Hanyalı Nûrî Osmân Divânı*'ndaki naatlarda ortaya koyulan peygamber tasavvuru ve yaratılış felsefesi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, Naat, Hanyalı Nûrî Osmân.

Naat in the Divan of Nuri Osman from Hania

Abstract

One of the main subjects of Divan poetry, whose main source is the Qur'an and hadiths, is the Prophet Muhammad. Since he is a guide of life and a source of intercession for human beings, there was a deep love for the Prophet Muhammad, this deep love was reflected in the poem, and the Prophet Mohammed was often addressed in separate forms or within forms. Among these forms, the most common one is naat. Naats are the most convenient form of text for poets who want to commemorate, praise, promote and gain the Prophet Muhammad's intercession. In naats, the Prophet Muhammad's life, physical and moral beauties, names and attributives, importance in the philosophy of creation, superior characteristics than other prophets, lineage, family, and miracles are addressed. In the depiction of the Prophet Muhammad, the motifs that emerge based on various similes and metaphors are used. Intercession is requested. Quotation are utilized. In one of the Divan poets who expressed his love for the Prophet Muhammad in his poems is Nuri Osman from Hania. The Divan of Nuri Osman from Hania starts with a naat structured in the form of an ode. In Divan, there are naats written in the form of ode, muammat, and gazel. In these naats, the Prophet Muhammad's physical and moral beauties, names and attributives, miracles, superior characteristics to other prophets, and importance in the philosophy of creation are approached using a wide variety of motifs and

* Bu çalışma hazırlanmakta olan "Hanyalı Nûrî Osmân Divânı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

quotations. In our study, first of all, the external structure elements of the naat in the Divan of Nuri Osman from Hania are discussed. In this section, the titles, prosodies, verse forms, rhymes, redifs, and language and stylistic features of the naats are determined. Then, the subject is examined under the titles of the Prophet Muhammad's names and attributives, his body and way of speaking, the motifs created around him, his miracles, the quotations in his depiction, and the request for intercession. Based on these titles, the vision of the prophet and the philosophy of creation revealed in the naats in the Divan of Nuri Osman from Hania are detected.

Keywords: Prophet Muhammed, Naat, Nuri Osman from Hania.

Giriş

Hiz. Muhammed, şefaata makamı olan “makam-ı mahmûd” u temsil etmesi, Allah tarafından övülmüş olması ve ümmetine aşırı düşkünlüğü nedeniyle pek çok şair ve yazar tarafından övgü ile bahsedilmiş; şiirin temel kaynaklarından biri hâline gelmiştir. Hiz. Muhammed'e verilen bu değer sebebiyle Hiz. Muhammed'i ele alan pek çok manzum veya mensur edebî tür ortaya çıkmıştır. Ahmediyye/Muhammediyye/Mahmudiyye, mevlîd, bi'set-nâme, mirâciyye, hicret-nâme, şefaata-nâme, gazavât-ı nebî, mu'cizât-ı nebî, hilye ve şemâil, esmâ-yı nebî, sîretü'-nebî, kırk hadis, yüz hadis, bin hadis, kısâs-ı enbiyâ, hicreti'n-nebî, vefâtü'n-nebî ve na't Hiz. Muhammed'i çevresinde gelişen edebî türlerdir (Aydınlı, 2018, s. 44-52).

Hiz. Muhammed'e duyulan derin sevginin, şefaata talebinin ve Hiz. Muhammed'i överek tanıtmaya isteğinin şiire yansıdığı en yaygın tür ise naattır. Na't; fa'l babında Arapça bir kelimedir. Kelime manası “nitelik, vasıf” demektir. İstilah manası ise “övgü kasidesi”dir (Çağbayır, 2007, s.4274). “Bir edebiyat terimi olarak ise Hiz. Peygamberi öven, ona duyulan sevgiyi dile getiren şiirlere bu ad verilir” (İsen, 2018, s.309). Divan şiirinde şairler arasında naat yazmak gelenek hâline gelmiş, divanlarda farklı türlerde yazılmış naat örneklerine sıkça yer verilmiştir.

Divanında naat örneklerine yer veren ve divanını kaside türünde yazılmış bir naatla başlatan şairlerden biri Hanyalı Nûrî Osmân'dır. Hanyalı Nûrî Osmân, 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başında yaşamış bir sûfî divan şairidir (Şimşek, 2014, s. 114-116). Sözlük ve tezkire türünde de eserler vermiştir. Divanı kaside, musammat, kısa mesnevi, gazel, rubai, kıta, nazm, müfred ve tarih örnekleri ile tertip edilmiştir. Çalışmamızdaki beyitler Abdullah AYDIN tarafından hazırlanan “Hanyalı Nûrî Osmân ve Divânı” adlı tez çalışmasından alınmıştır.

Hanyalı Nûrî Osmân Divânı'ndaki Naatların Dış Yapı Unsurları

Hanyalı Nûrî Osmân Divânı kaside şeklinde yazılmış naatla başlar. Divanda kaside, gazel ve musammat nazım şekilleri ile yazılmış naatlar tespit edilmiştir. Kaside şeklinde 11 naat, gazel şeklinde 10 naat, musammat şeklinde 4 naat, mesnevi şeklinde 1 naat bulunmaktadır. Bu naatların yapı unsurları başlık, vezin, redif, kafiyeye, dil ve üslup başlıkları altında aşağıda belirtilmiştir.

Başlıklar

Kasideler

1. Başlık yok
2. Kaşide Na't-ı Resûl 'Aleyh's-selâm
3. Na't-ı Şerîf-i hâzret-i Mesned-nişîn-i Risâlet ü Sipeh-sâlâr-ı Şâh-râh-ı Nübüvvet şallî Allâhu 'Aleyhi ve Sellem
4. Sitâyiş-i Seyyid-i Evlâd-ı Âdem hâzret-i Fahr-i 'Âlem şall' allâhu Te'âlâ 'Aleyhi ve Sellem
5. Bahâriyye Der-medh-i hâzret-i Fahr-i Kâ'inâ't 'Aleyhi Efgâlü 'Ş-Şiyem ve Ezkiyyü't-Taḥiyyât
6. Bahâriyye Der-Na't-ı hâzret-i Ebü'l-kâsım şallî Allâhu 'Aleyhi ve Sellem
8. Na't-ı Nebvî 'Aleyhi Efgâlü't-Taḥiyye ve't-Teslîm
9. Medîḥa-ı hâzret-i Serdâr-ı Enbiyâ 'Aleyhi Ezkiyü't-Tehâyâ

10. Faḥriye Der-Medḥ-i ḥazret-i Risālet-penāḥ şallî Allāhu Te'ālā 'Aleyhi ve Sellem
11. Berāy-ı Mevlid-i ḥazret-i Server-i Kā'ināt Efgālū'ş-şalāt ve Ezkiyü't-Taḥiyyāt
12. Na't-ı Şerîf-i ḥazret-i Server-i 'Ālem şallî Allāhu 'Aleyhi ve Sellem

Musammatlar

Murabba

1. Sitāyiş-i Ser-dār-ı Evliyā ḥazret-i ḥudāvendigār ḳuddise Sırruhu Allāh

Tahmis

1. Taḥmîş-i Na't-ı Şerîf-i Re'îsü'ş-Şu'arā ve'l-Bulegā Nābî Efendi Raḥim'ullāh

Gazeller

2. Na't

Mesnevi

1. Mesnevî-i Na't-ı Peygām-berî 'Aleyhi's-selām

Vezinler

Kasideler

1. Vezin yok
2. Mefā'îlün Mefā'îlün Mefā'îlün Mefā'îlün
3. Mefā'îlün Fe'îlātün Mefā'îlün Fe'îlün
4. Fe'îlātün Fe'îlātün Fe'îlātün Fe'îlün
5. Mef'ülü Mefā'îlü Mefā'îlü Fe'ülün
6. Mefā'îlün Fe'îlātün Mefā'îlün Fe'îlün
8. Mef'ülü Mefā'îlün Fe'ülün
9. Müstef'îlün Müstef'îlün Müstef'îlün Müstef'îlün
10. Mef'ülü Fā'îlātü Mefā'îlü Fā'îlün
11. Fe'ülün Fe'ülün Fe'ülün Fe'ül
12. Mefā'îlün Fe'îlātün Mefā'îlün Fe'îlün

Musammatlar

Murabba

1. Mef'ülü Mefā'îlün
3. Fā'îlātün Fā'îlün
- 9.?

Tahmis

1. Mefā'îlün Fe'îlātün Mefā'îlün Fe'îlün

Gazeller

1. Fā'îlātün Fā'îlātün Fā'îlātün Fā'îlün
2. Mef'ülü Mefā'îlü Mefā'îlü Fe'ülün
3. Fā'îlātün Fā'îlātün Fā'îlātün Fā'îlün
4. Mef'ülü Fā'îlātü Mefā'îlü Fā'îlün

30. Fâ 'ilâtün Fâ 'ilâtün Fâ 'ilâtün Fâ 'ilün

31. Fâ 'ilâtün Fâ 'ilâtün Fâ 'ilün

95. Mefâ 'ilün Mefâ 'ilün Fe 'ülün

102. Mef'ülü Mefâ 'ilü Mefâ 'ilü Fe 'ülün

114. Mefâ 'ilün Mefâ 'ilün Fe 'ülün

115. Mefâ 'ilün Mefâ 'ilün Fe 'ülün

Müstezad

1. Mef'ülü Mefâ 'ilü Mefâ 'ilü Fe 'ülün
Mef'ülü Fe 'ülün

Mesnevi

1. Mef'ülü Mefâ 'ilün Fe 'ülün

Redif ve Kafiye

Hanyalı Nûrî Osmân Divânı'ndaki naatların çoğunluğu kaside ve gazel nazım şekli ile yazıldığı için kafiye her beyitte değişir. Redifler genellikle birkaç sese dayanır. Fakat “Yâ hazret-i Mevlânâ”, “şallî 'ale'l-Muştafâ”, “Sensin yâ Rasûl'allâh”, “yâ Muhammed-i 'Arabî”, “-dır Muhammed”, “-ı Muhammed”, “yâ Habîb'allâh” örneklerinde olduğu gibi kelime, kelime grupları ve cümlelerden oluşan rediflere de rastlanılmıştır.

Dil ve Üslup Özellikleri

Hanyalı Nûrî Osmân Divânı'ndaki naatlarda Miraç mucizesinin anlatıldığı kısımlarda tahkiye üslubu görülürken Hz. Muhammed'in tasvir edildiği ve şefaate talebinde bulunulan kısımlarda hitabi üslup özellikleri görülür. Hz. Muhammed'in tasvir edildiği kısımlarda genellikle üç kelimedenden oluşan Farsça tamlamalar bulunmaktadır. Arapça tamlamaların sayısı ise oldukça azdır. Tamlamalar anlaşılır ve süsten uzaktır. Tamlamalarda Farsça kelimeler yaygındır, Arapça kelimelere ise nadiren rastlanılır. Farsça kelimelerin müteradiflerine yer verilir. Birkaç yerde aynı manayı ihtiva eden kelimelerin Eski Türkçe ve Arapça karşılıklarına rastlanılmıştır.

Hanyalı Nûrî Osmân Divânı'ndaki Naatlarında Muhteva Unsurları

Hız. Muhammed'in İsim ve Sıfatları

Hız. Muhammed, naatlarda çeşitli isim ve sıfatlarla tasvir edilmektedir. *Hanyalı Nûrî Osmân Divânı'nda* Hz. Muhammed'i karşılayan ve tasvir eden isim ve sıfatlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1

Hız. Muhammed'in İsim ve Sıfatları

'Abd-i hâş-ı Hudâ (K. 6/ 32)	Allah'ın seçkin kulu
Abd; “Allah'a göre insan” (Çağbayır, 2007, s. 41) manasına gelir. Hz. Muhammed'in beşer olduğunu ifade eder. Peygamberler beşerdir, onları diğer insanlardan ayıran özellik ise vahiy almalarıdır.	
Ahmed (K. 9/ 31)	“Çok övülmüş, methedilmiş” manasında Hz. Muhammed'in adı
Ahmed-i Muhtâr (K. 5/ 26)	“Seçilmişlerin en övülmüşü” manasında Hz. Muhammed'in adı
Ahmed-i Mürsel (K. 4/ 32)	“Peygamberlerin en övülmüşü” manasında Hz. Muhammed'in adı
Ahmed; “çok övülmüş, en çok övülmüş, methedilmiş, en çok minnettarlıkla anılan” (Çağbayır, 2007, s. 142) demektir. Hz. Muhammed'in adıdır. Bu addan türeyen “Ahmed-i Muhtar” ve “Ahmed-i Mürsel”	

de Hz. Muhammed'i karşılamaktadır. "Muhtar" sıfatı Hz. Muhammed'in ilahî tecellilere mazhar olmasını ifade eder (Yeniterzi, 1989, s.187). "Mürsel" ise "gönderilmiş, peygamber" (Devellioğlu, 2004, s. 735) demektir.	
Muḥammed (K. 9/ 31)	"Birçok defa sena edilmiş, defalarca övülmüş" manasında Hz. Muhammed
Muḥammed-i 'Arabî (K. 3/ 22)	Arap toplumundan olan Hz. Muhammed
Muhammed; "birçok defalar hamd ü sena olunmuş, defalarca övülmüş" (Devellioğlu, 2004, s. 667) manası gelmektedir. Sadece Hz. Peygamber için kullanılmış bir isimdir. Bu isim ile bağlantılı olarak şiirde geçen "Muḥammed-i 'Arabî" ifadesi, Hz. Muhammed'in nesebini gösterir.	
Muşṭafâ (K. 6/ 32)	"Has, seçilmiş, güzide" manasında Hz. Muhammed'in adı
Mustafa; "Arınmış, arıtılmış; seçilmiş, seçkin, güzide" (Çağbayır, 2007, s. 4070) demektir. Hz. Muhammed'in Allah tarafından seçilmiş, seçkin kişi olduğunu ifade etmektedir.	
Maḥmūd (K. 3/ 23)	"Övülmüş, methedilmiş" manasında Hz. Muhammed'in adı
Mahmud; "Hamd olunmuş, senâ edilmiş, övülmüş; övümeye değer" (Çağbayır, 2007, s. 3716) manasına gelmektedir.	
Mürsel (K.1/ 20)	Peygamber
Nebî (K.1/ 20)	Peygamber
Nebiy-i ekrem ü eḫḫam (K. 3/ 22)	En yüce ve en saygın nebi
Nebiy-i kerîmü l-ḫıṣṣâl (K. 6/ 40)	Cömert tabiatlı nebi
Nebiy-i muḫterem (K. 9/ 46)	Saygıdeğer nebi
Nebiy-i verâ (T. 1/1)	Kâinatın nebisi
Resül-i 'allâm (M. 1/7)	Allah Resülü
Resül-i ḫazret-i Rabbü l-Mecîd-i Kibriyâ (G. 2/1)	Yüce Allah'ın resulü
Resül-i kâ' inât (K. 8/30)	Kâinatın nebisi
Resül-i Kibriyâ (K. 9/ 46)	Allah'ın elçisi
Resül-i şâkalân (K. 5/31)	İnsan ve cinlerin peygamberi
Resül-i şâkaleyn	İnsan ve cinlerin peygamberi, dünya ve ahiretin peygamberi
ḫatm-ı rüsül (K. 1/13)	Resullerin sonuncusu
ḫâtemü 'r-risâle (G. ¼	Nübüvvetin sonuncusu
ḫâtem-i vaḫy-i Ḥaḫ (K. 8/76)	Allah'ın vahiy mührü
ḫâtem-i vaḫy-i Ḥudâ (K. 4/ 227)	Allah'ın vahyinin mührü
peygem-ber-i Rüm u 'Acem (K. 9/ 33)	Anadolu ve Arap olmayanların peygamberi
Hz. Muhammed'in elçiliğini ifade etmek için divanda "mürsel", "nebi", "resul" ve "peygamber" kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimelerin ıstılah manalarına bakıldığında müteradif oldukları görülür. Mürsel; "Allah tarafından insanlara elçi olarak gönderilmiş olan; peygamber" dir (Çağbayır, 2007, s. 4161). Nebi/ Nebiy; "Allah'ın buyruklarını insanlara ileterek onları iyi ve doğru davranmalarını konusunda aydınlatan kimse; peygamber, yalvaç" (Çağbayır, 2007, s. 4316) anlamına gelir. Nebi kelimesi ile vücuda getirilen tamlamalara bakıldığında Hz. Muhammed'in en yüce, en saygın, cömert tabiatlı bir peygamber olduğu ve bütün varlığa gönderildiği ifade edilir. Resul; "İnsanları doğru yola davet etmek amacıyla Allah tarafından gönderilmiş kitaplı peygamber, yalvaç" (Çağbayır, 2007, s. 4832) demektir. Divanda Resul kelimesi ile yapılan tamlamalarda Hz. Muhammed'in insan, cin ve bütün varlığın peygamberi olduğuna işaret edilir. "Ḥatm-ı rüsül" ifadesinde ise Hz. Muhammed'in son peygamber olmasına değinilir. Peygamber; "Allah'ın buyruklarını insanlara bildiren, ileten kimse; elçi; resul; nebi; yalvaç" tır (Çağbayır, 2007, s. 4693). "Peygem-ber-i Rüm u 'Acem" tamlaması ile Hz. Muhammed'in bütün âlemin peygamberi olduğu vurgulanır.	
Faḫr-i cihân (K.1/43)	"Dünyanın övüncü" manasında Hz. Muhammed'in adı
Faḫr-i cihân ya da fahr-ı âlem; dünyanın övünç manasına gelir. Hz. Muhammed; yaratılışı, ahlâkı ve şefaati sebebiyle dünyanın övünç kaynağıdır. Dünya halkının iyi ve doğru yaşaması için ideal yaşam şeklini insanlara sunmak, ahiret hayatı için de şefaet vesilesi olması sebebiyle iki âlemin övünçü olarak vasıflandırılmıştır.	

ism-i a'zâm (G. 4/2)	Allah'ın en büyük ismi
İsm-i a'zâm; “Peygamberlere bildirilen ve açıklanması istenmeyen Allah'ın en büyük ismi”dir (Çağbayır, 2007, s. 2790-2791). Hz. Muhammed, Allah'ın ismi ile anılmıştır.	
hâmid (G. 4/3)	Şükreden
mâder ü baba-yı 'âlem (G. 4/1)	Varlığın anası ve babası, varlığın atası
Hz. Muhammed, varlığın anası babası yani atasıdır. Bütün varlıklar ondan türemiştir. Burada kasdetilen mânâ; varlığın özü olan Hz. Muhammed'in nûrudur. Yaratılan herşey bu nûrdan var olmuştur.	
hür u cennet (G. 115/5)	Huri ve cennet
bâğ-ı irem (G. 115/5)	İrem bağı
Hz. Muhammed; güzellikte irem bağı, cennet ve huridir. Şair, Hz. Muhammed'in güzelliğini klasik şiirde güzelliğin sembolü hâline gelen mazmunlarla ifade etmiştir.	
Seyyid (K. 8/ 98)	Efendi, önder, reis
seyyidü'l-ervâh (G. 4/6)	Ruhların efendisi
Seyyid-i evvel ü ahir (K. 1/13)	Öncekilerin ve sonrakilerin efendisi
seyyide'l-halâyık (G. 5/1)	Hakikatlerin efendisi
Seyyide'l-verâ (K. 10/ 16)	Kâinatın efendisi
Seyyid; “bir topluluğun ileri gelen kişisi, lider, önder, efendi” (Çağbayır, 2007, s.5092) manasına gelir. Divanda Hz. Muhammed; evvel ve ahir zamanın, cümle yaratılmışların, kâinatın ve hakikatlerin efendisi olarak tasvir edilmiştir. Burada kastedilen mana; Hz. Muhammed'in “hakikat-i muhammediyye” yani yaratılan her şeyin onun için ve ondan var edilmiş olmasıdır.	
Ebû'l-kâsım (K. 11/13) Bü'l-kâsım (M.1/29)	Kasım'ın babası
Hâşimiyü'n-neseb (K. 11/ 6)	Haşimî soyundan gelen
tâhir-i 'Arabî (M. 1/ 28)	Arap soyunun temizi
Muhammed-i 'Arabî (K. 3/ 22)	Arap toplumundan olan Hz. Muhammed
Divanda Hz. Muhammed'in nesebi ve ailesi ile ilgili ifadelere de yer verilmiştir. Hz. Muhammed, Kasım'ın babası olduğu için “Ebû'l-kâsım” adıyla anılır. Haşimî soyuna ve Arap toplumuna mensuptur.	
'Alîm (K. 3/ 29)	İlim sahibi, bilgini
'Ârif-i hażret-i Haķ (K. 4/ 22)	Allah'ın bilgini
'Ârif-i mes'ele-i zât-ı Hudâ-yı Mûte'âl (K. 4/ 26)	Çok yüce, ulu Allah'ın hakikatinin bilgini
huccetü'l-verâ (G. 1/4)	Kâinatın delili
ķutb-ı merkez-i 'irfân (K. 2/ 41)	İrfan merkezinin kutbu
ķutb-ı eflâk-ı şefa'at (G. 2/2)	Şefaath göklerinin kutbu
merkez-i 'irfân (K. 1/16)	İrfan merkezi
mâlik-i gençine-i 'irfân-ı Hudâ (K. 4/ 61).	Allah'ın irfan hazinesinin sahibi
mażhar-ı naķş-ı eķkâl (K. 4/24)	Suretlerin güzelliğinin tecellisi
mażhar-ı sırr-ı cümle esmâ (K. 8/40)	Bütün isimlerin sırlarını nail olan
Alîm; “çok bilen”, “bilgisi ezeli ve ebedi sonsuz olan anlamında, Allah'ın sıfatlarından biri; her şeyi en iyi şekilde bilen; Allah” (Çağbayır, 2007, s. 215) manasına gelir. Hz. Muhammed, Allah'ın ismi ile anılmıştır. İlim sahibidir. 'Ârif; “sezgi ve anlayış sahibi, çok anlayışlı, irfan sahibi, irfan ile muttasıl” tasavvufta “bilginlerin en üstünü olan ‘Allah'ı bilme” konusunda bilgi sahibi ve yüksek bir olgunluğa erişmiş olan, Tanrı'nın kendi zatını, sıfatlarını, isimlerini, fiillerini müşahade ettiği kimse”dir (Çağbayır, 2007, s. 318). Hz. Muhammed; hakikat bilgisine nail olmuştur. Bu sebeple “Allah'ın irfan hazinesinin sahibi”dir. Mażhar; “iyi bir duruma veya bir şeye ulaşmış olan, nail olmuş, erişmiş, emeline kavuşmuş” tasavvufta “Allah'ın sıfat ve isimlerinin tecelli ettiği varlık olan insan”dır (Çağbayır, 2007, s. 3800). Hz. Muhammed, bütün isimlerin sırlarına erişmiş bilgedir. Bilginin kodları onun varlığında mevcuttur. Bilgiyi keşfedendir. İnsan yaşamının imarı için bilgiyi tebliğ edendir. Ahiret için insanogluna şefaath edendir.	
'Âmir-i tevħid (K.1/39)	Tevħidin reisi
'Âmir; “bir yeri bakımlı ve bayındır hâle getiren, şenlendiren” (Çağbayır, 2007, s. 247) manasına gelir.	

Hz. Muhammed; tevhidi yeryüzünü bayındır kılan peygamberdir. Tevhidle yaşamı bayındır hâle getirmekle mükellef kılınmıştır.	
‘Azîz-i Mısr-ı bahâ (T. 1/ 21)	Güzellik Mısırın azizi/Güzellik ülkesinin azizi
Aziz-i Mısr; “Hz. Yusuf” tur (Çağbayır, 2007, s. 465). Hz. Muhammed’in güzelliği Hz. Yusuf’a benzetilir. O, güzelliğin sultanıdır.	
Bādî-i kevn-i cihân (K. 4/24)	Dünyanın (yaratılma) sebebi, dünyanın başlangıcı
cân-ı ‘âlem (K. 8/ 40)	Âlemin canı
Kâtib-i fihris-i mecmû‘a-ı mergüb-ı vücûd (K. 4/ 25)	Varlığın hoş mecmuasının fihristinin katibi
kâşif-i <i>kul innemâ</i> (G. 2/6)	“Kul innemâ”nın kaşifi
kâşif-i esrâr-ı Hâk (G. 114/2)	Allah’ın sırlarının kaşifi
keşşâf-ı esrâr-ı Kadem (K. 9/ 36)	Dünyaya geliş sırlarının keşfedicisi
keşşâf-ı sır-ı <i>eynemâ</i> (G. 31/4)	“Eynemâ” sırrının kaşifi
Ser-mâye-i kârgâh-ı ma‘nâ (K.8/ 32)	Mana dünyasının sermayesi
Noқта-yı çarh-ı vücûd (K. 1/16)	Varlık çarkının merkezi
Bādî; “sebeup olucu, sebep olan, illet, mucip; başlangıç, ilk” demektir (Çağbayır, 2007, s. 484). Hz. Muhammed yaratılışın sebebidir. Âlemin canı; yaşam kaynağıdır. Bütün varlıkların özüdür. Yaratılış sırlarını bilendir. Varlığın merkez noktasıdır.	
Debîr-i mekteb-i vahy-i Hudâ-yı celle celal (K. 3/ 20)	Allah’ın vahiy mektebinin kâtibi
debîr-i vahy-i Yezdân (G. 115/3)	Allah vahyinin katibi
debîr-i ‘ilm-i maḥzûn (M. 1/ 28)	Hazine ilminin katibi
maḥrem-i esrâr-ı Hudâ (K. 4/ 59)	Allah’ın sırlarının sırdaşı
Maḥrem-i esrâr-ı Hâk (G. 31/2)	Allah’ın sırlarının sırdaşı
Maḥrem-i râz-ı İlahî (G. 2/2)	İlahî sırrın sırdaşı
Nüvid-i vahy-i Hudâ (T. 1/ 11)	Allah vahyinin müjdesi
ḥâtem-i vahy-i Hâk (K. 8/76)	Allah’ın vahiy mührü
ḥâtem-i vahy-i Hudâ (K. 4/ 227)	Allah’ın vahiy mührü
Hz. Muhammed, vahiy mektebinin kâtibidir. Vahyin muhatabıdır. Vahiy sırlarının mahremidir. Mahrem; “sırdaş”tır (Çağbayır, 2007, s. 3718). Vahiy sırlarına vakıf olduğu için Allah’ın sırdaşıdır. Vahiy müjdesidir. Vahiy mührüdür. Ḥâtem; “mühür”, “mühür yüzüğü, yüzük”, “son, en sonuncu” (Çağbayır, 2007, s. 2398) demektir. Bu kelimenin geçtiği ifadelerde kelime hem “mühür” hem de “son” manasına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır. Hz. Muhammed, nübüvvet mührünün sahibidir. Aynı zamanda son peygamberdir.	
çâre-sâz-ı ‘âcizân (K. 9/ 42)	Çaresizlere çare bulan
Dârü-yı dermân-resân-ı ‘illet-i ‘işyân (K. 1/10)	İsyân hastalığının dermanı olan ilaç
Dârü-yı dil-i marîz-i butlân (M. 1/18)	Yalan hastalığının gönül şifası
dermân-dih-i rûz-ı su‘âl (K. 4/ 32)	Hesap gününün tabibi
Eczâ-yı müferrehât-ı ‘irfân (M. 1/18)	İrfan varlıklarının ilacı
Merhem-rîş-i derûn-ı ümmet-i ‘âşî (K. 1/9)	İsyân eden ümmetin gönül yarasının merhemi
Mesîḥ-i şifâ-sâz-ı mürde-i cân (K. 6/71)	Ölmüş canlara şifa veren Mesih
Marîz-i şirke dermân (G. 95/9)	Şirk hastalığının ilacı
devâ kamu derde (K. 9/ 46)	Bütün dertlerin çaresi
devâ marîz-i cürme (T. 1/5)	Bütün hastalıkların ilacı
ṭabîb-i şifâ-baḥş (T. 1/4)	Şifa veren, iyileştiren hekim
dest-gîr-i ‘âşiyân (K. 9/ 42)	Âsilerin (günahkârlar) elinden tutan, asilerin yardımcısı
dest-gîr-i bî-kesân (G. 114/ 1)	Kimstesizlerin yardımcısı

Dest-gîr-i fuḡarā (K. 4/ 23)	Fakirlerin elinden tutan, fakirlerin yardımcısı
Dest-gîr-i ümem (K. 4/ 59)	Ümmetlerin elinden tutan, ümmetlerin yardımcısı
Feryād-res (K. 5/ 27)	Feryad edenin yardımına yetişen, yardım eden kimse
Feryād-res-i cemî' -i 'âlem (K.8/35)	Kâinatın tamamının yardımına yetişen
yāver-i dermādegān (K. 9/ 42)	Çaresizlerin imdadına yetişen
Yāver-i dermādegān-ı zışt-ḥıṣālān (K. 1/9)	Çirkin huylu günahkârların yardımcısı
yāver-i dest-gîr-i 'âlem (K.8/38)	Dünyanın elinden tutan yardımcı
yāver-i dest-gîr-i dünyā (K. 8/ 94)	Dünyanın elinden tutan yardımcı
kehf ü penāh-ı bî-kesān (K.9/ 44)	Kimsesizlerin sığınağı
meded-res-i aḥyār (K. 6/ 30)	Hayırlı kimselerin yardımcısı
melāz-ı 'āşıkān (K. 9/ 44)	Âşıkların sığınağı
melāz-ı ḥalk u ümem (K. 3/ 19)	Ümmetlerin ve insan topluluklarının sığınağı
melce' -i rüz-ı neden (K. 9/ 42)	Hesap gününü sığınağı
Penāh-ı cümle-i 'âlem (K. 3/ 19)	Dünyanın tamamının sığınağı
penāh-ı dünyā (K. 8/39)	Dünya halkının sığınağı
ekrem-ārā (K. 5/ 27)	Cömertleri süsleyen
kerem ıssı (K. 1/53)	Kerem sahibi
kerîm-i zü'l-iḥsān (K. 6/ 30)	Lütuf sahibi cömert
şāfi' -i rüz-ı ehvāl (K. 4/ 71)	Korkular gününün şefaâtçisi
şefî' ü'l-müzniḃin (K. 9/ 45)	Günahkârların şefaâtçisi
Şefî' -i bende-nüvāz (K. 6/ 39)	Kul ve kölerinin şefaâtçisi
Şefî' -i rüz-ı cezā (T. 1/1)	Ceza gününün şefaâtçisi
şefî' -i maḥşer (K. 8/ 39)	Mahşer gününün şefaâtçisi
şefî' -i yevm-i ḥulūd (K. 3/ 19)	Bakilik gününün şefaâtçisi
Şifā-i şadr-ı kevneyn (G. 95/9)	İki cihanın kalbinin şifası
rahmet-i bay u gedā (G. 31/1)	Zengin ve yoksulun rahmeti
Raḥîm-i bende-nüvāz (K. 6/ 30)	Kölesine, kullarına iyilikte bulunan merhamet edici
rahmet-i ekvān (K.1/ 53)	Âlemlerin rahmeti
rahmet-i Ḥaḡ (K. 5/ 58)	Allah'ın rahmeti
rahmet-i maḥz-ı dü-cihān (K. 5/ 28)	İki âlemin gerçek rahmeti
Raḥîm-i bende-nüvāz (K. 6/ 30)	Kölesine, kullarına iyilikte bulunan merhamet edici
rahmet-i ekvān (K.1/ 53)	Âlemlerin rahmeti
rahmet-i Ḥaḡ (K. 5/ 58)	Allah'ın rahmeti
rahmet-i maḥz-ı dü-cihān (K. 5/ 28)	İki âlemin gerçek rahmeti
Veliyy-i ni' met-i ümmet (K. 6/ 30)	Ümmetin velinimet
Hz. Muhammed'in naatlarda üzerinde sıkça durulan sıfatı kerem sahibi olması ve şefaattidir. Divanda bu sıfatla ilgili birçok kelime kullanılmıştır. "Çäre-sāz", "dārū", "dermān-dih", "merhem-riş", "Mesîḥ", "devā", "ṭabîb" şifa vermesi bakımından Hz. Muhammed'in sıfatıdır. Hz. Muhammed; günahkârlara, bütün dertlere ve hastalıklara şifa veren ilaçtır, hekimdir. Aynı zamanda hesap gününün tabibidir. Ümmetinin hem bu dünyada hem de ahirette yardımcısıdır. Hz. Muhammed'in ümmetinin elinden tutması divanda "dest-gîr", "feryād-res", "veliyy-i ni' met-i ümmet", "yāver" kelimeleri ile ifade edilir. O sadece ümmetinin değil bütün kâinatın yardımcısıdır. Kimsesizlerin, âşıkların, ümmetlerin, insan topluluklarının ve hesap gününün sığınağıdır. Divanda "kehf ü penāh", "meded-res", "melāz", "melce", "penāh" kelimeleri Hz. Muhammed'in sığınak olduğunu ifade eder. Hz. Muhammed, âlemlere rahmet olarak gönderilen kerem sahibidir. "Kerem ıssı, kerîm"dir. Hesap gününün şefaâtçisidir.	
Edîb-i şuffe-nişîn-i erîke-i Maḥmūd (K. 3/ 20)	"Mahmud" tahtının sofasında oturan edip
Edîb-i mekteb-i Yāsîn (K. 2/ 42)	"Yāsîn" mektebinin edibi
ḥatîb-i minber-i cüd (K. 3/ 18)s	Kerem minberinin hatibi

İmām-ı cāmi‘-i luṭf (K. 3/ 18)	Kerem camisinin imamı
imām-ı hüdā (T. 1/1)	Hidayet yolunun önderi
vā‘iz-i kürsî-i ev-ednâ (K. 2/ 42)	“Ev ednâ” kürsünün vaizi
Vā‘iz-i kürsî-i Tâ Sîn-i ḥuceste-aḳvāl (K. 4/ 29)	Uğurlu sözlerin “Tâ Sîn” kürsünün vaizi
“Edîb”, “ḥatîb”, “imām”, “vā‘iz” divanda Hz. Muhammed için kullanılan sıfatlardır. Hz. Muhammed, kerem sahibidir. Divanda kerem minberinin hatibi, kerem camisinin imamı olarak tasvir edilmiştir. Doğruluk yolunun kılavuzu, önderidir. Uğurlu söz olan “Tâ Sîn” kürsünün ve Mîraç’ın vaizidir.	
emân-ı ümmetîn (K. 9/ 45)	Ümmetinin emniyeti
Emîñ-i me‘mûn (M. 1/ 28)	Eminlerin emini
Emîñ-i genc-i ‘irfân (G. 95/3)	İrfan hazinesinin haznedarı
Emîñ; “Tehlikesiz, güvenilir, korkulmayacak” manasına gelen Hz. Muhammed’in lakabıdır (Çağbayır, 2007, s. 1790). Hz. Muhammed, şefaati ile ümmetinin koruyucusudur, sığınağıdır. Aynı zaman irfan hazinelerinin de koruyucusudur. Bilginin sırları onda saklıdır.	
eşref-i evlād-ı Âdem (G. 4/1)	İnsanoğlunun en şerefli
Eşref-i ḥayl-i Rüsûl (K. 4/ 30)	Resullerin en şerefli
Eşref-terîñ-i mürselîñ (K. 9/ 37)	Peygamberlerin en şerefli
İmām-ı enbiyâ (K. 2/ 42)	Peygamberlerin önderi
tâc-ı ser-i cümle Nebî (K. 4/ 31)	Bütün peygamberlerin başının tacı
Divanda Hz. Muhammed, peygamberlerin önderi ve en şerefli olarak tasvir edilir. Bu sıfatlarla Hz. Muhammed’in diğer peygamberlerden üstünlüğü dile getirilir.	
ḥabîb-i güzîde-i Ma‘bûd (K. 3/ 16)	Allah’ın seçkin dostu
ḥabîb-i ḥazret-i Mevlâ (K. 1/53)	Allah’ın sevgilisi
Ḥabîb-i Ḥudâ (T. 1/1)	Allah’ın sevgilisi
ḥabîb‘ullâh (K. 6/ 32)	“Allah’ın sevgilisi” manasından Hz. Muhammed’in sıfatı
ḥaş-ı ḥabîb-i Ḥaḳ (K. 8/ 57)	Allah’ın seçkin dostu
maḥbûb-ı Ḥallâḳ-ı ümem (K. 9/ 31)	Ümmetlerin yaratıcısının sevgilisi
Maḥbûb-ı Ḥudâ (K. 5/31)	Allah’ın sevgilisi
Maḥbûb-ı Ḥudâ-yı celle ‘alâ (K. 8/31)	Allah’ın sevgilisi
maḥbûb-ı Rabbü’l-‘âlemîñ (K. 9/ 37)	Âlemlerin Rabbi; herşeyin yaratıcı olan Allah’ın sevgilisi
mihrbân-ı ğam-ḥ‘âr (K. 8/75)	Gam çekenin dostu
nedîm-i ḥaremġâh-ı izîd-i Ğaffâr (K. 6/ 39)	“Kullarının günahlarını affeden, bağışlaması çok olan” Allah’ın harem dairesinin sohbet arkadaşı
Nedîm-i ḥaş-ı serâ-yı a‘mâ-yı Rabb-i Vedûd (K.3/ 15)	Allah’ın şefkat sarayının seçkin dostu
Nedîm-i ḥaş-ı Ḥudâ (K. 6/ 25)	Allah’ın seçkin dostu
Kelîm-i Ḥudâ-bîñ ü Ḥaḳ-nümâ (K. 6/ 62)	Allah’ı gören sohbet arkadaşı
Kelîm-i encümen-i ḳurb-ı ḳâbe ḳavseyñ (K. 3/15)	“Kabe kavseyñ” in yakınlık meclisinin sohbet arkadaşı
Kelîm; “söz söylenen, hitap olunan” manasına gelir. Aynı zamanda “Sina Dağı’nda Allah ile konuşması dolayısıyla Hz. Musa’ya verilen addır (Çağbayır, 2007, s. 3156). Kelime iki manayı da ihtiva edecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır. Hz. Muhammed, Mîraç mucizesinde Allah ile konuştuğu için “kelîm”dir. Aynı zamanda Allah ile konuşan Hz. Musa’ya da benzetilir. Hz. Muhammed, Allah’ın seçkin kulu, dostu ve sevgilisidir. Ayrıca ümmetlerin ve gam çekenlerinde dostudur. Bu sıfatlar divanda “ḥabîb”, “ḥabîb‘ullâh”, “maḥbûb”, “mihrbân”, “nedîm”, “kelîm” kelimeleri ile karşılanmaktadır. Hz. Muhammed’e bu sıfatların verilmesi ümmetine karşı duyduğu derin sevgi ve Mîraç mucizesinde Allah’a iki kaş mesafesinden daha fazla yakın olması ile ilgilidir.	
hādî-i sübül (K. 3/ 17)	Yol gösteren, kılavuz
Hādî-i şeh-râh-ı vişâl (K. 4/ 30)	Kavuşma anayolunun kılavuzu

hādî -i nesl-i muṭahhar (K. 6/ 26)	Mübarek neslin kılavuzu
Hādî-i ṭarîḳ-i zîkr ü ihlâş (M. 1/ 31)	İhlas ve zikir yolunun rehberi
mürşid-i dergâh-ı vaḥdâniyyet-i Yezdân (K.2/ 38)	Allah'ın tevhid dergahının mürşidi
mürşid-i kerrübiyyîn (K. 4/24)	Allah'a en yakın meleklerin mürşidi
reh-ber-i ḥayl-i 'urefâ (K. 4/23)	Arifler zümresinin rehberi
“Hādî”, “mürşid”, “reh-ber” kelimeleri aynı manayı ihtiva eden müteradif kelimelerdir. Bu kelimeler ile Hz. Muhammed'in dünya hayatındaki ameliyesi üzerinde durulmuştur. Kendisine vahyedilen hayat formunu ona inananlara aktarmak ve onlara kılavuzluk etmek, Hz. Muhammed'in yükümlülüğüdür, peygamberlik vazifesidir. Ayrıca Hz. Muhammed; arifler zümresinin önderi, kılavuzudur. Tevhid dergâhının ve meleklerin mürşididir.	
Muḥaddîs-i şuhuf-ı şer' (K. 6/ 31)	Vahiy sayfalarının söz ustası/hadisçisi
muḥbir-i şadîḳ (K. 6/ 31)	Sadakatli haberci
Mübelliğ-i hikem (K. 6/ 23)	Hikmetleri tebliğ eden
Müfessir-i kütüb-i zât-ı İzzîd-i Settâr (K. 6/ 31)	“Kullarının kusur ve günahlarını örten” Allah'ın zatının kitaplarının tefsircisi
Divanda Hz. Muhammed'in peygamberlik görevleri ile ilgili isimler ve sıfatlar; “muḥaddîs”, “muḥbir”, “mübelliğ” ve “müfessir” kelimeleri ile karşılanmıştır. Hz. Muhammed, vahyin söz ustası ve aynı zamanda uygulayıcısıdır. Vahiyle bildirilen hikmetleri insanlara tebliğ eden, Allah'ın vahyini açıklayan sadakatli habercidir.	
mest-i bâde-i dîdâr (K. 6/ 23)	Sevgilinin şarabının sarhoşu
Hz. Muhammed; ilâî güzelliğe âşık olmuş, kendinden geçmiş aşk sarhoşudur.	
nâşîb-i a'lâm-ı hüda (K. 4/ 27)	Hidayet sancağını diken
Hz. Muhammed, insanlara doğru yolu göstermekle mükelleftir. Doğruluk sancağını yeryüzüne dikmiş, bu sancağın etrafına bütün insanları davet etmiştir.	
nâşîh-i edyân (K.1/39)	Dinleri geçersiz kılan
Nâşih; “silen, yok eden, kaybeden”, “geçersiz kılan” (Çağbayır, 2007, s.4302) manasına gelir. Hz. Muhammed, son peygamber olup ondan önceki bütün dinleri geçersiz kılmıştır.	
Nâzım-ı kâmil-i dîvân-ı kemâl ü iclâl (K. 4/ 25)	Büyüklik ve olgunluk divanının yetkin şairi
Hz. Muhammed, yücelik ve olgunluk divanını yazan usta bir şaire benzetilmiştir.	
Nûr (K. 5/45)	Aydınlık, ışık
Nûr-ı dü-cihân (K. 8/ 40)	İki âlemin nuru
rûh-ı revân (K. 1/38)	“Yaşam kaynağı” manasında Hz. Muhammed'in ruhu
rûh-ı a'zâm (G. 114/ 3)	“En büyük ruh” manasına gelen Hz. Muhammed'in ruhu
ḳadîm (K. 3/ 29)	Başlangıcı bilinmeyen, çok eski, ezeli
Hz. Muhammed'in cismani varlığının dışında Allah'ın nurundan ona verilmiş olan bir varlığı daha mevcuttur. Bu varlık âlemlerin ve bütün mevcudatın yaratılışından öncesine dayanır. Bundan dolayı Hz. Muhammed varlığı “ḳadîm (K. 3/ 29)” dir. O, Allah'ın nurundan yaratılmış ilk varlıktır. Daha sonra bütün âlemler ve mevcudat, Hz. Muhammed'e bahşedilen bu nurdan yaratılmıştır. Tasavvufun bu yaratılış felsefesi “nûr-ı Muhammediyye” veya “hakikat-i Muhammediyye” kavramı ile izah edilir (Demirci, 1997, s. 179-180). “Nûr-ı Muhammediyye” kavramı etrafında şekillenen yaratılış felsefesi naatların merkezinde yer alır. Naatlarda sıkça kullanılan iktibaslar da bu kavramla ilgili olan hadislerdir. Allah'ın zatından gelen “nûr”a dayandırılan yaratılış, naatlarda Hz. Muhammed'in bütün güzel isim ve sıfatlar övülmesine vesile olmuştur. <i>Hanyalı Nûrî Osmân Divânı</i> 'ndaki naatların merkezinde de “nûr-ı Muhammediyye” kavramı bulunmaktadır. “Rûh-ı revân” ve “rûh-ı azâm” olan Hz. Muhammed, divanda varlığın kaynağı ve bütün ruhların atası olarak ele alınmış; yaratılış ile Hz. Muhammed arasında ontolojik bağ bu kavramlarla ifade edilmiştir.	
şâhib-âlem (K. 9/ 39)	Dünyanın efendisi
şâhib-i beyt-i Ḥudâ (K. 1/15)	Allah'ın evinin efendisi
şâhib-livâ (K. 9/ 39)	Sancak sahibi

şâhib-i devlet (K. 2/25)	Makam, şan, mutluluk sahibi
şâhib-i kudret (K. 4/ 62)	Güç sahibi
şâhib-i şefkat ü 'atâyâ (K.8/ 75)	İhsan ve şefkat sahibi
şâhibü'l- 'irfân (K. 9/ 47)	İrfan sahibi
mâcid-i îmân (K. 1/15)	İmanın şan ve şeref sahibi
Dünyanın efendisi olan Hz. Muhammed; güç, ilim, irfan, makam, şefkat ve şeref sahibidir.	
ümmî (K. 2/ 27)	Bildiklerinin okuma yazma olmadan Allah'ın vahyi ile elde etme manasına gelen Hz. Muhammed'in sıfatı
Ümmî; "Okuma yazma bilmeyen; okur yazar olmayan" manasının yanında "Hz. Muhammed'in, okur yazar olmadığı için din konusundaki bilgilerinin Allah vergisi olduğunu ifade eden sıfatı"dır (Çağbayır, 2007, s. 6073). Hz. Muhammed'in okuma yazması olmadığı hâlde bütün ilimlere mazhar olması ümmî olduğunun göstergesidir. O; Kur'ân-ı Kerim'in sırlarına vakıf olan, yaratılış hakikatini bilen arif ve âlimdir. Bu bilgiler ona Allah tarafından bahşedilmiştir.	

Hz. Muhammed'in Bedenî Özellikleri

Leb, Dehân

Lebi ki otuz iki güne sükkeri çiyner
Dişine ھاşı la'l etdi parça bu zîbâ yâķūt (K. 12/ 4)

Hz. Muhammed'in dudağı otuz iki çeşit şeker çiyner. Hz. Muhammed'in dişleri birbirinden farklı otuz iki tane şekerdir. "Leb-i sükkur-fürüşuñ sükkuristân-ı vefâ" (G. 30/1) tamlamasında Hz. Muhammed'in dudağı "şeker saçan dudak" şeklinde tasvir edilir. Hz. Muhammed'in dudağından tatlı sözler dökülür. Ayrıca "hoķķa-ı dehân" (T. 1/5) ifadesinde Hz. Muhammed'in ağız, küçük yuvarlak kutuya benzetilmiştir.

Ebrû, Müjgân

Ebrû ile müjgânını seyr etdi ezelden
İsmâ ile ta'lîm-i kün-i tîr ü kemândır (K. 5/ 46)

Hz. Muhammed'in kaşı kemana, kirpikleri oka benzetilmiştir.

Gîsû, Saç

Fütâde-i ser-i gîsûsu hürîyân-ı behîşt
Ferâğ-ı 'anber-i sevdâdan anlara düşvâr (K. 6/ 36)

Cennetin hurileri, Hz. Muhammed'in saç telinin müptelasıdır. Hurilere sevdanın amberinden el çekmek onlara zor gelir. Beyitte Hz. Muhammed'in saçı amberine benzetilmiştir. Amber; "balının bağırsaklarında oluşup balığın kusması ile ortaya çıkan, hafifliği sebebiyle su üzerinde kalarak sahile vuran güzel kokulu ancak pek temiz sayılmayacak esmer maddedir" (Şentürk 2016, s.316). Hz. Muhammed'in saçı "'abîr-i ser-i gîsû-yı Muhammed" (G. 102/3) tamlamasında da ambere benzetilmiştir. Abîr, "güzel koku özellikle amber kokusu için kullanılan bir tabirdir" (Şentürk, 2016, s.65). Hz. Muhammed'in saçı, renk ve koku bakımından ambere benzetilmiştir. "Leyletü'l-kadriñ nişânıdır saçın" (G.31/3) ifadesinde de belirtildiği gibi Hz. Muhammed'in saçı gece gibi siyahtır.

Yüz, Çihre, Cemâl, Hüsñ ü ân

Fürûğ-ı nâşîyesinden güneş şu 'â'ı alıp
N'ola cemâline dersem Metâli 'ü'l-envâr (K. 6/ 34)

Güneş, ışığını Hz. Muhammed'in alınının nurundan almıştır. Bundan dolayı Hz. Muhammed'in yüzüne Metâli'ü'l-envâr denilse layıktır. Hz. Muhammed'in cemali "Metâli'ü'l-envâr"a benzetilmiştir.

O hüsn ü ân ile Yûsuf ki nûr-ı 'âlem idi
Bu MıŖr-ı Ŗer'îne olsa 'aceb mi defter-dâr (K. 6/ 59)

H. Muhammed, güzellik ve zarafette Hz. Yusuf'tur. O, âlemin nurudur. Ŗeriat Mısr'ının defterdarıdır. "Cemâl-i behcet" (T. 1/ 21) olan güzellik sahibidir. "Nühüfte kevkebidir târem-i melâhatiniñ" (T. 1/ 21) tamlamasında belirttiği gibi "güzellik göğünün gizli yıldızı"dır. "Rübüdesi mi değil hürîler Ŗabâhatiniñ" (T. 1/ 21) tamlamasında cennet güzelleri olan hurilerin, onun güzelliğinin tutkunu olduğu söylenir. "Yüzüñ 'îd-ı vuŖlatdır" (G.31/3) "Meh-liķâ" dır. (G.31/3) Görüldüđu gibi divanda Hz. Muhammed'in güzelliği Hz. Yusuf'a ve güzellik göğünün yıldızına benzetilmiştir. Bu güzellik, güzelliğin sembolü hâline gelen cennet hurilerini kışkandıracak şekildedir. Hz. Muhammed, ay gibi parlak yüzlüdür. Hz. Muhammed'in yüz ile ilgili tasvir ve benzetmeleri sadece güzelliğe değil kokuya da dayanmaktadır. "Çihre-i gül-büy-ı Muħammed" (G. 102/1) ifadesinde Hz. Muhammed'in gül kokan yüzünden bahsedilir.

Kamet

H. Muhammed'in güzellik unsurlarından bir diğeri de boyudur. "Serv-kâmet" (T. 1/ 21) ifadesi ile Hz. Muhammed'in boyu serve benzetilmiştir.

H. Muhammed'in SöyleyiŖ Özellikleri

H. Muhammed'in söyleyiŖi "Deva-yı misk-i hikemdir ki var beyânında"dır. (T. 1/5) Hz. Muhammed'in hikmetli sözleri misk gibi Ŗifa vermektedir. Bu sözler iki cihanda insanlar için kurtuluŖ yoludur. "Ŗifâ konuldu lisân-ı Ŗeker-feŖâniñda" (T. 1/5) mısrasında Hz. Muhammed'in Ŗeker saçan dilinin Ŗifa verdiği söylenmektedir. Onun ağzından çıkan her bir söz Ŗeker gibi tatlıdır. Bu Ŗeker, âlemlere Ŗifa vermektedir. Hz. Muhammed'in lisanı ve Ŗifa arasındaki bağlantıyı gösteren diğer ifadeler "nuŖķ-ı cân-fezâ" (G. 5/4) ve "Me'âl-i âyet-i Ŗıħħat olur zebânında"dır. (T. 1/5) Hz. Muhammed'in dilinde Ŗifa âyetinin anlamı bulunmaktadır. Onun sözü gönle huzur verir, cana can katar.

Dehân-ı mu'cizi esrâr-ı 'ıŖķ ile lebrîz
Ma'ârif ile dil-i 'arŖ-ı pâyesi ser-Ŗâr (K. 6/ 24)

H. Muhammed'in muciz ağzı aŖk sırları ile doludur. Payesi arŖa kadar yükselen dili, bilgi ile ağzına kadar doludur. Bilgi bakımından da Hz. Muhammed'in lisanı yüceltilmiştir. "Kelâm-ı mu'ciziñ hâ Mîm ü Tâ Hâ Kâf Hâ" (G. 30/1) olan Hz. Muhammed'in dili, mucizelerle doludur. Burada kastedilen Hz. Muhammed'in ağzından çıkan vahiy sözleridir. Vahiylere, mucizelerle ve aŖk sırları ile doludur.

Vücüd-ı nâzükinden müste'âr ârâyiŖ-i hestî
Lisân-ı efŖâhından müstefâd esrâr-ı mâ-evħâ (K. 2/26)

Varlık süsünü Hz. Muhammed'in nazik vücudundan almıştır. "Mâ-evħâ" sırları ise Hz. Muhammed'in fasih dilinden anlaŖılmıştır. Hz. Muhammed'in dili açık ve düzgündür. Hz. Muhammed, vahiy sırlarını açık bir ifade ile dile getirir.

H. Muhammed'e Atfedilen Motifler

Naatlarda Hz. Muhammed tasvir edilirken çeŖitli benzetmelerden ifade edilmektedir. *Hanyalı Nûrî Osmân Divânı*'ndaki benzetmeler aŖađdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2

Hız. Muhammed'e Atfedilen Motifler

dādār-ı evreng-i harem (K. 9/ 35)	Harem tahtının adaletli ve doğru olan hükümdarı
Dāver (K. 6/ 33)	Doğru ve âdil hükümdar
dāver-i tahtgāh-ı harem (K. 11/ 1)	Harem tahtının doğru ve âdil hükümdarı
Dāver-i cihān (M. 1/7)	Kâinatın padişahı
dāver-i dermādegān(G. 114/ 1)	Çaresizlerin doğru ve âdil hükümdarı
dāver-i ferişte cünüd (K. 3/17)	Melek ordusunun doğru ve âdil hükümdarı
dāver-i ferhunde-hışāl (K. 4/ 23)	Mübarek yaratılışı doğru ve âdil hükümdar
dāver-i iklīm-i şefā'at (K. 4/ 60)	Şefaat ülkesinin doğru ve âdil hükümdarı
dāver-i iklīm-i 'ināyāt (K. 4/ 71)	İhsanlar ülkesinin doğru ve âdil hükümdarı
Emīr i nāmver (K. 3/ 17)	Şanlı hükümdar
Emīr-i taht-ı <i>Levlāk</i> (K. 2/ 44)	"Levlāk" tahtının beyi
fermān-revā-yı ins ü cān (K. 9/ 32)	İnsan ve cinlerin padişahı
hākān (K. 1/52)	Türklerde ve Moğollarda hükümdarlara verilen ünvan
Serīr-i işka hākān (G. 95/7)	Aşk tahtının hakanı
hān (K.9/ 43)	Devlet başkanı
hıdīv-i kişver-i lāhūt (K. 3/ 16)	Lahut ülkesinin hükümdarı
hıdīv-i efser-i <i>Tāhā</i> (K. 2/44)	"Tâ-hâ" tacının hükümdarı
hıdīv-i kevneyn (K. 3/ 28)	İki âlemin hükümdarı
hıdīv-i levlāk (K. 8/41)	"Levlāk"ın hükümdarı
hıdīv-i enbiyā (K. 9/ 46)	Peygamberlerin hükümdarı
hıdīv-i A'cām (M. 1/7)	Arap olmayanların padişahı
hudāvend-i serīr-i luṭf (K.2/ 44)	Lütuf tahtının padişahı
hudāvend-i kütüb-hāne-i evhā (K.5/42)	"Evhā" kütüphanesinin padişahı
hudāvend-i kerem (K. 9/ 45)	İhsan padişahı
husrev-i kisrā (K. 1/17)	Padişahların padişahı
Re'īs-i ḥayl-i rüsül (K. 3/17)	Resuller zümresinin başı
şadru'l-verā (G.1/1)	Kâinatın kalbi
şadr-ı mecma' -ı rüsül (G. 1/2)	Resullerin tamamının önderi
Ser-dār-ı mülk-i ma'rifet (G. 1/3)	Marifet ülkesinin komutanı
Ser-dār-ı rüsül (K. 5/ 28)	Resullerin komutanı
Ser-defter-i ketībe-i peygām-berān-ı hāk (G. 1/3)	Hak peygamberleri bölüğünün reisi
server-i serverān-ı kevneyn (M. 1/72)	İki cihanın efendilerinin efendisi
Server-i peygām-berān-ı nīk-ḥaşā'il (K.1/9)	İyi hasletler sahibi peygamberlerin efendisi
şāh-ı enbiyā (G. 1/3)	Peygamberlerin padişahı
şāh-ı hāk-nümā (G. 5/4)	Hakkı gösteren padişah
şāh-ı sidre-nişīn (K. 12/7)	Sidre makamının padişahı
Şāh-ı şehān-ı cihān (K. 1/53)	Dünyanın şahlarının şahı
şāh-ı divān-hāne-i ma' nā (K. 2/ 25)	Mana sofasının padişahı
şāh-ı evreng-i harem (G. 115/2)	Harem tahtının padişahı
şāh-ı ḥayl-i enbiyā (G. 2/1)	Peygamberler topluluğunun padişahı
şāh-ı serīr-i kurb-ı Hāk (K. 2/36)	Allah'a yakınlık tahtının padişahı
şāh-ı yekke-tāz (K. 2/39)	Bahadır padişah
şāh-ı mesned-i ihsān (K.2/ 44)	İhsan makamının padişahı
şāh-ı mesned-i işk (K. 3/ 16)	Aşk makamının padişahı

şâh-ı cihân (K. 4/ 27)	Cihanın sultanı
şâh-ı serîr-i ma'âlet (K. 8/77)	Doğruluk tahtının padişahı
şâh-ı 'âlî-şân (K. 9/ 47)	Yüksek şöhretli padişah
şâh-ı serîr-i risâlet (K. 10/ 12)	Peygamberlik tahtının padişahı
şâh-ı dîn (K. 11/ 23)	Din padişahı
serîr-i vahdete şâh (G. 114/ 2)	Vahdet tahtının padişahı
Şeh (M. 1/4)	Hükümdar, padişah
şeh-i nukabâ (T. 1/1)	Velilerin padişahı
şeh-i vâlâ-himem (K.9/ 43)	Himmeti yüce olan padişah
şeh-i taht-ı kudret (K. 4/ 22)	Kudret tahtının padişahı
şeh-i makâm-ı Mahmûd (M. 1/25)	Makam-ı mahmud'un padişahı
şeh-i mekremet (K. 4/ 71)	Kerem padişahı
şeh-i mümtâz (K. 5/ 67)	Seçkin padişah
Şeh-i erîke-nişîn-i memâlik-i 'irfân (K. 6/21)	İrfan ülkesinin tahtında oturan padişah
şeh-i âsmân [u] hâke (M. 1/3)	Yerin göğün padişahı
Şâhen-şeh-i mu'azzam (K. 10/ 13)	Yüce padişahların padişahı
Şehen-şeh-i haremeyn (K. 3/ 28)	Mekke ve Medine şehirlerinin şahlarının şahı
şehryâr-ı serîr-i nübüvvet (K. 3/ 25)	Peygamberlik tahtının padişahı
Sultân-ı serîr-i kâbe kavseyn (K. 8/31)	"Kabe kavseyn" tahtının sultanı
Sultân-ı cemî' -i enbiyâ (K.8/ 47)	Peygamberler zümresinin sultanı
sultân-ı iklim-i hikem (K. 9/ 32)	Hikmetler ülkesinin sultanı
Sultân-ı taht-ı merhamet (K. 9/ 35)	Merhamet tahtının sultanı
sultân-ı enbiyâ (K. 10/13)	Peygamberlerin sultanı
Sultân-ı 'Arab (M. 1/7)	Arap'ın sultanı
pâdşâh-ı âlem-i tahkîk (K. 1/8)	Hakikat âleminin padişahı
Pâdşâh-ı dü-serâ (K. 4/ 27)	Dünya ve ahiretin padişahı
pâdşâh-ı küin fekân (G. 114/ 2)	"Kün fekân" tahtının padişahı
pâdşâh-ı serîr-i kerem (K. 11/ 1)	Cömertlik tahtının padişahı
tâcdâr-ı serîr-i harem (K. 11/18)	Harem tahtının padişahı
tâcdâr -i hüsrevân-ı mülk-i nübüvvet (K.1/ 11)	Peygamberlik ülkesinin padişahlarının padişahı
Tâc-ı ser-i enbiyâ-yı zî-şân (M. 1/ 23)	Şanlı peygamberlerin baş tacı
kişver-i hüsne pâdşâ K. 8/78)	Güzellik ülkesinin padişahı
ķâfile-salâr-ı şeh-i mesned-i levlâ (G. 3/3)	Vahiy tahtının padişahlarının padişahı
<i>Hanyalı Nûrî Osmân Divânı</i> 'nda Hz. Muhammed için kullanılan motiflerin başında "dâdâr", "dâver", "hâkan", "hân", "hidiv", "hudâvend", "husrev", "şâh/şeh", "şâhen-şeh/şehen-şeh", "şehryâr", "sultân", "pâdşâ/pâdşâh", "tâcdâr" "fermân-revâ" gibi hükümdarlık ve "emîr", "ser-dâr", "server", "re'îs", "kumandan", "başkan" gibi önderlik bildiren isimler gelmektedir. Bunlar içinde "dâdâr", "dâver", "hudâvend", "pâdşâh" kelimeleri aynı zamanda Allah'ı için de kullanılan isimlerdir. "Hân" ve "sultân" kelimesi dışında bütün kelimeler Farsçadır. "Hân" Eski Türkçe; "sultân" ise Arapçadır. Hz. Muhammed aşk ve güzellik makamının; kerem, kudret, "levlâk", harem, "kabe kavseyn" ve nübüvvet tahtının; irfan, hikmet ve lahut ülkesinin; hakikat âleminin; mana sofasının ve "evhâ" kütüphanesinin; velilerin ve iki cihanın bahadır, yüce şöhretli, himmeti büyük, seçkin padişahıdır. Aşkın, güzelliğin, keremin, gücün ve irfanın en üstün makamının sahibidir. "Levlâk" ile imgelenen yaratılışın sebebidir. "Harem" ve "kabe kavseyn" tahtı olan Miraç'ın tek muhatabıdır. Hakikat âleminin manasının bilginidir. "Evhâ" ile tabir olunan vahiy sırlarının sultanıdır.	
Âhü-yı haremgeh-i ma'ânî (M. 1/ 21)	Mananın harem dairesinin ceylanı
'Ankâ-yı kâf-ı kurb-ı Hâk (K. 9/ 33)	Allah'a yakınlığın Kaf Dağı'nın ankası
'Ankâ -i çemenistân-ı riyâz-ı iclâl (K. 4/ 21)	Ululuğun güzel bahçelerinin ankası
'andelîb-i hoş-nevâ-yı gülşen-i rahmet (K. 2/37)	Rahmetin gül bahçesinin sesi güzel bülbülü

'andelîb-i tûrfe-sürûd (K. 3/ 21)	Benzersiz güzel sesli bülbül
Bülbül-i bağ-ı ledün (K. 4/ 32)	Ledün bahçesinin bülbülü
Bülbül-i gülşen-tırâz-ı vahy-i ilâhî (K. 1/ 14)	İlahi vahyin gül bahçesini süsleyen bülbül
bülbül-i kuds (K. 6/ 23)	Kudüs şehrinin bülbülü
Bâğ-ı risâlet bülbülü (K. 9/ 34)	Peygamberlik bahçesinin bülbülü
Hezâr-ı nağme-serâ (K. 3/ 21)	Şarkı söyleyen bülbül
şeh-bâz-ı evc-i nüh-ţabak (K. 9/ 33)	Dokuz feleğin göğünün akdoğanı
şâh-bâz-ı kuds (K. 10/ 14)	Kudüs şehrinin akdoğanı
tûti-i 'Acem (M. 1/15)	Acem bülbülü
tûti-i haremgeh-i ev-ednâ (K. 8/33)	"Ev ednâ"nın harem dairesinin papağanı
tûti-i âyine-i şafha-yı Furkân (K. 1/ 14)	Kur'ân-ı Kerim'in sayfasının aynasının papağanı
tûti-i şekeristân-ı iblâğ (M. 1/ 22)	Vahyin şeker ülkesinin tutisi

Hz. Muhammed'i tasvir etmek için kullanılan diğer bir motif ise "Âhû", "ankâ", "andelîb", "bülbül", "hezâr", "şeh-bâz", "tûti" şeklindedir. Bu kelimeler içinde sadece "Anka" kelimesi Arapça olup diğerleri Farsçadır. Diğer adı simurg olan Anka; "kuşların şahı", "egemen kuş", "çare bulan kuş", "tedavi eden kuş" adlarıyla da bilinir. "Büyük bir avcı kuş, Zâl'ın yanında öğrenip olgunluğa eriştiği kişi" manasına gelir" (Yıldırım, 2008, s. 623). Hz. Muhammed, Miraç'a mazhar olması bakımından divanda "Allah'a yakınlığın Kaf Dağı'nın ankası" olarak tasvir edilmiş, Miraç mucizesine telmih yapılmıştır. Miraç mucizesinde Hz. Muhammed'in Allah ile görüştüğü makam Kaf Dağı'na, Hz. Muhammed de bu dağa ulaşmış bir ankaya benzetilmiştir. "Simurg, Eski İran'da göklere yükselme miti" dir (Yıldırım, 2008, s. 628). Dolayısıyla Hz. Muhammed'in Miraç'a yükselişi anka motifinden istifade edilerek izah edilmiştir.

Hz. Muhammed'in tasvirinde kullanılan diğer bir motif ise "'andelîb", "bülbül", "hezâr"dır. Bu kelimeler müteradifdir. Divanda bu kelimelerin kullanımına baktığımızda kelimelerin gerçek manada kullanıldığı ve güzel sesi vurgulandığı görülür. Bu benzetmenin sebebi vahyin tatlı sözlerinin Hz. Muhammed'in ağzından çıkmasına dayanır. Hz. Muhammed; rahmetin gül bahçesinin, "ledün" bağının, ilâhî vahyin gül bahçesinin, Kudüs şehrinin ve peygamberlik bahçesinin eşsiz sesli bülbülüdür. Divanda geçen ifadelerde kerem, ilahi ilim, vahiy ve peygamberlik bahçeye benzetilmiştir. Sesi ve varlığı ile bu bahçeleri şenlendiren; aynı zamanda Miraç mucizesinin yaşandığı günde Kudüs şehrinin semalarını süsleyen bülbül ise Hz. Muhammed'dir. Bülbülün "her ötüşünün, her nağmesinin farklı farklı anlamları vardır ve bu anlamların altında dünya kadar sır gizlidir" (Yıldırım, 2008, s. 185). Hz. Muhammed'in de her sözü vahyin hakikat sırları ile doludur.

Divanda kullanılan diğer bir motif "şeh-bâz"/"şâh-bâz"dır. Hz. Muhammed dokuz feleğin göğünün, Kudüs şehrinin akdoğanıdır. Hz. Muhammed'in şeh-baza benzetilmesi, şeh-bazın yükseklerde uçması ile ilgilidir. Bu benzetmede Miraç mucizesine telmih yapılmıştır.

Hz. Muhammed aynı zamanda "tûti"dir. Tutu; "papağan" demektir (Yıldırım, 2008, s. 693). "Ev ednâ'nın harem dairesinin papağanı" ifadesinde Miraç mucizesine telmih yapılmış, Allah ile konuştuğu için Hz. Muhammed "tûti"ye benzetilmiştir. Aynı zamanda bu benzetmenin yapılmasında tutinin aynada yansımaları gördüğünde başka bir kişi ile konuştuğunu zannetmesi etkili olmuştur. Burada "vahdet-i vücûd" anlayışı sembolik olarak gözler önüne serilir. Hz. Muhammed aynı zamanda "Kur'ân-ı Kerim'in sayfasının aynasının papağanı"dır. Hz. Muhammed, Kur'ân aynasına bakıp konuşan ve orada yazılanları tekrarlayan bir papağandır. Papağan ile şeker arasındaki anlam bağlantısı sebebiyle Hz. Muhammed'in sözler vahiy kaynaklıdır ve tatlıdır.

baħr-ı dâniş (M. 1/ 14)	İrfan denizi
baħr-ı hidâyet (K. 5/43)	Hidayet denizi
baħr-ı muhît-i küremâ (K. 4/ 59)	Cömertlikler okyanusu
deryâ-yı bî-pâyân (K. 9/ 47)	Sonsuz deniz
Deryâ-yı luţf u âţîfet (K. 9/ 35)	İhsan ve iyilik denizi
deryâ-yı şefâ'at (K. 2/ 52)	Şefaath denizi
deryâ-yı 'ulûm u hikem (K. 5/ 21)	Hikmetler ve ilimler denizi

Hz. Muhammed'in tasvirinde "baħr", "deryâ" motifinden de yararlanılmıştır. Hz. Muhammed; hidayet, şefaath, cömertlik, ilim ve hikmet denizidir. Bu benzetmede Hz. Muhammed'in sahip olduğu bu vasıfların bolluğu ifade edilir. Hz. Muhammed'in kereminin, şefaathının ve bilgisinin ucu bucağı yoktur.

gül-i bağ-ı Yâsîn (K. 4/ 21)	“Yâsîn” bahçesinin gülü
Gül-i hadîka-ı ‘irfân (K. 3/ 21)	İrfan bahçesinin gülü
Gül-i hadîka-yı kurb-ı İlahî (K. 6/23)	Allah’a yakınlık bahçesinin gülü
Gülbün-i gülşen-i Tâhâ (K. 4/21)	“Tâ-hâ”nın gül bahçesinin gül fidanı
gülbün-i gülşân-ı hüda (K. 5/ 26)	Hidayetin gül bahçesinin gül fidanı
gonce-i esrâr (K. 3/ 21)	Sırların goncası
Vuşlat diyârının gülü (K. 9/ 34)	Kavuşma diyârının gülü
gülgâr-ı kurbuñ sünbülü (K. 9/ 34)	Yakınlığın gül bahçesinin sümbülü
Hz. Muhammed tasvirlerinde naatlarda sıkça “gül”, “gülbün”, “gonce”, “sünbül” motifleri kullanılır. Gül; “Şiir geleneğinde en çok değer verilen çiçek olması yahut Hz. Peygamber’i temsil etmesi gibi yüce değerler izafe etmesi sebebiyle olmalı ‘gül’ kavramıyla aynı zamanda insanlar hakkında en değerli, seçkin, yüce gibi anlamlar ifade etmek” için kullanılır (Şentürk, 2021, s. 364). Divanda Hz. Muhammed; irfan, Yâsîn, Tâ-hâ bahçesinin gülüne benzetilir. “Yâsîn” ve “Tâ-hâ” ile imgelenen Kur’ân sırlarıdır. Hz. Muhammed; bilgi ve Kur’ân sırlarına vakıf olan en seçkin kişidir. Aynı zamanda Hz. Muhammed; “Allah’a yakınlık ve kavuşma diyârının gülü” ve “sırlar goncası”dır. Bu benzetmelerde kastedilen Hz. Muhammed’in Mîraç mucizesinde Allah ile görüşmesi ve sırlara vakıf olmasıdır. Divanda bu manayı destekleyecek şekilde kullanılan diğer bir ifade de “yakınlığın gül bahçesinin sümbülü”dür.	
‘arûs-ı tutuq-ârâ-yı ev-ednâ (K. 5/ 22)	“Ev ednâ”nın duvağı süslü gelini
Hz. Muhammed, “ev ednâ’nın duvağı süslü gelini”dir. Mîraç mucizesinde Hz. Muhammed’in Allah’a yakınlığını bildiren “ev ednâ” iktibasî, Hz. Muhammed ile Allah’ın kavuşması demektir. Hz. Muhammed, “habibullâh”tır, Allah’ın sevgilisidir. Bundan dolayı bu kavuşmada Hz. Muhammed, duvağı süslü bir geline benzetilmiştir.	
nûr-ı ‘uyûn-ı ‘uşşâk (K. 4/ 29)	Âşıkların gözlerinin nuru
Nûr-ı kandîl-i kerem (K. 4/ 30)	Kerem kandilinin ışığı
şeb-çerâğ-ı leyl ü nehâr (K. 6/ 21)	Gündüz ve gecenin kandili
kandîl-i harem-serây-ı vuşlat (M. 1/ 30)	Kavuşma sarayının haremının kandili
şem’-i bezm-i vaşl-ı hâk (G. 2/2)	Allah’a kavuşma meclisinin nuru
Şem’-i mihrâb-ı vefâ (K. 4/ 29)	Vefa mihrabının nuru
şem’-i şebistân-ı himem (K. 4/ 30)	Hikmetlerin harem odasının mumu
şem’-i bezmgâh-ı hüda (K. 6/ 25)	Hidayet meclisinin mumu
pertev-i hürşîd-i vişâl (K. 4/ 22)	Kavuşma güneşinin ışığı
Pertev-nümûd-ı eynemâ (K. 9/ 36)	“Eynemâ”nın ışığını gösteren
Hz. Muhammed’in tasvirinde “nûr”, “şeb-çerâğ”, “şem”, “pertev-i hürşîd” motiflerinden istifade edilir. Bu motiflere bakıldığında kelimelerin “ışık” manasında kullanıldığı görülür. Hz. Muhammed; kerem kandilinin ışığı, gündüz ve geceyi aydınlatan kandil, vefa mihrabının nuru, hidayet meclisinin mumudur. Mîraç mucizesine mazhar olduğundan divanda “hikmetlerin harem odasının mumu”, “kavuşma güneşinin ışığı”, “eynemâ ışığını gösteren” şeklinde tasvir edilmiştir. Aynı zamanda Hz. Muhammed, Hak âşıklarının gözünün nurudur. Hak âşıklarının peygambere verdiği değer bu şekilde ifade edilmiştir.	
Dür-i yetîm-i şeref-zâ (K. 6/ 26)	Şeref veren büyük ve iri inci; Şeref veren Hz. Muhammed
dürc-i dür-i ‘irfân-ı bî-pâyân u lâ-yuḥşâ (K. 2/30)	Sayılamayacak kadar çok ve sınırsız incinin kutusu
dürr-i yem-i luṭf u ni’am (K. 9/ 34)	Nimetler ve kerem denizinin incisi
dürr-i yenbû’u ‘-l hikem(G. 115/4)	Hikmetleri kaynağının incisi
Dürr-i şadef-i muḥîṭ-ı ma’ nâ (K. 8/36)	Mana okyanusunun sedefinin incisi
Elmâs-ı ma’âdîn-i bidayet (K. 8/34)	Başlangıç madenlerinin elması
Gevher-i kûlüm-i esrâr-ı Hudâ-yı Mütê’âl (K. 4/ 31)	Yüce Allah’ın sırlar denizinin cevheri
gevher-i lâlâ (K. 6/22)	Parlak inci
ḥâzin-i ‘ilm-i ledün (G. 114/ 7)	Ledün ilminin haznedarı
Gencür-ı ḥazânin-i İlahî (M. 1/10)	İlahi hazinelerin hazine bekçisi

kân-ı sehâ (K.8/ 74)	Cömertlik kaynağı
Kân-ı ihsân u sehâ (G. 2/6)	Cömertlik ve ihsan kaynağı
Cevher-i tefrîde kân (K.1/39)	Cevherinin kaynağı
Ledün yâkûtuna kân (G. 95/ 10)	Ledün yakutunun kaynağı
ma'dene'l-vefâ (G. 5/1)	Vefa madeni
lu'lu'-ı lâlâ (K. 6/ 26)	Parlak inci
Lu'lu'-ı tâc-ı şeref (K. 4/ 31)	Şeref tacının incisi
Lu'lu-ı yetîm-i âferîniş (M. 1/ 14)	Yaratılışın yegane incisi
maḥzen-i esrâr-ı Hâk (G. 95/3)	Allah sırlarının hazinesi
menba'-ı luṭf u eḡḡâl (K. 4/ 28)	İhsanlar ve kerem kaynağı
menba'-ı luṭf u cüd u ihsân (K.8/ 74)	İhsan, kerem ve lütuf kaynağı
menba'-ı ilm ü beyân (G. 114/ 7)	Beyan ve ilim kaynağı
Mu'allâ gevher-i cân (G. 95/8)	Üstün can gevheri
tâc-ı muraşşâ' (G. 95/8)	Süslü taç
Yetîm-i dürr-i girân-ı kâdr (K. 6/ 22)	Çok değerli incinin çocuğu
Yektâ-güher-i nigîn-i vaḥdet (M. 1/ 30)	Tevhit mührünün yegane incisi
Miftâḥ-ı ḥazîne-i risâlet (M. 1/9)	Peygamberlik hazinesinin anahtarı
şanduk-ı cevâhir-i kerâmet (M. 1/ 32)	Keramet cevherlerinin sandığı
Yâkût-ı ḥavâtiṡ-i tevellâ (K. 8/34)	Mühürlerin yakutu
Öklîd-i defîne-i hidâyet (M. 1/ 32)	Hidayet hazinesinin Öklid'i
Hanyalı Nûrî Osmân'ın naatlarındaki Hz. Muhammed tasvirinde “dür”, “lu'lu'”, “elmâs”, “gevher”, “yâkût” gibi değerli taşların yanı sıra değerli eşyaların muhafaza edildiği kutu olan “dürc” den ve değerli maden kaynaklarını ifade eden “kân” ve “menba'” motiflerinden istifade edildiği görülür. “Dür, dürr ve lu'lu” kelimeleri inci demektir. Hz. Muhammed; nimet ve kerem denizinin, mana okyanusunun sadefinin, şeref tacının büyük, iri taneli ve parlak incisidir. Allah'ın sırlar denizinin cevheridir. Cömertlik, ihsan ve kerem madenlerinin kaynağıdır. Mühürlerin yakutudur. Sayılamayacak kadar çok ve sınırsız incilerin kutusudur. Hikmet, kerem, şefaet incilerinin saklı olduğu hazinedir. Başlangıç madenlerinin elmasıdır. Yaratılışın kaynağıdır.	
âyîne-i vaḥdet-nümâ (K. 9/ 36)	Tevhidi gösteren aynası
âyîne-i nûr-ı Muḥammed (G. 102/1)	Muhammed nurunun aynası
Mir'ât-ı ḥudâ (G. 102/1)	Allah'ın aynası
Mir'ât-ı Ḥudâ-nümâ-yı vaḥdet (K. 8/33)	Tevhidin Allah'ı gösteren aynası
Mir'âti Cenâb-ı ḥudâni (G. 5/3)	Allah'ın aynası
Mir'ât-ı vech-i Hâk (K.2 /29)	Allah'ı yüzünün aynası
Mir'ât-ı zât-ı Kibriyâ (K. 9/ 36)	Mutlak büyük kudret ve azamet sahibi olan Allah'ın zatının aynası
<i>Hanyalı Nûrî Osmân Divânı'ndaki naatlarda Hz. Muhammed'in tasvirinde istifade edilen diğer bir motif; “âyîne” ve “mir'ât”tır. Şair, yaratılışı tecellî kavramı ile izah eder. “Sonuç olarak yaratma, Tanrı'nın mümkünlerin aynasında ve mümkünlerin Tanrı'nın aynasında tecellîsi ve zuhurundan öte bir durum değildir” (Yücer, 2019, s.46). Divanda tecellî sembolik bir dille “ayna” teşbihi ile karşılanır. Zira ayna “tecellî anlayışını açıklamakta en sık başvurulan sembollerden birisidir” (Yücer, 2019, s.46). Yaratma, tecellî ve ayna arasındaki bağ ve bunların Hz. Muhammed ile ilişkisi “nûr-ı Muhammediyye” kavramı ile ilgilidir. Hz. Muhammed'in özü olan bu nûr, Allah'ın tecellîsidir. Bundan dolayı Hz. Muhammed; tevhidin, Allah'ın yüzünün ve zatının aynası olarak teşbih edilmiştir.</i>	
fâris-i meydân-ı 'irfân (K. 2/ 35)	İrfan meydanının binicisi
Fâris-i tevsen-i vaḥdet (K. 4/ 22)	Vahdetin sert başlı atının binicisi
Süvâr-ı refref-i cân (T. 1/2)	Can refrefinin binicisi
şeh-süvâr-ı eşheb-i kudret (K. 2/ 34)	Kudret atının usta binicisi
şeh-süvâr-ı hüner (T. 1/1)	Hünerin usta binicisi
Dilîr-i yekke-süvâr-ı fezâ-yı 'âlem-i kuds (K.	Kudüs âleminin göğünün usta binicisi

6/29)	
Hz. Muhammed'in tasvirinde kullanılan diğer bir motif; "fâris", "süvâr", "şeh-süvâr", "yekke-süvâr"dir. Hz. Muhammed refref ve vahdet atının; hüner, irfan ve Miraç meydanının usta binicisidir. Bilginin ve gücün yuları onun elindedir. Miraç göğünü bilen, Refref'i bu gökte koşturan hünerli sürücüdür.	
Âftâb (K. 11/ 10)	Güneş
bedr-i bûdür-ı evliyâ (K. 9/ 39)	Veliler aylarının ayı
hürşîd-i cihân (M. 1/ 27)	Dünyanın güneşi
hürşîd vücûd (K. 8/ 40)	Güneş vücutlu
hürşîd-i sipîhr-i mülk-i 'irfân (M. 1/ 13)	İrfan ülkesinin göğündeki güneş
mâh-ı çarh-ı hüdüâ (K. 3/17)	Hidayet göğünün ayı
Mâh-ı ecv-i azamet (K. 4/ 28)	Azamet doruğunun ayı
Mâh-ı felek-i nevâl ü ihsân (M. 1/13)	Lütuf ve bağış göğünün ayı
mâh-ı tâbân (G. 95/ 12)	Parlak ay
Meh-i sipîhr-i hüdüâ (K. 6/ 21)	Hidayet göğünün ayı
mîhr-i gerdün (K.2/ 45)	Semanın güneşi
Mîhr-i gerdün-ı risâlet (G. 4/6)	Peygamberlik göğünün güneşi
Mîhr-i eflâk-i şeref (K. 4/ 28)	Şeref semalarının güneşi
mîhr-i sipîhr-i ıştîfâ (K.9/ 31)	Seçkinlik göğünün güneşi
kevkeb-i gerdün-ı edeb (K. 4/ 28)	Edeb semasının yıldızı
necm-i şâkıb (M. 1/ 27)	Çok parlak, pırl pırl yıldız
Şems (K. 5/ 25)	Güneş
şems-i âfâk-ı kıdem (G. 115/2)	Ezel göklerinin güneşi
şems-i eflâk-i hüdüâ (K.9/ 31)	Hidayet semalarının güneşi
şems-i hakîkat (K. 2/45)	Hakikat güneşi
şems-i hayl-i rüsûl (K. 11/ 4)	Resul zümresinin güneşi
şems-i şark-ı hüsn (T. 1/ 11)	Güzellik doğusunun güneşi
Hanyalı Nûrî Osmân'ın naatlarındaki "âftâb", "bedr", "hürşîd", "mâh/meh", "mîhr", "kevkeb", "şems" gibi gök cisimleri Hz. Muhammed'in tasvirinde kullanılan motiflerdir. Hz. Muhammed; aydır, güneştir. Hidayetin, azametın ve velilerin parlak ayı; peygamberliğin, şerefın, edebın, ezelin, resullerin, güzelliğin ve hakikatin güneşidir.	
Kâmûs-ı ma'âlim ü ma'ârif (M. 1/19)	İlim ve kültür sözlüğü
Ferheng-i muşahhah-ı 'avârif (M. 1/19)	Ariflerin tahsis ettiği sözlüğü
Hz. Peygamber; ilim, kültür sözlüğüdür. Bu sözlüğü arifler tahsis etmiştir.	

Hz. Muhammed'in Mucizeleri

Kur'ân-ı Kerim /Kur'an icazı

Ammâ ki o cümleden mu'azzam

Furkân-ı Kerîmdir ki hâlâ

İ'câz verip havâş u 'aqla

Nazmında olan hafî mezâyâ

Elfâz u ma'ânîsi 'aceb mi

Hayret vere 'âleme ser-â-pâ

Tenzîli ile kulüb-ı nâsa

Keşf oldu serâ'ir-i habâyâ

Añlatdı şerâyi'-i kâdîme

Hall oldu bunuñla çok ma'nâ (K. 8/ 49- 53)

Mu‘cizâtına nihâyet yok o şâhenşâhîn
‘Aql eder hâzret-i Kur‘ânla bunu istidlâl (K. 4/ 36)

“Furkân-ı Kerîm” olan Kur‘ân-ı Kerim “cümleden mu‘azzam”dır. O, kitapların en üstünüdür. Kur‘ân-ı Kerim, nazmındaki meziyetler sebebiyle akli ve duyguları şaşkın içinde bırakacak kadar benzersiz bir biçimde söylenmiştir. Kur‘ân sözleri ve manası ile âleme baştan aşağıya şaşkınlık verir. O, eski şeriat hükümlerini izah eder. Böylece birçok mana açığa çıkmıştır. Kur‘ân’ın inişi ile insanların kalplerindeki gizli sırlar keşfedilmiştir. Hz. Muhammed’in bir çok mucizesi vardır. Kur‘ân-ı Kerim de bu mucizelerin delilidir.

Miraç

Tâc-dih-i hüsrevân-ı mülk-i nübüvvet
Akreb-i dergâh-ı kurb-ı hâzret-i Rahmân (K. 1/11)

Hz. Muhammed; peygamberlik ülkesinin padişahlarının padişahı, Rahman olan Allah’a yakınlık makamının en yakınıdır. Allah’a yakınlık makamı ile kastedilen Miraç mucizesidir. Miraç mucizesinde Hz. Muhammed Allah’a iki kaş mesafesinden daha fazla yaklaşmıştır. Bu yakınlık şiirde “kabe kavseyn” iktibası ile karşılanır.

Erişdi ma‘ad-ı şıdk u ma‘âm-ı kâbe kavseyne
O şeb kim da‘vet etdi lâ-mekâna Rabb-i bî-hemtâ
Odur ol yekke-tâz u şeh-süvâr-ı eşheb-i kudret
Ki bir ân içre tayy etdi cihânı ol felek-peymâ (K. 2/33-34)

Eşsiz ve benzersiz Allah, bir gece Hz. Muhammed’i lâ-mekâna davet etmiştir. Gökte dolaşan, kudret atının usta binicisi ve yiğidi olan Hz. Muhammed; bir anda dünyayı geçerek “kabe kavseyn” ve doğruluk makamına erişmiştir. Şair, miraç mucizesini şiirinde böyle tahkiye etmiştir. Miraç mucizesinin ele alındığı diğer bir kavram ise “şeb-i isrâ”dır.

Ne şübhe olduğu mir‘ât-ı vech-i Hâk ki zâhirdir
Yeter şâhid kemâl-i zâtına anıñ şeb-i isrâ (K. 2/ 29)

“Şeb-i İsrâ” Miraç mucizesidir. Hz. Muhammed, Allah’ın aynasıdır. Buna şüphe duyulmaz çünkü bu zaten zahirdir. Onun zatının mükemmelliğine ise İsrâ gecesi şahit olarak yeterlidir. Divanda Miraç mucizesi ile ilgili kavramlar 4. kasidede tahkiye edilmiştir:

Tablo 3

Divanda Miraç mucizesi ile ilgili kullanılan kavramlar

şebângeh (K. 4/ 36)	Gece vakti
Lâ-mekâna hâk da‘vet edip (K. 4/ 37)	Allah’ın lâ-mekân’a daveti
Rûh-ı a‘zam (K. 4/ 37)	Cebrail
Sidre(K. 4/ 37)	Sidre; gökteki makam
Ķudsiyân-ı nûbe‘â (K. 4/ 40)	Peygamberlerin melekleri
Refref-i ‘ışk (K. 4/ 45)	Aşk refrefi
tahtgehe (K. 4/ 46)	Miraç makamı
Nûr nûra karışıp (K. 4/ 51)	Nûrun nûrla bütünleşmesi
Cemâl’ullâh(K. 4/ 52)	Allah’ın güzelliğinin tecellisi; Hz. Muhammed
Seyr-i didâr-ı hudâ (K. 4/ 52)	Allah’ın cemalini seyretme
Gevher-i ‘ilm-i ledün (K. 4/ 52)	İlm-i ledün incisi
rütbe-i ‘âlî-şân (K. 4/ 53)	Çok şerefli makam

Bir Nebîye o kadar itmedi Allâh ibcâl (K. 4/ 53)	Allah, başka bir peygamberi böylesine ağırlamadı
Çeşm-i hâk-bîni (K. 4/ 54)	Allah'ın gören göz
yine rûy-ı zemîne inzâl (K. 4/ 55)	Tekrar yeryüzüne inmek
Yek-be-yek verdi haber ümmetine (K. 4/ 36- 56)	Ümmete teker teker haber vermek

Allah, bir gece vakti Hz. Muhammed'i lâ-mekân'a davet etmiştir. Cebrail, Hz. Muhammed'i alarak Sidre makamına kadar gider. Bu makamda Hz. Muhammed'i melekler karşılar. Daha sonra aşk Refref'i, Hz. Muhammed'i alarak Miraç makamına götürmüştür. Burada Hz. Muhammed, Allah ile iki kaş mesafesinden daha yakın olur. Nûrla nûr bütünleşmiştir. Allah'ın güzellik tecellisi, Hz. Muhammed'de belirmiştir. Hz. Muhammed; Allah'ın cemalini seyretmiş, ilm-i ledün incisi olmuştur. Burası çok şerefli bir makamdır. Allah başka hiçbir peygamberi bu makamda ağırlamamıştır. Bu mucizede Hz. Muhammed, Allah ile görüşmüş ve tekrar yeryüzüne inmiştir. Bu hadiseyinümmetine teker teker haber vermiştir. Bu kasidede Miraç mucizesi ile ilgili kavramlar ele alınmış, siyer kitaplarındaki gibi Miraç mucizesi tahkiye edilmiştir.

Can Verme

Kâsir-i tāk-ı bülend husrev-i kistrâ
Muhyî-i mevtâ-yı cehl ü rûh nevâ nişân (K. 1/17)

Padişahların padişahı Hz. Muhammed'in dünyaya gelişi ile tâk-i kistrâ yıkılmıştır. Bu Hz. Muhammed'in mucizesidir. Hz. Muhammed, tâk-i kistrâyı yıkarak cehaletin öldürdüğü kişilere can vermektedir. Onları diriltmektedir. Bu; Hz. Muhammed'in nişanesidir, mucizesidir.

Parmaklarından Su Akıtma

Nemrûduñ eden âteş-i küfrün hele itfâ
Destînden akan mu'cize-i âb-ı revândır (K. 5/44)

Hz. Muhammed'in elinden dökülen akarsuyun mucizesi ile Nemrud'un küfür ateşi sönmüştür. Hz. Muhammed'in mucizelerinden biri olan parmaklarından su akıtması, beyitte küfür ateşini söndüren bir mucize olarak ifade edilir. Hz. Muhammed'in parmaklarından akan su, "âb-ı revân" a benzetilmiştir. Âb-ı revân; "akarsu" veya mecazen "hayat" manasına gelir (Çağbayır, 2007, s. 45). Hz. Muhammed'in parmaklarından akan su; kesrete son veren tevhidin hayat bahşeden suyudur.

Şakk-ı Kamer

Mâ benânından akdı âb-ı revân-bahş
Etdi iki pâre mâhı yerde o sultân (K. 1/ 19)

Hz. Muhammed'in parmaklarından hayat bahşeden su akmaktadır. Aynı zamanda o sultan yeryüzünden ayı iki parçaya bölmüştür. Hz. Muhammed'in mucizelerinden biri "şakk-ı kamer" yani ayı iki parçaya bölmesidir.

İktibaslar

Kün feyekün

"Ol der, o da hemen oluverir."

Bakara Sûresi 117. Ayet, Nahl Sûresi 40. Ayet, Âl-i İmrân Sûresi 6., 47. ve 59. Ayetler, Meryem Sûresi 35. ve 36. Ayetler, Yâsin Sûresi 40. ve 80. Ayetler, Mü'min Sûresi 68. Ayet

Şâh-ı serîr-i kün fekân fermân-revâ-yı ins ü cân
Rûh-ı ten-i kevn ü mekân sultân-ı iklîm-i hikem (K. 9/ 32)

Kün feykûn; Allah'ın yaratma kudretini anlatan ifadedir. Şiirde “kün fekân” şeklinde geçmektedir. Hz. Muhammed'in tasvirinde kullanılan “Şâh-ı serîr-i kün fekân” ifadesi ile Hz. Muhammed'in “kün fekân tahtının padişahı” olduğu söylenmiştir. Hz. Muhammed yaratma tahtının padişahıdır. Buradaki kastedilen mana yaratma eyleminin Hz. Muhammed için yapılmış olmasıdır. Tasavvuf şiirinde Hz. Muhammed, yaratılışın gayesi ve sebebi olarak görülmektedir.

Andan sünûh eyledi zerrât-ı mâ-sivâ
Eflâk-i kün fekânın odur mihr-i enveri (K. 10/ 15)

Bu beyitte ise Hz. Muhammed “kün fekân göğünün parlak güneşi” olarak tasvir edilirken bütün varlığın ondan yaratıldığı söylenir. Yaratma eyleminin sebebi olarak Hz. Muhammed gösterilmektedir. Bütün varlığın ondan meydana gelmesi ise “nûr-ı Muhammediyye” kavramı ile izah edilir. Bütün âlemin varlık sebebi “nûr-ı Muhammediyye” olduğu için Hz. Muhammed “yaratma göğünün parlak güneşi”dir. “Nûr-ı Muhammediyye” kavramı divanda başka beyitlerde de ele alınmıştır.

Mağşad-ı kevn ü mekân u cümle maḥlûk
Zübde-i ervâḥ-ı 'illiyyîn-nişînân (K. 1/ 12)

Bütün yaratılmışların, yerin ve dünyanın maksadı; gökyüzünün en üst tabakasında oturan ruhların özü Hz. Muhammed'dir. Bu beyit; âlemlerin yaratılışın sebebinin Hz. Muhammed olduğunun dile getirildiği “levlâk” hadis-i şerifini hatırlatırken aynı zaman da “nûr-ı Muhammediyye” kavramına da izah eder. Ruhların özünün Hz. Muhammed olması, bütün ruhların “nûr-ı Muhammediyye”den yaratılmış olduğunu gösterir. Bu beyitler Hanyalı Nûrî Osmân'ın yaratılış felsefesine bakış açısını yansıtır.

Nihâd-ı pâki lu'lu-ı rubûbiyyet ile memlû
Dehânı gerçi kim 'abdiyyeti etmiş idi ĵmâ (K. 2/ 28)

Hz. Muhammed'in temiz yaratılışı, ilâhlığın incisi ile dolu olmasına rağmen dudağı kulluğu işaret eder. Hz. Muhammed yaratılışının özü beyitte “lu'lu-ı rubûbiyyet” ile ifade edilen “nûr-ı Muhammediyye” dayansa da o bir kuldur. Hz. Muhammed'in yaratılışının özü Allah'tan bir nûr taşır. Fakat o bir beşerdir. Hanyalı Nûrî Osmân, naatlarında Hz. Muhammed'i överek yüceltmış olmasına rağmen onu beşer vasfından soyutlamamıştır.

Mevc-i taḥteyn-i baḥr-ı ḥilḳat-i eşyâ
Âḥir-i peygâḡ-berân ü evvel-i insân (K. 1/18)

Hz. Muhammed varlığın yaratılış denizinin tahtlarının dalgası, ilk insan ve son peygamberdir. Hz. Muhammed'in ilk insan olması “nûr-ı Muhammediyye” dir. Allah kendi nûrundan Hz. Muhammed'e vermiş, bütün yaratılanlar da Hz. Muhammed' verilen bu nûrdan yaratılmıştır. Dolayısıyla bütün varlığın özü Hz. Muhammed'e dayanmaktadır. Bundan dolayı Hz. Muhammed ilk insan olarak görülmektedir.

Ezelde rûḥ-ı şerîḡiñ Nebî-i mürsel iken
Yoğ idi Âdem ü bād u türâb u mâ vü ne nâr

Hz. Muhammed'in yüce ruhu ezelde peygamber iken Hz. Âdem, hava, toprak, su ve ateş yoktu. Hz. Muhammed yaratılmışların ilkidir. “Yoğ idi mülk ü melek hiç günbed-i devvâr” mısrasında ifade edildiği gibi o yaratıldığında varlık, melek ve gökyüzü yoktu. “O bezm-i münevverde yalnız dîdâr” iken “Ne 'arş u ferş ü ne tûbâ ne cennetü'l-me'vâ” var idi.

Levlâk

“Sen olmasaydın âlemi yaratmazdım” hadisinin ilk ifadesidir (Aclunî, 2007, s.191).

Men 'ût-ı hüdâ hıdıv-i levlâk
Feyz-i ezeli vü ümm-i eşyâ (K. 8/41)

Gelmeyeydiñ halk olunmazdı cihân u âhiret
Şânına levlâk dendi yâ Muhammed Mustafâ (G. 30/3)

Hz. Muhammed, “Levlâk”ın padişahı, Allah’ın methine mazhar olmuş kişi, ezeli feyiz ve varlığın kaynağıdır. “Emîr-i taht-ı Levlak” (K. 2/ 44) ifadesinde de Hz. Muhammed’in levlâk tahtının sultanı olduğu söylenir. “Levlâke” hadis-i şerifine iktibas yapılmıştır. Bütün âlemler, Hz. Muhammed için yaratıldığı için Hz. Muhammed’in şânına “levlak” denilmiştir. Hanyalı Nûrî Osmân’ın bu yaratılış felsefesi farklı beyitlerle de desteklenmektedir.

Ma 'nâ-yı lafz-ı ma 'būd-ı 'âlem ü Âdem
'İlle-i gâ'ıye-i cümle-i ekvân (K.1/7)

Hz. Muhammed; “Âdem ve âlemin varlık lafızlarının manası”, “âlemlerin bütün sonuçlarının illetidir”, sebebidir. Varlığın manası onda saklıdır. Bütün mevcudatın sebebi ona dayanır. Divandaki naatlarda bu yaratılış felsefesini destekleyecek şekilde aşağıdaki ifadelerle de yer verildiği görülür.

zât-ı şerifiñ sebep-i hilkat-i eşyâ (G. 3/1)	Zât-ı şerifin varlığın yaratılış sebebidir.
ķamu 'âlemleriñ icâdına bâ' is (G. 3/3)	Bütün âlemlerin yaratılış sebebi
hilkat-i eşyâya bâ' isdir vücūd-ı aķdemiñ	En eski varlık olan vücudun varlığın yaratılma sebebidir.
bâ' is-i icâd-ı şun' -ı kün-fe-kân (G. 4/2)	“Kün fekan”ın yaratma sanatının sebebi
Medâr-ı hilkat-ı levh ü kalem(G. 115/3)	Levh ü kalemin yaratılışının sebebi
Muhammed cümleden aķdemdir ey yâr	Hz. Muhammed, bütün varlıklardan daha eskidir.

Küntü Kenz/ Mahfi

“Gizli hazine” manasında gelen ibare “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve mahlûkatı yarattım.” hadisinden iktibastır (Sehavi, 1979, s. 327; Aclunî, 2007, s. 155).

Seniñcin eyledi ekvânı haķ Te 'âlâ halk
Seniñle eyledi künüz-ı mahfiñsin izhâr (K. 6/ 41-44)

Hak Teala âlemleri Hz. Muhammed için yaratmış, Hz. Muhammed ile gizli hazinesini açığa çıkarmıştır. Bu beyitte “Levlâk” ve “kenz-i mahfi” hadis-i şerifine iktibas yapılmıştır. Allah, bilinmek istemiş böylece nûrundan Hz. Muhammed’i yaratmıştır. Hz. Muhammed’e intikal eden bu nûrdan ise bütün mevcudat yaratılmıştır. “Levlâk” ve “kenz-i mahfi” hadisleri yaratılış ontolojik açıdan açıklamaktadır.

Âdem ruh ve cesed arasında iken ben peygamberdim.”

(İbn Ebî Şeybe, 2006, s. 230-231; Tahâvî, 1994, s. 231-231).

Baba iken ebū'l-beşer aķsâm-ı Âdeme
Rūh-ı Resülü rüz-ı ezelde bilip ata (G. 1/4)

İnsanoğlunun babası olan Hz. Âdem, ezel gününde Hz. Muhammed’in ruhunu ata olarak bilmiştir. Hz. Muhammed’in varlığı Hz. Âdem’den önceye dayanmaktadır. Beyitte “Âdem ruh ve cesed arasında iken ben peygamberdim” hadisine iktibas yapılmıştır. Hz. Muhammed’in ilk yaratılan ruh olduğu dile getirilmiştir.

‘Âleme rahmet

“(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” Enbiyâ Sûresi 107.

Ayet

Şefî‘ü‘l-müznibâ sensin o deryâ-yı şefâ‘at kim
Vücûduñ ‘âleme rahmet özüñdür ni‘met-i ferdâ (K. 2/ 52)

Hiz. Muhammed’in varlığı âleme rahmettir. O, şefaât deryasıdır. İki cihanda âlemin elinden tutandır. Hidayet yolunu gösteren, bayındır bir hayatı insanlığa sunan, bütün insanlığa gönderilen peygamberdir; “rahmetenlil-‘âlemîñ”dir. (G. 2/4)

Mâ-evhâ

“Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.” Necm Sûresi 10. Ayet

Vücûd-ı nâzûkinden müste‘âr ârâyiş-i hestî
Lisân-ı efsâhından müstefâd esrâr-ı mâ-evhâ (K. 2/26)

“Esrâr-ı mâ-evhâ”, vahiy sırları demektir. Vahiy sırları, Hiz. Muhammed’in fasih dilinden insanlara aktarılır.

Ķâbe kavseyn/ ev-ednâ

“(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu.” Necm Sûresi 9.

Ayet

Erişdi maķ‘ad-ı şıdķ u maķâm-ı ķâbe kavseyne
O şeb kim da‘vet etdi lâ-mekâna Rabb-i bî-hemtâ (K. 2/33)

Miraç mucizesinin anlatıldığı bu beyitlerde; Hiz. Muhammed’in Miraç mucizesinde Allah ile görüştüğü yer, “kabe kavseyn” makamı olarak nitelendirilmiş, Necm Suresine iktibas yapılmıştır. Dolayısıyla divanda, Miraç mucizesi ile ilgili kavramlardan Hiz. Muhammed’in tasvirinde istifade edilmiştir.

Kelîm-i encümen-i ķurb-ı ķâbe kavseyni
Nedîm-i ħâş-ı serâ-yı a‘mâ-yı Rabb-i Vedûd (K. 3/ 15)

Sultân-ı serîr-i kâbe ķâvseyn
Maĥbûb-ı ħudâ-yı celle ‘alâ (K. 8/31)

Hiz. Muhammed “kabe kavseynin yakınlık meclisinin sohbet arkadaşı”, “Kabe kavseyn tahtının sultanı” olarak tasvir edilmiştir. Miraç mucizesinde Hiz. Muhammed’in Allah’a iki kaş mesafesinden daha yakın olması sebebiyle Miraç, yakınlık meclisine benzetilmiş; Hiz. Muhammed de bu meclisteki “sohbet arkadaşı” olarak nitelendirilmiştir. Hiz. Muhammed’in vasıtasız bir şekilde vahiy alması ve perdesiz bir şekilde Allah ile görüşmesi peygamberlerin sultanına has bir lütuftur. Necm Suresi ile ilgili yapılan diğer bir iktibas ise “ev-ednâ”dır.

Oldur o ‘arûs-ı tutuķ-ârâ-yı ev-ednâ
İrşile kenîzekleri ħavrâ-yı cinândır (K. 5/22)

Hiz. Muhammed, “ev ednâ’nın duvağı süslü gelini” olarak tasvir edilmiştir. Hiz. Muhammed, Allah’ın maĥbubudur. İki kaş mesafesinden daha yakın bir görüşme olan Miraç, maĥbuba kavuşma demektir. Miraç düğündür. Bundan dolayı Hiz. Muhammed geline benzetilmiştir.

Maĥbûb-ı ħudâ akreb-i dergâh-ı ev-ednâ
‘Âlemlere rahmet o Resûl-i şaķalândır (K. 5/31)

“Ev-ednâ dergah/makamının en yakını” Hz. Muhammed’dir. “Ev ednâ” miraç mucizesinde Hz. Muhammed’in ulaştığı makamdır. Hz. Muhammed bu makamın yegâne sultanıdır. Miraç, Muhammed’e mahsus bir mucizedir. “Tûtî-i haremgeh-i ev-ednâ” (K. 8/33) ifadesine göre Hz. Muhammed “ev-ednânın harem dairesinin dudu kuşu”dur. Miraç mucizesinde Hz. Muhammed, Allah ile vasıtasız bir şekilde görüştüğü için “tûtî”ye benzetilmiştir.

Yâsîn, Tâhâ, Tâ Sîn

Tâ-Hâ Sûresi, Yâsîn Sûresi, (Tâ-Sîn) Neml Sûresi

Hanyalı Nûrî Osmân’ın naatlarında Hz. Muhammed’in tasvirlerinde hurûf-ı mukattaadan istifade edildiği görülmektedir. Hurûf-ı mukattaa ile başlayan ayetlere iktibas yapılmıştır. Hurûf-ı mukattaa, 29 surenin başında yer alan; tekli, ikili, üçlü, dörtlü, beşli şeklide sıralanan harf kümeleridir. Hurûf-ı mukattaanın yorumu ile ilgili değişik görüşler mevcuttur. Âlimler hurûf-ı mukattaanın Kur’ân’ın sırrı olduğu, Allah’ın bilgilerin gerekli gördüğü kadarını peygamberle paylaştığı, bu harflerin peygamberlerin gönlünde mana kazanan vahiy sesleri olduğu kanatindedir. Bazı âlimler ise hurûf-ı mukattaanın âlimler tarafından da anlaşılabilirliğini iddia eder. Hurûf-ı mukattaa ile ilgili farklı düşünceler olsa da genel düşünceler bu harflerin Allah’ın isim ve sıfatlarını işaret ettiği, yemin bildiren harfler olduğu, sure isimlerini karşıladığı, dikkat çekici harf birliktelikleri olduğu yönündedir. (Demirci, 2021, s.171-175) Hanyalı Nûrî Osmân Divânı’na bakıldığında Hz. Muhammed’in tasvirlerinde “Yâsîn”, “Tâ Sîn” ve “Tâ hâ” hurûf-ı mukattalarının kullanıldığı görülmektedir.

Ḥatîb-i minber-i evḥâ edîb-i mekteb-i Yâsîn

İmâm-ı enbiyâ vü vâ’iz-i kürşî-i ev-ednâ (K. 2/42)

gül-i bâğ-ı Yâsîn” (K. 4/ 21)

Hz. Muhammed, “Yâsîn mektebinin hocası”, “Yâsîn bahçesinin gülü”dür. Burada “Yâsîn” suresine iktibas yapılmıştır. “Yâsîn” hurûf-ı mukattası bu iki tamlamada da “Kur’ân’ın sırrı” manasına gelir. Hz. Muhammed, Kur’ân’ın sırlarının öğretildiği mektebin hocası; Kur’ân sırlarının bahçesinin gülüdür. Bu sırları açıklayacak bilgidir. Aynı zamanda bu sırların da süsüdür. Divanda hurûf-ı mukattaanın Kur’ân’ın sırları manasına gelecek şekilde kullanıldığı diğer bir tamlama “Vâ’iz-i kürşî-i Tâ Sîn-i ḥuceste-aḳvâl”dir. (K. 4/ 29) Hz. Muhammed, “kutlu sözlerin Tâ Sîn kürsünün vaizi”dir. Kutlu sözler olan Tâ Sîn ile Kur’ân-ı Kerim kastedilir. Hz. Muhammed de bu kutlu sözleri insanlara öğütlemekle mükelleftir. Dolayısıyla Hz. Muhammed, Kur’ân’ın sırlarına vakıftır. O, aynı zamanda “ḥidiv-i efser-i Tâhâ”(K. 2/ 44) ve ”Gülbün-i gülşen-i Tâhâ”dır. (K. 4/ 21) Bu ifadelerde de “Tâ Hâ” suresine iktibas yapılmıştır. Hz. Muhammed, “Tâ Hâ tacının hükümdarı”, “Tâ Hâ gül bahçesinin gül fidanı”dır. Burada da “Tâ Hâ” hurûf-ı mukattaasından kastedilen Kur’ân’ın sırlarıdır.

Şefaât Talebi

Naatlar, şairlerin benlik algıları ile ilgili idraklerini de ortaya koyar. Poetik övgüleri şiirlerinde sıkça kullanan Divan şairleri naatlarında kendilerini nefsin suflî meyillerine aldanmış, günahkâr ve asi kişiler olarak tasvir ederler. Kendilerini düşmüş oldukları günah çukurundan çıkaracak kişi şefaatin yegâne sahibi olan Hz. Peygamber’dir. *Hanyalı Nûrî Osmân Divânı*’ndaki naatlarda şair kendini “kemter-i ümmet” (K. 1/54), “miskîn”(K. 1/55), “fakîr”(K. 2/ 64), “kul”(K. 2/ 67), “Nûrî-i âşî” (K. 4/ 72), “bende”(K. 4/ 78), “bî-kes” (K. 4/ 78) sıfatları ile tasvir eder. Hz. Peygamberin “kulu”, “bendesî” olan şair; ümmetin en aşağılığı olmakla birlikte tembel, fakir, asi ve kimsesizdir. “Dîv-i nefis-i kenüd”un tuzağına düşmüştür. (K. 3/ 40) Şairin elinden tutup şefaât edecek kişi ise Hz. Peygamber’dir. Bundan dolayı şair, naatlarının muhtelif kısımlarında Hz. Peygamber’in şefaatinin talep etmektedir.

Sonuç

*Hanyalı Nûrî Osmân Divânı'*ndaki naatlar, yapı ve muhteva açısından naat geleneğini yansıtacak şekilde tertip edilmiştir. Çalışmamızda naatlar öncelikle yapı ve muhteva özellikleri açısından incelenmiştir. Naatlar kaside, musammât, gazel ve mesnevi nazım şekillerinde yazılmıştır. Naatlarda Farsça kelime ve tamlamalar yaygın olup Arapça kelime ve tamlamalar nadirdir. Naatların dili ise sade ve süsten uzaktır. Naatlar muhteva açısından incelendiğinde şairin Hz. Peygamber'in isim ve sıfatlarını, mucizelerini ve Hz. Peygamber etrafında şekillenen motifleri naat geleneğini yansıtacak şekilde kullanıldığı görülmüştür. Muhteva incelemesinde elde edilen tespitler sayesinde *Hanyalı Nûrî Osmân Divânı'*ndaki naatlarda yaratılış, peygamberlik ve Miraç konularının ağırlıklı olarak ele alındığı görülmüştür. Naatlarda ayrıca iktibaslardan istifade edilmiş, şefaata talebinde bulunulmuştur.

*Hanyalı Nûrî Osmân Divânı'*ndaki naatlarda şairin varlık ve peygamber tasavvuru hakkındaki düşüncelerini tespit etmek mümkündür. Şairin naatlarındaki tasvirlerinden Hz. Muhammed'i epistemolojik ve ontolojik açıdan değerlendirdiği görülür. Hz. Muhammed, "nûr-ı Muhammediyye"yi temsil ettiği için ontolojik olarak varoluş ile ilgilidir. Varlığın varlığı; Hz. Muhammed'in varlığına, Hz. Muhammed'deki "nûr-ı Muhammediyye"ye bağlıdır. Yaratılan her şey Hz. Muhammed için Hz. Muhammed'in ruhunu temsil eden nûrdan yaratılmıştır. Bütün mevcudat bu nûrdan halk edilmiştir. Şairin bu yaratılış felsefesi, divanında "nûr-ı Muhammediyye" kavramı ve bu kavram çerçevesinde ortaya çıkmış olan "levlâk" hadisiyle izah edilir. *Hanyalı Nûrî Osmân Divânı'*ndaki naatların merkezinde bu kavramlar yer almaktadır.

Hz. Muhammed ile epistemoloji arasındaki bağ da "nûr" kavramı ile ilgilidir. Bütün mevcudatın illeti, ilahi hüsnün bilinmek istenmesine dayanır. Divanda "kenz-i mahfi" iktibas ile bilinme isteği ve Hz. Muhammed'in varlığı arasındaki sebep-sonuç ilişkisi ele alınmıştır. Bilme eylemi için Allah'ın varlığını ve güzelliğini idrak edebilecek yetkinlikte bir varlık gereklidir. Allah bu varlığı kendi nûrundan tecellî ettirerek vücuda getirir. Bu nûr, ilk kez varlık âleminin en şerefli olan Hz. Muhammed'e verilir. Hz. Muhammed, varlık âleminin en mükemmel temsilcisidir. "Kâmil insan"ın prototipidir. Varlık âleminin atasıdır. Hz. Muhammed'in dünyaya gelişi sonraya dayansa da varlığı tüm mevcudatın yaratılışından öncedir. Ezelîdir. Kadimdir. Hz. Muhammed'in ruhunun da bedeninin de özü olan nûr; bilginin, hikmetin ve hakikatin kodlarıdır. Dolayısıyla görülmektedir ki *Hanyalı Nûrî Osmân*; naatlarında güzelliğe, tecellîye, nûra ve Hz. Muhammed'e epistemolojik ve ontolojik açıdan bakmaktadır.

*Hanyalı Nûrî Osmân Divânı'*ndaki naatların merkezinde "nûr-ı Muhammediyye", "levlâk" ve "kenz-i mahfi" kavramları bulunduğu için naatlardaki tasvirler, benzetmeler ve istiareler bu kavramlar etrafında vücuda getirilmiştir. Divanda "nûr-ı Muhammediyye" inancına dayanılarak Hz. Muhammed bütün yaratılmışların "efendisi" sayılmıştır. "Efendi" kavramı "padişah" benzetmesi ile karşılanmış ve en çok bu benzetmeye yer verilmiştir. Hz. Muhammed; peygamberlerin, aşkın, güzelliğin, vahdetin, tecellînin, nûrun, marifetin, hikmetin, irfanın, keremin, yaratılışın, şefaatin, insan ve cinlerin padişahıdır. Divanda "padişah" benzetmesi ile ilgili dikkat çeken diğer bir husus Miraç mucizesi ile ilgilidir. Miraç ile müşerreflendirilen yegâne peygamber olması sebebiyle Hz. Muhammed diğer peygamberlerden üstün görülmüş; harem tahtının, kabe kavseyn'in ve sidre makamının padişahı olarak tasvir edilmiştir.

Divanda "nûr-ı Muhammediyye" inancına dayandırılan diğer bir benzetme "tecellî" kavramı ile ilgilidir. Bu kavram divanda "âyîne, mir'ât" benzetmesi ile karşılanmıştır. Ayna, tecellînin sembolüdür. Hz. Muhammed'in özündeki nûr, Allah'ın tecellîsidir. Bundan dolayı divanda Hz. Muhammed; tevhidin, nûrun, Allah'ın vechinin ve zatının aynası olarak tasvir edilmiştir. Hz. Muhammed ile ilgili yapılan benzetmelerde tabiat unsurlarından da faydalanılmıştır. Kuş, çiçek ve değerli taşlar Hz. Muhammed'in tasvirinde en çok kullanılan benzetme unsurlarıdır.

Hanyalı Nûrî Osmân'ın naatları Kur'ân-ı Kerim ve hadislere dayandırılan yaratılış felsefesinin ve “nûr-ı Muhammediyye” kavramının şerhi mahiyetindedir. Peygamberin tasvirinde kullanılan iktibaslar, isim ve sıfatlar ve motifler; Hz. Peygamber'in varlığının ruhani ve cismanî-i mahiyetini ortaya koyacak şekilde seçilmiştir. Şairin peygamber tasavvuru, varlığın edebî yorumudur. Şair lisanından portresidir. *Hanyalı Nûrî Osmân Divânı'*ndaki naatların kaynakları olarak tespit ettiğimiz Kur'ân-ı Kerim ve hadislere dayanan iktibaslar, “nûr-ı Muhammediyye” telakkisi, mazmunlar, mitolojik benzetmeler ve siyer; şairin peygamber tasavvurunun ontolojik ve epistemolojik dayanaklarıdır.

Bütün bu incelemeler sonucunda Hanyalı Nûrî Osmân'ın naatlarındaki peygamber tasavvurunu izah etmek mümkündür. Şaire göre Hz. Peygamber; ahlaki ve yaratılış açısından bütün mahlukattan üstündür. Suret ve siret güzelliğinin eşsiz, benzersiz sahibidir. Beşer olmakla birlikte nübüvvetin doruğudur. İnsanların, cinlerin ve tüm varlığın peygamberidir. Varlığın zübdesi, kâinatın efendisidir. Yaratılışın maksadı, yaratılanların ilkidir. Şeriatın ve hakikatin önderidir. İki âlemin varlık nedeni, efendisi, sahibi ve şefaatchisidir. Mîraç makamının yegâne sultanı, mucizatların nebisidir. Hakikat-ı Muhammediyye'nin ruhani ve cismani temsili olan insan-ı kâmindir. İlim deryası ve kâinatın övücüdür. Ümmetin sığınağı, dermanı, ilacı ve tabibidir.

Kaynakça

Aclunî. (2007). *Kesfu'l-hafâ ve müzâlu'l-ilbâs ammâ'stebere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs.* Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis.

Aydın, A. (2009). “*Hanyalı Nûrî Osmân ve divânı* (Tez No. 257774) [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Aydınlı, M. (2018). *On altıncı yüzyıl Türk edebiyatında na't* (Tez No. 512189) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük* (C. 1-5). Ötüken Yayınları.

Demirci, M. (1997). Hakikat-ı Muhammediyye. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 15, ss. 179-180). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Demirci, M. (2021). *Tefsir usûlü.* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca- Türkçe ansiklopedik lügat.* Aydın Kitabevi.

İbn Ebî Şeybe (2006). *El-musannef.* Daru'l-Kıble li's-sekâfeti'l- İslamiyye.

İsen, M. (Ed.). (2018). *Eski Türk edebiyatı el kitabı.* Grafiker Yayınları.

Kur'ân-ı Kerim meâli. Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı.

Sehavi (1979). *El- Mekâsıdu'l-basene fî beyani kesrin mine'l-ehâdis'il-müştehire ale'l-elsine.* Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

Şentürk, A. A. (2016a). Abir. İçinde *Osmanlı şiiri kılavuzu.* (C.1, ss. 65-669). OSEDAM.

Şentürk, A. A. (2016b). Amber. İçinde *Osmanlı şiiri kılavuzu.* (C.1, ss. 316-318). OSEDAM.

Şentürk, A. A. (2021). Gül. İçinde *Osmanlı şiiri kılavuzu.* (C.5, ss. 364-367). OSEDAM

Şimşek, S. (2014). *Dünden bugüne Girit'te Türk tasavvuf kültürü.* Doğu Kitabevi Yayınları.

Tahâvî (1994). *Şerhu müşkeli'l-âsâr.* Müessesetü'r-Risale.

Yeniterzi, E. (1989). *Divan şiirinde na't* (Tez No. 7377) [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yıldırım, N. (2008). *Fars mitolojisi sözlüğü.* Kabalcı Yayınları.

Yücer, M. (2019). *Temsiller, vahdet-i vücûd ve sembolizm.* Büyüyen Ay Yayınları.

Mesut DEMİR

Doktora Öğrencisi | PhD. Student

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bölümü İstanbul-TÜRKİYE
İstanbul University, Institute of Social Sciences Department of Early Modern History İstanbul-TURKIYE

ORCID: 0000-0002-4018-0806

mesutdemir66@gmail.com

Sünbülzâde Mehmed Vehbî Efendi'nin İran Elçiliği ve 1775 Tarihli Sefâret Takrîri*

Öz

Sultan I. Abdülhamid'in cülusu (1774), uzun zamandır devam eden Osmanlı-Rus (1768-1774) Savaşı'nın Küçük Kaynarca Antlaşması ile neticelendiğinin bildirilmesi ve iki taraf arasında Nadir Şah (1736-1746) zamanında imzalanan Kerden Antlaşması'nın teyidi için İran'a bir elçi gönderilmesine karar verilmişti. Görünür bir neden olan bu maddelere karşın gerçekte asker tedarikinde bulunan ve Bağdad ile Basra'ya yönelik saldırı teşebbüsü ihtimali göz önünde tutulan İran Şâh Vekili Kerim Han Zend'in gerçek niyetinin ortaya çıkarılması ve bu niyetinin karşılıklı iyi geçinerek izale edilmesi için dönemin Sultanü's-Şuarası olarak anılan, yazdığı kaside ve tarihlerle kendini kanıtlayan, iyi derecede Farsça bilen Divân-ı hümayûn hâcegânlarından Vehbî Efendi, İran'a elçi olarak görevlendirilmiş ve 1775 yılında Şiraz'a gitmiştir. Bu çalışmada Sünbülzâde'nin literatüre hatalı aksettirilen elçilik görevinin amacı, I. Abdülhamid'in fermanı ve Osmanlı kronikleri üzerinden değerlendirildikten sonra Vehbî Efendi'nin beş buçuk ay süren İran sefaretindeki Bağdad'dan Şiraz'a olan yolculuğu, Osmanlı elçilik heyetinin karşılanması, İran'da Kerim Han Zend ve diğer devlet ricali ile yaptığı siyasi görüşmeleri ve gözlemlerini anlattığı Sefaret Takrîri' ile alınacaktır. Bu makale ile bu zamana kadar yayımlanmayan Vehbî Efendi'nin İran elçiliğini konu edinen Sefâret Takrîri ile onun İran elçiliğinin detayları ortaya konularak karanlıkta kalan noktalar aydınlatılmaya çalışılacaktır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İran coğrafyasında iktidarı ele geçiren Zend Hanedanı ile ilk defa kurulan resmî temas neticesinde ortaya çıkan bu Takrîr'in yayımlanması ile Osmanlı ve İran devletleri arasındaki diplomasi tarihine önemli bir katkı sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İran, Takrîr, Sünbülzâde Mehmed Vehbî, Kerim Han Zend.

Sünbülzâde Mehmed Vehbi Efendi's Embassy to Iran and the Embassy Report Dated 1775

Abstract

It was decided by Sultan Abdülhamid I to send an envoy to Iran to inform about his accession to the throne (1774), the conclusion of the long Ottoman-Russian war (1768-1774) with the Treaty of Küçük Kaynarca, and to confirm the Treaty of Kerden signed between the Ottomans and Iran during the reign of Nadir Shah (1736-1746). Despite these apparent reasons, in reality, Sünbülzâde Mehmed Vehbi, one of the famous poets of the period, was sent as an envoy to Shiraz in order to reveal the real intentions of Karim Khan Zand, the Regent of Iran, who was in the process of gathering troops and considering the possibility of an attack on Baghdad and Basra, and to eliminate this intention through mutual goodwill. Vehbi Efendi, one of the Imperial Court hacedgans who was known as the Sultan of Poets of the period, who proved himself with the eulogies and histories he wrote, and who was fluent in Persian, was appointed as envoy and traveled to Shiraz in 1775. In this study, the purpose of Sünbülzâde's ambassadorial mission, which has been misrepresented in the literature, will be evaluated through Abdülhamid I's decree and Ottoman chronicles, and then Vehbî Efendi's five and a half month long ambassadorship to Iran, including his journey from Baghdad to Shiraz, the reception of the Ottoman ambassadorial delegation, his political meetings with Karim Khan Zend and other state officials in Iran, and the political account in which he describes his observations will be discussed. With this article, the details of Vehbî Efendi's ambassadorship to Iran, which have not been published until now, will be revealed and the points that remain in the dark will be illuminated. The publication of this account, which emerged as a result of the first official contact with the Zand Dynasty that seized power in Iran in the second half of the

* Bu makale İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlamakta olduğum doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

eighteenth century, will make an important contribution to the history of diplomacy between the Ottoman Empire and Iran.

Keywords: Ottoman State, Iran, Report, Sünbülzade Mehmed Vehbi, Karim Khan Zand.

Giriş

Osmanlı Devleti *ad hoc* diğer bir ifade ile geçici diplomasi yöntemini XVIII. yüzyılın sonlarına kadar devam ettirmiştir. Avrupa devletleri XV. ve XVI. yüzyıllarda sürekli diplomasiye geçerken Osmanlı geçici diplomasiyi üstünlüğün bir göstergesi saydığından Avrupa devletleri arasında ikamet elçiliğine en son geçen ülke olmuştur (Tuncer, 1948, s. 54). İstanbul'da ilk dâimî elçilik veya ikamet elçiliği İstanbul fethinin ertesi yılı Venedik Cumhuriyeti tarafından kurulmuş, onu 1475'te Lehistan, 1497'de Rusya, 1525'te Fransa, üç yıl sonra yani 1528'te Habsburg, 1583'te İngiltere ve 1612'de de Hollanda'nın açtığı elçilikler takip etmiştir. Osmanlı Devleti ise III. Selim (1789-1807) döneminde 1793 yılında Londra'ya gönderilen ilk sürekli elçi vasıtasıyla dâimî elçilik kurmaya başlamıştır (İpşirli, 1995, s. 8.).

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren siyasi, askerî, ticari, cülus, doğum, vefat vs. nedenlerle Müslüman ve Hristiyan devletlere elçiler göndermiştir. Elçiler yolculuklarını, gözlemlerini ve görüşmelerini kaleme alarak sultana, sadrazama ve reisülküttaplara memuriyetlerinin detaylarını sunmuşlardır. Elçilikle yabancı ülkelere gitmiş olan devlet görevlilerinin yerine getirdiklerine dair tanzim ve takdim ettikleri bu raporlara sefâretnâme denir (Pakalın, 1983, s. 138).

Sefâretnâmeler, siyasi ve kültürel içeriklerinin yoğunluklarına göre ikiye ayrılmaktadır. Siyasi sefâretnâmelerde genellikle müzakerelerin içerikleri ve yol güzergâhı anlatılmaktadır. Siyasi ve askerî meseleler ile acil çözüm gerektiren hususlarda fevkalade elçiler gönderilmiş ve bunların maiyeti daha küçük ve hediyesiz olmuştur (Beydilli, 2007, s. 11). Çavuş sıfatıyla gönderilen ilk Osmanlı elçileri dönüşlerinde temaslarını anlatan elçilik raporları denilen ve bilinen manada sefâretnamelerden ayrılan bir takrir sunmuşlardır. Siyasi takrirlerin bilenen en eski örneği Hacı Zağanos'un 1495 tarihli elçilik raporudur (Beydilli, 2009, s. 290).

Bu çalışmanın ilk bölümünde yayımlanmış İran sefâretnameleri ve Sünbülzâde Vehbî Efendi'nin hayatı anlatılacaktır. İkinci bölümde Sünbülzâde tarafından kaleme alınan iki takriri hakkında bilgi verilecek ve Osmanlı Devleti'nin İran'a elçi gönderme sebepleri Osmanlı arşiv belgeleri ve kronikler üzerinden karşılaştırıldıktan sonra son bölümde *Takrîr*'in ortaya çıkmasına neden olan sefâret yolculuğu ve siyasi görüşmeler anlatılacaktır.

İran Sefâretnâmeleri

Osmanlı-İran ilişkilerinin başladığı tarihten itibaren iki ülke arasında başta siyasi ve askerî meseleler olmak üzere cülus, doğum, tebrik vs. nedenlerden dolayı birçok elçi gidip gelmiştir. XVI ve XVII. yüzyıllar Osmanlı-Safevî devletleri arasında savaşların yaşandığı buna bağlı olarak fevkalade elçilerin gidip geldiği en yoğun dönemdir. Buna rağmen elçilik görevleri neticesinde ortaya çıkan İran sefâretnâmelerinin ilk örneği XVIII. yüzyılda karşımıza çıkar. Ahmed Dürrî Efendi'nin 1721 yılında İran'daki siyasi gelişmeleri yakından takip etmesi için sefâret görevi ile gönderilmesinden sonra yazılan ilk elçilik raporu *Ahmed Dürrî Efendi'nin Sefâretnâmesi*'dir (Ürkündağ, 2006, s. 38).

Nadir Şâh ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşları bitiren Kerden Antlaşması'nın müzakereleri için ilk olarak 1746'da Mustafa Nazif Efendi İran'a elçi olarak gönderilmiştir. Nadir Şâh'ın Osmanlı tarafına Caferî mezhebini beşinci hak mezhep olarak kabul ettirmek ve Kâbe'de rükn verilmesi gibi isteklerinden vazgeçmesiyle iki taraf arasında uzun zamandır devam eden savaşların sonlandırılmasına karar verilmişti. Sulh görüşmeleri için görevlendirilen Nazif Efendi, dönüşünde bir sefâretnâme kaleme almıştır. Bu sefâretnâmede Nadir Şâh ve Kerden'de yapılan müzakerelerden bahsetmiştir (Budak, 1999, s.VI). Kerden Antlaşması temessüklerinin padişah

tarafından onaylı halini götürmek için büyükelçi olarak görevlendirilen Kesriyeli Hacı Ahmed Paşa'nın İran'a giden elçilik heyetinde vak'anüvis ve mektupçu olarak yer alan Kıvrımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin 1747 tarihli *İran Sefâretnâmesi* Üsküdar'dan Hemadan'a kadar olan yolculukları ile görülen yerler hakkındaki bilgileri içermektedir (Togaç, 2000, s. 3).

1775 yılında İran'a elçi olarak gönderilen Sünbülzâde Mehmed Vehbî Efendi biri manzum diğeri nesir olmak üzere iki takrir kaleme almıştır. Aynı tarihlerde yazılan bu takrirlerden manzum şeklinde yazılan *Kasîde-i Tannâne*'de Sünbülzâde, elçiliği sırasında Şiraz'da zina yaptığı, içki içtiği ve Kerim Han'a meylettği şeklinde Bağdad Valisi Ömer Paşa'nın kendisi hakkında attığı iftiralara cevap vermiş ve Kerim Han'ın huzuruna çıkışını anlatmıştır. Sünbülzâde Mehmed Vehbî Efendi'nin yolculuğu ve siyasi görüşmelerinin yer aldığı 1775 tarihli *Sefâret Takrîri* XVIII. yüzyıldaki İran sefâretnâmelerinin son örneği olup alttaki başlıklarda ele alınacaktır. Bu *Sefâret Takrîri*'nin yayımlanması ile şimdiye kadar zikredilen altı İran sefâretnâmesine eklendiğinde elde bulunan İran sefâretnâmelerinin sayısı yediye yükselecektir.

XIX. yüzyılda Avrupalı devletlerin Kafkasya ve İran coğrafyasındaki çıkarlarına karşı denge siyaseti uygulayan Kaçarlar (1795-1925) ile Rusya'nın Kafkasya politikası yeni ittifakları gündeme getirmiştir (Maden, 2021, s. 119): 1807 yılında Rusya'nın Kafkasya'da ilerleyişine karşı Fransa, Osmanlı ve İran devletleri arasında üçlü bir ittifak anlaşması yapılması ve nâme-i hümayûn götürmek için İran'a Seyyid Mehmed Refi elçi olarak gönderilmiştir. İran devlet adamları ile yapılan özel ve siyasi görüşmelerin içeriğinin yer verildiği biri layiha ve diğeri rapor şeklinde olan iki sefâretnâmeyi Bâbıalî'ye sunmuştur (Güngör, 2019, s. 10; Maden, 2021, s. 203).

İttifak meselesinin devam ettiği günlerde Osmanlı ile Kaçarlar arasında ortak düşman Ruslara karşı bir ittifak yapılması gündeme gelmiştir. Bu amaçla 1811-13 yılları arasında sefâret görevi verilen Yasincizâde Abdülvehhab Efendi İran'a gönderilmiştir. Osmanlı elçilik heyetinde Farsça tercüman olarak bulunan Bozoklu Şakir Efendi, İstanbul'dan Tahran'a kadar süren yolculuğunu ve bu yolculukta konaklanan menzillerin resmedildiği *Musavver İran Sefâretnâmesi* bu yönüyle diğer sefâretnâmlerden ayıran önemli bir özelliğe sahiptir (Kavak, 2016, s. 37; Osman Şakir Efendi, 2018, s. 16-17).

Enverî Seyyid Sadullah'ın İran Sefâretnâmesi II. Erzurum Antlaşması'na (1847) giden süreçte Osmanlı murahhası Enverî Efendi'nin 1843-47 yılları arasında İran murahhası ve Hariciye Nezareti ile yapılan görüşmeleri, mazbata suretleri, Rus ve İngiliz sefirlerin tutumlarına yapılan yorumları içermektedir (Akdemir, 2007, s. 12).

1847 tarihli II. Erzurum Antlaşması'nda halledilemeyen sınır meseleleri ile ilgili olarak iki ülke tarafları arasında heyetler oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti sınır meselesini çözmek için Derviş Paşa'yı görevlendirdiği gibi Tahran'a büyükelçi olarak atanan Ahmed Vefik Paşa'dan da Derviş Paşa'ya yardımcı olması istenilmiş ve Ahmed Vefik Paşa, İran'a giderken heyetinde müsteşar olarak görev yapan Haydar Efendi'yi de sınır meselesinin çözümü konusundaki yardımlara dâhil etmiştir. Bu şekilde İran'a giden Haydar Efendi İstanbul'dan Tahran'a kadar olan yolculuğu ve İran Devleti'nin takip ettiği politikaları sefâretnâmesinde anlatmıştır (Ökten & Güngör, 2022, s. 85-100).

XIX. yüzyıl hem sefâretnâmelerin hem de İran sefâretnâmelerinin son örneği olan *Münif Paşa'nın Risalesi*'dir. 1872-77 yılları arası elçilik yapmış olan Mehmed Tahir Münif Paşa, risalesinde II. Mahmud (1808-1839) zamanında İran'a elçi olarak gönderilen Yasincizâde Abdülvehhab Efendi ve heyeti, Celaleddin Mehmed Efendi, Süleyman Hâdî Efendi ve Babanzâde Abdurrahman Paşa gibi şahıslar hakkında bilgiler ve tasvirler içermektedir (Yalçınkaya, 1996, s. 325).

Sünbülzâde Mehmed Vehbî'nin Hayatı (1719(?)-1809)

Maraşlı Sünbülzâde sülalesinden olan Sünbülzâde'nin asıl adı Mehmed'dir. Doğumu sırasında babasının yanında bulunan şair Seyyid Vehbî'nin isteği üzerine babası tarafından Vehbî ismi de konulmuştur (Akün, 1979, s. 239). Vehbî Efendi'nin doğumu hakkında farklı tarihler

verilmiştir. Eserinden hareketle onun 1719'dan önce (Kuru, 2010, s.140) veya 1719-1722 (Beyzadeoğlu, 2000, s. 13) tarihlerinde doğduğu söylenebilir. Benzer bir durum babasının ismi konusunda da söz konusudur. Nitekim kaynaklarda Raşid veya Reşid Efendi olduğu bilgisi bulunmaktadır (Şânî-zâde, 2008, s. 82).

Sünbülzâde'nin babası kendisi gibi âlim bir zattır. Dedesi Mehmed Efendi ise şair olup Maraş müftülüğü yapmıştır (Yöntem, 1946, s. 82). İlk eğitimini Maraş'ta gören Sünbülzâde daha iyi bir ilim tahsil almak amacıyla İstanbul'a gitmiştir. Kaside ve tarih vermedeki hüneri dolayısıyla kendini tanıtmış, meclislerine devam ettiği devlet adamlarının tavassutu ile Rumeli kaleminden kadılığa intisap etmiştir (Şânî-zâde, 2008, s. 212). Müderrislik yaptıktan sonra kadılık görevine geçiş yapan Sünbülzâde Yaş ve Bükreş civarında on yedi yıl geçirmiştir (Beyzadeoğlu, 2000, s. 13). Boğdan'da divan efendisi görevinde bulunduğu sırada Divan kâtiplerinden Kâtip Karamanlı Sarı Ahmed'in kanunsuz hareketlerde bulunmasından dolayı kendisini uyarması üzerine Kâtip Ahmed, Vehbî Efendi'yi öldürmeye teşebbüs etmiştir (BOA, C.HR, 111/5502). İnşâ sahasındaki yeteneğiyle III. Mustafa'nın (1757-1774) gözde devlet adamlarından Yenişehirli Osman ve Raif İsmail Efendi'nin himayesine giren Sünbülzâde'nin meziyetleri hâmileleri tarafından Sultan'a anlatılmıştır (Civelek, 2000, s. 277). Osmanlı-Rus Savaşı'nın (1768-1774) ilk zamanlarında Vehbî Efendi'ye hâcegânlık tevcih edilmiş ve özellikle mühimme yazımında görevlendirilmiştir. (Mehmed Süreyya, 1996, s. 1656). Hâcegânlık görevi sırasında kâğıd-ı birûn emâneti ve mevkufât görevlerinde de bulunmuştur (Akün, 1979, s. 239).

İran tahtını ele geçiren Zend Hanedanından Kerim Han Zend'in (1751-1779) Osmanlı topraklarına saldırmak için hazırlık yaptığının anlaşılmasından sonra Sultan I. Abdülhamid (1774-1789), cülusunu bahane ederek İran'a bir elçi göndermeye karar vermiştir. Divân-ı hümâyûn hâcegânlarından olan Sünbülzâde Vehbî Efendi Farsçayı iyi derecede bilmesinden dolayı İran elçisi olarak görevlendirilmiş ve 1774 yılı Kasım ayında Şiraz'a gönderilmiştir. Sünbülzâde, 1775 yılında sefaret görevini tamamlayıp Bağdad'a döndüğünde Bağdad Valisi Ömer Paşa'nın kendisi hakkında attığı iftiralar üzerine idam fermanının çıktığını öğrenmiş ve gizlice İstanbul'a dönmüştür. Sünbülzâde iftiralara cevap mahiyetinde yazdığı ve Sultan I. Abdülhamid'e sunduğu *Kasîde-i Tannâne* ile affedilip ölümden kurtulmuştur. Gözden düşmesi nedeniyle uzun bir süre devlet görevi verilmeyen Sünbülzâde, hâcegânlıktan vazgeçip eski mesleği olan kadılığa dönmek için dönemin sadrazam ve şeyhülislamına kasideler yazarak kendisine bir memuriyet verilmesini sağlamaya çalışmıştır (Yöntem, 1946, s. 82). Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa'ya da bir kaside göndermiş ancak cevap alamamıştır. 1783'te Sadrazam Halil Hamid Paşa'ya gönderdiği ikinci kasidesi ile yedi yıllık bekleyişinin mükâfatı olarak kadılık mesleğine üç derece üst rütbe ile yeniden atanmıştır. Yeniden kadılık verilmesinden sonra ilk görevine hurûcî rütbesi ile Rodos'a tayin olmuş ve burada Şahin Giray'ın idamı meselesinde rol oynamıştır. (Şânî-zâde, 2008, s. 212). Rodos'tan sonra Silistre naipliği, 1788 Avusturya seferinde ordu kadılığı, Edirne, Sofya, Niş, Eski Zağra, Manisa, Siroz, Manastır, Bolu, Tırhala ve Şumnu kadılıkları (Beyzadeoğlu, 2000, s. 19-20), (Akün, 1979, s. 240) ve Adapazarı naipliği yapmıştır (Ek 1) (BOA, AE.SABH. I, 205/13632). Vehbî Efendi'nin yaşı sekseni geçince aklî dengesi bozulmuş, amâ olmuş ve yedi sene boyunca yatalak bir halde hayatını sürdürmüş ise de ölümüne yakın iyileşmeye başlamıştır (Faik Reşad, 2019, 215). Ömrünün son yılları hastalıklar içinde geçmesine rağmen kaside yazmaktan ve tarih düşürmekten geri durmamıştır. 1809 tarihinde yani ölümünden bir yıl önce tahta geçen Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) cülusu için yazdığı bir kasidenin tarih düşürdüğü *Söyledi ol Hüsravin tarihi Vehbî-i pîr, Kıldı Hakk Sultan Mahmud'u Şeb ve'l-ikrâm 1223* son beytinde ihtiyarlığına vurgu yapmayı ihmal etmemiştir (BOA, TS.MA.e, 366/18-3). 29 Nisan 1809'da (14 Rebi'ü'l-evvel 1224) nikris hastalığından vefat eden Vehbî Efendi İstanbul'da Edirnekapı dışında defnedilmiştir (Şânî-zâde, 2008, s. 215). Şâhidesinde 15 dilimli bir sikke bulunan mezarının üzerindeki dizeleri Sünbülzâde'nin en yakın arkadaşı Sürurî yazmıştır (Civelek, 2000, 280).

Kasîde-i Tannâne

Cülusun haber verilmesi ve sulhun teyidi için 1774-1775 tarihlerinde İran'a elçi olarak gönderilen Sünbülzâde Şiraz'da Kerim Han Zend ve diğer devlet ricali ile yaptığı temaslardan sonra Bağdad'a geri dönmüştür. Bağdad'da geri dönüş için hazırlıkların tamamlanmasını beklediği günlerde Sünbülzâde ile Bağdad ve Basra Valisi Ömer Paşa, Kerim Han Zend'in Osmanlı Devleti'ne karşı bakışını açıkladıkları ortak bir tahrirat kaleme alarak İstanbul'a göndermişlerdi (Çiçek, 2018, s. 554). Sünbülzâde İstanbul'a dönüş için beklediği günlerde iki devlet arasındaki sorunların nedeninin Bağdad valisi olduğu hakkında merkeze gönderdiği arizadan haberdar olan Vali Ömer Paşa ile arası açılmıştır (Akün, 1979, s. 239). Sünbülzâde ile valinin arasının bozulmasına sebep olan durum hakkında döneminin kronikleri sessiz kalırken, payitahta ulaşan kaime ve tahriratlar bu ikilinin arasının açılmasını bir nebze açıklamaktadır. Ömer Paşa'nın Bağdad valiliğinden uzaklaştırılmasından sonra yerine atanan Ispanakçı Hafız Mustafa Paşa'ya Sadrazam Derviş Mehmed Paşa tarafından gönderilen bir mektupta Ömer Paşa hakkında yazılanlar ikili arasındaki soğukluğun nedeni olmaya adaydır. Bu mektupta, Sünbülzâde Vehbî Efendi, Bağdad'a geldiğinde Ömer Paşa, elindeki mührünü alarak kendi lisanı ile mektup yazdığı, elçiyi kontrol altında tutmak için yanına eski mühürdarı ile defterdarını elçilik heyetine dahil ettiği ve Sünbülzâde Şiraz'dan Bağdad'a döndüğünde sebepsiz yere kırk bir gün bekletildiği hakkında önemli iddialar vardır (BOA, TS.MA.e, 346/21).

Daha sefaretinin başında gerçekleşen bu olaylardan sonra Sünbülzâde, Bağdad'a döndüğünde İstanbul'a gönderdiği arizasında Zendlerle Osmanlı arasındaki sulhun bozulmasının nedeni olarak Bağdad Valisi Ömer Paşa'yı işaret etmiştir. Sünbülzâde'nin bu tahriratından haberdar olan Ömer Paşa ise onun İran tarafına meyl ve sefâreti sırasında içki içerek zina yaptığı ve İranlılara rezil olduğunu bildiren başka bir tahrirat göndermiştir. I. Adülhamid'i gazaba getiren bu tahrirat üzerine Sünbülzâde'nin idam kararı verilmiştir. Hakkında idam fermanının çıkarıldığı haberini alan Vehbî Efendi gizlice İstanbul'a gelerek Üsküdar'da dostlarının evinde bir süre gizlenmiştir (Akün, 1979, s. 238-239). Kendini temize çıkaran, iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasında mesuliyetin Bağdad Valisi Ömer Paşa'da olduğunu gösteren ve affedilmesini temin eden kasidesini Sultan'a takdim etmiştir (Unat, 1968, s. 136).

Osmanlı tarihçilerinden Şânîzâde Ataullah Efendi ve Ahmed Cevdet Paşa kasîdenin Sünbülzâde'nin İstanbul'a geldikten sonra 1776 tarihinde yazıldığını iddia etmişlerdir. (Tahirü'l-Mevlevî, 2021, s. 89). Sünbülzâde, kendisi hakkında Ömer Paşa tarafından İstanbul'a gönderdiği iftiralarla dolu tahriratına karşın kendisinin affına mazhar olan kasîdesini daha payitahta gitmeden Bağdad'da yazmıştır. Çünkü kasîdenin başındaki *Kasîde-i Tannâne ki der hîn-i avdet ez sefâret-i İran be-Bağdad be-cây-ı takrir-i ma'rûz-ı 'atebe-i ulyâ şode est* ibaresi kasîdenin İran sefâretinden Bağdad'a döndüğünde takrir yerine yazılıp padişaha sunulduğunu ve dolayısıyla kasîdenin Sultan'a Bağdad'dan gönderilmiş olduğunu göstermektedir (Tahirü'l-Mevlevî, 2021, s. 89).

Vehbî Efendi kendini aklamak için yazdığı *Kasîde-i Tannâne*'de Kerim Han Zend'e meyl ettiğine dair Vali Ömer Paşa'nın iddiasına cevap olarak kasîdenin ilk beytinde *Dil-beste olan lütf-i Hudâvend-i Kerîm'e, rabt-ı emel etmez kerem-i Zend Kerîm'e* şeklinde cevap vererek Kerim olan Allah'ın lütfuna bağlı olanın Zend Kerim'in kereminden bir şey beklenemeyeceğini dile getirmiştir (Tahirü'l-Mevlevî, 2021, s. 75). Şair kasidesinde yazdığı bu beyti aynı zamanda *Takrir*'ine de almıştır. Sünbülzâde, Şiraz'dan geri dönüşüne izin verildiğinde kendisine atıyye olarak verilen sekiz kese akçeye tenezzül etmediğini belirtmek için bu beyti takririne eklemiş ve verilen akçeyi yanındakilere dağıttığı gibi hilâtı da giymeyerek mihmandârına giydirdiğini yazmıştır (BOA, TS.MA.e, 731/4-2).

Kasîde-i Tannâne Faik Reşit Unat tarafından ... *emsalinin muhtevasıyla karşılaştırıldığı vakit manzum bir sefâret takririnden başka bir şey sayılamayacak olan...* şeklinde tanımlanmıştır (Unat, 1968, s. 135). Şairin *Divân*'ı içinde yer alan bu kasîde, 103 beyitten oluşmaktadır. *Kasîde-i Tannâne*'de Sünbülzâde 37. beyitten itibaren sefâretine giriş yaparak 49 beyitlik bir bölümde Şiraz'da Kerim

Han Zend ile olan görüşmesini anlatmıştır (Tahirü'l-Mevlevî, 2021, s. 49). Nâme-i hümayûn ile Şiraz'a gittiğini, Kerim Han'ın huzuruna kabul edildiğinde devletin bütün şan ve şevketini tavırlarına yansıtarak Kerim Han karşısında çekinmeden durduğunu ifade etmiştir. Başında Horasanî bir kavuk, omuzunda samur bir kürk olduğu halde (Ek 2) başına kadar kaldırdığı Sultanın nâmesini öperek Kerim Han'a verdiğini, kendisinin nâmeyle karşı olan hürmetinin huzurda olanları hayrete düşürdüğünü belirtmiştir. Kerim Han'ın nâmeyi tazîm ile alarak öptüğünü sonra başına koyduğunu ve kendisine oturması için üç kere işaret ettiğini yazmıştır. Farsça hâl hatır sorduğunda Vehbî Efendi duraksamadan cevap verdiğini de eklemiştir (Tahirü'l-Mevlevî, 2021, s. 124-129).

Huzurda bulunan Zend ricalinden Kerim Han'ın itimâdü'd-devlesi ve han-ı hânanını, veziriazam ile mollabaşını ise şeyhülislâm ile karşılaştırarak Osmanlı erkânını övmüştür. İstanbul ile İsfahan'ı, İsfahan'daki Çarbağ, Çihil Sütun ve Aynalı Saray ile Beşiktaş Sarayı'nı karşılaştırarak Beşiktaş Sarayı'nın üstünlüğünü, Zayenderud Nehri üzerindeki Sadabad Sarayı'nın Kâğıthane Köşkü'nün taklidi olduğunu, Şiraz'ın bağları ile Gülhane'yi, Rükânâbâd Nehri ile Boğaziçi'ni, İstanbul bostanları ile Şeyh Sadi Türbesi yakınlarındaki gülistanları karşılaştırmış, *Hafız Divanı*'ndan fal açtığını, Kerim Han'ın filini seyrettirdiğini ve Kerim Han'ın ihsanlarını almadığını bu beyitlerde zikretmiştir (Tahirü'l-Mevlevî, 2021, s.132-158).

Sünbülzâde'nin İran'a Elçiliği

Sünbülzâde Vehbî Efendi'nin İran'a elçi gönderilmesi hakkında Osmanlı arşiv belgeleri ile bazı vak'anüvîs tarihleri ve kronikler arasında farklı bilgiler mevcuttur. Dönemin vak'anüvüslerinden Enverî Efendi'nin *Târîh*'inde Vehbî Efendi'nin görevi, cülûs-ı hümayûnu bildirmek için nâme-i hümayûn gönderilmesi olarak zikredilmiştir. Sünbülzâde'nin Bağdad ve Basra Valisi Ömer Paşa'dan şikâyeti meselesinde Enverî Efendi, Sünbülzâde'nin Şiraz'a ulaştığında Basra'ya İranlıların saldırdığını ve bunun iki taraf arasında var olan barışı bozduğunu görmüştür. Şairin sefirliğinin daha başında gerçekleşen bu hadiseye kendisinin sebep olduğu yönünde bir düşünceye kapıldığını söyleyen Sadullah Enverî, Vehbî Efendi'nin bunu telafi etmek için sulhun bozulmasının Ömer Paşa'dan kaynaklandığına dair şikâyetini bildiren padişaha esassız iki arıza gönderdiğini beyan etmiştir (Çiçek, 2018, s. 614-615). Yine dönemin önemli devlet adamlarından olan vak'anüvüslüğü yanında elçilik ve murahhaslık gibi memuriyetlerde bulunmuş olan Ahmed Vâsîf Efendi'nin eseri *Mebâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Abbâr*'da Vehbî Efendi'nin cülûsu bildirmek için gittiği ve padişahın nâmesinde sulhun muhafazasına çalıştığı yazılmıştır (Ahmed Vasif Efendi, 2014, s. 73).

Şânîzâde Atullah Efendi ise *Târîh* adlı eserinde 1809 olaylarını anlattığı bölümde Sünbülzâde'nin vefatı dolayısıyla zikrettiği tercüme-i ahvalinde Bağdad Valisi Ömer Paşa'nın Hz. Ali Türbesi'ne gelen İranlı tüccarlara zulmünden dolayı Kerim Han ile arasında düşmanlık olduğunu, bunun için İran'a bir sefir gönderilmesi gerektiğinden dolayı Vehbî Efendi'nin İsfahan'a nâme ile gittiğini ve Bağdad'a döndüğünde fitnenin sebebi olarak Bağdad valisini gösterdiğini beyan etmiştir (Şânî-zâde, 2008, s. 212-213). Şânîzâde Şiraz'a giden Osmanlı elçisinin İsfahan'a gittiğini belirterek bir hataya düşmüştür. Ahmed Cevdet Paşa da aynı olayı Şânîzâde'den ıktibas ederek *Târîh*'inde yer vermiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 2018, s. 53-54).

Osmanlı arşiv belgelerine bakıldığında ise Sünbülzâde Vehbî Efendi'nin İran'a elçi olarak gönderilmesinin gerçek nedeni Sultan I. Abdülhamid'in, Bağdad Valisi Ömer Paşa'ya yazılan fermanında yer almaktadır. Bu ferman valiye gönderilmeden Vali Ömer Paşa, sınırdaki hareketlilikten bahsettiği tahriratını İstanbul'a göndermişti. Vali tahriratında; Zendlerin Baban sancağının beylik mücadelesine karışması, Maskat üzerine düzenledikleri harekâтта Zend askerlerinin Basra'dan geçişine izin verilmemesi, İranlı hacı ve tüccarlara kötü davranıldığı iddiaları üzerine Kerim Han Zend'in Osmanlı hudutlarına doğru bir harekât hazırlığına giriştiğini haber vermiştir. Vali, Bağdad ve Basra üzerine bir saldırı olabileceği ihtimalinden dolayı yardım istemişti (BOA, A.DVNS.MHM.d, 166/817).

Sultan, valinin payitahta gönderdiği tahriratına atıfla İran tarafında askeri ve mühimmat tedarikine karşı tedbir alındığı ve Osmanlı hudutlarına bir saldırı yapılma ihtimaline karşı cülus haberinin bildirilmesi ve dostluğun teyidi amacıyla Şiraz'a bir sefir gönderildiğini bildirmiştir. Batı'da Ruslarla yeni bir savaştan çıkmış iken (Sarıcaoğlu, 2001, s. 149) Doğu'da başka bir savaşa girmek istemeyen I. Abdülhamid daha olayların başında iken Kerim Han ile iyi geçinerek ve aradaki sorunları savaşa evrilmeden halletmeye çalışmış ve onun Osmanlıya karşı gizlediği başka bir niyeti olup olmadığını öğrenmeye çalışmıştır. Bu amaçla Divân-ı Hümâyûn hâcegânlarından Sünbülzâde Vehbî Efendi'yi sefâretle İran Şah Vekîli Zend Kerim Han'a göndermiştir. Sefir göndermekteki amacını ...*bişer-i ser-rişte-i sulh u salab matlûb-ı hidivânem...* şeklinde yanı sulhun muhafazası olarak ifade eden Sultanın, asıl gayesi Zend Kerim'in gizli tuttuğu bir niyeti var ise bunun diplomasi ile öğrenilmesine yöneliktir (BOA, A.DVNS.MHM.d, 166/820). Sultan bu gayeyi;

... han-ı müşârun-ileyhin istidlâ-ı ahvâli ve derûnunda bir fikr-i diğere var ise suret-i mücâmele ile izâlesi zımnında taht-ı âli-baht-ı giti-sitâniye cülûs-ı hümâyûn-ı meyâmin-merhûnûm haberini ve tevsik-i râbîta-i musâfâtı mutazammın senin münâsib gördüğün vechle kendüsüne bir kıta nâme-i hümâyûn-ı mülâtefet-makrûn-ı mülûkânem imlâ ve hâcegân-ı divân-ı hümâyûnumdan Mehmed Vehbî zîde mecduhû sefâretiyle bundan evvelce irsâl olunmuş...

şeklinde açıklamıştır (BOA, A.DVNS.MHM.d, 166/820). Cülus haberi ve dostluğun devamı ile ilgili maddelerin görünür neden olduğu anlaşılmaktadır. Asıl amaç İran Vekîli'ne iyi muamele gösterilmesi ve hoş sözlerle onun gerçek amacının öğrenilmesidir. İranlıların Ehl-i beyt imâmları türbelerinin Irak'ta olmasından dolayı gözlerinin daima oralarda olduğu yönündeki kadim niyetlerinin de farkında olan Sultan, Ömer Paşa'nın da Kerim Han'a içten ve samimi bir tahrirat göndermesini istemiş ve fermanla zikrettiği *âmâl-ı letâifü'l-biyel* tabirini kullanarak güzel ve hoş sözlerle niyetinin Kerim Han'a sezdirilmeden onun hâl ve tavrının ortaya çıkarılmasını emretmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, 166/820).

Mehmed Vehbî Efendi ise *Tahrîr*'inde kendi sefâretinin amacını; ...*dîrîne-i müstabsene-i Devlet-i Aliyye üzere cülûs-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnu mübeşşir ve Rusya Devleti ile gâlibâne musâlahâ vukû'unu muhbîr nâme-i hümâyûn-ı mültefüt-meshûnu îsâl ve devleteyn beyninde merâsim-i dostî ve muhabbeti ikmâl zımnındadır bilâf-ı silm ü musâfât [ve] adâvete dâir ve sâir mevâdda ruhsat ve me'mûriyetim yokdur...* şeklinde ifade ederek I. Abdülhamid'in tahta geçiş haberinin verilmesi, iki devlet arasındaki dostluğun kuvvetlendirilmesi ve Ruslar ile bir anlaşmaya varıldığıнын haberinin iletilmesi olarak açıklamıştır (BOA, TS.MA.e, 731/4-2).

Görülüyor ki İran'a gönderilen Sünbülzâde Vehbî Efendi'nin gönderilmesinin temel nedeni Bağdad valisi ile Kerim Han Zend arasındaki düşmanlık olmayıp I. Abdülhamid'in fermanında zikrettiği gibi Osmanlı topraklarına karşı askeri bir harekât hazırlığının savaşa dönüşmeden engellenmek istenmesidir. İran'da iktidarı ele alan Zend hanedanı ile 1775 yılına kadar elçilik düzeyinde bir ilişki kurulmamıştır. Ancak savaş çanlarının seslerinin duyulmaya başlamasıyla cülus bahane edilerek İran'a bir sefir gönderilmiş böylece de Zendlerle ilk siyasi ilişki kurulduğu gibi Kerim Han Zend de Osmanlı Devleti tarafından da tanınmıştır.

Sünbülzâde'nin sefirliği ile ilgili olarak Kerim Han'dan İstanbul'a gönderilen ve içerisinde Vali Ömer Paşa'dan şikâyet ettiği tahrirat üzerine bir sefirin İran'a gönderildiği (Unat, 1968, s. 134; Beyzadeoğlu, 2000, s.17) yönündeki bilgi de eksiktir. Kerim Han'ın tahriri olarak zikredilen ve Nâme-i Hümâyûn defterlerine kaydedilen mektupta Ömer Paşa bahsi geçmeyip cülus tebrik edilip Rusya ile anlaşma yapılmasından mutluluk duyulduğu yazılmıştır (BOA, A.DVNS.NMH.d, 9/76). Kerim Han'ın Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'ya gönderdiği nâmesi (BOA, HAT, 811/37233; BOA, A.DVNS.NMH.d, 9/77) ile İran elçisi Abdullah Bey'in tahririnde ise Ömer Paşa'dan şikâyet edilmiştir. Bu şikâyet üzerine Sünbülzâde'nin sefir olarak İran'a gönderildiği yönündeki bilgiler

hatalı olup oysaki bu takriri getiren İran elçisi Sünbülzâde'nin Şiraz'dan dönüşünde yola çıkarılmıştır (BOA, A.DVNS.MHM.d, 173/3).

Sünbülzâde'nin İran elçiliğinin anlatıldığı kimi İran kaynaklarında I. Abdülhamid'in Kerim Han Zend'e gönderdiği nâmesinde Basra kuşatmasına değinilmemesi eleştirilmiştir. Eleştirilen diğer konular arasında Sünbülzâde'nin Basra'nın kuşatılması meselesini Zend devlet adamları ile müzakere etmesi yönünde emir aldığı iddiası (Nevâî, 1344, s. 136-137) ve son olarak Osmanlı sefiri Şiraz'dan geri dönmeden önce de Ömer Paşa'nın kusurlarının affedilmesini istediği bulunmaktadır (Mütevelli, 1389, s.164-165). Vehbî Efendi İran sınırına girdiğinde Zend kuvvetleri Basra önlerine yeni gelmiş, Şiraz'a vardığında ise Basra üzerindeki Zend kuşatması yeni başlamıştır (Avery & Melville & Hambly, 1991, s. 92). Dolayısıyla 1774 yılı sonlarında İstanbul'dan hareket eden Sünbülzâde'ye verilen 26 Eylül 1774 tarihli nâmede daha gündemde olmayan Basra'nın kuşatılması maddesinin geçmemesi ve bu konu hakkında müzakere yetkisine sahip olmadığı şeklindeki eleştiriler de yersizdir. (BOA, A.DVNS.NMH.d, 9/42).

İran kaynaklarında konu edinmiş ancak Osmanlı kaynaklarında zikredilmeyen başka bir husus ise Basra yerine Zendlere başka bir yerin verilmesinin teklifi meselesidir. Zend tarihi hakkında en çok başvurulan kaynaklarından biri olan *Târîh-i Gâtî Güşâ*'da (Deniz & Demir, 2010, s. 298) Basra'yı muhasara eden Zendlere Basra yerine başka bir yerin verilebileceği hakkında Vehbî Efendi'nin bir teklif sunduğudur. Bu teklife göre; Basra'nın Sultanın validesine ait olduğu buranın asla verilemeyeceği dile getirilip Irak'ta geliri ve faydaları itibari ile Basra'ya benzer bir yerin verilmesinin konuşulduğudur (Nâmî İsfahanî, 1363, 195). Bu teklif *Târîh-i Gâtî Güşâ* kaynak gösterilerek Sünbülzâde'nin İran elçiliğinin anlatıldığı bölümleri ele alan bazı İran kaynaklarında yer almışken (Hidayetî, 1336, s. 185; Nevâî, 1344, s. 141-142; Recebî, 1389, s. 103) aynı mesele Vehbî'nin *Takrîr*'inde ise İran tarafından sunulan *bâm bir teklif* olarak nitelendirilmiştir. Bu teklif hakkında Vehbî Efendi detay vermediği gibi hiçbir Osmanlı arşiv belgesi ve dönemi anlatan Osmanlı tarihlerinde bahis konusu dahi olmamıştır.

Sünbülzâde Mehmed Vehbî Efendi'nin 1775 Tarihli Sefâret Takrîri

Sünbülzâde Vehbî Efendi'nin *Sefâret Takrîri* Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde TS.MA.e, 731/4 numaralı dosya ve gömlek içinde bulunmaktadır. Dört varaktan ibaret olup üzerinde yapılan birkaç değişiklik ve eklemeler ile metin müsvedde olarak kalmıştır. Sünbülzâde elçilik görevini tamamlamış ve İstanbul'a dönmüş olsaydı muhtemelen temize çekilerek bir sefâretnâme haline dönüşecekti. *Takrîr*'in *bu kulları* diye başlaması metnin, Sünbülzâde'nin kaleminden çıktığı veya onun sözleri ile bir kâtip tarafından yazıldığını göstermektedir.

Kaside-i Tannâne'nin ilk beyti olan *Dil-beste olan lütf-i Hudâvend-i Kerîm'e, rabt-ı emel etmez kerem-i Zend Kerîm'e* dizelerinin *Takrîr*'de yer alması ve *Takrîr*'in girişinde *...kemâl-i müsâra'at ile mâh-i Cemâziye'l-âbir'in yirmi beşinci günü Dâru's-selâm Bağdad'a dubûl miyesser olup çend rûz zarfında dahi Bağdad'dan menzil-sivâr-i isti'câl...* yer alan bu ifadeden de Sünbülzâde'nin birkaç gün içinde Bağdad'dan yola çıkacağını bildirmesine bakılarak hem *Kaside* hem de *Takrîr*'in Bağdad'da yazıldığı tahmin edilebilir. *Kaside-i Tannâne*'nin *Takrîr* yerine yazıldığını belirtmesinden dolayı önce *Kaside* sonra da *Takrîr*'in yazıldığı akla gelmektedir.

Sünbülzâde'nin bu *Takrîr*'i şu ana kadar ülkemizde yayımlanmamış olup sadece İran'da Muhammed Emin Riyahî tarafından Farsça'ya tercüme edilerek İran'a elçi olarak gönderilen Osmanlı sefirlerinin sefâretnâmelerinin yayımlandığı *Sefâretnâmehâ-yı Îrân: Gozâreşhâ-yı Müsâferet ve Me'mûriyet-i Sefîri-i Osmânî der Îrân* adlı eserde yayımlanmıştır (Riyahi, 1368, s. 352-363).

İran'a elçi gönderilmesi aynı zamanda İran'da siyasi iktidarı ele almış Kerim Han Zend'in (1751-1779) de tanınması manasına geliyordu. Nadir Şâh'ın öldürülmesinden sonra ülkede ortaya çıkan siyasi krizde rakiplerini bertaraf ederek ülkenin batısında büyük bir bölgeyi hakimiyet altına alan Kerim Han Zend ülkesinde huzur ve asayışı yeniden sağlamış, Şah unvanı yerine Vekîl'i

kullanmayı tercih etmiştir (Kurtuluş, 2022, s. 288). Zendlerin İran'daki hakimiyetleri üzerinden 25 sene geçmesine rağmen ilk defa elçi gönderilerek diplomatik bir ilişki kurulmuştur. Elçilerin gittikleri ülkelerin hükümdarlarına sunulması için tedarik edilen hediyelerin içeriği de karşı tarafa verilen önemi ve aradaki siyasi ilişkilerin boyutunu göstermektedir. Sultan I. Abdülhamid, Vehbî Efendi ile İran Şâh Vekili Kerim Han Zend'e hediye olarak âlâ hât bir cild Mushaf-ı Şerif, birer adet mücevherli hançer ve saat, mükemmel gümüş divan rahtı, abâyi ve gümüş rikab takımı, tamgahâne-i İslambolî 5 top, altın oluklu 2 top, telli üstüfe ve Hataî, Frengî dibâ türündeki kumaşlardan donluk kumaş çeşitleri ile Banaluka seccadesinden 2 adet olmak üzere çeşitli hediyeler göndermiştir (BOA, TS.MA.d, 3141 vr. 29b). Hediyelerin azlığı ve şaşalı olmayışı bu zamana kadar Zend hanedanına Osmanlı Devleti'nin bakışını da göstermektedir.

Makalenin konusunu teşkil eden Sünbülzade Mehmed Vehbî Efendi'nin İran elçiliği neticesine Bağdad'da yazdığı *Takrîr*, Sünbülzâde Vehbî Efendi'nin İran sınırına dâhil olduğu 9 Mart 1775 tarihi ile başlayıp tekrar Bağdad'a dönüş tarihi olan 23 Ağustos ile bitmektedir. Dolayısıyla *Takrîr*'de Sünbülzâde'nin Bağdad-Şiraz arasındaki geçen 5,5 aylık bir süre anlatılmaktadır (Ek 3). Sünbülzâde'nin hareketinden önce Bağdad'a kadar yol boyunca menzil bargirleri verilmesi hakkında yol üzerindeki kadınlara gönderilen 15-24 Kasım 1774 (Evâsıt-ı N. 1188) tarihli emir başlangıç kabul edilirse Sünbülzâde'nin 1774 yılı Kasım ayı ortasında İstanbul'dan ayrıldığı ve yaklaşık 8 aylık bir sefâret görevinde bulunduğu ortaya çıkmaktadır (BOA, A.DVNS.MHM.d, 57/765).

1774 Kasım'ı ortalarında İstanbul'dan hareket eden Sünbülzâde Aralık ayı sonlarında Sivas'a ulaşmıştır. Vehbî Efendi Sivas'tan geçtiği sırada Sivas valisi olan el-Hac Hafız Mustafa Paşa, İran Şâh Vekili Kerim Han Zend'e götürmesi için bir duâ-nâme vermiştir. Mustafa Paşa'nın Kerim Han Zend'e gönderdiği duanâmesinde iki devlet arasındaki dostluğun daha da kuvvetlendirilmesi için Osmanlı elçisi ile nâme-i hümâyûn gönderildiğini kendisinin de bu dostluğun devamı için bir duanâme yazdığını bildirmekle beraber İran Vekilinin kendisini unutmamasını da temenni etmiştir (BOA, TS.MA.e, 447/21).

Sünbülzâde Mehmed Vehbî Efendi, Bağdad'a vardığında Bağdad Valisi Ömer Paşa sefiri bir nevi göz hapsinde tutması için de İmâm Hüseyin Vakfı mütevellisi de olan Bağdad Defterdarı Numan (Çelebi) Efendi ve kendisinin eski mühürdarı Ahmed Ağa'yı da bu elçilik heyetine dâhil etmiştir (BOA, TS.MA.e, 346/21).

Vehbî Efendi'nin Bağdad'dan Şiraz'a gidişi için 7.500 kuruş harçlık, donatılmış at ve yiyecek masrafları için de 2.500 kuruş verilmiştir (BOA, TS.MA.d, 7343 s. 2). Bağdad'dan hareket eden Osmanlı elçilik heyeti 9 Mart 1775 (6 Muharrem 1189) günü İran sınırına ulaşmıştır. Sünbülzâde, İran sınırına ulaştıkları tarihi *Takrîr*'inde sehven 1188 olarak göstermiştir. 14 Mart'ta Kirmanşah'a ulaşan Vehbî Efendi, burada Irak-ı Acem Ordusu komutanı ve İran Şâh Vekili'nin amcazâdesi olan Nazar Ali Han Zend ile onun Bağdad, Basra ve Kerkük taraflarına iki taraf arasındaki dostluğa aykırı olarak asker gönderilmesi ve adı geçen yerlerin yağmalaması hakkında mülakat yapmıştır. Bu mülakattan sonra kendilerine mihmandar tayin edilen Bakır Han ile birlikte Şiraz'a hareket etmişlerdir. Vehbî Efendi, yolculuğunun buraya kadar olan kısmını bir takrir ile merkeze bildirmiştir. Osmanlı elçilik heyeti Şiraz yolu üzerinde bulunan İsfahan'a ulaştıklarında Kerim Han Zend'in kendilerine mihmandar olarak gönderdiği Mekri Yasavul İbrahim Ağa ile birlikte bir hafta İsfahan'da İsfahan Hâkimi el-Hac Muhammed Han'ın evinde ikamet etmişlerdir. Şiraz'a giden yoldan sekiz konak daha uzak olan Âbada yolu üzerinden 20 gün süren bir yolculuk sonunda 23 Nisan 1775'de Şiraz'a ulaşmıştır. Sünbülzâde Vehbî Efendi kendilerinin bu kadar yavaş hareket ettirilerek Şiraz'a geç ulaşmalarının sebebi olarak İran Şâh Vekili'nin iki ay önce yani 1775 yılı Mart'ında Basra'yı istila etmeye başlaması ve Basra'yı eline geçirdiği takdirde Osmanlı tarafına harp ilanında cesurâne hareket etmek istediğini ifade etmiştir.

Şiraz'a iki saat mesafede hususi kabul binası ve hilat giydirilen Hilatpuşan nam yerde (Riyahi, 1368, s. 254) İranlı hanlar ve mirzalar tarafından karşılanan Vehbî Efendi ve maiyeti Vekil sarayının

yakınlarında bulunan mihmanhânede üç gün ikamet ettirilmiştir. Heyete tayinat olarak artık ve kalmış yemek verilmek istenildiğinde Sünbülzâde İranlıların bu tavrına itiraz etmesi üzerine yemekler bizzat Kerim Han'ın mutfağından getirilmiştir. İhtiyaçları karşılandıktan sonra Kerim Han tarafından saraya davet olunan Vehbî Efendi 26/27 Nisan'da saraya eşik ağası ve cârcıbaşının arkasında olduğu halde aynalı bir salona girmiştir. Sünbülzâde Vehbî Efendi, Kerim Han'ın huzuruna varıp selam verdiğinde Kerim Han Zend, ayağa kalkarak yüksek sesle *şevketlü azametlü kudretlü kerâmetlü veli'ni'metim efendim pâdişâb-ı 'alem-penâb Sultan Abdülhamid Han hazretlerinin nâme-i hümayûnlarıdır* diyerek karşılamıştır. Nâme elden ele Kerim Han'a ulaştırılmıştır. Sadrazamın mektubu da teslim edildikten sonra Kerim Han, Vehbî Efendi'yi köşesine oturmaya davet edip Osmanlı sultanına dua etmiş ve kendisinin hâl ve hatırını sormuş ve kış seferlerinde çekilen zorluklar hakkında sohbet ettikten sonra Osmanlı elçisini hanesine geri göndermiştir

28 Nisan'da Vehbî Efendi İran İtimadüddevesi Mirza Cafer İsfehânî, İran Vekîlî'nin amcası ve Fars Eyaleti İlbeysi İsmail Kaşkayî, Defterdârı Kirmanşah hanı Muhammed Zaman ve Mirzazâde Mehmed Ulukürdî ve diğer bazı muteber kişilerle görüşme yapmıştır. İran veziriazamı huzurunda yapılan görüşmede Sünbülzâde'ye nâme getirmekten başka bir husus için murahhas veya bir memuriyeti olup olmadığı konusunda Kerim Han'ın sorusunu yöneltmişlerdir. Sünbülzâde Vehbî Efendi, nâme getirmek dışında Zend Kerim Han'ı yenilgiye uğratan Maskat İmamını istila ve intikam meselesinin suhuleti, Basra'nın İranlılara verilerek karşılığında Kirmanşahan'ın rehin bırakılması maddesi, Osmanlı ülkesinde bulunan Acem reayasının gönderilmesi, Baban beylerinin İran tarafına firar ve Soğukbulak hanı nasbedilen Mehmed Bey'e tevcihi ile Baban sancağının Soğukbulak hanlığına ilhak olması maddesi ve bunun gibi ham teklifler ile şeriat ve kanuna aykırı maddelerin gündeme geleceğini söylemekle bunlar hakkında malumatı olduğunu ifade etmekle birlikte ancak memuriyetinin temelinde I. Abdülhamid'in cülusunu bildirmek ve Rusya Devleti ile yapılan antlaşmayı haber veren nâme-i hümayûnu getirmek ve iki devlet arasındaki dostluğun devamını ikmal etmeye görevlendirildiğini, memuriyetinin bunlar ile sınırlı olduğunu belirtmiştir.

Sünbülzâde, elçiliğinin amacını açıkladıktan sonra Acem askerlerinin, Basra'yı muhasara altına alması, Kerkük ve Bağdad'a gönderilen askerlerin bu havalileri tahrip ve halkını esir etmeleri konularının detaylarını bilmiyormuş gibi görünerek hanlara ve mirzalara sorular yöneltmesi üzerine İran devlet adamları bu sorulara Vekîl'e sormadan kendilerinin cevap veremeyeceklerini söyleyerek görüşmeyi ertesi güne ertelemişlerdir. Sonraki gün aynı rical gelerek nâme ile Sünbülzâde'nin yanında getirdiği 1746 (H.1159) tarihli Kerden Antlaşması'nın suretinde yer alan bazı maddeler üzerinde görüşmüşlerdir. Bu maddelerden tarafeyn reayasının reddi, İran hacılarından *durma* ve *göşi/göşti* adı altında vergi alınmaması maddeleri antlaşmada açıkça yazılmadığı hâlde Osmanlı ülkesindeki sayıca çok olan *İran reâyâsının adem-i reddi nakz-ı abd değil midir?* diye sorulmuşlardır.

Sünbülzâde, bu soruyu reaya reddi maddesinin antlaşmada açıkça yazılmadığını fakat her iki taraf esirlerinin alınıp satılmasının yasak olduğu ve kendi vatanlarına gideceklere engel olunmamasının antlaşmada bulunduğunu, Osmanlı topraklarında bulunan İran reayasının yerleşmiş ve rahat olduklarının herkesin malumu olduğunu söylemiştir. Sözlerine devam ederek Osmanlı tarafında az sayıda bulunan ve Nadir Şâh'ın öldürülmesi sonrası meydana gelen fetrette kendi rızaları ile gelen ve yerleşen Ermenilerin olduğunu yine Osmanlı Devleti'nin kadîmi reayalarından olan Ka'b aşiretinin İran tarafına zorla götürüldüğü gibi yine birçok aşiret ve kabilenin İran'ı vatan eylemeleri hadiselerini örnek vererek *bunların İran tarafının sulhu bozucu hareketleri değil midir* diyerek İran Vekîlî'nin Osmanlı reayasını zorla göç ettirdiğini beyan etmiştir.

İran hacılarından vergi alınması meselesini ise bu olayın ferdi bir dava olduğunu bu vergilerin eskiden beri alınan bac ve gümrükten olmasına rağmen bazı yerlerde cüzi nesnelere alınmış ise bunun padişahın rızasına aykırı bir hareket olduğunu ancak bunun *kale muhasarasına girişilecek bir nakz-ı abd olmadığı* cevabını vermiştir. İran tarafı, Basra Kalesi'nin muhasara edilmesini sulhu bozacak bir durum olarak görmeyip bunun Acemlerin birkaç yıl önce Maskat İmamı ile olan

muharebelerinde Basra müteselliminden talep edilen sefineleri vermeyip Basra'daki İngiltere konsolosunun gemilerinin verilmesini dahi engellemiş olması kendilerinin mağlubiyetine sebep olmalarını sulhun bozulması olarak ileri sürmüşlerdir. Bu cevaplar karşısında Vehbî Efendi Basra'da olan gemilerin Donanma-i hümayûn sefineleri olduğunu, Maskat İmamı'nın Osmanlı Devleti ile husumetli olmadığını, sefineleri Vekîl'in tahrikiyle Ka'b eşkiyasının yaktığını, İngiliz sefinelerinin konsolostan zorla alınıp İran'a verilmesi İngiltere ile Osmanlı devletleri arasında antlaşmaya aykırı olduğunu ve konsolosun devletinin senato azasına durumu arz edip *me'mûr olmadukça viremem* diye Vekîl'e cevap vermiş olduğunu söylemiştir.

Veba nedeniyle vefat eden İran ahalisinin mallarının zabtedilmesi maddesi Sünbülzâde'ye sorulunca birkaç yıl önce Bağdad ve Basra'da yaşanan veba salgınının ilk günlerinde şehri terk eden İranlılardan fakirler ile vefat edenlerin mallarının sağ kalan İran reayası ellerinde kaldığını söylemiştir. Bu mesele hakkında birkaç istisna ile vefat edenlerin mallarından bir miktarının Beytülmal'de kalmasının hukuk meselesi olduğunu ve gelen varislerine şeriât üzere malları nerede ise zabitan aracılığıyla tahsil ve teslim olunur bir hâl olduğu ve bunun da hukukla ilgili davaların nakz-ı ahd olmayacağını bunun açıkça bir yalan olduğunu da ifade etmiştir.

Bu sözlerden sonra Sünbülzâde 4 sene önce yani 1771 yılında Kerim Han Zend'in emriyle Şefi Han Zend'in Bağdad'ın civarındaki köyleri yağma ettiğini ve hâlâ Şiraz'da olan insanların ailelerini esir etmesi, Kirmanşahan Hanı Allah Kuluhan'ın ise üç sene önce Derne'yi basıp ahalisini esir ve şehri yaktığını söylemiştir. İran Vekîli tarafından serdar olarak Kirmanşah'a tayin olunan Nazar Ali Han'ın, Derne ve Bağdad mukataasından Hanekin, Alibad, Hacıkara, Kızılribat, Haruniye, Şhriban, Bilad-ı Rüzin ve Mehrud isimli yerleşim yerlerini yağma, ahalisini esir ve ırzlarına saldırdıklarını, Mendelcin, Bedre, Cessan, Fezaniye mukataalarına zabitler göndererek ahalinin vergilerini zorla aldıklarını beyan etmiştir. Basra'daki veba salgınından sonra Kerim Han Zend, Ka'b eşkiyasını tahrik ederek Basra vilayetinin dörtte birini oluşturan Menavi isimli mahalleyi yağmalatmış ve donanma gemilerini yaktırıştır. Bağdad ve Kerkük'ü İran'dan ayıran toprakları ele geçirmek için geceleri defalarca baskınlar yapıldığını, *8 aydan beri Basra kalesini muhasara etmek nakz-ı ahd değil midir* diyerek karşılık vermiştir. Bunun üzerine bütün İran heyeti utanarak ve cevap veremeden başları aşağıda *Vekîl'e arz edelim* diyerek müzakereyi ertesi güne tehir etmişlerdir.

İki gün sonra aynı heyet gelerek önceden aralarında geçen konuşmaları Vekîl'e arz ettiklerini beyan ederek Zend Kerim'in *hak efendi tarafındadır, ancak ben dabi gerdengâr olmuşum, bakalım bir çâresi görülüüp bunlar mündefî' ve adâvet mürtefî' olur* şeklinde yumuşak cevap vermesi üzerine Sünbülzâde:

Mâni' değildir hudûdda bu misilli hâlât olagelmışdir. Yine ref olunup dostluğa mübeddel olur. Hemân tarafeynden vukû'-yâfte olan hâlâta kalem-i madâ mâ madâ keşîde olunup te'yîd-i musâfat ve tecdîd-i muvâlâta sa'y edelim husûsan pâdişâh-ı âlem-penâh efendim bu kullarını dostluk ve muhabbet zımında mübârek nâme-i hümayûnuyla irsâl buyurdular. Bu güne hâlât vukû'u hilâf-ı me'mûl-i zıllu'llâhidir

diyerek meclis sonlanmıştır. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin Basra ve Bağdad imdadına bir vezir ile asker gönderdiği Kars tarafına ise el-Hac Ali Paşa ve diğer vezirlerin gönderildiği haberi Kerim Han Zend'e ulaşması üzerine etrafa casuslar gönderilmiştir. Casusların getireceği haberlerden sonra görüşme yapılması kararlaştırılmıştır. Vehbî Efendi, Vekîl ile bizzat görüşüp müzakere yapılmasını ve aralarındaki dostluğun teyidinin buna bağlı olduğunu söylemesi üzerine Vekîl'in huzuruna davet olunup hatır suallerinden sonra Basra muhasarası temel mesele olarak konuşulmuştur. Donanma gemilerinin verilmeme nedenleri hakkında Sünbülzâde gerekli açıklamaları yaptıktan sonra Basra Kalesi'nin kuşatma altına alınması Osmanlı padişahının beklemediği bir olay olduğunu ifade etmesi üzerine Vekîl'in sert ifadeleri yumuşamış, dostluğun devam etmesi yönünde sözler söylemiştir. Bu sözler ile kalınmayıp Bağdad, Basra ve Kerkük taraflarında serdar olan Nazar Ali Han ve Şefi Han'a mektuplar yazarak esirlerin bırakılmasına yardım edilmesini istemişken gönderdiği casusların *Devlet-i Aliyye tarafından asla bir hareket ve hududa asker gönderildiği yoktur* şeklinde haber getirmeleri üzerine

Vekîl'in korkusu yok olup sertlik ve inatçılığı artıp işin sonunda her ne olursa olsun Basra'yı almaya muhtacım demeye cesaret etmiştir.

Vehbî Efendi kaldığı hanesi kapısında bekçiler dikilerek elçiyi ziyarete gelenler göz hapsine alınmıştır. Seksen gün korku ve ümit arasında İranlı gözcülerin gözetiminde tutulan Vehbî Efendi bir yolunu bulup bir hamal ile Vekîl'in tavır değişikliği ve niyetini Bağdad tarafına defalarca gizlice tahrîr etmiş ve *sulhun olamayacağını ve Zend Kerim'in devletin gücünü müşâbede etmedikçe Basra'dan el çekmeyeceğinin aşikâr olduğunu* bildirmiştir. Vekîl'in muradı sulh ise neden vakit geçirdiğini amacı savaş ilanı ise neden merdane cevap vermediğini, cevap için sefir beklendiğini ve Osmanlı Devleti'ni bu arada gafil yakalarsa bazı işleri halletmek muradı olduğunu ve kendisini de nezaket üzere hapsettiğini sezen Vehbî Efendi bir an önce geri dönmek arzusunu han, mirza ve mihmandarı ile Kerim Han'a iletmiştir.

Dönüşüne izin verilip bir Acemâne hilat ve sekiz kese akçe verilmiş ise de Vehbî Efendi hediyelere tenezzül etmeyerek paraları yanındakilere dağıttığı gibi hilatı da mihmandarına giydirmiştir.

Vehbî Efendi, 25 Temmuz 1775'te Şiraz'dan hareket etmiştir. İsfahan'dan sekiz konak mesafede olan Kezaz adlı yere gelindiğinde Kelhur aşiretinden Yasavul Abdullah Bey'in elçi olarak İstanbul'a gönderildiği haberini almıştır. İran elçisi Sünbülzâde ile beraber İstanbul'a gönderilmeyip daha kestirme bir yol olan Erzurum üzerinden İstanbul'a harekete geçirilmiştir. Vehbî Efendi yaklaşık bir ay süren yolculuktan sonra 23 Ağustos'ta Bağdad'a ulaşmıştır.

Vehbî Efendi ve adamlarının Bağdad'da kaldıkları süre içinde yiyecek ve giyecek ihtiyaçları karşılanmış, kendilerine donatılmış at, hançer ve kılıçlar hediye edilmiştir. Bağdad valisi Osmanlı elçilik heyetinin ikametleri süresinde 25.195 Rumî akçe sarf etmiştir (BOA, TS.MA.d, 7343 vr. 2b). Sabık Tatar Ağası İsmail Ağa Vehbî Efendi'ye mihmandar tayin edilmiş ve yol harcırahının Mardin mukataası malından verilmesi için Mardin voyvodasına Bağdad'dan mektup yazılmıştı (BOA, TS.MA.e, 346/6).

Sünbülzâde Bağdad'a ulaştığında bu havalideki fitnenin sebebi olarak Bağdad Valisi Ömer Paşa'yı görüp bunu merkeze tahrir ettiğinin Ömer Paşa tarafından öğrenilmesi üzerine Paşa merkeze gönderdiği mektubunda Vehbî Efendi'nin Kerim Han tarafına meyl ettiğini, İran'da ayyaşlık ve zinakârlık ettiğini İstanbul'a bildirmiştir. Bu haberlerden sonra Sultan I. Abdülhamid, Vehbî Efendi'nin yakalanarak idam olunması için bir fermanla mübaşir göndermiştir. Durumdan haberdar olan Vehbî Efendi kendisine haber getiren tatarın kılığında gizlice Üsküdar'a gelerek bir dostunun evinde saklanmıştır. Ömer Paşa'nın kendisine attığı iftiraları açıkladığı ve kendini affettirmek için yazdığı *Tannâne* isimli belagatlı kasidesini Sultana takdim etmiş ve I. Abdülhamid'in affına mazhar olmuştur (Şânî-zâde, 2008, s. 213).

Sonuç

Maraşlı bir ulema ailesi olan Sünbülzâde ailesinde doğan Mehmed Vehbî Efendi ilk tahsilini ailesi ve Maraşlı âlimlerden almıştır. Gençlik yıllarında İstanbul'a gelmiş, kaside ve tarih yazmadaki hüneri sayesinde kısa sürede tanınarak döneminin önde gelen devlet ricalinin meclislerine girmiş ve onların hamiliğini elde etmiştir. Müderris ve kadılık görevlerinden sonra hâcegânlık tevcih edilerek mühimme tahriratında görev almıştır. İran'da Şâh Vekîli Kerim Han Zend'in Osmanlı hudutlarına karşı saldırı hazırlığı yaptığının öğrenilmesi üzerine I. Abdülhamid daha saltanatının başında savaştan yeni çıkmış bir devleti yeni bir savaşa atmamak için büyük bir çaba göstermiştir. Görünürde cülus haberinin verilmesi ve sulhun teyidi için gönderilen Osmanlı elçisi aslında Osmanlıya karşı bir askerî harekâtın olup olmadığını öğrenmek ve bunu engellemek amacıyla dönemin meşhur şairi ve iyi derecede Farsça bilen Sünbülzâde Mehmed Vehbî Efendi İran'a elçi olarak gönderilmiştir.

Dönemin kroniklerinde Sünbülzâde'nin İran'a elçi olarak gönderilmesinin nedeni olarak cülus haberinin iletilmesi, dostluğun devamının sağlanması, Ömer Paşa'dan şikâyet edilmesi ve name-i hümayûn götürmek gibi görünür nedenler yazılmıştır. Bu bilgilerden hareketle ikincil kaynaklar da Osmanlı arşiv belgesini kritik etmeden benzer nedenleri tekrar etmiştir. Ömer Paşa'dan şikâyet meselesi elçi gönderilme nedenleri arasında en dikkat çekenidir. Burada Kerim Han'ın Ömer Paşa'dan şikâyeti bildiren mektubu sonrası elçi gönderildiği yönündeki bilgiler hatalıdır. Zend tarafı Ömer Paşa'dan şikâyet eden bir mektup göndermiştir. Ancak bu mektup Sünbülzâde'nin İran elçiliğinden sonra İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'dan İran'a bir elçi gönderilmesinin asıl nedeni Sultan I. Abdülhamid'in fermanında gizlidir. İran'da hâkim Zend Hanedanı reisi ve İran Şah Vekîli Kerim Han Zend'in Basra ve Bağdad üzerine asker göndermek amacıyla asker tedarikine başladığı yönünde istihbarî bilgilerin İstanbul'a ulaşmasından sonra Sultan, Bağdad Valisi Ömer Paşa'nın verdiği haberler ve bir saldırı olduğu takdirde yardım istediği tahriratına karşın İran'da Osmanlı Devleti topraklarına karşı bir hazırlığının olup olmadığını öğrenmek ve karşılıklı iyi geçinerek durumun sulh yolu ile halledilmesi çaresine bakılması için Sünbülzâde'yi elçi olarak Şiraz'a gönderdiğini fermanında açıklamıştır. Tedbiri baştan almak isteyen padişah olası bir savaşı önlemek için elçi göndermiştir.

1774 yılı Kasım ayında İstanbul'dan ayrılan Sünbülzâde elçilik görevini tamamlayıp Bağdad'a geri döndükten sonra kaleme aldığı *Sefâret Takrîri* ile sefaretinin detayları ortaya çıkmıştır. 3 ay İran'da kalan Sünbülzâde, *Takrîr*'inde Bağdad'dan Şiraz'a kadar olan yolculuğu, İsfahan'da konaklaması, Osmanlı elçilik heyetinin karşılanması, Kerim Han huzuruna kabulü, İranlı devlet ricali ile sulhun bozulması hakkında yapılan görüşmeler ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Sünbülzâde'nin siyasi görüşmelerini yansıtan bu *Takrîr* verdiği siyasi içerik yönünden doyurucu bir özelliğe sahiptir.

Bu *Takrîr* aynı zamanda İran'da tahtı ele geçirmiş olan Zend Hanedanı ile kurulan ilk resmî temasın sonucunda ortaya çıkması ve Bağdad ve Basra özelinde iki devletin güncel siyasi konumunu göstermesi bakımından önemli bir tarih kaynağı olmasından dolayı ayrı bir öneme sahiptir. Bu bakımdan Sünbülzâde Vehbî Efendi'nin günümüze kadar yayımlanmayan elçilik raporunun yayımlanması ile sefaretini ile ilgili olarak karanlıkta kalan noktaların aydınlanmasıyla Osmanlı-İran diplomasi tarihine önemli bir katkı sunacağı şüphesizdir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emirî, Sultan Abdülhamid I (AE.SABH.I, 205/13632)

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayûn Sicilleri Defterleri (A.DVNS.MHM.d, 57/765; 166/817, 820; 173/3.

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayûn Nâme-i Hümayûn Defterleri (A.DVNS.NMH.d, 9/42, 76, 77.)

Cevdet, Hariciye (C.HR, 111/5502)

Hatt-ı Hümayûn (HAT, 811/37233)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e, 346/21; 366/18; 447/21; 731/4)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d, 3141, 7343)

Araştırma Eserleri

Ahmed Cevdet Paşa. (2018). *Târîh-i Cevdet* (Cilt II., I. Kitap). (M. İpşirli, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ahmed Vâsîf Efendi. (2014). *Mebâsinü'l-âsâr ve bakâikü'l-abbâr 1774-1779* (H. 1188-1193) (M. İlgürel, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Akdemir, Ş. (2007). *El-Emverî Seyyid Sa 'dullab'ın İran sefaretnâmesi* (Tez No. 214772) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Akün, Ö. F. (1979). Sünbül-zâde Vehbî. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 11, ss. 240-242). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Beydilli, K. (2007). Sefaret ve sefaretnâme hakkında yeni bir değerlendirme. *Osmanlı Araştırmaları*. (30), 9-30.
- Beydilli, K. (2009). Sefâretnâme (Osmanlılarda). İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 36, ss. 289-294). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beyzadeoğlu, S. A. (2000). *Sünbülzâde Vehbî*. Şule Yayınları.
- Budak, A. (1999). *Mustafa Nazîf Efendi'nin İran elçiliği* (Tez No. 92215) [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Civelek, Y. (2000). Sünbülzâde Vehbî ve “Nuhbe-i Vehbî” adlı manzum Arapça-Türkçe sözlüğü. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (1), 275-297.
- Çiçek, H. (2018). *(Vekâyi'nüvis) Sadullah Enverî Efendi ve tarihi'nin II. cildinin metin ve tablîli (1187-1197/1774-1783)* (Tez No. 516496) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Deniz, Ş. & Demir M. (2021) Zend tarihinin (1751-1794) İran ve Osmanlı kaynakları. İçinde A. Macit & Ş. Deniz & S. Afacan (Eds.). *İran'da Tarih Yazımı*. (ss. 297-326) İlem Yayınları.
- Faik Reşad. (2019). *Eslaf* (E. Aydemir & F. Özer, Haz.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Güngör, M. (2019). *Seyyid Mehmed Refi Efendi'nin İran sefaretnameleri (Transkripsiyon-inceleme)*. (Tez No. 593572) [Yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Hidayeti, H. (1336). *Târih-i Zendiyye* (Cild-i evvel). İntişarat-ı Danişgâh-ı Tahran.
- İpşirli, M. (1995). Elçi. İçinde. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 11, ss. 3-15). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kavak, G. (2016). *Yasincizâde Abdülvehhâb Efendi ve musavver İran sefaretnamesi* (Tez No. 428533) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kurtuluş, R. (2022). Kerim Han Zend. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 28, s. 288). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kuru, S. S. (2010). Sünbülzâde vehbî. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 38, ss. 140-141). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Maden, F. (2021). XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı-ı İran ilişkileri ve sefaretnameleri ışığında Seyyid Mehmet Refi Efendi'nin İran elçiliği. *Avrasya Etüdleri*. 27(59), 114-140.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî* (N. Akbayır & S. A. Kahraman, Haz.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mütevelli, A. (1389). Avâmil-i müessir ber monasebet-i İran ve Osmanî ve der dovre-i Zendiye. *Fasıl-nâme-i Tarih-i Revâbit-ı Haricî*. (42), 143-170.
- Nâmî İsfahanî, M. M. S. M. (1366). *Târih-i Giti Güşâ der tarih-i Zendiye*. (3. baskı). İkbâl.
- Nevâî, A. (1344). *Kerim Han Zend*. İntişarât-ı Kitabhane-i İbn-i Sina.
- Osman Şakir Efendi (2018). *Musavver sefaretnâme-i İran* (G. Önal, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ökten, M. S. & Güngör, M. (2022). Haydar Efendi'nin İran sefaretnamesi. *Journal of Universal History Studies*, 5(1), 79-106. <https://doi.org/10.38000/juhis.1110923>

Pakalın, M. Z. (1983). Sefaretnâme. İçinde. *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* (Cilt 3). Millî Eğitim Basımevi.

Recebî, P. (1389). *Kerim Han Zend ve zaman-ı u*. Kitab-i Âme.

Riyahî, M. E. (1368). *Sefâretnâmeha-yı İrân: Gozâreşba-yı müsäferet ve me'mûriyet-i sefîri-i Osmânî der İrân*. İntişarât-ı Tûs.

Sarıcaoğlu, F. (2001). *Hatt-ı hümayûnlarına göre bir pâdişâhin portresi sultan I. Abdülhamid (1774-1789)* (Tez No. 64672) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Şânî-zâde Mehmed Ataulah Efendi. (2008). *Şânî-zâde târîhi*. (Z. Yılmaz, Haz.). Çamlıca Yayınları.

Tâhirü'l-Mevlevî. (2021). *Tannâne ve Tayyâre kasîdeleri şerhi* (C. Taşan, Haz.). DBY Yayınları.

Avery, P. & Melville, C. & Hambly, G. (Eds.). (1991). *The Cambridge history of İrân*, (Vol. VII). Cambridge University Press.

Toğaç, S. (2000). *Kırmılı Mustafa Efendi'nin İran sefaretnamesi* (Tez No. 94555) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Tuncer, H. (1984). Tarihte ve günümüzde ad hoc diplomasisi. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*. 4(1), 50-57.

Yalçınkaya, M. A. (1996). Osmanlı zihniyetindeki değişimin göstergesi olarak sefaretnamelerin kaynak değeri. *OTAM*. (7), 313-338.

Yöntem, A. C. (1946). Sünbülzade Vehbi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 1(2), ss. 6-104.

Unat, F. R. (1968). *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri*. TTK Yayınları.

Ürkündağ, A. (2006). *Ahmed Dürri Efendi'nin İran sefaretnamesi* (Tez No. 187436) [Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Elektronik Kaynaklar

Ebu'l-Hasan Müstevvfî, (1775). Karim Khan Zand med den Osmanniske ambassador Vehbi Effendi [Miniature]. David's Collection, Kobenhavn, Danmark. <https://www.davidmus.dk/islamic-art/miniature-paintings/item/992>

Demir, M. (2023). Sünbülzâde Mehmed Vehbî Efendi'nin İran elçiliği ve 1775 tarihli Sefâret Takrîri. *Mavi Atlas*, 11(1), 173-192.

Ekler

Ek 1

Sünbülzâde Mehmed Vehbî Efendi'nin Adapağarı naibi iken kullandığı mühür. Mevhibet kerde-i Vehbâb Muhammed Vehbî, 1175.

Kaynak: BOA, AE.SSLM.III, 205/13632 19 Zilkade 1215/3 Nisan 1801

Ek 2

Ebu'l Hasan Müstefî'nin Tablosu, Kerim Han Zend, Osmanlı Sefiri Vehbî Efendi İle Birlikte

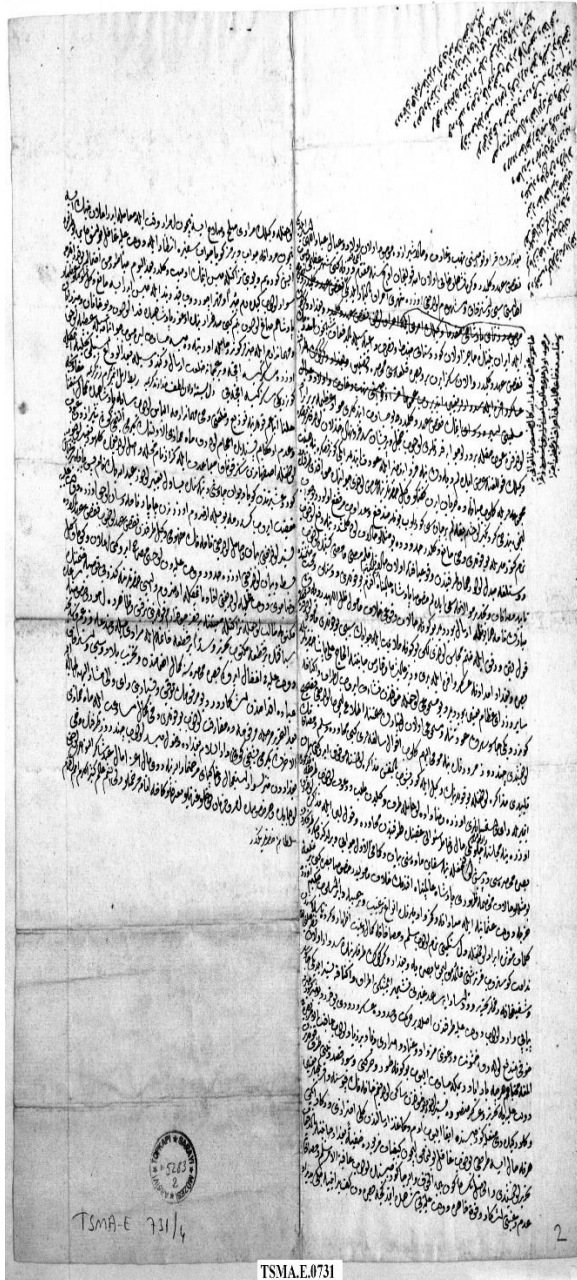

Kaynak: <https://www.davidmus.dk/islamic-art/miniature-paintings/item/992>

Ek 3

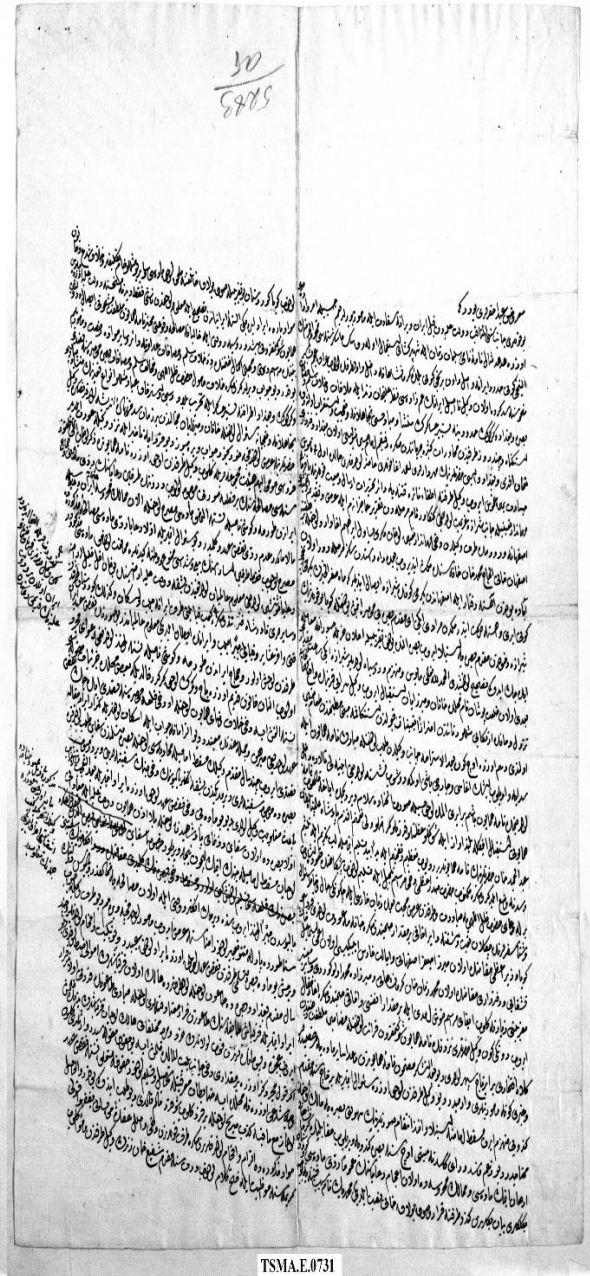
Sünbülzâde Mehmed Vehbî Efendi'nin Sefâret Takrîri

T.C. BAŞBAKANLIK ORYANTAL VE İRANİ DEREBAŞKANLIĞI BOA

TSMA.E.0731

T.C. BAŞBAKANLIK ORYANTAL VE İRANİ DEREBAŞKANLIĞI BOA

TSMA.E.0731

Kaynak: BOA, TS.MA.e, 731/4-2

Ek 4

Sünbülzâde Mehmed Vehbî Efendi'nin Sefâret Takrîri Transkripsiyonu

Ma'rûz-ı abd-i ahkarları budur ki

Bu kulları cânib-i seniyyü'l-menâkib-ı Devlet-i Aliyye'den kibel-i İrân-ı vîrâna sefâret ile me'mûr buyurulduğum hasebiyle emr u irâdeleri üzere hüdhüd-misâl nâme-i nâmî-i Süleyman-ı zamân ile şehper-küşâ-yı isti'câl olarak seksen sekiz senesi Muharremü'l-harâmının altıncı günü hudûd-ı İrân'a vâsıl ve on birinci günü belde-i Kirmanşahan'a dâhil ve ol tarafda olup Irak-ı Acem leşker-i menhûsuna sed-kerde olan vekil-i nâ-asîl-i İrân'ın ammizâdesi Nazar Alihan Zend ile mülâkât ve hilâf-ı silm ü musâfât Basra ve Bağdad ve Kerkük hudûduna tesyîr-i asâkirin menşe' ve mebâdisi tecâhülâne ve ta'accüb ve istiğrâb olunarak istiknah ve çend rûz tarafeynden muhâverât-ı kesîre cereyânından sonra refikim İmâm Hüseyin mütevellisi olan Bağdad Defterdârı Numan Efendi ve Bağdad valisi hazretlerinin mühürdârları Ahmed Ağa kulları hâzır oldukları hâlde ol bî-namûs cesâret-i yümn-i gamûs edip vekil tarafına itfâ-i nâire-i fitneye dâir tahrîrât irsâl ve ma'iyet-i kullarına Bakır Hân'ı mihmândâr ta'yîniyle cânib-i Şiraz'a azîmet olunduğu Kengaver nâm merhaleden takrîr-i âcizânem ile arz u takdîm olunmuş idi. İsfahan'a vürûdumda taraf-ı Vekilden dahi mihmândâr ta'yîn olunan Mekri Yasavul İbrahim Ağa vârid olmağla bir hafta İsfahan hânı el-Hâc Muhammed Hân hânesinde meks etdirip ba'dehû râh-ı râstdan sekiz merhale dûr olan Âbâde yolundan âheste refât ile İsfahan'dan yirmi günde Şiraz'a isâl etdiler ki mâh-ı Saferu'l-hayr'ın yirmi birinci günü idi ve âheste hareket ettirmekden murâdı iki ay mukaddem Basra'yı muhâsara etmiş bulunmağla gûyâ bu kullarının Şiraz'a duhûlünden mukaddem Basra'ya istilâ edip Basra elinde bulunmak takrîbiyle îlân-ı harble cesûrâne mu'âmele edecek idüğü tashîh olunmuş idi. El-hamdü li'llâhi Te'âlâ me'yûs ü münhezim ve rû-siyâh oldular. Şiraz'a iki sâ'at mikdârı bu'du olan Hilatpuşan nâm mahalde hânân ve mirzâyân istikbâl edip vekil sarayı kurbünde vâkî mihmân hânesine nüzûl ve mande irtikâbı misillü denâetden ihtirâzen ta'yînât kabûlünden istinkâfıma mebnî matbahından ta'âm ta'yîn olundu. Resm üzere üç gün ba'de'l-istirâha cânib-i vekilden taleb olunmağla mübârek nâme-i hümâyûn ile saraya varılıp eşik ağası ve cârçibaşı önüme düşüp teşne olduğu ayineli tâlâra dâhil olduğumda nâme-i hümâyûn başım bir ayrı/başım beraber elimde olmak hasebiyle sûret-i inhinâda selam verdiğimde ayağa kalkıp nâme-i hümâyûnu istikbâl etmekle bülend-i âvâz ile şevketlü azametlü kudretlü kerâmetlü veliyy-ni'metim efendim pâdişâh-ı âlem-penâh Sultân Abdülhamid Hân hazretlerinin nâme-i hümâyûnlarıdır deyip ta'zîm ü tafhîm ile yeden bi-yedin teslim etmemle leb-i tekrîm ile telsîm ve serine vaz' eyledikten sonra mektûb-ı hazret-i sadr-ı a'zamı dahi merâsim-i tebcil ile teslim olunup pîşgahında ku'ûda işâret birle du'â-yı hazret-i zıllu'llâhiye mübâderet ve tarafından arz-ı muhabbet ba'dehû zebân-ı Fârisî ile çigûnegî hâl u hâtır suâl ve şitâ seferlerinde çekilen ta'b ve meşakkate dâir âfâkî bir mikdâr sohbetden sonra hâneme avdet olundu. Ferdâsı gûyâ vezîr-i a'zamı makâmında olan Mîrzâ Cafer İsfahanî ve Eyâlet-i Fârs ilbeyisi olan A'mâ İsmail Hân Kaşkayî ve defterdârı makâmında olan Muhammed Zaman Hân Kirmanşahanî ve Mîrzâde Muhammed Ulukürdî ve sâir mu'teber mukarrebini ziyârete gelip ifâ-yı merâsim-i hoş-âmedî ile bir mikdâr enfûsî ve âfâkî sohbetden sonra âğâz-ı makâl edip dünkü gün vekil hazretleri nezdinde nâme-i hümâyûn-ı şevket-makrûn kırâet olunmağla mezâmîn-i mül[â]tafet-rehîninden külâh-ı iftihâr-i ber ebr-i tâc-ı sipîhr oldu deyü ba'de't-teşekkür mazmûn-ı nâme-i hümâyûndan mâ'adâ sâir mâddeye murahhas mıdırılar ve gayrı gûne me'mûriyetleri var mıdır deyü vekil tarafından olmak üzere suâl etmeleriyle birkaç sene mukaddem kendiyi münhezim eden Maskat imâmına istilâ ve ahz-ı intikâm sûretlerinin suhûleti Basra'ya mâlik olmağa muhtâcdır deyü zu'm-ı fâsid ve rây-i kâsidine mebnî üç sene Basra kendiyi verilip mukâbilinde Kirmanşahan'ı ırhân etmek mâddesi ve memâlik-i mahrûsede olan A'câm re'âyâsının umûmen reddi mâddesi ve Kürdistan beylikleri yapan beylerinden kendi tarafına firâr ve Sovukbulak hânı nasb eylediği Mehmed Bey nâm sebeb-i fitneye tevcîh olunup gûyâ Kürdistan bu takrîb ile Sovukbulak Hânlığı'na mülhak olmak mâddesi ve sâir bu misillü hâm teklîfler ve hilâf-ı şer' u kânûn mevâdd-bâride irâd edeceği elsine-i İrâniyyândan tashîh ile ma'lûmum olmakdan nâşî fakat deydene-i müstahsene-i Devlet-i Aliyye üzere cülûs-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnu mübeşşir ve Rusya Devleti ile gâlibâne musâlaha vukû'unu muhbir nâme-i hümâyûn-ı mül[â]tafet-meşhûnu isâl ve devleteyn beyninde merâsim-i dostî ve mahabbeti ikmâl zımnındadır hilâf-ı silm ü musâfât, adâvete dâir ve sâir mevâdda ruhsat ve me'mûriyetim yokdur deyü cevâb verildikten sonra hilâf-ı me'mûl hazret-i Zıllu'llâhî ve muhâlif-i silm ü musâfât Basra muhâsarasına tasaddî ve Kerkük ve Bağdad etrâfına tesyîr-i asâkir ile tahrîb-i bilâd ve seby ü istirkâk-ı ibâd misillî envâ'-ı te'addînin menşe' ü mebâdisi tecâhülâne ve taaccübâne suâl olunmağla hânân ve mirzâyân

hacâletden bir zaman ser-i fûrûnihâde-i endîşe olduktan sonra *Vekîl hazretlerine arz olunmadıkça hod be-hod cevâb veremeyüz deyü* ferdâya te'hîr ile nezd-i Vekîle avdet eylediler, ferdâsı mûmâ-ileyhim hey'et-i mecmû'alarıyla gelip vekîl tarafından olmak üzere nâme-i hümâyûnda zikr olunan elli dokuz senesi musâlahasının bir kît'a sûreti mevcûd olup derûnunda tarafeyn re'âyâsının reddi mâddesi ve hüccâc-ı İran'dan durma ve goşî(?) nâmıyla nesne alınmamak mâddesi musarrâh olmağla *el-ân memâlik-i mabrûse-i Osmanîyye İran re'âyâsıyla mâl-â-mâldir adem-i reddi nakz-ı ahd değil midir* deyü suâl etmeleriyle evvelâ; re'âyâ reddi mâddesi musâlaha-i mezkûrede musarrâh olmayıp fakat tarafeyn üsârâsının bey' u şîrâsı memnû' ve vatana gidenlere mûmâna'at olunmamak mâddesi mezkûrdur- Re'âyâ hoş-nişin olduğu ma'lûm-ı âlemyân olduğundan başka Devlet-i Aliyye arâzisinde bulunan ekall-i kalil Erâmine ve sâirleri Nadir Şah fetretinden sonra kendi rızâlarıyla ilticâ edenlerdir. Lâkin vekîl hazretleri fermân-fermâ-yı İrân olaldan beri Devlet-i Aliyye'nin kadîmî re'âyâsından Ka'b kabâilini taraf-ı İrân'a celb ve iskân ve kezâlik Kürdistan tarafından katı vâfir aşâyir ü kabâili cebren celb ve İrân'da itân eylediği ma'lûm-ı âlemyândır. Bu sûrette nakz-ı ahd İrân tarafından olmuş olur ve hüccâc-ı İran'dan durma ve goşî nâmıyla nesne ahz olduğu da'vâ-yı mücerred olup alınan kânûn-ı kadîm üzere bâc ve gümrük olmak gerektir. Kaldı ki ba'zı mahalde cüz'iyât makûlesi nesne alınmış ise dahi hilâf-ı rızâ-yı hümâyûn olmağla o dahi kal'a muhâsarasına tasaddî edecek nakz-ı ahd olmadığı müberhen ve cümle indinde mu'ayyendir deyü ilzâmâne cevâb ile iskât olunmalarıyla tekrâr îrâd-ı makâla tasaddî edip çend sâl mukaddem *Vekîlin Maskat İmâmıyla muhârebesi olmağla Basra müteselliminden sefâin taleb olundukda Basra'da mevcûd sefîneleri vermediğinden başka İngiliz balyosunun dahi ceng sefînelerini verdirmeyip bâ'is-i mağlûbiyet-i Vekîl oldu* deyü bu mâddeyi dahi nakz-ı ahd olmak üzere îrâd etmeleriyle ba'de't-taccüb ve'l-istiğrâb evvelâ; Basra'da olan sefâin donanma-yı pâdişâhîden olmağla bilâ-izn-i hümâyûn Devlet-i Aliyye ile mu'âdâtı olmayan Maskat İmâmıyla ceng etmek için nice verilir. Husûsan sefâin-i mezkûreyi zeyl-i ubûdiyyetnâmede beyân olduğu üzere Vekîlin tahrikiyle Ka'b eşkiyâsı ihrâk eylediği cümlelerin ma'lûmudur. İngiliz ceng sefînesini balyosdan cebren ahz edip size vermek İngiliz Devleti ile olan musâlahaya muhâlifdir ve balyos devletinin *Senator de Parlamento* ta'bîr olunur ümenâsına arz edip *me'mûr olmadıkça veremem* deyü taraf-ı Vekîle cevâb vermiş. *Bu mâdde Basra mütesellimi tarafından nakz-ı ahd olmak üzere îrâd olunmak ayıbdır* deyü tebkît ü ifhâm olundular ve çend sâl mukaddem Bağdad ve Basra'da tâûn olmağla ol taraflarda hâlik olan kızılbaşların emvâli zabt olundu deyü îrâd etmeleriyle kızılbaş tâifesi tâtûndan firâr, mu'tâd-ı kadîmleri olmağla mebâdî-i tâûnda kudreti olanlar firâr edip aceze ve pesmândelerinden fevt olanların hurd ü mürd muhâlefâtı hâlik olmayan kızılbaşların yedinde kalmış. Eğer kavî-i mücerrediniz üzere bir mikdârı dahi cânib-i Beytül-mâlde kalmış ise bu hukûk makûlesidir vârisleri gelip vech-i şer'î üzere ne mahalde ise zâbitân ma'rifetiyle tahsîl ve teslim olunur. Hukûka mûte'allik nesne nakz-ı ahd olmaz. Ma'amâfih kizb-i sarîh olmağla bir ferd gelip şu kadar mâlım kaldı deyü taleb ettiği yokdur ve'l-hâsıl mevâdd-ı mezkûrede ilzâm ve ifhâm olunduklarından sonra taraf-ı kullarından dahi *Vahlül ukdeten min lîsânî yefkahû* kavî-i kerîmesine muvâzabet ile feth-i kelâm olup dört sene mukaddem Şefî Hân Zend'in vekîl tarafından me'mû[re]n gelip Bağdad'ın kurâ ve nevâhisini nehb ü gâret ve hâlâ Şîraz'da mevcûd olan evlâd ü iyâl-i ibâdullahî esîr eylediği nakz-ı ahd değil midir ve Kirmanşahan hânı olan Allahkulu Hân üç sene mukaddem iki def'a Derne gibi şehri azîmi basıp ahâlisini seby ü istirkâk ve meşhûdum olduğu üzere şehri ihrâk bi'n-nâr eylediği ve der-akab vekîl tarafından serdârlıklı Kirmanşahan'a ta'yîn olunan Nazar Ali Hân'ın tekrâren Derne'yi ve Bağdad mukâta'âtından Hanekin ve Alibad ve Hackara ve Kızılribat ve Haruniye ve Şehribân ve Bilâd-ı Ruzin ve Mehrud mukâta'alarını nehb ü gâret ve hadd ü hasrdan birûn iyâl ü etfâllerin seby ve hetk-i a' râz eylediği ve Mendelicin ve Bedre ve Cessan ve Karaniye mukâta'alarına tarafından zâbitler nasb ve rüsûm u a'şârların kabz u gasb eylediği nakz-ı ahd değil midir ve Basra'ya tâûn akabinde ibâdullah kemâl-i za'f ve nekâhete merhûn oldukları vakitlerde Vekîlin Ka'b eşrârını tahrik ve taslî ve Basra Vilâyeti'nin rub'undan ibâret Menavi nâm mahalleyi nehb ü gâret ve donanma-yı hümâyûn sefâinlerin ihrâk ettirmek nakz-ı ahd değil midir. Ve Bağdad ve Kerkük ile İrân beyninde hâciz olan Kürdistan'ı zabt u tasarruf dâ'iyesiyle bi'd-defa'ât şeb-hûn ettirmek nakz-ı ahd değil midir ve el-ân sekiz aydan beri Basra Kal'asını muhâsara ve tazyîk etmek nakz-ı ahd değil midir deyü cesâret ettikleri mevâdd-ı azîme bir bir îrâd olundukda avn-i Hak'la bir dürlü cevâba kudretleri olmayıp hacil ü perîşân ser-i fûrûnihâde-i hızlân olduklarından sonra Vekîlin kulluğuna arz edelim diyerek yine ferdâya te'hîr ile avdet etdiler. İki günden sonra yine hey'et-i mecmû'alarıyla gelip miyânede cereyân eden güftüğü Vekîl hazretlerine arz olundu. Cevâbında *Hak, efendi tarafındadır, ancak ben dahi gerdengâr olmuşum, bakalım bir çâresi görülüp bunlar mündefî' ve adâvet mürtefi' olur* deyü cevâb-ı nerm getirmeleriyle bu kulları dahi mâni' değildir budûdda bu misillî hâlât olagelmıştır. Yine ref' olup dostluğa mübeddel olur. Hemân tarafeynden *rukû'-yâfte olan hâlâta kalem-i Madâ mâ madâ" keşîde olup te'yûd-i musâfat ve teccîd-i muvâlâta sa'y edelim husûsan pâdişâb-ı âlem-penâh,*

efendim bu kullarını dostluk ve mahabbet zımında mübârek nâme-i hümayûnla irsâl buyurdular. Bu gûne hâlât vukû'u hilâf-ı me'mûl-i Zullu'llâbidir diyerek kavlı leyyin ve rıfk ile hatm-i meclis olundu. Lâkin bu gûne mülâyemet ile cevâbın sebebi bu kulları me'mûr olduktan sonra Basra ve Bağdad imdâdına asâkir-i vâfire ile biri vezîr-i âlîşân ve Kars cânibine el-Hâc Ali Paşa hazretleriyle sâir vüzerâ-yı izâm ta'yîn buyurdular deyu mesmû'u olmağla havfından neşet edip etrâf u eknâfa gönderdiği casusların avdetine ve mesmû'u olan ahhârın sıhhatine ittîlâ' için olduğu tashîh olunmuş idi. Çend rûz mürûrunu yine mûmâ-ileyhim gelip akvâl-i sâlifeleri gibi muhâvere ve silm ü musâfâtin te'yîdi müzâkere olunmağla bu kullarının Vekîl ile görüşüp bi'n-nefs müzâkere olunmasına mevkûf idüğünü beyân etmeleriyle re'y ve istihsânları üzere rızâ-dâde olmamla taraf-ı Vekîlden taleb ve da'vet olunup tarîka-i mezkûr üzere yine meclisine varıldıkda çîgünegî-i hâl u hâtır suâlî akabinde tarafeynden muhâvere ve kavlı leyyin ile müzâkere olunarak Basra muhâsarası der-pîş olunmağla yine sefâin mâddesini beyân ve kemâ fi'l-evvel cevâbı verildikten sonra tarafınızdan bu misillü hâlât-ı muhâsâma zuhûru pâdişâh-ı âlem-penâh efendimin hilâf-ı me'mûlüdür. Husûsan Basra gibi bir kal'a-i hırbe Devlet-i Osmaniye ile mu'âdâta değmez vâdilerinde envâ'-ı terğîb ü terhîbe dâir uslûb-ı hakîm üzere kelîmât-ı müessire îrâd olunmağla dil-i sengin-i nerm olup silm ü musâfâta kemal-i rağbet izhâr ve gerden-bâlâsından nedâmet gösterip karındaşını kaldırmak için Basra'ya ve Bağdad ve Kerkük taraflarında mesdûd olan Nazar Ali Hân ve Şefî Hân'a rakamlar tahrîr ve redd-i üsârâya sâ'id-i gayreti teşmîr eylemişken etrâf u eknâfa tesyîr eylediği casuslar peyâpey vârid olup Devlet-i Aliyye tarafından aslâ bir hareket ve hudûda asker vürûdu yokdur deyu haber getirmeleriyle havfı mündefî' olarak huşûnet u ru'uneti müzdâd ve inâd u ısrârı ziyâd ber-ziyâd olup *âkabetü'l-emr Basra'yı almağa muhtâcım her çi bâd âbâd* demeye cesâret eyleyip bu gûne tavır u hareketi ve sû-i kasd u niyeti taraf-ı kullarından Devlet-i Aliyye'ye tahrîr ve asâkir-i mansûre tesyîr olunur deyu havfından sâkin olduğum hânenin kapısına vâfir bekciler ta'yîn ve gelir gideri men'le gözcüsün de ibkâ eyleyip âdem ve kâğıd irsâlden küllî ihtirâzı derkâr iken her ne hâl ise tarîki bulunup gâfil bulunmamak için keyfiyât-ı mezbûre hufyeten Bağdad cânibine bi'd-defa'ât tahrîr olunmuş idi ve'l-hâsil seksen gün beyne'l-havf ve'r-recâ gözcüsünde olup âkabetü'l-emr silm ü musâfâta adem-i rağbeti âşikâr ve kuvvet-i kâhire-i Devlet-i Aliyye'yi müşâhede etmedikçe Basra'dan keff-i yed etmeyeceği bedîdâr olmağla Vekîlin murâdı sulh u salâh ise niçin imrâr-ı vakt ile mu'âmele eder i'lân-ı ceng ise niçin merdâne cevâb vermez gûyâ cevâb sefire intizâr ile Devlet-i Aliyye gâfil bulunsun ben bu tarafda işin göreyim deyu beni nezâketle habs etmek âdemiyet değildir, ba'de'l-yevm hayyen durmak ihtimâlim yokdur, atlarım süvâr olup giderim. Cebren ve kahren çevirdip kayd ü bend ile habs eder ise mâni' değil şevketlü azametlü pâdişâhım sağ olsun benim gibi sad hezâr bende uğur-ı pâdişâhîde fedâ olsun deyu hânân ve mîrzâyân ve mihmândârım ile haberler göndermemle o rütbede habse cesâret edemeyip cevâbnâmesiyle atıyye olmak üzere sekiz kîse akçe ve bir Acemâne hil'at irsâl ve kendisiyle ba'de'l-vedâ' sebîlimi tahliye etmekle gönderdiği sekiz kîse akçeyi *Dil-beste olan lütf-i Hudâvend-i Kerîm'e, rabt-ı emel etmez kerem-i Zend Kerîm'e* müfâdınca alenen etbâ'im kullarına tevzî' ve hil'atı dahi mihmândârıma ilbâs olunup sâye-i pâdişâhîde kemâl-i istiğnâ ve adem-i irtikâbım pesendide-i a'câm olarak mâh-ı Cemâziye'l-ulânın yirmi altıncı günü Şiraz'dan avdet olunmağla İsfahan'dan sekiz konak mübâ'adet ile Kezzaz nâm mahalle vâsil olduğumda Kelhur ta'bîr olunur Kürd aşiretinden gûyâ Divan çavuşu rütbesinde *yasavul* ta'bîr olunur Abdullah Bey nâm pespâye bir Kızılbaş ta'kîb edip kesdirme yoluyla Erzurum üzerinden çapar-ı nâme-resân omak üzere Devlet-i Aliyye'ye tesyîr olduğunu beyân ve hâmil olduğu nâmenin mefhûmu Vekîl tarafından nakz-ı ahd olunmayıp nakz-ı ahd bâlâda bast ü beyân olduğu üzere hudûd-ı Devlet-i Aliyye'den olması musarrâh idüğünü i'lân ve gûyâ Vekîl rızâ-cû-yı Devlet-i Aliyye olduğunu ifâde etmekle Erzurum valisi hazretlerine kendiyi tavsiye zımında mektûba tâlib olmağla nezâketle ma'iyetine bir nefer çukadârım kullarını terfîk ve zâhirde umûr ve husûsuna müsâ'ade siyâkında bir kît'a mektûb tahrîr ve sırren bir kît'a kâimem ile murâdı hîle vü hud'a ve zu'm-ı fâsîdince Devlet-i Aliyye'yi iğfâl idüğü Basra muhâsarasına kemâl-i ihtimâmından ve tahrîb-i bilâd ve seby ü istirkâk-ı ibâda ikdâmından âşikârdır deyu merkûmun terfîk ve tesyârını re'y-i vâlî-i müşârun-ileyhe ihâle ile ba'de't-tahrîr merhale-i merkûmede müfârakat olunup bu kulları dahi kemâl-i müsârâ'at ile mâh-ı Cemâziye'l-âhir'in yirmi beşinci günü Dâru's-selam Bağdad'a duhûl müyesser olup çend rûz zarfında dahi Bağdad'dan menzil-süvâr-ı isti'câl ve hâk-i pâ-yi merhamet-me'vâlarına rû-mâl e'azz-i âmâl-i abd-i şâkirü'n-nevâlleri olmağla ol bâbda ve her husûsda emr u fermân devletlü inâyetlü ma'rifetlü kâffe-i enâma merhametlü veliyü'n-ni' metim âlem kesîrü'l-kerem-i ümem efendim sultânım hazretlerindedir.

Makale Geliş | Received: 03.03.2023
Makale Kabul | Accepted: 17.04.2023
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1259907

Mehmet ÜZÜLMEZ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Literature, Department of Geography, Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-9116-0090
mehmetuzulmez@gumushane.edu.tr

Mehmet DENİZ

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Uşak-TÜRKİYE
Usak University, Faculty of Arts and Science, Department of Geography, Usak-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-7696-045X
mehmet.deniz@usak.edu.tr

Mustafa GÜRÇEŞME

Yüksek Lisans Öğrencisi | Graduate Student
Uşak Üniversitesi, Lisanüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Bölümü, Uşak-TÜRKİYE
Usak University, Graduate School, Department of Geography, Usak-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-2067-8033
mgurcesme@gmail.com

Giresun Şehrinde Okullara Erişimin Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile Analizi

Öz

Günümüz şehirleri gürültülü, kalabalık ve motorlu araçların çokluğuyla beraber insan sağlığı için tehlikeler oluşturmaktadır. Böyle şehirlerde mesafe olarak erişilmesi zor olan okullarda eğitim görebilmek bu durumu daha da tehlikeli hâle sokmaktadır. Bu sebeple ülkemizde Mekânsal Planlar Yönetmeliği çerçevesinde okullara erişimin mesafeleri okul seviyelerine göre belirlenmiştir. Günümüzde teknolojinin gelişmiş olmasıyla birlikte Coğrafi Bilgi Sistemleri de gelişmiş ve söz konusu sistemlerde kullanılan programlarla erişebilirlik analizleri yapılarak en uygun mesafeler ortaya konmaktadır. Bu çalışmada da Giresun şehrindeki konutların anaokulu, anasınıfları, ilkokul, ortaokul ve liselere olan mesafelerin yönetmeliğe göre uygunluğu analizlerle ortaya konmuştur. Çalışmada kullanılan okulların lokasyonları Millî Eğitim Bakanlığı'nın web sitelerinden, binaların konumları ise Giresun Belediyesi'nden temin edilmiştir. Analizlerin yapımında Coğrafi Bilgi Sistemleri programlarından biri olan ArcGIS adlı programının hizmet alanı (service area) modülünden faydalanılmıştır. Çalışmada Giresun şehrine ait 28 mahalledeki konutların okullara erişebilirliği analiz edilmiştir. Yapılan çalışmadaki sonuçlara göre şehirdeki binaların erişim uygunluğu ortalama olarak anaokullarına %21, anasınıflarına %37,4, ilkokullara %39,6, ortaokullara %70,2 ve liselere %93 şeklinde çıkmıştır. Okul seviyelerinin artmasıyla birlikte yürüme mesafelerinin de artması şehirdeki erişim uygunluğunu arttırmıştır. Ancak Giresun şehrinde okulların mekânda düzensiz dağılması pek çok binanın erişebilir mesafeler dışında kamasına neden olmaktadır. Şehirde, yönetmelik çerçevesinde uygun mesafe yönünden erişimi problem olan binaların olduğu bölgelerde yeni okulların yapımı buna çözüm olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Giresun, Şehir, Okul, CBS, Erişebilirlik Analizi.

Analysis of Access to Schools in Giresun with Geographical Information Systems (GIS)

Abstract

Today's cities are noisy, crowded and with the abundance of motor vehicles, they pose dangers for human health. Being able to study in schools that are difficult to access in such cities makes this situation even more dangerous. For this reason, within the framework of the Spatial Plans Regulation in our country, the distances of accessibility to schools have been determined according to school levels. Today, with the development of technology, Geographic Information Systems have also developed and the most appropriate distances are revealed by making accessibility analyzes with the programs used in these systems. In this study, the suitability of the distances of the buildings to the

kindergarten, primary, secondary and high schools in Giresun city according to the regulation has been revealed through analyzes. The locations of the schools used in the study were obtained from the websites of the Ministry of National Education, and the locations of the buildings were obtained from the Giresun Municipality. The service area module of the ArcGIS program, which is one of the Geographical Information Systems programs, was used in the analysis. In the study, the accessibility of residences in 28 neighborhoods of Giresun city to schools was analyzed. According to the results of the study, the accessibility of buildings in the city was 21% and 37.4% for kindergartens, 39.6% for primary schools, 70.2% for secondary schools and 93% for high schools. With the increase in school levels, the increase in walking distances has increased the accessibility in the city. However, the uneven distribution of schools in the city of Giresun showed that many buildings were out of reach. In the city, the construction of new schools will be the solution to this in the regions where there are buildings that have problems in terms of access in terms of suitable distance within the framework of the regulation.

Keywords: Giresun, City, School, GIS, Accessibility Analysis.

1. Giriş

Eğitim süreci; ailede başlamaktadır. Bireyler, çocukluk dönemlerinde ilk toplumsal süreçlerini; aile üyeleriyle etkileşim kurarak ve onları taklit ederek öğrenmektedir. Çağdaş toplumlarda örgün eğitim geliştiği halde aile örgün eğitimin başladığı yaşa kadar çocuğun eğitimini ve toplumsallaşmasını sağlamaktadır (Tezcan, 2013, s. 103). Birey, örgün eğitime başladığında bu süreç kişinin isteğine göre uzayabilmekte veya kısılabilmektedir. Genel olarak Avrupa’da eğitime başlama yaşı 6’dır, ancak bazı ülkelerde eğitim yaşı 7’ye de çıkar. Bu yaşlardan itibaren ülkelere göre zorunlu eğitim 8 ile 13 yıl arasında değişebilmektedir. Söz konusu süreçten itibaren ise eğitim artık kişilerin isteğine bağlı olarak üniversite, yüksek lisans ve doktora şeklinde devam edebilmektedir.

Türkiye’de zorunlu eğitim süresi, 05/01/1961 tarihinde kabul edilen 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu’nda 5 yıl olarak belirlenmiştir. 1974 yılına gelindiğinde 9. Milli Eğitim Şurası’nda bu sürenin sekiz yıla çıkarılması yönünde öneriler verilmişse de ancak 1997 yılında uygulamaya konulmuştur. 30/03/2012 yılında çıkarılan 6287 Sayılı Kanun gereği zorunlu eğitimde tekrardan değişikliğe gidilmiş ve dört (4) yıl ilkököl, dört (4) yıl ortaokul ve dört (4) yıl da lise olmak üzere 4+4+4 sistemine geçilmiştir (Göksoy, 2013, s. 32). Böylece Türkiye, zorunlu eğitim sürecini toplamda 12 yıl olmak üzere Avrupa’daki ülkelerin seviyesine çıkarmıştır.

Eğitimin zorunlu olması bireyin gelişmesi bakımından önemlidir. Ancak eğitime ulaşabilme sorunu ise dünyada olduğu gibi ülkemizde de devam etmektedir. Ülkemizdeki şehirlerde eğitim anaokulu, ilkököl, ortaokul ve liselerde devam etmektedir. Fakat bu okullar özellikle büyük şehirlerde yetersiz kalabilmektedir. Bu sebeple öğrencilerin okula ulaşabilme problemleri ortaya çıkmaktadır. Eğitim görebilmek için şehirde yaşayan öğrenciler, bazen kilometrelerce uzağa gidebilmektedir. Şehirlerdeki kalabalık, gürültülü ve tehlikeli motorlu araçların varlığı düşünüldüğünde, öğrencilerin okullara ulaşmadaki sorunların boyutu artmaktadır. Bu nedenle ülkemizde mesafesine göre okullara erişebilirlik durumu, oluşturulan yönetmelikle çözülmeye çalışılmıştır. 29030 Sayılı Resmî Gazete’de Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği’nin 12. Maddesinin 2. Fırkası gereğince,

İmar planlarında; çocuk bahçesi, oyun alanı, açık semt, spor alanı, aile sağlık merkezi, kreş, anaokulu ve ilkököl fonksiyonları takriben 500 metre, ortaokullar takriben 1.000 metre, liseler ise takriben 2.500 metre mesafe dikkate alınarak yaya olarak ulaşılması gereken hizmet etki alanında planlanabilir (Resmî Gazete, 2014)

Şeklinde yayımlanmıştır. Bu yönetmeliğe göre söz konusu mesafelerin dışındaki alanlar erişilebilirlik açısından uygun olmayan sahalar olarak belirlenmiştir.

Günümüzdeki teknolojinin gelişimiyle birlikte coğrafya bilimi uygulamalı olarak daha da önemli hale gelmiştir. Özellikle Coğrafi Bilgi Sistemleriyle (CBS) birlikte coğrafyada mekânsal sorgulamalarının yapılması ve sorunların çözüme kavuşmasında CBS etkili olmaktadır. Bu nedenle ülkemizde arazi kullanımı (Sönmez, 2011; Gülersoy, 2013, 2014; Bayar & Karabacak, 2017;

Özdemir vd., 2020), şehir (Sandal & Gürbüz, 2003; Kaya & Toroğlu, 2015), yer seçimi (Bayar, 2005; Esen, 2019; Başer, 2020), erişebilirlik (Deniz, 2018; Güngör vd., 2020; Duman & İrcan, 2020; İrcan & Duman, 2021; Sezer vd., 2018; Sezer vd., 2019; Soydan, 2021; Yasak, 2019, 2020, 2021) gibi birçok soruna CBS ile çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada CBS ile birlikte Giresun şehrindeki devlet okullarının mesafeye göre erişilebilirliği analiz edilecektir. Böylece şehirdeki okullara ulaşımın uygunluk mesafesi yönetmelikler çerçevesinde tartışılacaktır.

1.1. Araştırma Sahasının Yeri ve Başlıca Coğrafi Özellikleri

Giresun ili, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer almaktadır. İlin kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Erzincan, doğusunda Trabzon ve Gümüşhane, batısında ise Ordu ve Sivas illeri bulunmaktadır (Şekil 1). Giresun ilinin yüzölçümü 6973 km²'den meydana gelmektedir (Harita Genel Müdürlüğü, 2022). Giresun ili merkez ilçeye birlikte 16 ilçeden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla Piraziz, Bulancak, Keşap, Tirebolu, Görele, Eynesil, Yağlıdere, Güce, Çanakçı, Doğankent, Dereli, Şebinkarahisar, Alucra ve Çamoluk'tur. İlin en büyük şehri, merkez ilçenin olduğu Giresun şehridir.

Şekil 1

Giresun'un Lokasyon Haritası.

Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alması nedeniyle Giresun'un topografyası engebelik alanlardan oluşmaktadır. Giresun'da dağlar denize paralel şekilde doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Yükselti kıyından itibaren hemen artarak kısa mesafelerde 2000 metrenin üzerine çıkabilmektedir. İlin en yüksek noktası, Gavur Dağları üzerindeki 3331 metre yüksekliğine sahip Abbas Musa Tepesi'dir (Bekdemir, 2000, s. 17). Yükseltinin kıyından hemen yükselmesi akarsuların derine aşındırmaları üzerinde etkili olmuş ve birçok irili ufaklı akarsu topografyayı yarmıştır. Böylece topoğrafyada parçalı bir görünüm ortaya çıkmıştır. Giresun'da yıl boyunca yağışlı ve nemli Karadeniz İklimi görülmektedir. Yükseltinin etkisiyle kıyı kesiminde aşırı sıcaklık farkları görülmemektedir. Giresun'un uzun yıllık sıcaklık ortalamalarına bakıldığında yıllık 14.6°C sıcaklığa sahip olduğu görülür. Ortalama olarak en soğuk ay 7.2°C ile şubat, en sıcak ay 23.3°C ile ağustos ayında gerçekleşmiştir. Uzun yıllar ortalama yağış miktarına bakıldığında toplamda yıllık 1290.7 mm yağış düşmüştür. Ortalama olarak en çok yağış 162.5 mm ile ekim, en az yağış ise 67.8 mm

olarak mayıs ayında düşmüştür. Giresun'da ortalama olarak yılın yaklaşık 144 günü yağışlı geçmektedir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2022). Giresun'da her ay yağışın düşmesi ve bazen de bu yağışların aşırı olması ilde sel ve taşkınlara da sebebiyet vermektedir. Bu nedenle sel ve taşkınlara karşı tedbirlerin alınması gerektiği hakkında birçok akademik araştırma yapılmaktadır (Avcı & Sunkar, 2015; Bekdemir, 2016; Hatipoğlu, 2022).

Giresun şehrinin tarihi antik çağlara kadar dayanmaktadır (Bekdemir vd., 2000, s. 3). Giresun şehri geçmişte önemli kervan yollarından biri olan Sivas-Şebinkarahisar yolunun Karadeniz'e ulaştığı alanda kale yerleşmesi olarak kurulmuştur. Şehir, adını günümüzde ortadan kalkmış olan Kerasus şehriden almıştır. Giresun şehri, denize doğru çıkıntı yapan 150 metre yüksekliğinde, bazalt lavlardan oluşmuş küçük yarımadaanın çevresinde ve özellikle de kıstak kesimine yerleşmiştir (Bekdemir, 2000, s. 1; Arınc, 2014, s. 260). Doğal ve beşerî faktörlere dayalı olarak şehrin gelişimi güneye doğru sınırlandırılmıştır (Bekdemir vd., 2016, s. 62). Şehrin günümüzdeki alanı ise doğuda Aksu Deresi'ni ve batıda da Güre Deresi'ni geçmiş bulunmaktadır. 1940 yılında 12 olan şehrin mahalle sayısı günümüzde 28'e çıkmıştır (Bekdemir, 2007, s. 48). Giresun'un liman şehri olması sebebiyle denizyolu ulaşımı geçmişten beri kullanılmaktadır. Karayolu ulaşımı sağlanıncaya kadar ülkenin diğer kesimleriyle ulaşım denizyolu ile yapılmaktaydı. Söz konusu limanın Karadeniz çevresindeki bütün ülkelerle ticari bağlantısı bulunmaktadır (Bekdemir & Güner, 1999, s. 598; Bekdemir, 2000, s. 6). Giresun şehriden günümüzde doğu-batı doğrultusunda uzanan Karadeniz Sahil Yolu olan D010 karayolu geçmektedir.

Giresun şehrine ait cumhuriyet öncesi nüfus bilgilerine tahrir defterlerinde rastlanılmaktadır. Ancak geçmiş dönemlerde nüfusun tamamının sayılamadığı gerçeğinden yola çıkılarak çoğunlukla tahminlere başvurulmuştur. Giresun şehrinin nüfusu 10.000 rakamını 1890 yılında geçmiştir (Bekdemir, 2000, s. 84). Böylece birçok coğrafyacı (Darkot, 1967; Darkot & Tuncel, 1978; Tümertekin, 1973; Emiroğlu, 1975; Doğanay, 2014) tarafından kabul edilen bir yerin şehir sayılabilmesi için 10.000 nüfus kriteri söz konusu yılda sağlanmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ilk sayım olan 1927 yılında şehrin nüfusu toplamda 11.888 kişiden meydana gelmiştir. 1950 yılında 12.507 kişiden oluşan şehrin nüfusu, 1980'de 45.690'a çıkmıştır. Şehrin nüfusu 2000 yılında 83.636, 2021 yılında ise 122.787 kişiden meydana gelmiştir (Tablo 1).

Tablo 1

Giresun'da Yıllara Göre Şehir Nüfusu.

Yıllar	Şehir Nüfusu		
	Toplam	Erkek	Kadın
1965	25.331	13.013	12.318
1970	32.522	17.169	15.353
1975	38.286	20.065	18.171
1980	45.690	23.770	21.920
1985	55.887	28.378	27.509
1990	67.604	34.928	32.676
2000	83.636	41.832	41.804
2007	94.239	46.453	47.786
2010	100.606	49.858	50.748
2015	107.075	52.494	54.581

2021	122.787	59.593	63.194
------	---------	--------	--------

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2022.

2. Yöntem

Çalışmada konut amaçlı yapılardan okullara olan ulaşım mesafesinin ölçülebilmesi amacıyla ağ analizi yöntemine başvurulmuştur. Ağ analizleri birbirlerine bağlı lokasyonlar arasındaki mesafe ilişkilerinin ne olduğunun ortaya çıkarılmasına yarayan analizlerdir. Analizin amacına göre farklı ağ analizleri uygulanabilmektedir. Bu çalışmada verilerin analizinde ArcGIS 10.2 yazılımından yararlanılmıştır. Adı geçen programın ağ analiz araçları yardımıyla hizmet alanı (service area) analizi uygulanmıştır. Bu analizin uygulanabilmesi için gereken veriler Giresun şehri ulaşım haritası, Giresun şehrindeki konut amaçlı yapıların koordinatları, Giresun şehrindeki okulların koordinatları (anaokulu, anasınıfı, ilkokul, ortaokul ve lise) ve Giresun şehri mahalle sınırlarıdır. Giresun şehri mahalle sınırları ve konutların koordinatları Giresun Belediyesinden alınan imar planından sağlanmıştır. Okul lokasyonları için İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve okul web sayfalarından yararlanılmıştır. Şehrin kara yolu haritası için imar planı ve OpenStreetMap (<https://download.geofabrik.de/europe/turkey.html#>) vektör verilerinden faydalanılmıştır.

Çalışmada veri seti hazırlanırken öncelikle “ncz.” uzantılı dosyalar olan imar planları ArcMap programında kullanılabilir formata çevrilmiştir. Bu aşamadan sonra imar planı içinden yol verileri alınmış ve OpenStreetMap haritaları ile kıyaslanmıştır. Sahadaki güncel durumun tam olarak analiz edilebilmesi amacıyla kıyaslama sonucunda çıkan problemliler saha gözlemleri ve uydu görüntülerinden faydalanılarak güncellenmiş ve yol haritasına son şekli verilmiştir. Bu aşamadan sonra okul lokasyonları kontrol edilerek hatalı veri varsa düzeltilmiştir.

Analiz aşamasında öncelikle yol ağını hatalardan arındırmak amacıyla topology uygulanarak eklemleme hataları giderilmiştir. Analizin ilk aşamasında öncelikle ağ veri seti oluşturulmuş daha sonra *ArcToolbox -Network Analyst Tool* ile veri ağ analizine tabi tutulmuştur. Yapılan hizmet alanı (service area) analizinde dikkate alınan mesafe ölçüleri için 29030 Sayılı Resmî Gazete’de Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği’nin 12. Maddesinin 2. Fırkasında geçen 500-1000 ve 2500 metreler dikkate alınmıştır. Bu mesafelere ek olarak farklı çalışmalarda (Soydan, 2022; Yasak, 2021; Yasak, 2020; Sezer vd., 2018; Sezer vd., 2019) kabul edilebileceği varsayılan ilkokullar için 1000 m ve orta okullar için 2000 m’ler de analize alınmıştır.

3. Bulgular

Giresun şehrinde Mekânsal Planlar Yapı Yönetmeliğinde belirlenen 0-500 m. (anaokulları ve anasınıfları için) mesafeye göre erişim sorununun en fazla görüldüğü eğitim kurumları %21,2 ile anaokullarıdır. Bu kurumlar için yönetmelikte yer alan mesafe iki katına çıkarıldığında ise erişilebilir alan %58,2 seviyesine ulaşmaktadır. Bu oranlar dikkate alındığında şehirde bulunan 6 anaokulunun erişilebilirlik konusunda yetersiz olduğu açıkça görülmektedir. Okulların mekânsal dağılımına bakıldığında tamamının şehrin kuzeyinde toplandığı görülmektedir. Bundan dolayı kentte bulunan 28 mahalleden Yalı, Eriklimanı Gaziler, Güre, Kayadibi, Samanlıkkıranı, Cumhuriyet, Çaykara ve Küçükköy mahallelerinde bulunan binalar belirlenen mesafelerde okullara erişim sağlayamamaktadır. 0-500 m. mesafede en iyi erişim Nizamiye (%98,1), Osmaniye (%58,4) mahallelerinde bulunmaktadır. Diğer mahalleler 500 m. mesafede daha az erişim sağlamaktadır. 1000 m. mesafeden yüksek erişim alanlarının bulunduğu Hacımikrad (%100), Kapu (%100), Osmaniye (%100), Nizamiye (%100), Şeyhkeramettin (%100), Hacıhüseyin (%100), Sultanselim (%98,4), Gemilerçekeği (%97,6), Çınarlar (%90,1) mahalleleri şehrin merkezinde bulunurken, şehrin çeperlerine doğru erişilebilirlik oranı azalmaktadır.

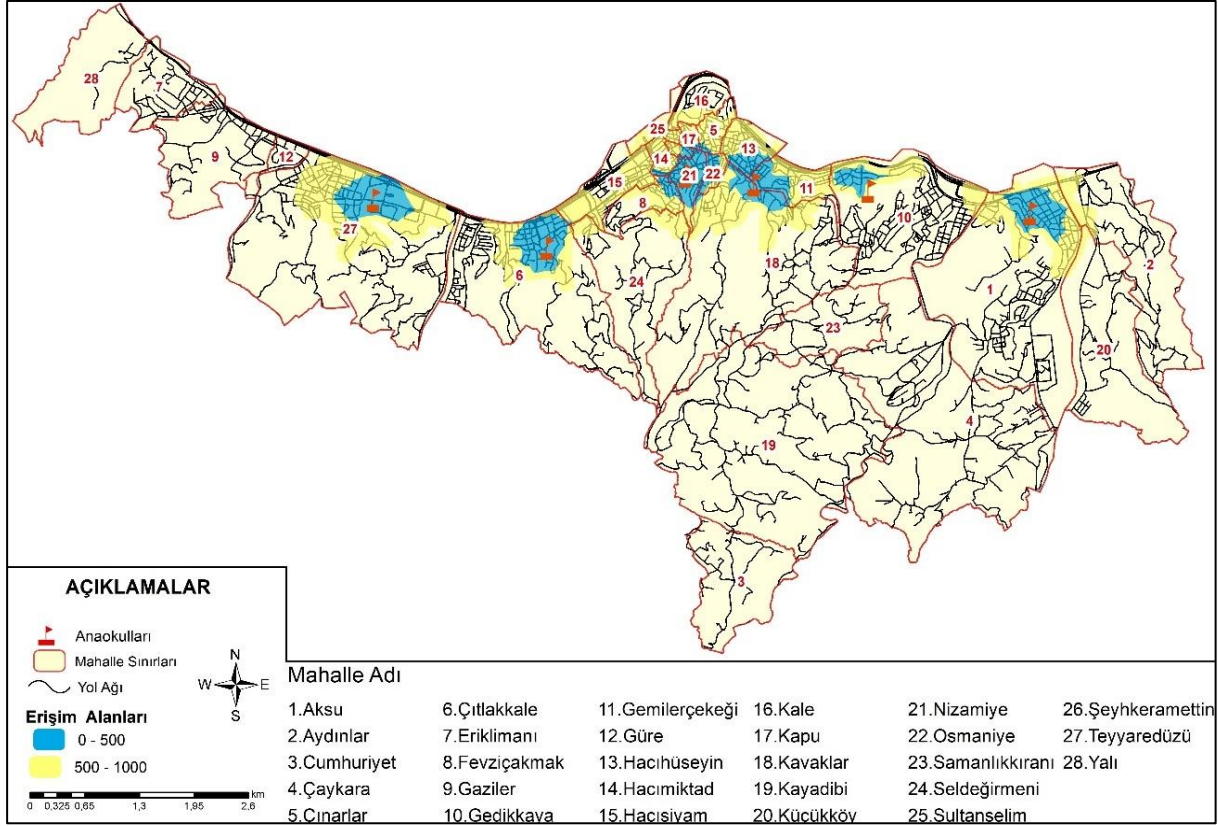
Tablo 2

Giresun Kentinde Konutların Okullara Olan Yaya Yürüme Mesafeleri ve Yönetmeliğe Uygun Olarak Erişim Sağlayabilen Binaların Dağılımı.

ADI	TOPLAM BİNA SAYISI	ANAOKULU				ANASINIFI				İLKOKUL				ORTAOKUL			LİSE		
		0-500	500-1000	0-500 (%)	500-1000 (%)	0-500	500-1000	0-500 (%)	500-1000 (%)	0-500	500-1000	0-500 (%)	500-1000 (%)	0-1000	1000-2000	0-1000 (%)	1000-2000 (%)	2500	2500 (%)
Yalı	21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	5	4	19	
Eriklimanı	150	0	0	0	0	0	0	0	0	0	46	0	31	37	113	25	75	150	100
Gaziler	275	0	0	0	0	0	31	0	11	31	185	11	67	186	80	68	29	264	96
Güre	54	0	0	0	0	47	7	87	13	50	4	93	7	50	4	93	7	52	96
Teyyaredüzü	1044	237	412	23	39	190	472	18	45	187	483	18	46	737	276	71	26	1024	98
Çıtlakkale	949	225	171	24	18	0	63	0	7	282	441	30	46	599	286	63	30	890	94
Seldeğirmeni	224	0	52	0	23	6	79	3	35	4	81	2	36	72	87	32	39	191	85
Hacısıyam	671	3	533	0	79	568	103	85	15	550	121	82	18	671	0	100	0	671	100
Fevziçakmak	333	122	150	37	45	281	52	84	16	276	57	83	17	333	0	100	0	333	100
Hacmiktad	262	18	244	7	93	146	116	56	44	146	116	56	44	262	0	100	0	262	100
Sultanselim	61	0	60	0	98	10	50	16	82	7	53	11	87	60	1	98	2	61	100
Kapu	251	30	221	12	88	166	85	66	34	170	81	68	32	251	0	100	0	251	100
Kale	186	0	65	0	35	0	152	0	82	0	156	0	84	178	8	96	4	186	100
Kavaklar	666	168	307	25	46	116	330	17	50	118	325	18	49	504	157	76	24	642	96
Osmaniye	243	142	101	58	42	213	30	88	12	205	38	84	16	243	0	100	0	243	100
Nizamiye	320	314	6	98	2	314	6	98	2	315	7	98	2	320	0	100	0	320	100
Şeyhkeramet'in	225	98	127	44	56	207	18	92	8	199	26	88	12	225	0	100	0	225	100
Hacıhüseyin	689	295	394	43	57	680	9	99	1	678	11	98	2	689	0	100	0	689	100
Çınarlar	474	26	401	5	85	364	110	77	23	381	93	80	20	473	1	100	0	474	100
Gemilerçekeği	498	238	248	48	50	237	253	48	51	241	275	48	55	498	0	100	0	498	100
Gedikkaya	587	79	111	13	19	216	230	37	39	149	251	25	43	185	402	32	68	587	100
Kayadibi	372	0	0	0	0	66	142	18	38	66	140	18	38	181	163	49	44	8	2
Samanlıkkıranı	102	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	88	6	86	85	83
Cumhuriyet	84	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	2	0	0
Aksu	930	209	199	22	21	61	390	7	42	61	387	7	42	537	390	58	42	930	100
Çaykara	341	0	0	0	0	0	55	0	16	0	55	0	16	6	179	2	52	290	85
Aydınlı	164	0	36	0	22	0	0	0	0	0	0	0	0	0	108	0	66	160	98
Küçükköy	220	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	34	0	15	215	98
Toplam	10396	2204	3838	21	37	3888	2783	37	27	4114	3432	40	33	7303	2380	70	23	9705	93
Toplam erişilebilir bina			6052				6671				7546				9683			9705	
Erişilebilir bina (%)			58,2				64,2				72,6				93,1			93	

Şekil 2

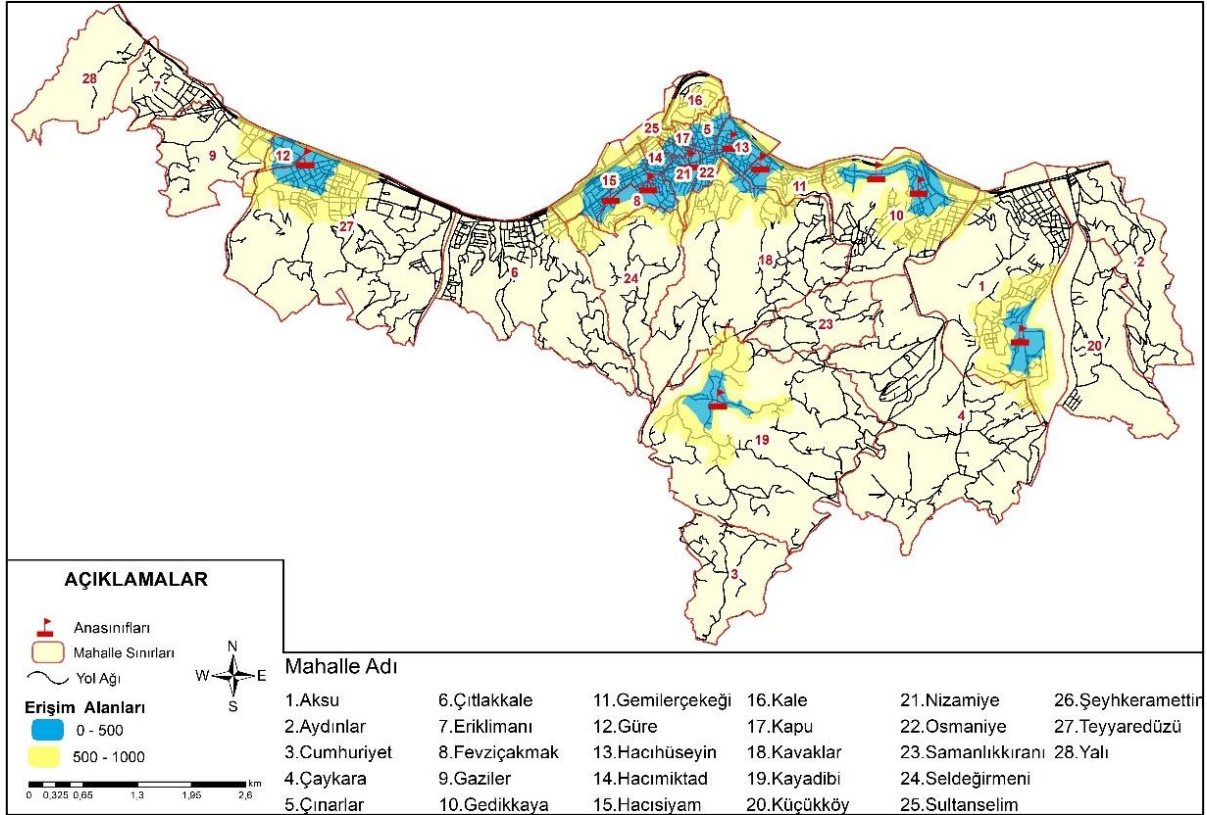
Giresun Şehrinde Anaokullarına Erişebilirlik.

Okul öncesi eğitimin verildiği diğer kurumlar ise anasınıflarıdır. Sahada 12 ilkokuldan 10 tanesinde anasınıfları yer almaktadır. Anasınıfları mevzuatta belirtilen mesafede %37,4 ile anaokullarına göre nispeten daha erişilebilir durumdadır. Bu durum Çıtlakkale, Eriklimanı ve Gaziler mahallelerinde etkili olmaktadır. Uygun mesafe erişim dikkate alındığında Güre (%87), Nizamiye (%98,1), Hacısivam (%84,6), Fevziçakmak (%84,4), Osmaniye (%87,7), Şeyhkerametlin (%32), Hacıhüseyin (%98,7) erişimin en müsait olduğu mahallelerdir. Mesafe 1000 m. olarak dikkate alındığında yüksek erişim oranlarına Hacımiktad, Sultanselim, Kapu, Kale, Çınarlar mahalleleri de dâhil edilebilir. Yalı, Eriklimanı, Samanlıkkıranı, Cumhuriyet, Aydınlar ve Küçükköv mahallelerinde alternatif olarak belirlenen 0-1000 m. mesafede herhangi bir bina anasınıfına erişim sağlayamamaktadır.

Şekil 3

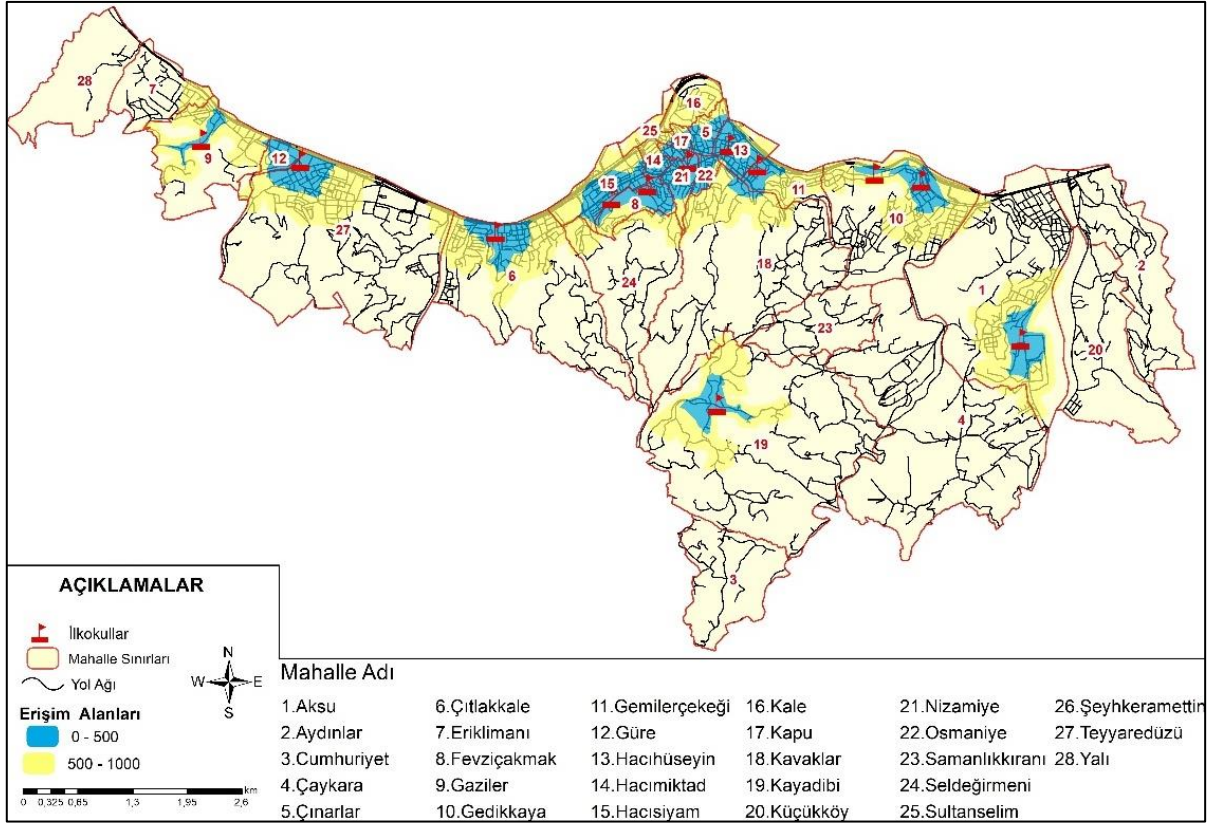
Giresun Şehrinde Anasınıflarına Erişebilirlik.

İlkokullarda durum genel olarak anasınıfları ile aynı olsa da 2 okulun dâhil edilmesiyle Çıtlakkale, Eriklimanı ve Gaziler mahallelerinin erişilebilirlik durumunda artış görülmüştür. Uygun erişilebilir mesafe Eriklimanı Mahallesi'nde bir değişiklik gözlenmezken Gaziler Mahallesi'nde bulunan binaların %11,3'ü, Çıtlakkale Mahallesi'nde bulunan binaların %29,7'sinin erişim sağlar durumda olduğu görülmüştür. İlkokullara erişim oranları mevzuatta belirlenen 500 m. mesafede %39,6; alternatif mesafe olan 1000 m. dikkate alındığında %72,6 oranlarına çıkmaktadır.

Şekil 4

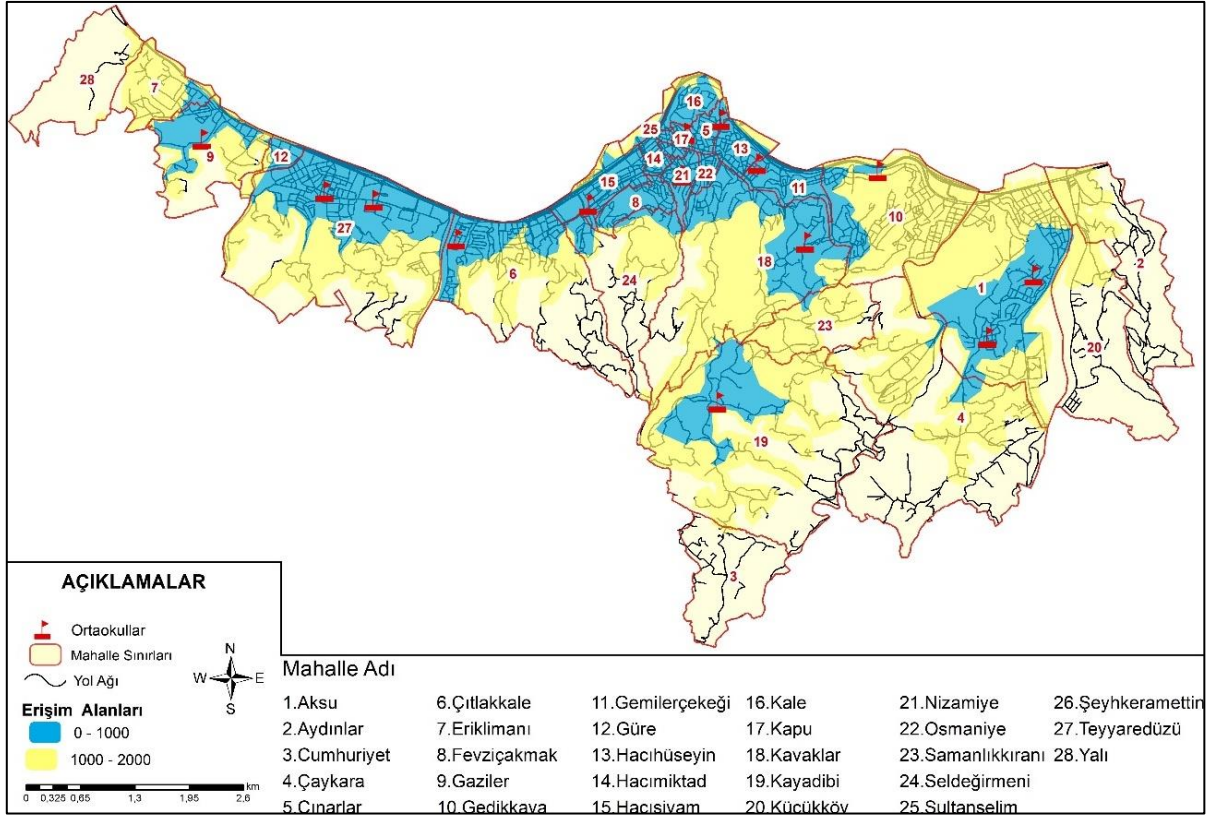
Giresun Şehrinde İlkokullara Erişebilirlik.

Ortaokul seviyesindeki eğitim kurumlarında uygun mesafe 1000 m. ve çalışmalarda uygulanan alternatif mesafe ise 2000 metredir. Kentte bulunan 15 ortaokulda 1000 m. mesafede erişebilen bina oranı %70,2 olarak belirlenmiştir. Analizde mesafe iki katına çıkarıldığında ise bu oran %93,2'ye yükselmiştir. Mevzuatta belirtilen mesafe içerisinde Güre, Hacısiyam, Fevziçakmak, Hacımiktad, Sultanselim, Kapu, Kale, Osmaniye, Nizamiye, Şeyhkeremettin, Hacıhüseyin, Çınarlar, Gemilerçekeği Mahallelerinde erişebilirliğin %90'ın üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Erişilebilirlik sorununun büyük ölçüde ortadan kalktığı Küçükköy (%15,5), Yalı (%4,8) ve Cumhuriyet (%2,4) mahallelerinde 2000 m. mesafede erişim sorunu yaşayan binalar halen mevcuttur.

Şekil 5

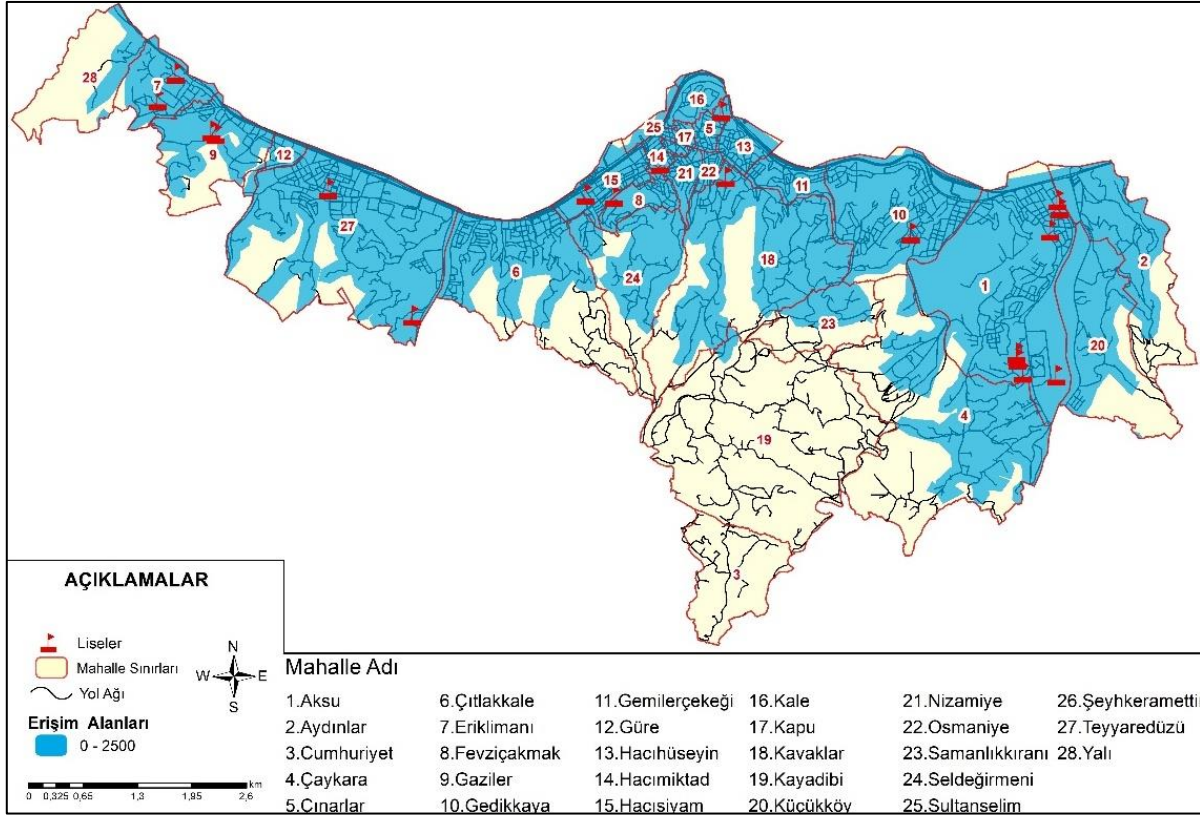
Giresun Şehrinde Ortaokullara Erişebilirlik.

Yönetmeliğe göre liseler için en uygun mesafe 2500 metredir. Yasal mesafenin en uzun olduğu liseler sahada erişim sorunun en az olduğu kurumlardır. 19 lisenin bulunduğu kentte 7 okulun Aksu Mahallesi'nde yer aldığı görülmektedir. Kurumların mekânsal olarak düzensiz dağılması Yalı, Kayadibi ve Cumhuriyet mahallelerinde liselere erişimde sorun yaratmaktadır. Kentte bulunan diğer 25 mahallede liselere erişim oranının %80'in üzerinde olduğu yapılan analiz sonucunda belirlenmiştir.

Şekil 6

Giresun Şehrinde Liselere Erişebilirlik.

4. Sonuç

Giresun şehrinin varlığı antik çağlara kadar dayanmaktadır. Öyle ki şehir, sosyal bilimcilere göre nüfus kriterini Cumhuriyet öncesinde sağlamıştır. Şehir, gelişimini sürekli sürdürerek 1940 yılında 12 olan mahalle sayısı çevresindeki kırsal yerleşimleri de bünyesine katarak günümüzde 28'e çıkmıştır. Giresun'un topografik durumu göz önüne alındığında şehir, genellikle gelişimini sahil boyunca doğu-batı doğrultusunda yapmıştır. Bu şekilde gelişimiyle birlikte şehirde yeni yapılan binalara yakın eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapıldığı kurumlar da zamanla bu istikamette inşa edilmiştir. Ancak bu kurumların uygun şekilde erişilebilir olup olmadığı bu çalışmayla birlikte ortaya konmuştur.

Giresun şehrinde, Mekansal Planlar Yapı Yönetmeliğine göre anaokulları için yapılan analizler sonucunda %21 gibi bir oranla binalara erişim sıkıntısının çekildiği görülmüş ve Türkiye'nin diğer şehirleri için yapılan araştırmalarla benzerlik göstermiştir (Yasak, 2020; 2021; Sezer vd., 2018; 2019; Duman & İrcan, 2020). Özellikle şehirde 6 anaokulunun bulunması ve bunların da şehrin kuzeyinde toplanarak eşitsiz bir şekilde dağılması söz konusu sıkıntıyı arttırmıştır. Bu sebeple Yalı, Eriklimanı, Gaziler, Güre, Kayadibi, Samanlıkkıranı, Cumhuriyet, Çaykara ve Küçükköy mahallelerinde yer alan konutların anaokullarına erişim sıkıntısı olduğu ortaya çıkmıştır. Şehirde en uygun erişime sahip konutların bulunduğu mahalleler ise %98 gibi yüksek bir orana sahip Nizamiye ve % 58,4 oranıyla Osmaniye mahalleleridir. Çünkü söz konusu mahalleler şehrin merkezi sahasında bulunmaktadır.

Çalışmada anasınıfları için yapılan analizler, anaokullarına göre %37,4 oranla nispeten daha yüksek çıkmıştır. Anasınıfları için erişimin en uygun olduğu mahalleler ise Güre (%87),

Nizamiye (%98,1), Hacısıyam (%84,6), Fevziçakmak (%84,4) ve Osmaniye (%87,7)'dir. Ancak Yalı, Eriklimanı, Samanlıkkıranı, Cumhuriyet, Aydınlar ve Küçükköy mahallelerinde herhangi bir binanın yönetmeliğe göre anasınıflarına uygun erişiminin sağlanamadığı görülmüştür. Anasınıfları ilkokullar bünyesinde oldukları için analiz sonuçları birbirine yakın çıkmıştır. Fakat iki ilkokulda anasınıfının olmadığı göz önüne alındığında, 0-500 metre mesafe için yapılan analizde ilkokullar için binalara erişim %39,6 çıkmıştır.

Ortaokullar için yapılan analiz sonucunda, Mekânsal Planlar Yapı Yönetmeliğine göre en uygun erişimin 1000 metreye kadar olması sebebiyle erişebilen bina oranı %70,2 çıkmıştır. Şehirdeki binaların çoğunluğu yönetmeliğe göre erişebilen durumundadır. Liseler için yapılan analizler, şehirdeki mahallelerin çoğunluğunda erişim sıkıntısının olmadığını ortaya çıkarmıştır. Çünkü yönetmeliğe göre uygun mesafe aralığının 2500 metre olmasının bunda büyük etkisi bulunmaktadır. Ancak liselerin yaklaşık yarısının Aksu Mahallesi'nde yer alması şehirde dengesiz bir dağılımın olduğunu göstermiştir. Liselerin düzensiz dağılımı sonucunda şehirdeki Yalı, Kayadibi ve Cumhuriyet mahallelerindeki konutların liselere erişim sıkıntısının olduğu görülmüştür.

Giresun şehrinde yapılan bu çalışma neticesinde okulların mekândaki eşitsiz dağılımıyla erişilebilen binaların azlığı ortaya çıkmıştır. Yönetmeliğe göre uygun mesafe aralığı arttırıldığında erişebilen bina sayısı artmaktadır. Ancak artan bu sayı yeterli değildir. Bunun için erişim sıkıntısı çeken binaların sık olduğu mahallelerde yeni okulların yapılarak bu problemin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Özellikle anaokulları ve ilkokulların yer seçiminde daha seçici davranılmalıdır.

Kaynakça

- Arınç, K. (2014). *Doğal beşeri, iktisadi ve siyasal yönleriyle Akdeniz ve Karadeniz Bölgeleri*. Biyosfer Araştırmaları Merkezi.
- Avcı, S. & Sunkar, M. (2015). *Giresun'da sel ve taşkın oluşumuna neden olan Aksu Çayı ve Batlama Deresi havzalarının morfolitik analizleri*. *Coğrafya Dergisi*, 30, 91-119. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iucogرافya/issue/25075/264657>
- Başer, V. (2020). Effectiveness of school site decision on land use policy in the planning process. *International Journal of GGeo-Information*, 9(11), 662. <https://doi.org/10.3390/ijgi9110662>
- Bayar, R. (2005). CBS yardımıyla modern alışveriş merkezleri için uygun yer seçimi: Ankara örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3(2), 19-38. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000055
- Bayar, R. & Karabacak, K. (2017). Ankara ili arazi örtüsü değişimi (2000-2012). *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 15(1), 59-76. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000181
- Bekdemir, Ü. & Güner, İ. (1999). Giresun limanı ve hinterlandı. *Türk Coğrafya Dergisi*, 34, 597-624.
- Bekdemir, Ü. (2000). *Giresun kent coğrafyası* (Tez No. 94139) [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Bekdemir, Ü., Ertürk, M. & Güner, İ. (2000). Giresun'un tarihi coğrafyası. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 6(4), 1-17.
- Bekdemir, Ü. (2007). *Karadeniz kıyı kentleri/Samsun Hopa arası*. Çizgi Kitabevi.
- Bekdemir, Ü. (2016). Giresun'da kentsel planlamadan kaynaklı sorunlar ve çözüm önerileri. İçinde A. Özçağlar, N. Türkoğlu, R. Bayar, E. Yılmaz, O. Aydın, K Karabacak, (Eds), *TÜCAUM uluslararası coğrafya sempozyumu bildirileri* (ss. 509-527). Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Bekdemir, Ü., Elmacı, S. & Köse, F. M. (2016). Giresun'da düzensiz kentleşmenin Teyyaredüzü ve Hacısıyam mahalleleri örneğinde incelenmesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(14), 40-64.

Darkot, B. (1967). Şehir ayrımında nüfus sayısı ve fonksiyon kriteri. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 17, 4-5.

Darkot, B. & Tuncel, M. (1978). *Ege Bölgesi coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 99.

Deniz, M. (2018). Uşak şehrinde aile sağlığı merkezlerine erişilebilirliğin CBS ile analizi. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 13(26), 475-491. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14404>

Doğanay, H. (2014). *Türkiye beşeri coğrafyası* (Genişletilmiş ve güncellenmiş 4. baskı). Pegem Akademi.

Duman, N. & İrcan, M. R. (2020). Analysis of accessibility to schools in Karaköprü on the basis of geographic information systems (GIS). *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 42, 543-566. <https://doi.org/10.32003/igge.745603>

Emiroğlu, M. (1975). Türkiye'nin coğrafi bölgelerine göre şehir yerleşmeleri ve şehirli nüfus. *Ankara Üniversitesi DTCF Coğrafya Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7, 125-159.

Esen, F. (2019). Coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ve uzaktan algılama (UA) ile Bingöl şehri ve çevresindeki yerleşmelerin mekânsal gelişimi için uygun alanların tespit edilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 101-112. <https://doi.org/10.18506/anemon.407338>

Göksoy, S. (2013). Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde zorunlu eğitim uygulamaları. *Aıya Öğretim Dergisi*, 1(1), 30-41.

Gülersoy, A. E. (2013). Marmara Gölü yakın çevresindeki arazi kullanım faaliyetlerinin zamansal değişimi (1975-2011) ve göl ekosistemine etkileri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 61, 31-44.

Gülersoy, A. E. (2014). Seferihisar'da arazi kullanımının zamansal değişimi (1984-2010) ve ideal arazi kullanımı için öneriler. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 155-180.

Güngör, S., Güngör, Ş. & Taşdelen, H.İ. (2020). Okullara erişilebilirliğin CBS yardımı ile analizi: Nevşehir örneği. İçinde Ş. Güngör & F. Adıgüzel (Eds.), *Kapadokya Araştırmaları, İnsan ve Mekân*, (ss. 193-207). Literatürkademia Nüve Kültür Merkezi Yayınları İnceleme- Araştırma 227.

Harita Genel Müdürlüğü (2022, Aralık). *İl ve ilçe yüzölçümleri*. T.C. Milli Savunma Bakanlığı. <https://www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri>.

Hatipoğlu, İ. K. (2022). Giresun'da (Merkez İlçe) bulanık analitik hiyerarşi süreci kullanılarak taşkın risk alanlarının belirlenmesi. İçinde Z. Karacagil (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar 11*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

İrcan, M.R. & Duman, N. (2021). Aile sağlığı merkezlerine (ASM) erişilebilirliğin coğrafi bilgi sistemleri (CBS) tabanında analizi: Karaköprü örneği. İçinde M. F. Döker, E. Akköprü (Eds), *Coğrafya Araştırmalarında Coğrafi Bilgi Sistemleri Uygulamaları II* (ss. 29 -47). Pegem Akademi Yayıncılık.

Kaya, Ö. & Toroğlu, E. (2015). Kayseri'nin şehirsiz gelişiminin izlenmesi ve değişim analizi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 65, 87-96.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2022). *Giresun ili iklim verileri (1991-2020)*. T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Bakanlığı. <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=GİRESUN>

Özdemir, M. H., Özav, L. & Yasak, Ü. (2020). Örnek köyden kente dönüşen Etimesgut'ta fonksiyonel arazi kullanımının değişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi* 25(44), 163-183. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.821640>

Resmi Gazete 29030 (2014, Haziran). *Mekânsal Planlar Yapı Yönetmeliği*. T.C. Resmi Gazete. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140614-2.htm>.

Sandal, E. K. & Gürbüz, M. (2003). Mersin şehrinin mekânsal gelişimi ve çevresindeki tarım alanlarının amaç dışı kullanımı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(1), 117-130. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000024

Sezer, A., Deniz, M. & Topuz, M. (2018). Uşak şehrinde okullara erişilebilirliğin coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ile analizi. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(5), 470-494. <https://doi.org/10.7596/taksad.v7i5.1802>

Sezer, A., Deniz, M., Kocaman, E. & Topuz, M. (2019). Analysis of accessibility of schools in Turgutlu City via geographical information system (GIS). *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 40, 190-207. <https://doi.org/10.32003/iggei.557625>

Soydan, O (2021). Analysis of accessibility to family health centers in Antalya using GIS. *Turkish Journal of Agriculture - Food Science and Technology*, 9(sp), 2442-2448. <https://doi.org/10.24925/turjaf.v9isp.2442-2448.4846>

Soydan, O. (2022). Analysis of accessibility of primary schools in Niğde using GIS. *Turkish Journal of Agriculture - Food Science and Technology*, 10(sp2), 3022-3028, 2022. <https://doi.org/10.24925/turjaf.v10isp2.3022-3028.5763>

Sönmez, M. E. (2011). Adana şehrinin alansal gelişimi ve yakın çevresinin arazi kullanımında meydana gelen değişimler. *Türk Coğrafya Dergisi*, 57, 55-69.

Tezcan, M. (2013). Eğitimin toplumsal temelleri. İçinde V. Sönmez (Ed.), *Eğitim Bilimine Giriş*. Anı Yayıncılık.

Tümertekin, E. (1973). Türkiye’de şehirleşme ve şehirselleşme fonksiyonları. *İstanbul Üniversitesi Yayınları*, No: 1840.

Türkiye İstatistik Kurumu (2022, Aralık). Genel Nüfus Sayımları ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları. T.C. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>

Yasak, Ü. (2019). An analysis on the accessibility of family health centers in Kula city. İçinde H. Özdoğru, T. Çetin, H. Kara (Eds), *New Trends in Social Sciences* (pp. 93-104). SRA (Strategic Researches Academy) Academic Publishing.

Yasak, Ü. (2020). Evolution of accessibility to educational institutions in city of Kula by Network Analysis. İçinde V. Krystev, M. S. Dınu, R. Efe, & E. Atasoy (Eds.), *Advances Social Science Research* (pp. 343-357). St. Kliment Ohridski University Press.

Yasak, Ü. (2021). Sürdürülebilir kentleşme bağlamında kentsel hizmetlere erişebilirlik: Eğitim kurumlarına erişebilirlik yönüyle Muğla kenti üzerine bir analiz. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(74): 2353-2367. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2672>

Makale Geliş | Received: 13.03.2023
Makale Kabul | Accepted: 24.04.2023
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1264539

Fikret USLUCAN

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.
Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Giresun-TÜRKİYE
Giresun University, Faculty of Science and Literature, Department of Turkish Language and Literature, Giresun-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-7163-0531
fikret.uslucan@giresun.edu.tr

Abdurrahman ARSLAN

Öğr. Gör. | Lecturer
Gümüşhane Üniversitesi, Torul Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Torul Vocational School, Property Protection and Security Division, Gümüşhane-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-8548-5358
aarslan@gumushane.edu.tr

Psikanalitik Edebiyat Eleştirisi Açısından Kar ve İnci Romanı Üzerine Bir Değerlendirme*

Öz

Sigmund Freud, hastalarını tedavi etmek için kullandığı teknikleri bir süre sonra beklenmedik bir şekilde sanat eserlerine de yöneltir. 19. yüzyılın sonlarında Freud'un Leonardo da Vinci ve Dostoyevski gibi sanatçıların eserleri ve şahsiyetleri üzerine yaptığı bu girişim, psikanalitik edebiyat kuramının/eleştirisinin de ortaya çıkmasına vesile olur. Multidisipliner bir alan ifade eden psikanalitik edebiyat eleştirisine zamanla Carl Gustav Jung, Alfred Adler, Rollo May ve Otto Rank gibi isimler de katkı yapar. Psikanalitik edebiyat eleştirisi, ortaya koyduğu teorilerle özel bir saha olan edebiyat psikolojisinin de dikkatini çeker. Edebiyat psikolojisi, ortak noktaları insan olan edebiyat ve psikolojinin birbirlerinden faydalanmasını ifade eder. Bu iki bilim sahasını ilgilendiren ortak kuramlarla eser, yazar, şair, okur ve yazma süreci gibi unsurlar ele alınır. Bir eser kaleme alan yazar, tip ya da karakter olarak psikanalitik kuram ve tekniklerle çözümlenebilir. Aynı zamanda, edebi eserlerde psikolojik tip ve temalar, bu tekniklerle ele alınabilir. Ayrıca, edebiyat ve eserlerin okurlar üzerindeki tesiri, aynı psikanalitik yöntemlerle incelenebilir. Edebiyat psikolojisinin inceleme konuları, bu şekilde çeşitlilik gösterse de edebiyat psikolojisiyle ilgilenen edebiyat araştırmacılarının yazar, şair ve okur şahsiyetinden ziyade psikanalitik kuram ve yöntemleri kullanarak edebi eserleri incelemeleri daha makul karşılanır. Muadil bir insan ve dolayısıyla muadil bir dünya kurgulamaya çalışan edebi eserlerin dile ait araçlarla oluşturduğu tüm unsurlar, psikanalitik edebiyat kuramının araştırma sahasına girer. Bu anlamda gerçek dünyadaki insanın buhranlarına çözüm bulmaya çalışan psikanaliz, edebi eserlerdeki karakterlerin de daha detaylı bir şekilde anlaşılabilmesi için yeni kapılar aralayabilir. Bu çalışmada, psikolojinin sunduğu imkânların ayırıcılığı olan Nihan Kaya'nın Kar ve İnci romanı ele alınmıştır. Sanatın pratiği yanında teorisine de kafa yoran Kaya'nın bu eserini psikanalitik yöntemlerle incelerken yazarın şahsi hayatından ziyade eser karakterlerine odaklanılmıştır. Odak noktasında insan olan bu çalışmada, tek bir teorisyenin kuramlarıyla değil karakter davranışlarının işaret ettiği kuramlara göre farklı farklı psikanalitik tekniklere müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Psikanalitik, Roman, Eleştiri, Nihan Kaya.

An Evaluation of the Novel Snow and Pearl in terms of Psychoanalytic Literary Criticism

Abstract

Sigmund Freud unexpectedly directed the techniques he used to treat his patients to artworks after a while. At the end of the 19th century, Freud's attempt on the Works and personalities of artists such as Leonardo da Vinci and Dostoevsky led to the emergence of psychoanalytic literary theory/criticism. Over time, names such as Carl Gustav Jung, Alfred Adler, Rollo May and Otto Rank contributed to the critique of psychoanalytic literature, which expresses

* Bu makale, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Edebiyat ve Psikoloji Kavşağında Nihan Kaya'nın Eserleri* adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

a multidisciplinary field. Psychoanalytic literary criticism has also attracted the attention of literary psychology, which is a special field with its theories. Literary psychology means that literature and psychology, whose common points are human, benefit from each other. With common theories concerning these two fields of science, subjects such as work, author, poet, reader and writing process are discussed. The author, who produces any work, can be analyzed as a type or character with psychoanalytic theories and techniques. Psychological types and themes in literary works can be addressed with these techniques. In addition, the effect of literature and works on readers can be examined with the same psychoanalytic methods. Although the topics of study of literary psychology vary, it is more reasonable for literary researchers interested in literary psychology to study literary works using psychoanalytic theories and methods rather than writers, poets, and readers. All the elements created by the linguistic tools of literary works that try to construct an equivalent person and therefore an equivalent world fall within the research field of psychoanalytic literary theory. In this sense, psychoanalysis, which tries to find solutions to the depressions of people in the real world, can open new doors to understand the characters in literary works in a more detailed way. In this study, the novel Snow and Pearl by Nihan Kaya, who is aware of the possibilities offered by psychology, is discussed. While analyzing this work of Kaya, who reflects on the theory as well as the practice of art, with psychoanalytic methods, the focus was on the characters of the work rather than the author's personal life. In this study, which focuses on people, different psychoanalytic techniques were applied according to the theories pointed out by character behavior, not the theories of a single theorist.

Keywords: Literature, Psychoanalytic, Novel, Criticism, Nihan Kaya.

Giriş

İki farklı disiplin olarak kabul gören edebiyat ve psikoloji, insan merkezli çalışmalar ortaya koymaları sebebiyle sık sık birbirlerinden istifade etmektedirler. Bu iki farklı sahanın birbirinden yararlanması, günümüzde artarak devam eden bir süreçtir.

İnsanı merkeze alan sahalardan olan psikolojinin geçmişi insanlık tarihiyle başlar. Tarihe adını yazdıran düşünürlerin ortaya koyduğu fikirler, özellikle Aristo, Sokrates ve Eflatun gibi isimlerin çalışmaları psikoloji sahasının temelini oluşturan ilk hamlelerdir (Emre, 2006, s. 27). Yüzyıllarca öteye giden bu hamleler, çağımızda halen psikolojinin dikkatini çeken sıra dışı davranışlar, rüya ve öğrenme gibi hususları içerir (Sayar & Dinç, 2014, s. 10). Bu kadim sürecin ele aldığı hususlardan biri de sanattır. Platon ve Aristoteles, mimesis ve katarsis gibi kavramlarla sanatın işlevi üzerine kafa yorar. Bu anlamda mimesis, sanatın doğa merkezli taklidini esas alırken, katarsis’le sanatın insan ruhundaki arındırıcı vasfı vurgulanır (Karabulut, 2013, s. 19-20).

İlk izleri eski Yunan felsefesinde yer alan psikolojinin müstakil bir bilim dalı haline gelişi, S. Freud’un kuramlarıyla kabul görür. Onun ortaya koyduğu kuramlara gelinceye kadar farklı bilim dallarının içerisinde kendine yer arayan psikoloji, insanın ilk dönemlerindeki yaşanmışlıklarını önceleyen (Kris & Kurz, 2016, s. 21-22) kendine has buluşları sayesinde kendi rüştünü ispat ederek özgür bir bilim dalı haline gelir. Böylece psikoloji, 1900’lü yılların başlarında farklı bilim dallarının hükümranlığından çıkmış olur (Emre, 2006, s. 25-38).

Edebiyat ve psikoloji sahaları arasında kurulan sıkı bağların tesisinde S. Freud ve bir noktaya kadar takipçileri olarak görülen C. G. Jung ile A. Adler’in ortaya koyduğu kuramlar, dikkat çekici dönemeçlerdir. Keşfettiği bilinçaltı bölgesiyle Freud, psikoloji literatürüne *bilincin doğrudan ulaşamadığı derin ruhsal katmanlarda geçen psişik olaylar öğretisi* (Ergün, 2011, s. 120) şeklinde tanımlanan psikanaliz terimini kazandırır. İlerleyen dönemlerde Freud’un düşüncelerini kısmen kabul eden, bazı noktalarda itirazlarda bulunan, bazı hususlarda ise konuları daha geniş bir perspektifle ele alan teorisyenler ortaya çıkar (Emre, 2006, s. 4-7). Psikoloji sahası adına yaşanan bu atılım hamlelerinin neticesinde oluşan psikanalitik eleştiri; edebi eserin biçim ve içeriğiyle beraber kurmaca şahsiyetlerini incelemeye, edebi ürünlerin yaratıcısı olarak yazar ve şairi araştırmaya imkan sağlayacak donanımlar geliştirir (Ergişi, 2013, s. 1738). Dolayısıyla edebiyat eleştirisiyle ilgilenen araştırmacılar, edebi eserlerde yer alan karakterlerin zihin dünyasıyla beraber davranışlarının arka planını mümkün olduğu kadar aydınlatmak adına psikolojinin birikimlerinden istifade eder (Tiken, 2009, s. 49).

Sigmund Freud'un teorileri ile başladığı düşünülen psikanalitik eleştiri kuramının seyri, Freud'dan sonra gelen isimlerle farklı bakış açıları kazanır. Önceleri yazar merkezli çalışmalar ortaya konulurken, Freud'dan sonra gelen Carl Gustav Jung'un kolektif bilinçdışı ve arketip gibi kavramlarıyla eser merkezli çalışmalar ön plana çıkar. Adler ise aile ve çevrenin önemini vurgulayarak psikanalitik eleştirinin daha da zenginleşmesine vesile olur. Lacan, psikanaliz ile dilin kesişim noktalarına dikkat çeker. Rollo May ise yaratıcılık eyleminin önemiyle ilgili incelemeler yapar (Atlı, 2012, s. 259).

Freud ve sonrasında gelen isimlerin kuramlarından faydalanan alt disiplinlerden biri de edebiyat psikolojisidir. Edebiyatın psikolojiden, psikolojinin de edebiyattan faydalanması şeklinde tanımlanan bu disiplinde yazar, yaratma süreci, okur psikolojisi ve eser karakterleri incelenebilir. Ancak bu inceleme konularından eser merkezli karakter incelemeleri, edebiyat psikolojisiyle ilgilenenler için daha etik bir araştırma sahası olarak kabul edilir (Wellek & Warren, 2013, s. 92).

Psikanalitik tekniklerin yoğun olarak kullanıldığı edebiyat psikolojisi, Türk Edebiyatında Cumhuriyete kadar edebiyat incelemelerinde çok kullanılmaz. Cumhuriyet sonrasında ise gerek yazım sürecindeki yazar incelemelerinde gerekse eser değerlendirmelerinde boy göstermeye başlar. Edebiyat sahasının bilinen isimlerinden Mehmet Kaplan gibi akademisyenler, bu süreç sonunda psikanalitik kavramlarla eser çözümlemesi yapar (Acehan, 2012, s. 130-131).

Doğası gereği bireyin karmaşık dünyasına uzandığı için (Tekin, 2004, s. 55-56) psikoloji, bireyi önceleyen edebi metinlerle ilgili analizlere farklı bakış açıları kazandırır. Psikoloji dünyasının sağladığı bu bakış açlarına roman türü üzerinden bakan N. Tonga ile Y. Ayata, psikolojik roman diye tabir edilen eserleri iki başlıkta sıralar: İlk başlıkta, yazarların hayatında meydana gelen olayların aktarıldığı eserler yer alır. İkinci başlık ise iki alt başlığa daha ayrılır. Bu alt başlıklardan birincisinde, psikoloji literatürüne hâkimiyetini kanıtlamak için kaleme alınan, psikolojik kavramların bilinçli olarak kullanıldığı eserler boy gösterir. İkinci alt başlıkta, eserdeki karakterlerin iç dünyalarını yansıtan romanlar yer alır. Bizde Peyami Safa'yla Mehmet Rauf; yabancılar da Virginia Woolf ve Dostoyevski gibi yazarlar bu eserlerin yazarlarına örnek olarak gösterilebilir (Ayata & Tonga, 2008, s. 18). Bu itibarla bir romanda, birey merkezli psikolojik derinliğin bulunması, o romanın günümüzdeki değer karinesi olarak kabul edilebilir (Tekin, 2004, s. 106).

Özellikle Cumhuriyet sonrasında, toplumsal yapımızın dönüşümünü Batı odaklı sürdürmesi ve fizyolojiden kopan psikolojinin rüştünü ispat ederek müstakil bir yapıya kavuşması neticesinde edebiyatımız yazar, şair ve araştırmacılarıyla psikolojinin sunduğu imkanlardan faydalanmaya başlar (Emre, 2009, s. 334). Dolayısıyla A. Şinasi Hisar, A. Hamdi Tanpınar, Oğuz Atay ve Yusuf Atılgan örneklerinde olduğu gibi son dönem yazınımızda psikolojiden istifade eden yazarlar ön plana çıkar (Yalsızuçanlar, 2010, s. 487).

Modern toplum modellerinin giderek kalabalıklaşması, kalabalık toplumun oluşturduğu şehirlerde yalnızlaşan birey modellerinin oluşması, nihayetinde, kaotik yapının tetiklediği ruhsal buhranların çoğalmasıyla beraber genelde edebiyata özeldir ise romanlara mümkün olduğunca psikolojik materyal girer (Emre, 2009, s. 334).

1. Psikanalitik Edebiyat Eleştirisi Açısından Kar ve İnci Romanı Üzerine Bir Değerlendirme

Sırasıyla Gizli Özne, Buğu ve Disparöni'nin ardından yayınlanan Kar ve İnci, Nihan Kaya'nın dördüncü romanı olma hüviyetindedir. Eser Gece, Nehir ve Deniz gibi başlıklarla toplamda on dokuz bölümden oluşur. Bu bölüm başlıklarının altında anlatıcıların kimler olduğu da belirtilir. Ayrıca, Leyla ve Nehir gibi birden fazla ismi olan Gece, tek merkez şahsiyet olarak tercih edilir.

Romanın bölümlerinde kronolojik sıraya uyulmaz. Reel zaman noktasında net bir ifade yoktur.

Eserin bölümleri arasında farklı farklı kahraman anlatıcıların söz sahibi olduğu görülebilir. Bunun yanında romanda, az da olsa üçüncü tekil şahıs anlatıcıya da yer verildiği gözlemlenebilir. Diğer taraftan, iç monologlarla psikolojik yapının zenginleştirilmesi, dikkat çeken diğer bir husustur.

Bölümden bölüme farklı isimlerle karşılaşılsa da eserin merkez şahsiyeti Gece'dir. Bu itibarla roman üzerine yapılan incelememizin odak noktasını da Gece şahsiyeti oluşturacaktır.

a. Baba Eksikliğiyle Tetiklenen Elektra Kompleksi

Sigmund Freud, bir edebi metin olan Kral Oidipus'tan faydalanarak Oidipus Kompleksi adını verdiği teoriyi geliştirir. Freud, bireyin çocukluk yıllarında belirli bir dönemde ebeveynlerine karşı aşırı yakınlık ya da nefret duygularıyla hareket ettiğini savunur (Moran, 2014, s. 153). Ona göre çocuk, karşı cinsten olan ebeveyne aşırı bir yakınlık duyarken, aynı cinsten ebeveyni nefret duygusuyla hareket ederek rakip olarak görür (Kaya, 2011, s. 212). Bu duygularla erkek çocuklarında Oidipus, kız çocuklarında ise Elektra Kompleksleri gelişmiş olur (Karabulut, 2013, s. 58). Aynı kompleks bağlamında yaşanabilecek olumsuz bir deneyimin bireyin geleceği üzerinde sakatlayıcı bir etkisinin olabileceği vurgulanır (Freud, 1999, s. 157). Nihayetinde Freud, edebi bir eserden faydalanarak düşüncelerini kuramlaştırma yolunu seçmiş olur. Tercih edilen bu yol, psikoloji literatüründe dikkat çekici bir hamle olmuştur (Şen, 2012, s. 12).

Yukarıda sıralanan psikolojik bilgiler ışığında Kar ve İnci romanın merkez şahsiyeti olan Gece'ye bakıldığında, ilk sorunsalı olarak verilen baba eksikliği, ilerleyen dönemlerde davranışlarını etkileyecek menfi hususlardan biridir. Bu olumsuz yaşanmışlığın yanında Gece'nin çocukluk yıllarında Leyla, bölümden bölüme farklılıklar sergilese de diğer kısımlarda Karın ve Nehir isimleriyle anıldığı izlenir (Kaya, 2016, s. 166-167).

Merkez şahsiyet Gece'nin çocukluk yaşlarında ebeveynlerinin ayrı olması, psikolojik yapısıyla alakalı ilk darbe olarak kabul edilebilir. Bu dönemlerde babasıyla çok az görüşebilmesi ve annesiyle yaşaması, ruhsal bir bölünme yaşayabileceğine işaret eder. Küçük yaşlarda sağlıklı bir aile bütünlüğünden mahrum kalan Gece'nin gelecekte (Kaya, 2016, s. 125-134) nevrotik davranışlar sergileyebileceği ve dış dünyaya yönelik bilinçaltında düşmanca tavırlara meyledebileceği varsayılabilir (Geçtan, 2014, s. 73).

Hayatını iki düzlemde devam ettirmesi gibi Gece'nin hayatının ilk yıllarında eşyalarıyla oyuncakları da bir bölünmeye tabi tutulur. Kardeşleriyle dahi görüştürülmeyen Gece için babasının evi yasak alandır. Ona göre babasının evi yasaklı bölge olmasının yanında eksiksiz ve mutlu bir aileyi de simgeler. Diğer taraftan, babasının kendisine verdiği eşyaları annesi izin vermediği için eve getiremez. Sonunda Gece, eşyalarının farklı düzlemlere bölünmesi gibi babası ve annesi arasında (Kaya, 2016, s.125-134) *benlik bölünmesi* (Phillips, 2007, s. 60) yaşar.

Çocukluğum ortadan ikiye ayrılmıştı. ... Hayatım gibi oyuncaklarım, eşyalarım da ikiye ayrılmıştı (Kaya, 2016, s. 125-126).

Bireyin gelişim sürecinde erkek çocukların anneye, kız çocukların ise babaya yönelik geliştirdikleri aşırı yakınlık, psikoloji biliminin inceleme konularından olmuştur. Bu bağlamda, kız çocuklarının babaya ulaşmada anneyi rakip olarak görüp saf dışı bırakma hamleleri (Karabulut, 2013, s. 58), Gece'nin çocukluk yıllarında aşamadığı ruhsal kırılmalardan biridir. Gece, bu bağlamda (Kaya, 2016, s.125-127), annesine ve babasının sonradan evlendiği kişiye karşı nefret duyguları geliştirirken, babasına yönelik olumlu yaklaşımlar ortaya koyar. Nihayetinde bu davranış seyriyle Gece, elektra kompleksine dair emareler sergilemiş olur. Babasının kendisinden uzaklaşmasının müsebbibi olarak annesini gören (Kaya, 2016, s. 140) ve babasıyla zaman geçirmek için can atan Gece'nin aşağıdaki iç monologu (Kaya, 2016, s. 125) bu durumun izleriyle doludur:

Evet; babamla her ne yaşıyorsak, günahıtı sanki; bizimle iş birliği yapan babaannem dışındaki herkesten saklanması gerekiyordu. ... Sevgili nedir, ne anlama gelir, henüz bilmiyordum; ama kendimi babamın karısından sakladığı sevgilisi gibi hissediyordum daha o yaşta (Kaya, 2016, s. 127).

Annesiyle yaşayan Gece'nin olmak istediği yer babasının yanı ve evidir. Dolayısıyla annesiyle yaşadığı evle yaşamak istediği babasının evini daima karşılaştırır. Onun için annesinin evinin aksine babasının yaşadığı ev eşitlik, aydınlık ve mutluluk anlamlarına gelmektedir (Kaya, 2016, s. 128-130).

Kusurlu ebeveyn tutumları, çocukların temel bir anksiyete geliştirmesine sebep olabilir. Temel anksiyeteye dünyayı düşman olarak görme, yalnızlık ve çaresizlik duyguları da eşlik eder (Geçtan, 2014, s. 233). Babasının tavırları sebebiyle Gece'nin de yalnızlık ve çaresizlik duygularına kapıldığı görülür. Gece'yle gerektiği kadar vakit geçirmeyen, cüzdânında diğer çocuklarının fotoğraflarını taşıyan, sonraki süreçte bir kız çocuğu daha olan babasının tavırları, Gece'nin iç dünyasında yaşayacağı temel anksiyetenin sebeplerini oluşturur (Kaya, 2016, s. 131).

Babasının sonraki süreçte bir kızının daha olmasıyla Gece, yeni bir düşünce sürecine girer. Yaşamındaki detaylara yeni anlamlar yüklemeye başlar. Hayatlarına ansızın giren bu kıza Beyza adının verilmesi, Gece'nin ise anlam olarak karanlığı çağrıştırması zihin dünyasını allak bullak eder. Ona göre yasaklı bölge olan baba evi gibi Beyza ismi de aydınlık çağrışımlarıyla doldur. Diğer taraftan kendi ismi gibi anne evi de karanlığı temsil eder. Bu zıtlıklar içerisinde değersizlik duygusuna kapılan Gece'yi babası, zıtlıkların değerine yönelik cevaplarla teselli etmeye çalışır (Kaya, 2016, s. 131-132). Zıt kavramların birbirini tamamlaması ve bu sayede bir değer yapısının ortaya çıkması, Carl Gustav Jung'un bireyin üzerinde karşıt kavramların etkisini vurgulayan ifadelerini akıllara getirir. Jung, zıt güçlerin kıymetinden bahsederken yukarıda yazarın kurmaca şahsiyetler üzerinde uyguladığı gibi karanlık ve aydınlık kavramlarından faydalanır. Bu itibarla karanlık olmadan aydınlığın olmayacağı, irrasyonel olanla rasyonelin var olabileceği, dünyadaki sistemin zıt güçler arasındaki dengeyle ayakta kalabileceği vurgulanmış olur (Jung, 2015, s. 32).

Babasıyla zaman geçirmek isteyen ve bu anlamda bir sevgi eksikliği yaşayan Gece için deniz kıyısında bulunan babaannesinin yazlığı, eksikliğini yaşadığı bu duygunun giderilebileceği tek yerdir. Yaz aylarında burada babasıyla zaman geçirse de süreç içerisinde bu mutlu zaman diliminden mahrum kalır. Babası, yeni ailesiyle alakalı bahaneler ileri sürerek Gece'yi daha çok ihmal etmeye başlar. Bu süreçte gelecekte de etkisini koruyacak duygusal bir paradoks daha yaşanır. Zira babasından yüzme öğreteceğine dair söz alan Gece, bu sözün tutulmamasının yanında babasının diğer kızına yüzme öğretmesi üzerine büyük bir ruhsal kırılma yaşar. Artık yüzme fiili, onun nazarında menfi anlamlara gelecek sembolik bir değere bürünür. Psikolojik noktada tamir edilmesi çok güç olan bu yaranın müsebbibi açık bir şekilde babası olmasına rağmen elektra kompleksi gereği kız çocuğu için toz kondurulmayan baba figürü burada da devreye girer. Nihayetinde tepki babaya değil, yüzme eylemine yöneltilmiş olur (Kaya, 2016, s. 132-134):

...Bir daha kumsala adım atmadım. Denize karşı bir çeşit küskünlük olmuştu içimde; ne suya girmek ne de yüzmeyi öğrenmek geliyordu artık içimden ... (Kaya, 2016, s. 134).

Hayatının ilk yıllarında yaşadığı ruhsal buhranlarda Gece'nin sorumlu tuttuğu tek insan annesi olur. Ona göre, babasından mahrum kalmasının ve yaşadığı menfi olayların müsebbibi annesidir. Ancak annesinin Gece'nin bu düşüncelerine karşılık verdiği cevap, vaka örgüsünün ilerleyen kısımları düşünüldüğünde çok anlamlıdır. Annesi, suçu sadakatsizlik suçlamasıyla karşı tarafa yükleyerek hayat dersi vermeye çalışsa da Gece, söylenenlerin hepsine kulak tıkayarak annesinin yaşadığı kaderin bir benzerine doğru yol almaya devam eder (Kaya, 2016, s. 140-141).

b. Çello ve Varoluş Sancıları

Vaka örgüsünün ilerleyen süreçlerinde merkez şahsiyet Gece adına beklenmeyen bir karşılaşma hazırlanır. Bu karşılaşmada Gece, sıra dışı bir davranış profili sergiler. Gece'nin karşılaştığı, bir müzik aleti olan çellodur. Çello karşısında Gece'nin davranışları ise psikoloji literatüründe ender görülen davranış örüntüleriyle doludur. Bu yaşa kadar babası ve annesi arasında benlik bölünmesi yaşayan Gece, çellonun sanatsal gücüyle karşılaşınca öteden beri yaşadığı varlık sorunsalının anahtarını bulur. Bu karşılaşma (Kaya, 2016, s. 136), Rosemary Gordon'un sanat ve

varoluş arasındaki açıklamalarını hatırlatan izlerle doludur. Zira Gordon, sanatla alakadar olmayı varlık onayı arayan insanın iletişim ihtiyacıyla alakalı görür (Kaya, 2015, s. 144).

Diğer taraftan, Jung ve Read açısından özellikle vurgulanan sanat ve yaratıcılık bağlantıları da burada hatırlanması gereken verilerdir. Bu itibarla, bireyin sanatsal yaratıcılığı ölçüsünde anlamlı bir hayat yaşayabileceği, sanatın yaşama gücünü tetikleyen bir potansiyel taşıdığı, var olma güdüsünün sanat düzleminde karşılık bulabileceği vurgulanmış olur (Kaya, 2015, s. 32-33).

Geçmişinde çeşitli buhranlarla savaştan Gece, bu sürece kadar dış dünyaya anlatamadıklarını bir düğün vesilesiyle ilk kez gördüğü çello sayesinde anlatabileceğini düşünür. Çelloyla karşılaştığında duyduğu ses, kendi varlığıyla da karşılaşmasına vesile olur. İlk defa bir varlığı olduğunu, iç dünyasını çello sayesinde anlatabileceğini fark eder. Zira, bu yaşa kadar dertleşeceği kimsesi olmamıştır, daha doğrusu sağlıklı bir iletişim imkanından mahrum kalmıştır. Yaşadığı çello karşılaşmasında da kendisini anlayacak bir yakını olmadığı için kendi iç benliğiyle iletişim kurmak zorunda kalır. Nihayetinde türlü ruhsal sorunlar altında ezilen Gece, yeniden ayağa kalkmak için çelloya sarılır (Kaya, 2016, s. 135-136).

Gece'nin çello karşısında çevresindeki insanların anlayamadığı hislere kapılması, fiziksel hareketlerini mümkün olduğunca durdurup çelloyla beraber iç farkındalığına yoğunlaşması, sanatsal bir eyleme odaklanması (Kaya, 2016, s. 135-136), Nihan Kaya'nın yatay ve dikey kavramlarıyla ifade ettiği Rollo May'ın karşılaşma terimini/halini akıllara getirmektedir. Zira May, Gece şahsında da gözlemlendiği gibi dış dünyayla ilginin azaldığı ve mümkün olduğunca iç dünyaya odaklanılan bu özel duruma *karşılaşma* adını verir. Karşılaşma kavramıyla ifade edilen ve gerçek sanat yapıtları karşısında tecrübe edilebilen bu hal (Kaya, 2015, s. 55-59), Gece'nin iç monologlarında açık bir şekilde görülebilir. Eserin birçok yerinde çelloyla karşılaşmadan önce kendisini tanımadığını, çelloyu duyduğunda kendini duyabildiğini, bir sesinin olduğunu çello sayesinde fark edebildiğini söyleyen Gece, böylece karşılaşmasını tamamlama yolunda da önemli adımlar atmış olur (Kaya, 2016, s. 136).

Gece'nin düğünde karşılaştığı özgün çello sesiyle büründüğü ruhsal devinim, sanatın insan davranışları üzerindeki dikey tesirine örnek teşkil eder. Çellonun sesiyle olduğu yerde hareketsiz kalması, tamamen bu sese odaklanması, fiziksel hareketini mümkün olduğunca sınırlayıp içsel devinimi artırması dikey yoğunlaşmanın işaretleridir (Kaya, 2016, s. 137).

Nihan Kaya, Yazma Cesareti isimli eserinde Rollo May'ın yukarıda verilen karşılaşma haline özellikle değinir. Kaya, fiziki olarak yavaşlamanın bireyin iç dünyasındaki hareketliliği işaret ettiğine vurgu yapar. İç dünyadaki hareketliliğin dikey yöndeki ilerlemeyle ifade edildiği bu durum, yazar tarafından bir tablo örneğiyle izah edilir. Burada önemli olan, tabloda etkilenen kişinin durmadan geçip gitmek yerine, fiziksel olarak durup tabloyu inceleme gerekliliğidir. Buradaki tablo örneği (Kaya, 2015, s.16), sanat eseri karşısındaki Gece'yi de örneklemektedir.

Gece, vaka örgüsünün ilerleyen bölümlerinde bir sanat ürünü olan keman sesine karşı da çello sesine yönelik gösterdiği dikey davranış modelini sergiler. Kemanı da ayakta dinlemeyi tercih eder. İki durumda da hareket etmeden öylece kalakalır. Her iki sanatsal eylem karşısında da pür dikkat icra edilen sanatsal eyleme odaklanır (Kaya, 2016, s. 94). Bu davranış örüntüleri sayesinde Gece'nin psikolojik yapısıyla alakalı emareler, gün yüzüne çıkmaya başlar.

Sanatsal eylem karşısında yukarıdaki etkilenmeyi yaşayan Gece, çello çalmayı öğrenmek için ders almaya karar verir. Öyle ki bu derslerin nihayetinde kendini konservatuar kapısında bulur. Diğer taraftan çello eğitiminde onun için gizil bir amaç daha saklıdır. Çello çalarken kendisini babasına göstermek ve bu sayede babasından varlık onayı almak ister (Kaya, 2016, s. 137-139). Bu minvalde ego savunma mekanizmalarından ödünlemeyi (Geçtan, 2014, s. 83-87) devreye sokarak enerjisinin tamamını çelloyu daha iyi çalmaya harcar.

Daha önceki süreçte beklediği yakınlığı/onayı bulamadığı baba figürü, Gece'nin çello çalmasında da menfi bir izlek oluşturmaya devam eder. Bir çello resitaline gelen baba, cılız bir

tebrikle işi geçiştirir. Dolayısıyla Gece, tıpkı daha önce yüzme eyleminde yaşadığı gibi bir kırılma yaşar. Babası, tüm sevgi ve heyecanıla diğer kızı Beyza'nın piyano çalmasını över. Ruhsal bir kırılma yaşayan Gece, iç monolog halinde verilen bölümlerde görüldüğü gibi kendi iç benine yönelmek zorunda kalır (Kaya, 2016, s. 137-139).

Gece, artık yetişkin olmak üzeredir ancak geçmişte olduğu gibi yine kendisini anlamayan, kendisiyle yeterince ilgilenmeyen bir baba figürü vardır. Buna rağmen konservatuar yılları, çello çalmasını onaylayacak ve bir nevi varlık onayı verecek ilk insanı karşısına çıkaracaktır. Bu kişi, Deniz İter'dir (Kaya, 2016, s. 141).

c. Deniz İter ve Baba Muadilliği

Elektra kompleksi gibi ruhsal kırılmalarla dolu bir geçmişi olan Gece için konservatuar dönemi farklı içsel kırılmalara gebe. Çello çalarken varlığını görmeyen/onaylamayan babanın yerine bu dönemde varlık onayı aldığı kişi, konservatuardan hocası Deniz İter'dir. Deniz İter, *sen beni sevince var oluyorum* (Kaya, 2016, s. 141-142) diyerek varlık onayını açıkça dile getirir. Bu durum, psikoloji literatüründe genital dönemde görülen ebeveyn otoritesinin yıkılıp yerine başka kişilerin (Geçtan, 2014, s. 40-41) bulunmaya çalışıldığını hatırlatır. Bilinçaltı tekniği kullanılarak eserin farklı yerlerine serpiştirilen ifadeler, bu durumun izleriyle doludur:

Bu sesi kimler duyabiliyordu bilmiyorum; ama buna ilk dikkat çeken Deniz Hoca oldu (Kaya, 2016, s. 141).

Süreç içerisinde Deniz, Gece'ye duygusal anlamda öğütler verirken çello çalma noktasında da nasihatlerde bulunur. Geçmişinde ruhsal bir bölünmüşlük yaşayan Gece için hocasının bu tutumu, ilk defa tecrübe ettiği bir yaklaşımdır. Çello dersleri sebebiyle giderek daha fazla bir araya gelen ikili, duygusal olarak da yakınlaşmaya başlar. Nihayetinde Gece, babasının gözlerinde göremediği varlık onayını, hocası Deniz İter'de görmeye başlar (Kaya, 2016, s. 143-144).

Gözlerinde ışıklar yandıği zaman anlıyordum nihayet çok iyi çaldığımı (Kaya, 2016, s. 145).

Gece, geçmişteki baba eksikliğini Deniz üzerinden tamamlamaya çalışır. Küçüklüğünde aşamadığı elektra kompleksini Deniz şahsında çözmeye çalışır. Deniz'le aralarındaki duygusal yakınlaşmaya daha detaylı bir şekilde bakıldığı zaman Gece'nin genital dönemi (Kaya, 2016, s. 71-72) sağlıklı bir şekilde atlatamadığı, dolayısıyla toplumsal anlamda bir kimlik bunalımı (Geçtan, 2014, s. 41-42) yaşadığı söylenebilir.

Alfred Adler, psikoloji literatüründe bireyin toplumla ilişkisini merkeze alan bir ekol geliştirir. Çocukların yetişkinler karşısındaki güçsüzlük duygusuyla tetiklenen nevrotik eğilimleri, Adler'in *erkeksi protesto* dediği davranış örüntüleriyle alakalıdır. Bu durum (Adler, 1999, s. 40-41), Gece'nin Deniz'le beraber çözmeye çalıştığı problemlerinde de kendini gösterir (Kaya, 2016, s.71-72). Kadın ve erkek türleri üzerinden cinsellik vurgusuyla yapılan eşit olmama durumu, romanın erkeksi protesto zeminini oluşturur. Bu minvalde açıklanan konuda genç kızla yaşlı adam, öğrenci bir kızla öğretmen bir erkek, edilgenlikle ettirgenlik kıyasları; bu eşitsizliğin eserdeki örneklerini teşkil eder.

... Hem, cinselliğin kendisi de müsavi bir şey değildir ki... (Kaya, 2016, s. 148).

Önceki dönemlerde içsel sorunlarını çeşitli semptomlarla ortaya koyan Gece'nin Deniz'le ilişkisindeki kırılma noktası, çocukluğunda babasının kendisine verdiği yüzme sözüyle benzerlik teşkil eder. Zira, dalgıçlık merakı da olan Deniz, bulabilirse Gece'ye bir inci getireceği sözünü verir. Ancak yüzmede olduğu gibi inci konusunda da verilen söz yerine getirilmez (Kaya, 2016, s. 153). Bu durum, metnin birçok yerinde karşılık bulur. Benzer şekilde Deniz'in de çocuklarına düşkün olması, yüzme sözünü yerine getirmemesi, ailesiyle vakit geçirmeyi tercih etmesi, mecbur kaldığı için gelemediğini söylemesi, denizden çıkardığı inciye kızına vermesi Gece'nin içsel kırılmalarının ana hatlarını oluşturur. Gece'nin içsel kırılmaları, baba muadili arayışını kanıtlayan örnekler olarak da görülebilir (Kaya, 2016, s. 153).

Romanda doğruluğu kesin olarak okura açıklanmayan bir hamilelik şüphesi vardır. Bu şüphe etrafında gelişen olaylarda baba muadilliğiyle ilgili daha kesin kanıtlara rastlanır. Gece, hamilelik şüphesiyle muhtemel çocuğunun babası olacak Deniz İlder'e gider; ancak Deniz, sana dokunmadım diyerek muhtemel çocuğun babalığını reddeder. Deniz'in gösterdiği bu reaksiyonun ardından Gece, babasında hissettiği dışlanmışlık duygusunu tekrar tecrübe eder. Hayatının ilk yıllarında babasıyla annesi arasında yaşadığı ruhsal bölünme, artık karnında hissettiği muhtemel çocuğun da kaderidir. Zira muhtemel çocuğu da babası tarafından dışlanmaktadır. Tekrar aynı çıkmaza düşen Gece, psikolojik bir travma daha yaşar. Deniz'in karşısına çıkarak muhtemel çocuğunun kendi çocuklarından farklı olmadığını ve onunla da alakadar olması gerektiğini haykırır. Gece'nin taleplerini şiddetli bir şekilde reddeden Deniz'in ifadeleri, baba muadilliğinin de reddi anlamına gelir (Kaya, 2016, s. 157-164).

Gece'nin Deniz İlder karşısında yaşadıkları, nevrotik hastaların davranışlarına benzer tutumları da gün yüzüne çıkarır. Zira benzer şekilde nevrotik hastalarda da önce kışkırtma, ardından ortaya çıkan durumdan faydalanma vardır. Ayrıca korunma ihtiyacıyla beraber haksızlığa uğradığını ya da aldatıldığını düşünen nevrotiklerde, karşı tarafı kendisini reddedecek noktaya kadar sürüklenme eğilimi görülür (Geçtan, 2014, s. 139). Gece'yle Deniz İlder arasında yaşanan tepkisel süreçte de benzer psikopatolojik eğilimlerin izleri görülebilir (Kaya, 2016, s. 164).

Gece'nin gerçekten hamile olduğunun bilinmemesi, Deniz ve kendisinin tamamen zıt söylemlerde bulunması (Kaya, 2016, s. 164), ego savunma mekanizmalarıyla alakalı davranış örnekleri sunar. Bu anlamda, sevgi ya da kabul arayışını bağımlılık noktasına kadar taşıyıp aşırı boyutlara ulaştırmak, paranoid izlekler oluşturur. Zira sevgi ve kabul noktasındaki arayış çoğaldıkça, reddedilmeye karşı verilecek tepkinin oranı da bir o kadar sertleşir. Bazı bireylerde tepki oranı, psikoz seviyelerine kadar ulaşarak mantık seviyelerini zorlayabilir. Aşırı boyutlara ulaşan tepkilerin süreklilik arz etmesi durumlarında ise paranoid vakaların oluştuğu varsayılabilir (Geçtan, 2014, s. 81).

İntihar girişiminden sonra çello vasıtasıyla tekrar hayata bağlanmaya çalışan Gece, olay örgüsünün ilerleyen kısımlarında Deniz İlder'in oğlu Kaya ile duygusal olarak yakınlaşmaya başlar. Kaya'yla yakınlaştığı süreçte de Gece'nin bilinçaltında Deniz şahsında aşamadığı sorunsalları içsel bir mesele olarak sürdürdüğü izlenebilir. Bir çocuk dinletisi olarak Deniz İlder'in kızına bestelediği parçayı Kaya'yla dinlediği zaman bilinçaltındaki kırılmalar tekrar bilinç seviyesini zorlamaya başlar (Kaya, 2016, s. 94-96). Anlık olarak hayatın geçmiş dönemlerine dönüşü simgeleyen bir tür regresyon yaşantısıyla (Jung, 2006, s. 154) dönüşüm yaşayarak Kaya'dan ayrılma kararı alır. Besteyi duyduktan sonra sergilediği davranışlar, psikolojik manada dönüşüm yaşadığını gösterir.

Gece'nin Kaya'yı terk etmesinden sonra başka bir orkestrada çalışmaya başlaması ve buradaki müzisyenlerle konuşmaları, baba muadilliğiyle alakalı verileri daha açık bir şekilde gün yüzüne çıkarır. Gece'nin bu diyaloglarda babasıyla evlenemediği için kız çocuklarının başkalarıyla evlendiğini savunması (Kaya, 2016, s.107-108), bilinçaltında elektra kompleksinin (Karabulut, 2013, s. 58) aşılamadığını ve artık psikopatolojik bir hal aldığını göstermektedir:

... Her kadın içindeki ben'i küçültmek, o küçülmüş ben'i yeniden büyütmek ister. ... Bu yüzden kadınlar, farkında olmasalar da içten içe "Keşke benim babam olsaydı" diye düşündükleri adamlar babaları olsun ister çocuklarına. ... (Kaya, 2016, s. 108)

Yukarıdaki gibi sıra dışı bir davranış örüntüsü sergileyen merkez şahsiyet Gece'nin hayatındaki içsel kırılmalar, farklı düzlemlerde artarak devam etmektedir.

d. Doğum Travmasıyla Gelişen Patolojik Haller

Psikoloji literatüründe Otto Rank'ın geliştirdiği *doğum travması* şeklinde bilinen kuram, eserin merkez şahsiyeti Gece'nin bazı davranışlarını izah edebilmek için teknik olanaklar sunmaktadır.

Geliştirdiği yaklaşımla Otto Rank, daha önce Sigmund Freud'un da değindiği doğum hadisesine yoğunlaşır. Aynı hadiseye yoğunlaşsa da Rank, doğumda yaşanan travmanın yetişkinlik yıllarındaki anksiyetenin ilk örneği olabileceğine vurgu yaparak cinsellik ağırlıklı Freud yorumundan ayrılır. Freud'a göre daha sembolik bir düzleme kayan Rank'ın bu yorumuna göre hayattaki travmaların sebebi, anneden kopuşun ilk örneği olan doğum olayıdır. Bu kopuş, kişinin hayatı boyunca yaşayacağı ayrılıkları simgeler. Yaklaşık dokuz ay boyunca anne karnındaki sıvı bölgede anksiyeteden uzak bir süreç geçiren birey, ilk kaygıyı doğumdaki baskılamayla yaşayarak çaba gerektiren bir hayata sürüklenir. Bu baskı, ilerleyen süreçteki kaygıların da ilk örneği olur (Geçtan, 2014, s. 204-205). Rank'ın ifade ettiği doğum travması kuramına göre huzur dolu dokuz aydan sonra anne karnından kopuşun yaşattığı kaygı, bireyin sonraki yıllarında gereksinimlerini karşılama, kendi varlığını fark etme ve kendini dış dünyaya anlatma endişesine evrilir (Cebeci, 2015, s. 237-238). Böylece kişi, doğum hadisesindeki anksiyeteyi bilinçaltında tekrar tecrübe ederek nevrotik emareler sergiler. Üstesinden gelinememiş doğum travmaları çeşitli analizlerle yenilmeye çalışılsa da reaksiyonların çoğunda doğum anına ya da öncesine geri dönme temayülleri ile karşılaşılır (Rank, 2014, s. 25-31). Kişinin konforlu bir hayatı barındıran anne karnından sorunlarla dolu bir yaşama adım atması, travmaların (Şen, 2012, s. 20) ana amilidir. Aşılamayan travmalarda ise psikolojik açıdan patolojik sonuçlarla karşılaşılabilir.

Rank'ın yaklaşımıyla ilgili veriler sunan yukarıdaki metin, Gece'yle ilgili birçok açmazı aydınlatacak olanaklar sağlar.

Hem kendisi hem de var oluşuna kesinlik kazandırılmayan çocuğu açısından düşünüldüğünde Gece'nin geçmişine onay veren davranışlar sergilediği söylenemez. Gece için onay verilmeyen hayat, her travmada daha da patolojik bir hal almaya devam eder. Dolayısıyla netice, intihar düşüncesine kadar ilerler. İntihar düşüncesiyle beraber doğum ve ölüm kıyaslamaları başlar. Bu kıyaslamalara doğum ve devamı üzerine reddiyeci fikirler eşlik eder. Gece'nin düşünce ve davranışlarındaki bu emareler (Kaya, 2016, s. 139), arzulanmayan doğum ve çocuk simgesinin doğum travmasına yönelik (Şen, 2012, s. 51) izleriyle doludur. Gece'nin Rank ekolünü işaret eden bu tavırlarına, iç monologlar halinde romanın birçok yerinde rastlanır:

Ve, bilmenizi isterim, ölü doğmuş olanlar doğmuş ölü olanlardan çok daha şanslılar. Doğmuş olduğunuz halde ortada kalmanız en acısı. Hem doğmuş olup hem de yaşayamıyor olmak (Kaya, 2016, s. 139).

Gece'nin yukarıdaki tavırlarına benzer temayüller (Kaya, 2016, s. 176-177), edebiyat dünyasında bilinen birçok eserde de karşılık bulur: Samuel Beckett'in *Endgame* adlı yapıtından; *İşte dünyadayız. Ve bunun bir çaresi yok* sözleri (Kaya, 2015, s. 210), diğer taraftan Ömer Hayyam'ın *İnsan'ın eline geçen, şu iki kapılı yerde/ Gönül derdi ve can vermektense öte değil./ Bir nefeslik olsun yaşamayandır mutlu/ Anasından hiç doğmayan kişidir âsude* (Şen, 2012, s. 49) biçimindeki rubaisi bu örneklerden bazılarıdır. Can Şen de Hayyam'ın bu rubaisinden yola çıkarak doğum travmasına dair izlere ulaşır (Şen, 2012, s. 46-56).

Gece'nin ismi verilmeyen bir kentin sahilinden kendini denize bırakarak intihar etme teşebbüsü, doğum travmasıyla alakalı farklı izleklere ulaşılmasını sağlar. Gece'ye göre, küçük yaşlardan beri küskün olduğu denizde yaşayacağı son, beden ve zihnin birbirinden kopuşu anlamına gelir. Bu teşebbüs, sıradan bir eylem olmadığı gibi (Kaya, 2016, s. 165), süreç içerisinde ortaya çıkan sorunlardan kurtuluşu ve bu itibarla doğum travmasının anne karnına geri dönüş temayüllerini (Rank, 2014, s. 67-68) de içerir. Zira, Gece'nin hayatına son vermek istediği deniz, anne karnı gibi sıvı bir alanın temsilcisi olmakla birlikte hayatın sancılı yaşamışlıklarından kaçışın da simgesi olur (Kaya, 2016, s. 150). Sokrates'in *ölme cesareti, var olma cesaretinin testidir* (Kaya, 2015, s. 182), ifadesinde olduğu gibi Gece, denizde kendini öldürerek anlam kazanacak bir hayatı aramaktadır.

İntihar teşebbüsünü anne karnındaki sıvı bölgeyi sembolize eden denizde gerçekleştiren Gece açısından olay örgüsünün ilerleyen kısımlarında ruh dünyasını sarsacak yaşanmışlıklar devam eder. Karnındaki muhtemel bebeğiyle denize girip çıktıktan sonra, eserin başında verilen; *Cebennem,*

acı çektiğimiz yer değildir; acı çektiğimizi kimsenin bilmediği yerdir (Kaya, 2016, s. 11), şeklindeki Hallac-ı Mansur epigrafı doğrultusunda anlaşılma ve anlatma sorunsalıyla acısını tek başına yaşamaya başlar. Geçmişte yaşadıklarını ya da denizde ölmeye çalışmasını kimse görmez. Yaşadığı bu anlaşılmama ve fark edilmeme hali, Gece'nin iç dünyasını bağımsızlıkla bağımlılık arasındaki boşluğa sürükler (Kaya, 2016, s. 52). Zira doğumla beraber tezatları sembolize eden bir süreç de başlar. Rahat bir hayattan, çaba gerektiren bir yaşama geçilir. Büyüme sürecinde, bağımlılıktan özgürlüğe doğru yol alınır (Geçtan, 2014, s. 205-206).

e. Psikanalist ya da Polis gibi Davranan Aydın

İntihar teşebbüsüyle beraber eserin vaka örgüsüne hem polis hem de psikanalist gibi davranan ancak hangisi olduğu belirtilmeyen Aydın dâhil olur. Aydın'ın vaka örgüsüne girişi, bu süreçte Nehir ismiyle anılan Gece'nin iç dünyasıyla ilgili başka fenomenlere ulaşılmasına vesile olur.

Yazar, Aydın karakterinin vaka örgüsündeki işleviyle okurun zihninde soru işareti bırakacak bir kurgu hazırlar. Aydın'ın polis ya da psikanalist gibi konumlandırılması ve iki meslekten hangisini icra ettiğinin bilinmemesi, daha çok bu mesleklerin her ikisinde de birbirine benzer şekilde çalışmasıyla alakalıdır. Zira roman kurgusunda yer verilen Aydın şahsında olduğu gibi her iki meslekte de ipuçlarından yola çıkılarak daha derine/dikeye inmeye çalışılır. Bu durum vaka örgüsünde sık sık tekrarlanır (Kaya, 2016, s. 168-172).

Ruhun tamamına psişe adı verilen Jung ekolünde, mantık ve mantık dışı güçlerin çatışması süreklilik arz eder. Bu bağlamda hayatın bir parçası olan çatışma, bireyin kişiliğini de etkiler. Psikolojik zaviyeden belirleyici olan ise kişinin çatışmalar karşısında aldığı tavrıdır. Dolayısıyla çatışmalar karşısında yenilen bireyin sonu nevroz ya da psikoz gibi durumlara varabilir (Geçtan, 2014, s. 172). Bu itibarla, intihar teşebbüsünden sonra Aydın'ın görev yaptığı hastaneye getirilen Gece'nin sergilediği davranış şekilleri, psikoloji sahası açısından dikkat çekici verilerdir.

Gerçeklikle sorun yaşayan kişi, dil kullanımıyla alakalı problemler de yaşayabilir. Bu sorunsalı yaşayan birey, bilinçaltında dış dünyanın dolayısıyla gerçekliğin anlamlandırılmadığı bebeklik dönemlerine kadar gerileyebilir. Gerileme, şizofrenlerde olduğu gibi iç ve dış dünya ayırımı yapamamaya kadar varabilir (Kaya, 2011, s. 101). İntihar teşebbüsünden sonra Aydın'ın görev yaptığı hastaneye getirilen Gece'nin dil kullanımını da bu şekilde seyreder. Artık normal bir söylem kullanmaz. Yaşadığı ruhsal kırılmaların etkisiyle daha çok soyut ve sembolik ifadelerle başvurur.

Gece'nin intihar girişiminden sonra muhtemel çocuğunun öldüğünü düşünerek dili reel boyutundan koparıp tamamen sembollere dökmesi, bir bilim dalı olarak psikolojinin de dikkatini çeken konulardandır. Zira gerçeklik zemini sarsarak tamamen imgesel boyutta kullanılan dil edimi, psikotik ve şizoid vakalarda da dikkat çekici davranış örüntüleridir. Bu vakalarda çoğu zaman katlanılması mümkün olmayan yaşanmışlıkların bastırılması, gerçeğin çarpıtılması şeklinde dil üzerinden yürürlüğe konur (Kaya, 2016, s. 168-170). Böylece kişi, gerçekle yüzleştğinde karşılaşacağını düşündüğü aşırı kaygıdan kendini muhafaza etmeye çalışır (Kaya, 2015, s. 229). Gece'nin intihar teşebbüsünden sonra getirildiği hastanede Aydın'la konuşmaları, çoğunlukla bu çerçeveye üzerine inşa edilir.

Gece'nin Aydın'la diyaloglarında bahsettiği kız çocuğu, çoğunlukla birden fazla anlama gelecek şekilde sembolik ifadelerle doludur. Gece'nin sembolik ifadelerini deşifre etmeye çalışan Aydın, bahsedilen kız çocuğunun Gece'nin küçüklüğünü ya da gerçekten hamilelik süreci sonucunda düşürülmüş bir çocuğu yansıtabileceği üzerinde durur. Birden fazla anlamın aynı kavram üzerinden yürürlüğe sokulması ve kız çocuğunun bu şekilde iki anlamlı verilmesi, Gece'nin yapısal olarak dikey düzleme odaklandığını, bunu tesis etmek için de metaforik ifadelerle başvurduğunu gösterir. Aydın ise Gece'nin gerçekte kim olduğunu, nereden geldiğini, geçmişinde ne yaşadığını çözmek için metaforlarla dolu ifadelerle yoğunlaşır. Aydın'ın aslında yapmak istediği, Gece'nin

sembolik ifadelerle inşa ettiği (Kaya, 2016, s. 170-171) *bastırma mekanizması*'nı (Geçtan, 2014, s. 54) psikanalistlerin yaptığı gibi deşifre etmektir. Aydın'ın uğraşları sonucunda Gece'nin sembolik ifadeleri görünür olmaya başlar. Anlam çoğalmasıyla bu sembollere bakıldığında kız çocuğu, hem kendi küçüklüğüdür hem de kendi kızıdır. Diğer taraftan kızda olduğunu söylediği mücevher, hem karnındaki çocuktur hem de vaat edilen ancak kendisine verilmeyen incidir (Kaya, 2016, s. 170-171).

Kişiler ve zaman noktasındaki anlam çoğalmaları, Gece'nin sembolik ifadelerine yansıyan hususlardandır. Sembolik ifadelere bürünen bilinçaltındaki veriler, Gece'nin bilinç düzeyine çıkmaya çalışsa da bastırma mekanizması devreye girer ve mümkün olduğu kadar kısa sürede yüzeye çıkan veriler geri gönderilir. Bu sayede (Kaya, 2016, s. 171) can sıkıcı yaşanmışlıkların bilinç düzeyine çıkması baskılanmış olur (Geçtan, 2014, s. 56).

Psikoloji literatüründe, organik bir temeli bulunmayan daha çok stres ve kaygıya bağlı ruhsal tetikleyicilerden kaynaklanan fiziksel belirtilere psikosomatik rahatsızlık adı verilir (Budak, 2009, s. 599). Gece'nin intihar teşebbüsünden sonra vücudunda bulunan yaralarla ilgili Aydın'ın yaptığı tespitler de psikosomatik vakaları işaret eder. Ona göre Gece'nin ruhsal sorunları, fiziksel belirtilerle kendini göstermektedir. Bu anlamda Gece'nin bedeninde çıkan yaralar, sıradan yaraların çok daha ötesinde düşünülmelidir (Kaya, 2016, s. 172). Psikosomatik izlerin varlığı, romandan alınan aşağıdaki iç monolog parçalarında daha net bir şekilde görülebilir:

... Kendimizi çok iyi, güvende hissediyorsak eğer, nereye ne kadar sert çarparsak çarpalım sapaşlam çıkar bedenimiz bu tecrübeden. ... Ruhumuzla iletişimi kestiğimizde başlıyor hepsi. ... Acımız bedenimizde bir noktada birikip safra kesemizde bir taş oluyor, aside dönüşüp midemize saldırıyor, sivilceler, siğiller, yuvarlak kırmızı lekeler halinde cildimizde beliriyor bir gün. ... (Kaya, 2016, s. 172).

Yukardaki gibi sebebi anlaşılamayan yaralarla alakalı (Kaya, 2016, s. 172) Nihan Kaya, Yazma Cesareti isimli eserinde dikkat çekici bilgiler verir. Yazma eylemini merkeze aldığı eserinde maddeyle gerçek, bedenle ruh arasındaki bağlantıları ele alırken Platon'dan örnek verir. Rahatsızlıkların tedavisindeki en büyük yanlışı beden ve ruhun ayrı düşünülmesine, beden ve ruh için farklı doktorların tayin edilmesine bağlar. Bedenimiz üzerindeki emarelerin ruhumuzun işaretleri olduğunu düşünür. Ruhun beden vasıtasıyla bireyle iletişim kurmak istediğini vurgular (Kaya, 2015, s. 212). Yazarın burada verdiği teorik bilgiler, Gece'nin sebebi bilinmeyen yaralarını da hatırlatmış olur.

Neticede yazar, Aydın karakteri üzerinden bir psikiyatristin hastasıyla nasıl ilgilenmesi gerektiğini de örneklemiştir.

f. Yılın En Uzun Gecesinde Persona Savaşları

Persona kavramı, terim olarak eski çağlardaki oyuncuların rollerini daha iyi yansıtabilme amacıyla kullandıkları maske anlamına gelir. Günümüzde Carl Gustav Jung ekolünde karşılık bulan persona, eski anlamıyla bağı koparmadan psikoloji literatürünün de kullanabileceği anlam açılımlarına ulaşır. Jung, personayı kendi özgün tanımlamasıyla kolektif ruhla alakalı görür. Ona göre persona, bireyin nasıl olması gerektiğiyle ilgili toplumla yaptığı bir uzlaşmaya dayanır (Kaya, 2015, s. 134). Bu sayede persona kavramı, yüzyıllardan bu yana tiyatro oyuncularının kullandığı maske izleğinden gelerek günümüzde, toplumun onayını almak için kişinin çevresine karşı kullandığı maske veya kimlik açılımlarına ulaşır (Geçtan, 2014, s. 166).

Jung ekolünde maske olarak tarif edilen persona, gölge arketipiyle ilişkili düşünülür. Bu bağlamda gölge, egodaki negatif simgelerin psişe içine giren alt benliği şeklinde tanımlanır. Ayrıca kişiliğin farklı taraflarını yansıtmada görevli olan gölgenin sosyal çevreye yönelik olan tarafına da persona adı verilir. Persona sayesinde birey, toplumla kendi benliği arasında denge kurar.

Personasını sağlıklı bir şekilde kullanamayan kişilerde ise psikolojik noktada çeşitli sorunlarla karşılaşılacağı vurgulanır (Cebeci, 2015, s. 232).

Romanda vaka örgüsünün son halkası olarak yılın en uzun gecesi olan 21 Aralık'ta emekli olması münasebeti ile Deniz İter için bir gece programı tertiplenir. Görünüşte Deniz İter için düzenlese de bu program, roman şahsiyetlerinin personalarıyla boy gösterdiği bir sahne gibi konumlanır. Eserin merkez şahsiyeti Gece dışındaki tüm şahsiyetler, persona kullanımları konusunda sorun yaşamaz. Zira Gece, davranışlarıyla programda yer alan tüm katılımcıların dikkatlerini üzerinde toplayacak anormal davranışlar gösterir (Kaya, 2016, arka kapak).

Psikoloji literatüründe bireyin gerçek benini saklayıp halin gereklerine göre hareket etmesi persona terimiyle tanımlandığı (Geçtan, 2014, s. 166-168) için düzenlenen programın persona platformuna dönüştüğü görülebilir. Özellikle Deniz İter'in karısı Dolunay'ın dilinden aktarılan ifadeler, persona noktasında dikkat çeken verilerdir. Salonda bulunan insanlardan gerçek benliğini gizlemeyen kimse yok, diyen Dolunay'ın kendisi de halin gereklerine ayak uydurarak persona kavramına uygun davranışlar gösterir (Kaya, 2016, s. 210-211).

Kısa süreli bir yakınlaşmadan sonra Gece'nin kendisinden ayrıldığı Deniz İter'in oğlu Kaya da annesi Dolunay gibi roman şahsiyetlerinin persona kullanımları hakkında bilgi verir. Mutlu gibi görünmelerine rağmen mutlu olmadıklarını, insanların içleri yerine dışlarına göre değerlendirildiğini, herkesin sergilenen oyuna ayak uydurduğunu söyleyerek programa katılanlar hakkınıda genel bir persona değerlendirmesi yapar (Kaya, 2016, s. 13-14).

Kaya, programdaki insanları yukardaki gibi gözlemlerken bireylerin yaşanmışlıklarını da göz önünde bulundurur. Programın ilerleyen saatlerinde aile mirası gerdanlığın kaybolması ve bu hadise sebebiyle ortalığın ayağa kalması onun için çok önemli değildir. O, insanların ruhsal kırılmaları sebebiyle oluşan personalarına odaklanır. Dolayısıyla Gece dışındakilerin rol yaptığını, maske taktığını düşünür (Kaya, 2016, s. 206).

Emekli olması sebebiyle düzenlenen gece programında persona kavramına yönelik veriler sunan şahsiyetlerden biri de Deniz İter'in kendisidir. Deniz, hasta kızının ölümünü aklından çıkaramaz. Bir hayalet gibi kızının kendisini takip ettiğini sanır. Benliği tamamen bu duruma yoğunlaşmışken programda insanlara karşı hiçbir sorun yokmuş gibi davranması, persona terimini ön plana çıkarır. Diğer taraftan bir çeşit sahte benlik geliştiren Deniz, suçluluk psikolojine dair emareler de gösterir. Deniz'in davranış örüntüsüyle gelişen personasına halüsinasyon yaşantıları da eşlik eder:

Bulunmamak için sırtımı çeviriyorum. Yine de bakışlarını üzerimde hissediyorum. Sanki tam karşımda dikiliyor ve gözlerini benden hiç ayırmıyor. ... Sadece bana görünüyor. ... (Kaya, 2016, s. 27-28).

Yazar, Fildişi Kuyu adlı eserinde Winnicott'un düşünceleriyle alakalı değerlendirmeler yaparken sahte benlik konusuna değinir. Bu değerlendirmelerinde David Rabe'in oyunu üzerinden personayı hatırlatan veriler dikkat çeker. Ona göre, bu oyunda kurgulanan aile için mutluluk sadece bir kelime, tebessümün ise görüntüden ibarettir. Oyun şahsiyetlerinin hayatıyla alakalı yapılan bu tespit (Kaya, 2011, s. 122), persona kavramı etrafında düşünüldüğünde İter ailesi için de geçerlidir.

Sonuç

Bu çalışmada, psikolojiyle etkileşimi her geçen gün artan günümüz edebiyatında Nihan Kaya'nın eserlerinden Kar ve İnci romanı, psikanalitik edebiyat eleştirisiyle ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışma sürecinde Kar ve İnci eseri merkezinde değerlendirmeler yapılırken psikoloji ve edebiyat alanlarının roman şahsiyetleri üzerindeki ortak izleri sürülmüştür. Böylece psikanalitik unsurlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın giriş kısmında psikanalitik edebiyat eleştirisiyle edebiyat ve psikoloji ortaklığının teorik bir çerçevesi çizilmiştir. Psikanalitik literatür, çeşitli kaynaklardan taranmış ve sistematik bir şekilde aktarılmaya çalışılmıştır. İlerleyen bölümlerde ele alınan kurmaca şahsiyetlerin

incelenmesinde, burada ele alınan psikanalitik verilere müracaat edilmiştir. Psikanalitik kavramlarla yapılan değerlendirme sayesinde roman şahsiyetlerinin iç dünyaları daha görünür bir yapıya kavuşturulmuştur.

Nihan Kaya, diğer romanlarında merkez şahsiyet sayısını iki kişi etrafında kurgulamıştır. Kar ve İnci romanında ise bu sayı tek kişiye indirildiği için çalışmamız daha çok merkez şahsiyet olan Gece etrafında şekillenmiştir.

Hayatının ilk yıllarında merkez şahsiyet Gece'nin elektra kompleksine dair davranış örüntüleri oluşturduğu, sonraki yaşlarında ise psikoloji sahasına özgün diğer verileri sergilediği anlaşılmıştır.

Gece'nin davranış örüntüleriyle beraber sembolik dil kullanımını çözmeye çalışan Aydın'ın olay örgüsüne girmesiyle psikolojik terimler, aktif olarak kurmaca içerisinde yer almıştır. Zira yazarın kendi ifadesiyle Aydın, bir psikanalist gibi kurgulanmıştır. Diğer taraftan, merkez şahsiyetin bilinçaltını aktarmak için sembol ve arketip olanaklarından istifade edilmiştir. Bu itibarla, eserin olay örgüsündeki son sahne olan 21 Aralık gecesinde, persona kavramıyla alakalı izlere ulaşılmıştır. Bu gece, roman şahsiyetlerinin iç dünyalarını gizledikleri bir sahne gibi konumlandırılmıştır.

Psikoloji ve edebiyat gibi mümkün olduğu kadar birbirlerinden istifade etmeye çalışan iki disiplinin olanaklarıyla iz sürmeye çalıştığımız incelememizde gördük ki, roman şahsiyetlerinin hayatları edebiyatın kurmaca hususiyetlerinden yararlanarak ortaya konulurken psikoloji biliminin verilerinden açık ya da gizil olarak yararlanılmıştır. Psikolojik romanlarda görülen vaka sayısının azaltılarak karakterlerin iç dünyalarının ön plana çıkarılması, bu romanın genelinde de gözlemlenmiştir. Anlaşılma sorunsalıyla iletişim problemi yaşayan Gece şahsiyeti, birçok psikanalitik kuramdan istifade edilerek roman merkezinde konumlandırılmıştır.

Edebiyat ve psikoloji ortaklığında konumlanan çalışmamızın nihayetinde, Nihan Kaya'nın yazım süreciyle edebiyat ve psikolojinin odak noktasında bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Sonuç olarak yukarıda yapılan değerlendirmeler ışığında Kar ve İnci romanı, psikanalitik edebiyat eleştirisiyle incelenebilecek bir kurguya sahiptir denilebilir.

Kaynaklar

Acehan, A. (2012). Fahim Bey ve Biz, Anayurt Oteli ve Aylak Adam romanlarına psikolojik bir bakış. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, (Balkan Özel Sayısı I), 130-131.

Adler, A. (1999). *Cinsiyetler arasında işbirliği*. (S. Selvi, Çev.). Payel Yayınları.

Atlı, F. (2012). Edebi metnin ve yaratıcılığın kaynağına ulaşan yol: Psikanalitik edebiyat eleştirisi. *Turkish Studies*, 7(3), 257-273.

Ayata, Y. & Tonga, N. (2008). Psikolojik roman, romana yansıyan yazar ve Türk edebiyatındaki bazı örnekleri üzerine bir inceleme. *İlmi Araştırmalar*, (25), 7-20.

Budak, S. (2009). *Psikoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.

Cebeci, O. (2015). *Psikanalitik edebiyat kuramı*. İthaki Yayınları.

Emre, İ. (2006). *Edebiyat ve psikoloji*. Anı Yayıncılık.

Emre, İ. (2009). Yeni Türk edebiyatının psikoloji kaynakları. *Turkish Studies*, 4(1-1), 319-355.

Ergişi, A. (2013). Psikanalitik bir çözümleme: Halide Edib Adıvar'ın Handan romanı. *The Journal of Academic Social Science Studies-International Journal of Social Science*, 6(2), 1737-1747.

Ergün, N. (2011). Ölü Bir Deniz romanına psikanalitik bir yaklaşım. *Hacettepe Üniversitesi Türküyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar (14), 119-135.

Freud, S. (1999). *Sanat ve edebiyat*. (E. Kapkın & A. T. Kapkın, Çev.). Payel Yayınları.

Geçtan, E. (2014). *Psikanaliz ve sonrası*. Metis Yayınları.

Uslucan, F. & Arslan, A. (2023). Psikanalitik edebiyat eleştirisi açısından Kar ve İnci romanı üzerine bir değerlendirme. *Mavi Atlas*, 11(1), 208-221.

- Jung, C. G. (2006). *Analitik psikoloji*. (E. Gürol, Çev.). Payel Yayınları.
- Jung, C. G. (2015). *Dört arketip*. (Z. A. Yılmaz, Çev.). Metis Yayınları.
- Karabulut, M. (2013). *Edip Cansever şiiri psikanalitik bir inceleme*. Öncü Kitap.
- Kaya, N. (2011). *Fildişi kuyruğu*. Nirengi Kitap.
- Kaya, N. (2016). *Kar ve inci*. Ayrıntı Yayınları.
- Kaya, N. (2015). *Yazma cesareti*. Ayrıntı Yayınları.
- Kris, E. & Kurz, K. (2016). *Sanatçı imgesinin oluşumu: Efsane, mit ve büyü*. (S. Gürses, Çev.). İthaki Yayınları.
- Moran, B. (2014). *Edebiyat kuramları ve eleştirisi*. İletişim Yayınları.
- Phillips, A. (2007). *Hep vaat hep vaat*. (F. B. Aydar, Çev.). Metis Yayınları.
- Rank, O. (2014). *Doğum travması*. (S. Yücesoy, Çev.). Metis Yayınları.
- Sayar, K. & Dinç, M. (2014). *Psikolojiye giriş*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Şen, C. (2012). *Edebiyat incelemelerinde psikanaliz kullanımı*. Divan Kitap Yayınları.
- Tekin, M. (2004). *Roman sanatı*. Ötüken Neşriyat.
- Tiken, S. (2009). Cahit Sıtkı Tarancı'nın şiirlerindeki ayna imgesine psikanalitik bir yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16(41), 47-60.
- Wellek R. & Warren A. (2013). *Edebiyat teorisi*. (Ö. F. Huyugüzel, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Yalsızuçanlar, S. (2010). Psikolojik roman. *Hece Dergisi*, (Türk Romanı Özel Sayısı), 485-496.

MAVİ ATLAS HAKKINDA

Mavi Atlas, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi (e-ISSN: 2148-5232), kısa adıyla “Mavi Atlas”, elektronik olarak yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin amacı, sosyal/beşerî disiplinler alanındaki tarihî birikimi özümseme, bu minvâlde kuşanılan idrâkı sözü edilen alandaki fiilî meseleleri yeniden düşünmek için işleme ve işletme, böylece de geleceğe doğru akan bir tartışma ortamı ihdâs ederek akademik bir platform oluşturmaktır.

Mavi Atlas, Bahar ve Güz dönemlerinde olmak üzere yılda iki defa yayımlanır. Dergide yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler, derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur. Dergide yayıma kabul edilen her iki gruptaki eserler de “Açık Dergi Sistemleri (*Open Journal Systems*)” kurallarına tâbidir.

Mavi Atlas’taki ilgili süreçlerin tamamlandığı tüm makaleler ve basım kararı alan tüm hakemli yazılar “DOI” numarası almaktadır.

Ayrıntılı bilgi için lütfen dergi sitesindeki ilgili listeleri irdeleyin. Her türlü soru için e-posta adresi: “gu.maviatlas@gmail.com”.

ABOUT *MAVİ ATLAS*

Mavi Atlas (e-ISSN: 2148-5232) is an open access and a peer reviewed journal published on-line with the support of the Faculty of Letters at Gumushane University. The aim of journal is to provide an academic discussion forum streaming toward the future in order to rethink the actual problems of the current age with a deepening on essential problems and solution proposals considered and deliberated intellectually from past to present within the field of social sciences via internalizing historical background.

Mavi Atlas publishes two volumes in a year. Works accepted by the journal is to be in the field of social sciences/humanities, and can be classified in two different groups. The first group includes “Research Articles”. The second group papers includes “Translations”, “Book Reviews”, “Discussions,” “Conversations,” “Seminar Papers,” and “News.” All papers published by *Mavi Atlas* are made freely accessible on-line immediately upon publication, without subscription charges or registration barriers.

All the articles in *Mavi Atlas* that have completed related processes and entitled to be published gets “DOI” number.

For more information, please visit related sections of this site. For all questions, please use our e-mail “gu.maviatlas@gmail.com.”

MAVİ ATLAS: YAYIN İLKELERİ

1. *Mavi Atlas. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi* (e-ISSN: 2148-5232), Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez elektronik ortamda yayımlanır.

2. Dergiye gönderilecek eserler esas olarak sosyal bilimler alanına dâir olmak zorundadır ve iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler ise derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur.

3. Dergiye Türkçe, İngilizce ve Almanca dillerindeki eserler kabul edilir (Bu husus “Madde 2”de belirtilen birinci grup yazılar için geçerli olup aynı maddede sözü edilen ikinci grup yazıların Türkçe olması mecbûrîdir. Ayrıca bahsi geçen maddede yer alan “Çeviri” türündeki eserler, “Yayın Kurulu”nun görüşüne bağlı olarak hem hedef hem de kaynak dilde basılabilir).

4. Dergiye gönderilen tüm eserler öncelikle muhtevâ, yazım kuralları ve diğer yönlerden “Yayın Kurulu” tarafından incelenir.

4.1. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makalesi” eserlerinde sırasıyla Türkçe “Öz” ve “Anahtar Kelimeler” ile İngilizce “Abstract” ve “Keywords” bulunmalıdır (Bu husûs, “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserler için zorunlu olarak geçerli değildir).

4.2. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makaleleri” daha önce bir başka dergide yayımlanmamış, yayımlanmak üzere gönderilmemiş ya da yayım için kabul edilmemiş olmalıdır.

4.3. Dergide, “Araştırma Makalesi” türündeki eserler için “kör hakemlik” sistemi uygulanır.

4.4. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Araştırma Makalesi” türündeki eserler en az iki “Hakem” tarafından değerlendirilir. Böyle bir eserin yayıma kabul edilebilmesi için eserin gönderildiği iki “Hakem”in de olumlu raporu gereklidir. Raporlardan birinin olumlu,

diğerinin olumsuz olması durumunda ilgili eser üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden gelecek rapor doğrultusunda eserin kabul veya reddine “Yayın Kurulu” karar verir.

4.5. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserlerin yayımlanıp yayımlanmayacağı “Yayın Kurulu”ndan en az iki üyenin raporuna bağlıdır.

4.6. Dergiye gönderilecek “Çeviri” türündeki eserlerin telif haklarıyla ilgili sorunlar daha önceden çeviren(ler) tarafından çözülmüş olmalıdır ve Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bu konuda herhangi bir biçimde taraf değildir.

4.7. Dergiye gönderilen tüm eserlerin, ilgili süreçler tamamlandıktan sonra, olduğu gibi veya kısmen düzeltilerek yayımlanmasına veya aksine “Yayın Kurulu” karar verir ve sonuç, yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen eserler, en geç bir ay içinde dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.

5. Dergide yayımlanan eserlerin yasal sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir ve eserlerde savunulan fikirler Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin görüşünü yansıtmaz.

6. Yayımlanan eserler için yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.

7. Yayımlanan eserlerin telif hakları, ilgili bir beyân olsun-olmasın, *Mavi Atlas* dergisine devredilmiş kabul edilir. Bu husus aynı zamanda, eser sahiplerinin “Tübitak DergiPark” tarafınca belirlenen “Açık Dergi Sistemleri” kurallarını kabul ettiğini de gösterir.

8. Dergide yayımlanan eserlerden kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.

MAVİ ATLAS: PUBLICATION PRINCIPLES

1. *Mavi Atlas. Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters* (e-ISSN: 2148-5232) is published online twice a year (*Spring and Fall*).

2. The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences and they are categorized into two main groups. First group includes “Research Papers”. The manuscripts in second group consist of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” suitable for the aim of Journal and “News” about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. Manuscripts in Turkish, English and German are accepted. (This matter is applied for the manuscripts in first group mentioned in “2nd Matter”. Manuscripts in second group in same matter must be Turkish. Besides, manuscripts of “Translation” category in given matter can be published in both target and source language according to the opinions of “Editorial board”).

4. All manuscripts sent to the Journal are examined by “Editorial Board” in terms of primarily content, writing guidelines and other aspects.

4.1. The manuscripts in the categories of “Research Paper” that are sent to the Journal have to get “Abstract” and “Keywords” in Turkish and English respectively (This matter is not applied to manuscripts in the category of Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” and “News” necessarily).

4.2. The manuscripts in the category of “Research Paper” that are sent to the Journal must be original, unpublished and cannot be submitted simultaneously for publication elsewhere.

4.3. Blind referee system is applied to the manuscripts in the categories of “Research Paper”.

4.4. “Research Papers” those are suitable for “Publication Principles” are evaluated by at least two referees. Favourable reports of two referees are necessary so that such

manuscripts can be accepted for publication. In case one of the reports is favourable and the other is unfavourable, relevant manuscript is sent to a third referee. “Editorial Board” decides approval or rejection of manuscript in accordance with report from third referee.

4.5. Whether manuscripts in the form of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation”, “Conference and Seminar Papers” and “News” which is complying with “Publication Principles” will be published or not depends on reports of at least two members of “Editorial Board”.

4.6. Copyright problems of “Translation” manuscripts must be resolved by translator(s) and Faculty of Letters of Gümüşhane University is not a party of this matter in some way or another.

4.7. After the process mentioned above is completed, “Editorial Board” decides whether the manuscripts will be published as they are or after partially being edited. Results are sent to author(s). Manuscripts demanded for further revision should be delivered in a month at the latest.

5. Legal liability of manuscripts published in the Journal completely belongs to author(s) and opinions defended do not represent Faculty of Letters of Gümüşhane University.

6. No payments are made to the author(s) for published manuscripts.

7. Copyright of published manuscripts, whether declared or not, is accepted to be transferred to *Mavi Atlas*. This matter also shows that authors accept the rules of *Open Journal Systems*.

8. Citation is allowed provided that reference of journal is given.

MAVİ ATLAS: YAZAR REHBERİ

1. BAŞVURU

Mavi Atlas'a gönderilecek eserler için DergiPark üzerinden giriş yapıp, sistemden yüklenmesi gerekmektedir.

2. ESER TÜRLERİ

Mavi Atlas'ta yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal/beşerî bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait "Araştırma Makalesi" türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler, derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi" ve "Konferans/Seminer Metinleri" ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği "Haberler"den oluşur.

3. DİL VE ANLATIM

Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları açısından "Türk Dil Kurumu"nun yürürlükteki "Yazım Kılavuzu"na uygun olması gerekir.

4. SAYFA DÜZENİ

Sayfa Yapısı:

Genel sayfa yapısı "A4" formatında, sağ ve soldan "2.5 cm," üst ve alt kenarlardan "3 cm" boşluk bırakılarak hazırlanır.

İlk Sayfa:

"Yazar Bilgileri" sağa yaslı şekilde verilmeli ve alt alta gelecek şekilde şu sırayı takip etmelidir: Yazar Ad ve Soyadı, Unvan, Kurum, ORCID, E-Posta.

"Başlık" Her kelimenin ilk harfi büyük, bold stil ve Garamond yazı karakteri ile 12 punto olacak şekilde ortalanarak yazılmalıdır.

"Alt Başlıklar" ikinci düzey başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 12 punto yazı karakteriyle yazılmalıdır, paragraf girintisi hizasında olmalıdır.

Not: Başlıklardan önceki boşluklar 6 nk sonrası ise (metinde olduğu gibi) 3 nk satır aralıklı olmalı.

"Öz/Abstract" Türkçe özet en az 200 en çok 300 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. İngilizce özet ise (İngilizce dil yapısı gereğince) 200-400 kelime arasında olmalı. Paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, tek satır aralıklı 3 nk ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Özet içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır.

"Anahtar Kelimeler", "Öz"ün hemen altında yer almalı ve en az üç, en çok beş tane anahtar kelime verilmeli; biçim, paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, ve tek satır aralıklı ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır.

Ana Metin:

“Metin” MS Word programında Garamond 12 punto karakteriyle, paragraf başı ilk satır 1,25 cm ve tek satır aralıklı, her paragraftan sonra 3 nk boşluk bırakılarak ve iki yana yaslanmış olarak hazırlanmalıdır (Transkripsiyonlu metinlerde farklı fontlar kullanılabilir).

Metin içindeki alıntılar italik veya çift tırnak ile gösterilmeli (birisi tercih edilmeli) 44 kelimedenden fazla olan alıntılar ise blok yapılmalı. Blok alıntılar sağ ve soldan 1,25 cm girintili yazılmalı yazı karakteri Garamond 11 punto ve tek satır aralıklı olmalı, üstten ve alttan 6 nk boşluk bırakılmalıdır.

Dipnotlar:

Dipnotlar 10 punto, iki yana yaslı, tek satır aralıklı olmalı ve Garamond yazı karakteriyle yazılmalı.

Şekiller ve Tablolar:

Tablo ve şekil başlıkları, tablo ve şekillerin üzerinde numaralandırılarak “Garamond” 11 punto” karakteriyle yazılmalıdır. Tablo ve şekil numarası düz metin ve koyu punto olarak tablonun üzerine yerleştirilmelidir ve nokta konulmamalıdır. Tablolar ve şekiller metinde geçtikleri sıraya göre numaralandırılmalıdır. Her tablo ve şekil kısa ve açıklayıcı bir başlığa sahip olmalıdır. Tablo ve şekil başlığı tablo numarasının hemen altında çift satır aralıklı olarak yer almalıdır. Tablo ve şekil başlığı italik ve ilk harfleri büyük olarak yazılmalı. Tabloda mümkünse dikey çizgiler olmamalı. Tabloya ve şekille ilgili notlar sadece ihtiyaç duyulduğunda eklenmelidir. Bu notlar tablonun altında yer almalıdır. Tablo içi yazım karakteri “Garamond” 11 punto” olmalıdır. Zorunlu durumlarda 8 puntoya kadar düşürülebilir.

Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını aşmadan metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgünce yerleştirilmelidir. Gerekliğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde de metne yerleştirilebilir. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynaklarına metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir. Tablo ve şekille ilgili diğer ihtiyaç duyulan diğer bilgiler için bkz. <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/tables-figures/sample-tables#qualitative>

Fotoğraflar:

Yayına konulacak fotoğraflar, profesyonel nitelikte ve JPEG formatında olmalıdır. Ayrıca şekiller ve tablolar için verilen kurallara uyulmalıdır.

5. KAYNAKÇA HAZIRLAMA VE REFERANS VERME

MAVİ ATLAS APA 7. EDİTİON KAYNAKÇA YAZIM KURALLARI VE ÖRNEKLERİ

Dergimize makale göndermek isteyen değerli yazarlar ve araştırmacılar, Mavi Atlas dergimizin kaynakça yazım kuralları aşağıda detaylı olarak belirtilmiştir. Kuralların dikkatlice okunması ve uygulanması gerekmektedir. Kaynakça yazım kuralları “American Psychological Association (APA) 7. Edition” formatına göre örneklendirilmiştir. Dolayısıyla APA 7’ye göre metin içi

atıfların ve kaynakçanın hazırlanması gerekmektedir. Bu hususta aşağıda verilen yönlendirmelerin yapılması yazarlarımız için büyük kolaylık sunacaktır.

Referansların ve atıfların doğru düzenlenmesi, okuyucu ve hakemlerin akademik çalışmayı değerlendirmelerinde büyük bir öneme sahiptir. Bunun için referans kaynaklarınızı dikkatli ve eksiksiz, kolay ve hızlı bir şekilde organize etme, not alma ve tek tıkla atıf/kaynakça oluşturmanızı sağlayan “Mendeley”, “EndNote”, “Zotero” gibi atıf (Citation) programları bulunmaktadır. Bu programların kullanılması oldukça basittir ve tavsiye edilmektedir. Bu programlar sayesinde hem kütüphanenizi oluşturacak hem de atıflarınızı çok daha rahat bir şekilde oluşturacaksınız. Örneğin, Mendeley atıf programını öğrenmek için aşağıda bağlantı adresleri verilmiş olan videoların izlenmesi ve uygulanması yazarlarımız için büyük kolaylıklar oluşturacaktır.

• **Mendeley Eğitimi - 1 - Hesap oluşturma ve kurulum işlemleri:**

https://www.youtube.com/watch?v=XktNxSRIm38&ab_channel=HakanAkademi

• **Mendeley Eğitimi - 2 - Makale, tez vb. yayınların hesaba eklenmesi:**

https://www.youtube.com/watch?v=WhN9ij1M7T0&t=23s&ab_channel=HakanAkademi

• **Mendeley Eğitimi - 3 - Atıf yapma ve kaynakça oluşturma:**

https://www.youtube.com/watch?v=AX78rFGoW8A&t=8s&ab_channel=HakanAkademi

Diğer taraftan Amerikan Psikoloji Derneği (APA), 2009'da yayınlanan ve 6. sürüm olarak adlandırılan kılavuzun 7. sürümünü 2019 yılında yayınladı ve beraberinde pek çok yeni güncellemeyi de getirdi. Bu değişiklikleri aşağıdaki listeden inceleyebilir ya da APA resmi sitesinden [https://apastyle.apa.org/APA 7.0 Yazım Kuralları](https://apastyle.apa.org/APA%207.0%20Yazim%20Kurallari)'na ulaşabilirsiniz.

Yapılan en önemli değişiklikler kısaca şu şekildedir:

Metin içi kaynak alıntıları kısaltılmıştır. APA 6'da birden fazla yazarın olduğu araştırmalardaki atıflarda tüm yazar isimleri yer alırken APA 7'de bu özellik kısaltılarak Acar ve ark. (2020), (Acar vd., 2020) şeklinde yer alıyor.

Basılı bir kitaptan alıntı yaptığınızda yayıncının yerleşim yeri bilgisine referans listesinde artık yer verilmeyecektir.

Yirmi ve daha fazla yazara sahip olan eserlerin kaynakçada listelenmesi kuralında güncelleme yapıldı. APA 6'da kaynakçada en fazla 7 yazar ismi yer alıyordu. APA 7 ile yazar ismi sayısı 20'ye yükseldi.

DOI'lerin biçimlendirilmesiyle ilgili değişikliğe gidildi. Artık DOI (Digital Object Identifier System) adresi URL şeklinde biçimlendirilecek. <https://doi.org/10.1080/02626667.2018.146972>

URL'lerle ilgili "Erişim sağlandı" ifadesiyle ilgili güncelleme yapılmıştır. Alınma tarihi gerekmedikçe artık “URL” ifadesi yazılmıyor. Web sitesi adı eklenir ve web sayfası başlıkları italik olarak yazılır.

E-kitap alıntılarında artık köşeli parantez kullanılmıyor. E-kitabın bulunduğu platform veya cihaz kaynakça gösteriminden kaldırıldı.

Daha kapsayıcı, cinsiyet ayrımsız ve önyargısız bir dil kullanılması yaklaşımı benimsendi
Tablo ve şekil formatlarında güncelleme yapıldı.

METİN İÇİ GÖNDERMELER

Başkalarının düşünceleri iki şekilde aktarılabilir. Birincisinde özgün (orijinal) anlatım hiç değiştirilmez. Bu şekilde yapılan aktarmaya doğrudan alıntı denir. Alıntı metinde özgün kaynağa geçtiği biçimiyle tırnak işareti içinde gösterilir. Tırnak işareti kapatıldıktan sonra ilgili kaynağa gönderme yapılır. Diğerinde ise özgün anlatım değiştirilerek anlatı/dolaylı alıntı (aktarma) yapılır. Anlatımın değiştirilmiş olması aidiyeti değiştirmez. Burada düşünce hala bir başkasına aittir ve aidiyeti bildirmek için metin içinde kaynağa gönderme yapılması mutlaka gereklidir. Bu hususta,

DOĞRUDAN ALINTI

40 kelimedenden daha az kelimedenden oluşan doğrudan alıntılarda her zaman yazar, yıl ve sayfa aralığı bilgilerine yer verilmelidir. 40 kelimedenden az olan alıntılar, metinde italik veya çift tırnak içinde verilir. Alıntıya metnin ortasındaki cümlelerde yer verilmişse, alıntı yapılan kısım italik veya çift tırnak içinde verildikten hemen sonra parantez içinde kaynağa gönderme yapılır. Sonrasında ise diğer cümlelere devam edilir.

Örnek:

Araştırmada belirlenen unsurlara ilişkin mevcut durumu ortaya koyabilmek ve belirlenmiş hipotezlerin doğruluğunu sınamak için “betimleme yöntemi” kullanılmıştır. Betimleme yöntemi ile “olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğu betimlenmeye, açıklanmaya çalışılmaktadır” (Kaptan, 1989, s. 34).

Ya da:

Araştırmada belirlenen unsurlara ilişkin mevcut durumu ortaya koyabilmek ve belirlenmiş hipotezlerin doğruluğunu sınamak için *betimleme yöntemi* kullanılmıştır. Betimleme yöntemi ile *olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğu betimlenmeye, açıklanmaya çalışılmaktadır* (Kaptan, 1989, s. 34).

Doğrudan alıntı 40 ve daha fazla kelimedenden oluşuyorsa sağ ve sol taraftan yarım inç (1.25 cm) içeriden başlanarak tek satır aralığıyla yazılır.

Örnek:

Betimleme yöntemi, Kaptan (1995) tarafından şu biçimde tanımlanmıştır:

Olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğunu betimlemeye, açıklamaya çalışan incelemelerdir. Bunlar nedir? sorusuna cevap bulmaya yöneliktir. Bununla mevcut durumlar, koşullar, özellikler aynen ortaya konmaya çalışılır. Betimleme araştırmaları, mevcut olayların daha önceki olay ve koşullarla ilişkilerini de dikkate alarak, durumlar arasındaki etkileşimi açıklamayı hedefler (s. 59).

Doğrudan alıntı yapılan kısımlar orijinal kaynaktaki ile aynı heceleme, yazım ve noktalamaya sahip olmalıdır. Orijinal kaynağa heceleme hatası olsa bile değiştirilmeden aynen bırakılmalıdır.

Eğer doğrudan alıntının belli kısımları çıkarılıyorsa üç nokta (...) ya da dört nokta (...) kullanılması gerekir. Bir cümle içerisinden çıkarma yapıyorsa üç nokta, iki cümle arasından çıkarma yapıyorsa dört nokta kullanılır. Bunlar cümlenin başında ya da sonunda kullanılmaz.

Örnek 1:

“Atıf dizinleri farklı kesimler tarafından farklı amaçlar için kullanılabilir. Bu dizinler ... atıfları izlemek suretiyle ilgilenilen konudaki kaynakları gözden geçirmeye de olanak sağlamaktadır” (Al et al., 2014, s. 26).

Örnek 2:

“Atıf dizinleri farklı kesimler tarafından farklı amaçlar için kullanılabilir. Ülkelerin bilim politikalarından sorumlu kuruluşlar ise atıf dizinlerindeki verileri performans ölçümü amaçlı kullanmaya başlamışlardır” (Al et al., 2014, s. 26).

Not: Çok uzun doğrudan alıntılar ve başka bir çalışmadaki tablo, şekil, anket vs. gibi materyaller uyarlanmak istendiğinde söz konusu çalışmanın yazarından izin alınması gerekmektedir. APA'nın politikasına göre, bir makaleden ya da bir kitap bölümünden en fazla üç tablo/grafik/şekil alınabilir. Metin alıntısı ise tek bir metin için 400 kelimeyi, toplamda ise 800 kelimeyi geçmemelidir. Aksi durumlarda yazar tarafından telif hakkı sahibinden izin alınmalı ve bu bilgi doğrudan alıntıya verilecek bir dipnot ile belirtilmelidir.

ATIF VE KAYNAKÇA:

Metin içinde yazar veya yazarlara yapılan atıflar aşağıda belirtildiği gibi olması gerekmektedir. Dikkat! APA yazım stilinde, dipnot ve sonnot kullanımı pek tercih edilmemektedir. Bundan dolayı mümkün olduğu kadar az dipnot kullanılmalıdır. Yalnızca çok elzem bir açıklayıcı not gerektiğinde dipnot kullanılmalıdır. Bu bilgi doğrultusunda *Mavi Atlas Dergisi* kaynakça yazımları adım adım incelenmeli ve araştırmanızda uygulanmalıdır.

5. 1. KİTAPLAR:

Kitabın yazarı, yayım yılı, kitap ismi (italik ve küçük harflerle) verilmelidir. Kitap isminin başında ve sonunda nokta olmalı.

Basım bilgileri, italik olmadan başlıktan sonra parantez içinde eklenmelidir.

APA 7 kurallarına göre sadece yayınevi verilmeli ancak yayın yeri verilmemelidir.

Gerek kitapların gerekse kitap bölümlerinin DOI'si varsa, yayıncı adından sonra kaynakçada DOI eklenir. DOI'si yok fakat sabit bir URL'si varsa, referansa kitabın/bölümün URL'si eklenir. Veritabanı referansa dahil edilmez.

Parantez içi atıflarda ve kaynakçada & işareti “and” veya “ve” kelimeleri yerine kullanılmalıdır.

Başlık ögesi bir nokta ile bitirilir. Ancak başlık soru işareti veya ünlem işareti ile bitiyorsa, noktanın yerini o noktalama işareti alır. Örnek: Geç başlangıçlı açıklanamayan epilepsi: Neyi kaçıyoruz?

Tek Yazarlı Çalışmalar:

İlgili kısımdan hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin/çalışmanın yayım yılı ve sayfa numarası sırasıyla, aralarda virgül kullanılarak verilmelidir. Cümlenin tamamlandığını gösteren nokta işareti parantezden sonra konulmalıdır. Öyküleme yöntemiyle ve kitabın bütününe yapılan atıflarda sayfa numarası yer almaz. Verilen sayfa numarası Türkçe çalışmalarda “s.”, İngilizce çalışmalarda “p.” kısaltması ile belirtilir.

Metin İçinde

Anlatı alıntısı: Atalay (2017), Turner (2010), Nazır (2007).

Parantez içinde alıntı: (Atalay, 2017), (Atalay, 2017, s. 261), (Turner, 2010), (Turner, 2010, p. 262), (Nazır, 2007), (Nazır, 2007, s. 318).

Kaynakçada:

Nazır, B. (2007). *Macar ve Polonyalı mülteciler: Osmanlı'ya sığınanlar* (2. baskı). Yeditepe Yayınevi.

Atalay, İ. (2017). *Türkiye'nin jeomorfolojisi* (3. baskı). META Basım.

Sapolsky, R. M. (2017). *Behave: The biology of humans at our best and worst*. Penguin Books.

İki yazarlı çalışmalar:

Parantez içi atıflarda ve kaynakçada yazarların soyadları "ve" bağlacı ile bağlanırken “&” işareti kullanılır. Parantez dışında ise “ve” ya da “and” kullanılır.

Metin İçinde:

Anlatı alıntısı: Atalay ve Mortan (2011), Page and Stritzke (2015).

Parantez içinde alıntı: (Atalay & Mortan, 2011), (Atalay & Mortan, 2011, s. 545), (Page & Stritzke, 2015), (Page & Stritzke, 2015, p. 88)..

Kaynakçada:

Atalay, İ. & Mortan, K. (2011). *Türkiye bölgesel coğrafyası*. İnkılap Kitapevi.

Strunk, W. Jr. & White, E. B. (2000). *The elements of style*. Longman.

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalar:

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalara gönderme yapılırken APA 7. sürümüne göre metin içi kaynak gösterme artık ilk alıntıdan itibaren kısaltılarak yapılmalıdır. Buna göre yalnızca ilk yazarın soyadı ve “vd.” ifadesi eklenmelidir. İngilizce yazılan çalışmalarda “ve diğerleri” ifadesinin Latince kısaltması olan “et al.” eklenmelidir. Öyküleme yöntemiyle yapılan parantez dışındaki Türkçe göndermelerde/atıflarda ise “vd.” yerine “ve ark.” ifadesi kullanılır.

APA 6'ya göre kaynakçada 7 olan yazar soyisim ve ismin baş harfinin belirtilmesi sayısı APA 7'de 20'ye çıkmıştır. Yeni sürümüne göre, 20 ve daha fazla (20. yazar dahil) yazarı bulunan eserlerde, tüm yazarların adlarının eklenmesi gerekmektedir. Ancak yazar sayısının 21'den fazla olması durumunda ilk 19 yazarın adları ve en son yazarın adı verilerek listelenmelidir.

Metin İçinde:

Anlatı alıntısı: Arıboğan ve ark. (2008) iddia etti..., Arıboğan ve ark. savundu (2008)..., Torino et al. (2019) claimed..., Torino et al. argued that (2019)...

Parantez içinde alıntı: (Arıboğan vd., 2008), (Arıboğan vd., 2008, s. 66), (Torino et al., 2019),

(Torino et al., 2019, p. 34).

Kaynakçada:

Arıboğan, D.Ü., Ortaylı, İ. & Yavuz, H. (2008). *Cumhuriyetimize dair*. Aşiyen Yayınevi.
Wolfe, J. M., Kluender, K. R., Dennis, L. M., Bartoshuk, L. M., Herz, R. S., Lederman, S. J. & Merfeld, D. M. (2015). *Sensation & perception* (4rd ed.). MA: Sinauer Associates.

Kitapların cilt ve baskı numaralarının belirtilmesi:

Bu kural “Kaynakça” için geçerlidir. Basımlar/baskı bilgisi (revize edilmiş edisyonlar gibi), cilt numaraları ve sayfa numaraları (bölüm sayfa aralığı gibi) başlıktan hemen sonra italik olmadan parantez içerisinde verilir ve parantezden sonra nokta konur.

Numaralandırılmış bir cildin kendi başlığı varsa, cilt numarası ve başlık parantez içinde değil, ana başlığın bir parçası olarak dahil edilir. Yani başlıkta yer alan cilt numarası parantez içine alınmaz. Örnek: *APA endüstriyel ve örgütsel psikoloji el kitabı: Cilt. 1. Organizasyonu inşa etmek ve geliştirmek.*

Kaynakçada:

Tarhan, N. (2014). *Toplum psikolojisi: Sosyal şizofreniden toplumsal empatiye* (8. baskı). Timaş Yayınları.
Kabaklı, A. (1992). *Türk edebiyatı* (Cilt 5). Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Not: Gözden geçirilmiş edisyonlar için aynı şekilde (2. baskı rev.) ya da kitap bölümü sayfa aralığını belirtmek için (Cilt 2, ss. 319-367). Hem baskı hem cilt bilgisi varsa bu öğeler virgülle ayrılır ve baskı numarası önce yazılır (8. baskı, Cilt 2, ss. 319-367).

Yazarı belli olmayan ya da anonim çalışmalar:

Eğer bir çalışmanın yazarı belli değilse metin içerisinde gönderme yapılırken yazar alanında geçen ilk birkaç kelime (genelde başlıktan) ve yıl kullanılır. Metin içi göndermelerde makale başlığı, bölüm başlığı ya da bir web sayfasının adı çift tırnak içinde; dergi, kitap, broşür ya da rapor başlığı ise italik olarak yazılır.

Yazarı anonim olarak belirtilen çalışmalara göndermede duruma göre Anonim (1975), (Anonim, 1975), (Anonim, 1975, s. 63) benzer ifadeler kullanılır. Kaynakçada da yazar kısmına Anonim yazılır.

Kurumların ya da grupların yazar olduğu yayına ilk defa atıfta bulunulduğunda kurumun/grubun tam adı ve ardından kısaltmasını verilir. Sonraki kullanımlarda sadece kısaltma ve tarih kullanılır. (Türk Psikologlar Derneği [TPD], 1997). (TPD, 1997) gibi.

Metin İçinde:

(Anonim, 2017, s. 15)
(*Türkçe bilim terimleri*, 2011, s. 1750)

Kaynakçada:

Anonim. (2017). *Casus olarak zamanımdan hikayeler*. Bond Yayınları.
Türkçe bilim terimleri sözlüğü: Sosyal bilimler. (2011). Akademi Kitabevi.

Web sayfası, makale başlığı, bölüm başlığı:

Metin İçinde:

Parantez içinde alıntı: (“Hacettepe Üniversitesi bilgi”, 2010).

Kaynakçada:

Hacettepe Üniversitesi bilgi okuryazarlığı programı. (2010). <http://hubo.hacettepe.edu.tr/>

Dergi, kitap, broşür ya da rapor başlığı:

Metin İçinde:

Parantez içinde alıntı: (*Kütüphaneciliğimiz üzerine*, 1987)

Kaynakçada:

Kütüphaneciliğimiz üzerine görüşler (1987). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Editörlü Kitaplar:

Sadece editör bilgisi bulunan bir kitabın atıf ve kaynakça bilgisi verilirken, editöre/editörlere yazar kısmında yer verilir ve adından parantez içinde “Ed”/“Eds”, “Haz.” veya ”Yay. haz.” kısaltması eklenir. Parantez içindeki kısaltmadan sonra nokta konur. Yazarı belli, editörlü veya hazırlayanı olan kitapta ise editör/hazırlayan, kitap başlığından sonra parantez içinde italik olmadan yazılır.

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Tanrıdağ (2015), Gök (2019), Nâmî Hasan Ağa (2021).

Parantez içinde alıntı: (Tanrıdağ, 2015), (Tanrıdağ, 2015, s. 34), (Gök, 2019), (Gök, 2019, s. 56), (Nâmî Haan Ağa, 2021), (Nâmi Hasan Ağa, 2021, s. 24).

Kaynakçada:

Tanrıdağ, O. (Ed.). (2015). *Davranış nörolojisi: Beyin-davranış ilişkilerinin organizasyon prensipleri, sendromları ve hastalıkları*. Nobel Tıp Kitapları.

Gök, İ. (2019). *Osmanlı arşiv kaynaklarından 1 numaralı nâme-i hümayun defteri* (M. F. Gökçek, Ed.). İdeal Kültür Yayıncılık.

Nâmî Hasan Ağa. (2021). *Fetihnâme-i Nâmî der-bakke-ı Gürcistan: 1663 Gürcistan Seferi* (M. F. Gökçek, Haz.). Yeditepe Yayınevi.

NOT: Eğer hem cilt numarası hem de Ed./Haz. var ise:

Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi taribi* (Cilt I). (T. Güngör, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

İki veya üç Editörlü Kitaplar:

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Abulfez ve Sönmez (2017), Goldstein and Hogarth (1997), Connolly et al. (2000).

Parantez içinde alıntı: (Abulfez & Sönmez, 2017), (Abulfez & Sönmez, 2017, s. 44), (Goldstein & Hogarth, 1997), (Harris et al., 2012).

Kaynakçada:

Abulfez, S. & Sönmez, P. (Eds.). (2017). *Uluslararası göç ve çocuklar: International migration and children*. Transnational London.

Goldstein, W. M., & Hogarth, R. (Eds.). (1997). *Research on judgement and decision making*. Cambridge University Press.

Harris, K. R., Graham, S., & Urdan T. (Eds.). (2012). *APA educational psychology handbook* (Vols. 1–3). American Psychological Association.

Yazarı Kurum Olan Kitaplar:

Yazar olarak bir grup/tüzel kişi (dernekler, şirketler, devlet kurumları ve diğer çalışma grupları gibi) ifade ediliyorsa bu gruba ilişkin ad bilgisi metin içindeki göndermede oldukça açık ve anlaşılır biçimde verilmelidir. Grup adı bazı durumlarda kısaltılabilir. Eğer grup adı uzunsa, kısaltma herkesçe anlaşılır oluyorsa veya ada yönelik zaten bilinen bir kısaltma var ise ilk kullanımda hem açık hali hem kısaltma hali kullanılıp, sonraki kullanımlarda ise sadece kısaltma kullanılabilir. Eğer grup adı kısa ise veya kısaltması herkesçe anlaşılır olmuyorsa tüm göndermelerde adın açık hali yazılır.

Kaynakçada APA 6'da yer ve yayıncı bilgisi yer alırken (yayıncı bilgisi için “Yazar” veya “Author” yazılırken. APA 7'da yer ve yayıncı bilgisine gerek kalmamıştır. Eğer DOI numarası varsa eklenir.

Metin içinde:

Cümle içinde ilk gönderme (Anlatı alıntı): Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK, 2013).

Cümle içinde ikinci ve sonraki göndermeler: TÜBİTAK (2013).

Parantez içinde ilk gönderme: (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2013).

Parantez içinde ikinci ve sonraki göndermeler: (TÜBİTAK, 2013).

Parantez içinde ilk gönderme: (Türk Dil Kurumu [TDK], 2012, s. 38)

Parantez içinde ikinci ve sonraki göndermeler: (TDK, 2012, s. 38).

Kaynakçada:

Türk Dil Kurumu. (2012). *Yazım kılavuzu* (27. baskı).

American Psychiatric Association. (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (3rd ed.).

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

Kitapta Bölüm

Editörlü bir kitaptaki bir bölüme atıf yapılmışsa bunu kaynakçada gösterirken editör adına yazar kısmında değil, ilgili bölümün başlığından sonra yer verilir. Bölüm başlığı italik yazılmaz. Editör bilgisi başlıktan hemen sonra italik olmadan ve bir editör için “(Ed.)” kısaltması, birden fazla editör için “(Eds.)” kısaltması kullanılır.

Yazarın Soyadı, A. (Yayın Yılı). Bölümün başlığı. İçinde editör A. Soyadı & Editör A. Soyadı (Ed/Eds.), *Kitabın başlığı* (sayfa aralığı). Yayınevi.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Yücel ve Gülveren (2019), Dillard (2020), Aron et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Yücel & Gülveren, 2019), (Yücel & Gülveren, 2019, s. 76), (Dillard, 2020), (Dillard, 2020, p. 125), (Aron et al., 2019), (Aron et al., 2019, p. 350).

Kaynakçada:

Yücel, C. & Gülveren, H. (2006). Sınıfta öğrencilerin motivasyonu. İçinde M. Şişman & S. Turan (Eds.), *Sınıf yönetimi* (ss. 74-88). Pegem Akademi Yayıncılık.

Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. In M. B. Oliver, A. A. Raney, & J. Bryant (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (4th ed., pp. 115–129). Routledge.

DOI'si olanlara örnek:

Aron, L., Botella, M., & Lubart, T. (2019). Culinary arts: Talent and their development. In R. F. Subotnik, P. Olszewski-Kubilius, & F. C. Worrell (Eds.), *The psychology of high performance: Developing human potential into domain-specific talent* (pp. 345–359). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000120-016>

URL'si olanlara örnek:

Thestrup, K. (2010). To transform, to communicate, to play—The experimenting community in action. In E. Hygum & P. M. Pedersen (Eds.), *Early childhood education: Values and practices in Denmark*. Hans Reitzels Forlag. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/?id=192>

Kitap: Çeviri:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Arasteh (2000).

Parantez içinde alıntı: (Arasteh, 2000), (Arasteh, 2000, s. 150).

Kaynakçada:

Arasteh, A. R. (2000). *Aşkta ve yaratıcılıkta yeniden doğuş: Mevlana Celaleddin Rumi'nin kişilik çözümlemesi* (B. Demirkol & İ. Özdemir, Çev.). Kitabiyat.

Aynı yazar tarafından aynı yıl içinde yapılmış farklı çalışma:

Bir yazarın aynı yıl yaptığı çalışmalar, yıldan sonra a, b, c... harfleri eklenmek suretiyle ayırt edilir.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Glenn and Johnson (1964a), Glenn and Johnson (1964b, p. 90).

Parantez içinde alıntı: (Glenn & Johnson, 1964a), (Glenn & Johnson, 1964b, p. 90).

Kaynakçada:

Glenn, W. H. & Johnson, D. A. (1964a). *Calculating devices*. John Murray.

Glenn, W. H. & Johnson, D. A. (1964b). *Graphs*. Murray.

E-kitap: Tüm kitap:

E- kitabın varsa DOI numarası eklenir. DOI yoksa ve sabit bir URL'si varsa, kaynakçada e- kitabın veya e-kitapta bölümün URL'si eklenir. Veritabanı referansa dahil edilmez. İnternet adresinin başına “URL” ifadesi veya sonuna “Erişim tarihi” eklenmez.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Özsoysal (2002), Jackson (2019).

Parantez içinde alıntı: (Özsoysal, 2002), (Özsoysal, 2002, s. 12), (Jackson, 2019), (Jackson, 2019, p. 12).

Kaynakçada:

Özsoysal, F. (2002). *Tiyatro metinlerinde alımlama ve metin stratejileri*. <http://www.altkitap.com/kitap.asp?kitapid=16>

Jackson, L. M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>

E-kitap: Bir veri tabanından bölüm:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Mitchell (1913).

Parantez içinde alıntı: (Mitchell, 1913), (Mitchell, 1913, p. 88).

Kaynakçada:

Mitchell, HW (1913). Alcoholism and alcoholic psychoses. In W.A. White & S.E. Jelliffe (Ed.), *The modern treatment of nervous and mental disorders* (Vol. 1, pp. 287–330). Lea and Febiger. <https://doi.org/10.1037/10639-007>

5. 2. MAKALELER:

Dergi makalesinin DOI'si yoksa ve akademik bir araştırma veri tabanından geliyorsa basılı dergi gibi yazılır fakat bir makalenin DOI'si varsa, DOI eklenir. Yine makalenin DOI'si yoksa ancak okuyucular için çözümlenecek bir URL'si varsa (örneğin, bir veri tabanının parçası olmayan çevrimiçi bir dergiden geliyorsa), makalenin URL'si referansın sonuna eklenir.

Dergi makalesinde makale numarası varsa, sayfa aralığı yerine “Makale” kelimesi ve ardından makale numarası eklenir.

Makalelerde makale ismi küçük harflerle düz ancak dergi ismi büyük harfle başlayacak ve italik şekilde yazılmalıdır. Dergi cilt numarası italik ancak sayı numarası parantez içinde düz olmalıdır. Eğer derginin cilt, sayı veya sayfa numarası eksik ise sadece o kısmı yazılmaz diğer bilgiler aynen olduğu yazılır.

Basılı dergi makalesi: 1 yazarlı

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Uzun (1991), Coren (2019).

Parantez içinde alıntı: (Uzun, 1991), (Uzun, 1991, s. 88), (Coren, 2019).

Kaynakçada:

Uzun, A. (1991). Karaca Mağarası (Torul-Gümüşhane). *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, Coğrafya Araştırmaları*, (3), 15–24.
Coren, S. (1986). An efferent component in the visual perception of direction and extent. *Psychological Review*, 93(4), 391-411.

Basılı dergi makalesi: 2 yazarlı:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Bahadır ve Özdemir (2011), Kirkman and Rosen (1999).

Parantez içinde alıntı: (Bahadır & Özdemir, 2011, s. 325), (Kirkman, & Rosen, 1999, p. 288).

Kaynakçada

Bahadır, M. & Özdemir, M. A. (2011). Acıgöl Havzası'nın sayısal topoğrafik analiz yöntemleri ile morfometrik jeomorfolojisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(18), 323–344.
Kirkman, B. L., & Rosen, B. (1999). Beyond selfmanagement: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74.

Basılı dergi makalesi: 3 ve daha fazla yazarlı:

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalara gönderme yapılırken APA 7. sürümüne göre metin içi kaynak gösterme artık ilk alıntıdan itibaren kısaltılarak yapılmalıdır. Buna göre yalnızca ilk yazarın soyadı ve “vd.” ifadesi eklenmelidir. İngilizce yazılan makalelerde “ve diğerleri” ifadesinin Latince kısaltması olan “et al.” eklenmelidir. Öyküleme yöntemiyle yapılan parantez dışındaki Türkçe göndermelerde/atıflarda ise “vd.” yerine “ve ark.” ifadesi kullanılır.

APA 6'ya göre kaynakçada 7 olan yazar soyisim ve isminin baş harfinin belirtilmesi sayısı APA 7'de 20'ye çıkmıştır.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Arasil ve ark. (2020), Gren at al. (2003).

Parantez içinde alıntı: (Arasil vd., 2020, s. 20), (Gren at al., 2003, p. 420).

Kaynakçada:

Arasil, A., Turan, F., Metin, B., Sinirlioğlu Ertaş, H. & Tarhan, N. (2020). Positive psychology course: A way to improve well-being. *Journal of education and Future*, (17), 15- 23.
Gren, S. G., Welsh, M. A., & Dehler, G. E. (2003). Advocacy, performance, and threshold influences on decisions to terminate new product development. *Academy of Management Journal*, 46(4), 419-434.

Elektronik dergi makalesi, DOI numarası olan:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Hatipoğlu ve Uzun (2020), Grady et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Hatipoğlu & Uzun, 2020, s. 24), (Grady et al., 2019).

Kaynakçada:

Hatipoğlu, İ. K. & Uzun, A. (2020). Melet Irmağı Havzası'nda erozyon riskinin Micon modelini

ile değerlendirilmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (74), 17–31. <https://doi.org/10.17211/tcd.644135>
Grady, J. S., Her, M., Moreno, G., Perez, C., & Yelinek, J. (2019). Emotions in storybooks: A comparison of storybooks that represent ethnic and racial groups in the United States. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(3), 207–217. <https://doi.org/10.1037/ppm0000185>

Elektronik dergi makalesi, DOI numarası olmayan URL gerektiren:

Bir makalenin DOI numarası yoksa fakat okuyucular için çözümlenecek bir URL'si varsa ve makale bir veritabanının parçası olmayan çevrimiçi bir dergide yer alıyorsa makalenin URL'si eklenmelidir.

Metin İçinde:

Anlatı Alıntısı: Karaçay Türkal (2019).

Parantez içinde alıntı: (Karaçay Türkal, 2019, s. 285), (Karaçay Türkal, 2019).

Kaynakçada: Karaçay Türkal, M. (2019). Erzurum Valisi Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefatı, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. Der., (Prof. Dr. Fuat Sezgin özel sayısı), 283-295. <http://usad.selcuk.edu.tr/usad/article/view/306>

Elektronik dergi makalesi, DOI ve URL'si olmayan: Bir makalenin DOI numarası yoksa ve bu makale bir veritabanından sağlanıyorsa (google scholar, scopus, web of science vs.), bu durumda referans, basılı bir dergi makalesi ile aynıdır.

Metin içinde:

Anlatı alıntısı: Zeybek (2005).

Parantez içinde alıntı: (Zeybek, 2005, 240)

Kaynakçada: Zeybek, H. İ. (2005). 2-3 Mart 2005 Turhal sel afeti ve sonuçları. *Eastern Geographical Review*, 14(21), 233–248.

5. 3. SÖZLÜK / ANSİKLOPEDİ MADDESİ:

Ansiklopedi Maddesi:

Metin içinde:

Anlatı alıntısı: İpekten (1991), Keyormarsi et al. (2007).

Parantez içinde alıntı: (İpekten, 1991), (Keyormarsi et al., 2007); (İpekten, 1991, s. 348), (Keyormarsi et al. 2007, p. 200).

Kaynakçada:

İpekten, H. (1991). Azmî-zâde Mustafa Hâletî. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 348-349). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Keyormarsi, K., O’Leary, N. & Pardee, A. B. (2007). Cell division. İçinde *McGraw-Hill encyclopedia of science & technology* (9. baskı, cilt 3, ss. 618-621). McGraw-Hill.

Sözlük:

Sözlüklerde genelde yazar ve yayıncı aynı olur bu nedenle ad tekrarından kaçınmak için yalnızca sözlük adı yazar ögesinde görünür.
Sözlük başlığından sonra parantez içinde sözlükle ilgili basım bilgileri italik olmadan yazılır.
Sözlük başlığından sonra parantez içinde hem baskı hem de sayfa numarası varsa, bunları virgülle ayırarak aynı parantez içine yerleştirin.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Devellioğlu (1996), Merriam-Webster (2003).

Parantez içinde alıntı: (Devellioğlu, 2007, s. 238), (Merriam-Webster, 2003).

Kaynakçada:

Devellioğlu F. (1996). Eşref. İçinde *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük* (13. baskı, s. 238). American Psychological Association. (2015). Mood induction. In *APA dictionary of psychology* (2nd ed., p. 667).
Merriam-Webster. (2003). Litmus test. In *Merriam-Webster’s collegiate dictionary* (11th ed., p. 727).

Çevrimiçi Sözlük:

Çevrimiçi sözlükler zamanla güncellendiğinden referansta erişim tarihi eklenmesi gerekir. Tarihi belli olmayan çevrimiçi sözlükler için Ing. (no date) "n.d" ve Türkçe (tarih yok) "t.y." kısaltması kullanılır

Anlatı Alıntı: Merriam-Webster (n.d.); Türk Dil Kurumu (t.y.)

Parantez içinde: (Merriam-Webster, n.d.); (Türk Dil Kurumu, t.y.).

Türk Dil Kurumu. (t.y.). Tayak. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 18 Haziran 2021’de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

American Psychological Association. (n.d.). Just-world hypothesis. In *APA dictionary of psychology*. Retrieved January 18, 2020, from <https://dictionary.apa.org/just-world-hypothesis>

Merriam-Webster. (n.d.). Semantics. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved January 4, 2020, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/semantics>

5. 4. TEZLER:

Bir tezin veri tabanı teze yayın numarası veriyorsa, yayın numarası tez başlığından sonra parantez içinde italik olmadan yazılır. “Doktora tezi” veya “Yüksek lisans tezi” tanımından sonra virgül ve dereceyi veren kurumun adı eklenir. Bu bilgi tez başlığından ve parantez içinde bulunan yayın

numarasından sonra köşeli parantez içinde yer alır. Referansın kaynak ögesinde tezin yer aldığı veri tabanının, havuzun veya arşivin adı girilir.

Eğer bir tez üniversite gibi bir kurumun arşivinde yer alıyorsa ve bu okuyucu için linkten ulaşılabilir durumdaysa veritabanı belirtilir, URL eklenir.

Veritabanı veya arşiv, kullanıcıların tezi görebilmeleri için oturum açmalarını gerektiriyorsa, yani URL okuyucular için çalışmayacaksa, referans veri tabanı adıyla sonlandırılır.

Tezler kitaplaştırılıp yayınevlerinde yayımlandığında ya da yukarıda belirtildiği gibi veri tabanında veya bir arşivde bulunup oradan ulaşılabilirdiğinde yayımlanmış kategorisinde yer alır. Kitaplaştırılmış olanlar kaynakçada kitap formatında yazılır.

Eğer bir tez belirtilen kategoride değilse yani yayımlanmamışsa, köşeli parantez içinde [Yayımlanmamış doktora tezi] veya [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] açıklaması tez veya tez başlığından sonra yapılır. Referansın kaynak ögesinde, dereceyi veren kurumun adı belirtilir. Aynı format, lisans tezleri de dahil olmak üzere diğer yayınlanmamış tezler için de uygulanır.

Elektronik tez:

YÖK tez veritabanında yer alan tezler:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Gökçe (2019).

Parantez içinde alıntı: (Gökçe, 2019), (Gökçe, 2019, s. 23).

Kaynakçada:

Gökçe, U. (2019). *Orhan Veli şiirinde özne ve varoluş sorunsalı* (Tez No. 568510) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kurumsal arşivde arşivlenmiş tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Bilir (2014),

Parantez içinde alıntı: (Bilir, 2014), (Bilir, 2014, s. 40).

Kaynakçada:

Bilir, C. (2014). *Supply chain network optimization model incorporating competitive facility location problems*. [Doktora tezi, Doğuş Üniversitesi]. DÜ Kurumsal Akademik Arşiv. <https://hdl.handle.net/11376/1039>

URL'si herkes için çalışmayan tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı:Kabir (2016).

Parantez içinde alıntı: (Kabir, 2016), (Kabir, 2016, p. 43).

Kaynakçada:

Kabir, J. M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship*

between customer satisfaction and customer loyalty (Publication No. 10169573) [Doctoral dissertation, Wilmington University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Yayımlanmış tez (Kitap olarak):

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Erol (2019).

Parantez içinde alıntı: (Erol, 2019), (Erol, 2019, s. 58).

Kaynakçada:

Erol, G. (2019). *Kelâmi sabada estetik yapı organizasyonu*. Ötüken Neşriyat.

Yayımlanmamış tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Onat (2016), Harris (2014).

Parantez içinde alıntı: (Harris, 2016), (Onat, 2014, s. 43).

Kaynakçada:

Onat, E. (1987). *Çift serili korelasyon üzerinde bir inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.

Harris, L. (2014). *Instructional leadership perceptions and practices of elementary school leaders* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Virginia.

5. 5. SEMPOZYUM / KONFERANS BİLDİRİLERİ:

Sempozyum/Kongre/Konferans bildirimlerine atıf için:

Referansta önce yazar ögesine yer verilir. Tarih ögesinde Sempozyumun tam tarihleri belirtilir.

Sunumun çeşidi başlıktan sonra köşeli parantez içinde açıklanır. Tanım esnektir (örneğin, "[Konferans oturumu]", "[Bildiri sunumu]", "[Poster oturumu]", "[Açılış konuşması]") gibi.

Konferansın veya toplantının adı ve referansın kaynak ögesindeki yeri belirtilir.

Konferans sunumunun videosu veya pdf linki mevcutsa, referansın sonuna bu bağlantı eklenir.

Yalnızca bir konferans sunumunun özetine atıfta bulunmak için, parantez içindeki açıklamanın bir parçası olarak "özet" bilgisi verilir. Örneğin, "[Bildiri sunumu özeti]".

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Işık ve ark. (2018), Evans et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Işık vd., 2018), (Evans et al., 2019).

Kaynakçada:

Işık, F., Bahadır, M. ve Çağlak, S. (2018, 18-20 Ekim). *Artvin ilinde yağışın mekânsal dağılışı üzerine bir deneme: Schreiber formülü* [Bildiri sunumu]. Uluslararası Artvin Sempozyumu, Artvin, Türkiye. <https://www.artvin.edu.tr/uploads/ias.artvin.edu.tr/userfiles/files/ias2018>

Evans, A. C., Jr., Garbarino, J., Bocanegra, E., Kinscherff, R. T., & Márquez-Greene, N. (2019, August 8–11). *Gun violence: An event on the power of community* [Conference presentation]. APA 2019 Convention, Chicago, IL, United States. <https://convention.apa.org/2019-video>

Basılmış/yayımlanmış sempozyum/Kongre/konferans bildirilerine atıf:

Bir dergide yayınlanan konferans bildirileri, dergi makaleleriyle aynı formatı takip eder. Tüm kitap bölümü olarak yayınlanan konferans bildirileri, düzenlenmiş kitaplarla aynı referans formatını takip eder. Herhangi bir veri tabanından ulaşıyorsa link eklenmez fakat DOI veya URL adresi mevcutsa eklenir.

Tam metin bildiriler kitabında ise:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Bilkan (2007), Bedenel et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Bilkan, 2007), (Bilkan, 2007, s. 612), (Bedenel et al., 2019), (Bedenel et al., 2019, p.230).

Kaynakçada:

Bilkan, A. F. (2007). Amasya'nın Osmanlı dönemi kültür hayatındaki yeri ve önemi. İçinde Y. Bayram (Ed.), *I. Amasya araştırmaları sempozyumu bildirileri* (ss. 611-620). Hilal Yayınları.

Bedenel, A.-L., Jourdan, L., & Biernacki, C. (2019). Probability estimation by an adapted genetic algorithm in web insurance. In R. Battiti, M. Brunato, I. Kotsireas, & P. Pardalos (Eds.), *Lecture notes in computer science: Vol. 11353. Learning and intelligent optimization* (pp. 225–240). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05348-2_21

5.6. ARŞİV BELGELERİ VE KOLEKSİYONLAR

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/archival>

5. 7. RAPORLAR:

Devlet Kurumları, Bireysel Yazar, Broşür, Etik Kod, Bilgi Sayfası, ISO Standart, Basın Bülteni ve Teknik İnceleme raporlarına atıf örneklerini incelemek için APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#textual-works>

5. 8. WEB SAYFASI:

Çok çeşitli “Web Sayfası Referansları” mevcuttur. Bunların içerisinde referansınıza uygun kategoriye görmek ve kullanmak için APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples/webpage-website-references>

5. 9. SOSYAL MEDYA:

Facebook, Instagram,, LinkedIn, Çevrimiçi Forum (Örn. Reddit), Tiktok, Twitter gibi referanslar için aşağıdaki APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples/webpage-website-references>

5. 10. GÖRSEL VE İŞİTSEL MEDYA:

Tüm görsel ve işitsel medya referansları için aşağıda APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.
<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#audiovisual-media>

5. 11. VERİ KÜMELERİ:

Veri kümesi ve araç kutusu referansları için aşağıda bulunan APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#data-sets>

Not: Bu rehberde bulunmayan veya belirtilmeyen hususlar için <https://apastyle.apa.org/> adresini ziyaret edebilirsiniz.

“Kaynak gösterme bilim ve sanat etiğinin gereğidir.”

MAVİ ATLAS: AUTHOR GUIDELINES

1. SUBMISSION

For the works to be sent to the *Mavi Atlas*, it must be logged in via DergiPark and uploaded from the system.

2. GENRES

The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences/humanities and they are categorized into two main groups. First group includes “Research Papers”. The manuscripts in second group consist of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” suitable for the aim of Journal and “News” about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. LANGUAGE AND EXPRESSION

Papers written in Turkish should be in accordance with “Spelling Dictionary “of “Turkish Language Association”.

4. PAGE LAYOUT

Paper Framework

General page structure is prepared in A4 format with 2.5 cm from right and left margin 3 cm from top and bottom margin.

First page

“Author information” should be aligned to right margin and follow this order one under the other; Name and Surname, Title, Institution, E-Mail.

“Title” should be written in the centre, the first letter of the words should be written in capital and bold style, Garamond 12 type size.

“Subtitles” second level titles should be written in bold, lowercase letters, 12 type size and the initial letters of the words of the titles must be uppercase. Also should be at paragraph level

Note: The spaces before the titles should be 6 pt and then (as in the text) 3 pt line spacing.

“Abstract” Turkish abstract should be between 200 and 300 words and briefly present the topic. The English abstract (according to the English language grammar) should be between 200-400 words. format should be as unindented paragraph, Garamond 10 type 3 pt size, one line space and text justified between margins. The abstract should not contain abbreviations or references, chart or figures etc.

“Key Words” should be under the abstract and include at least 3 and most 5 words. Page format should be as unindented paragraph, Garamond 10 type size, one line space and text justified between margins.

Text

“Text” should be prepared in MS Word programme with Garamond 12 type size, first line indented, one line spacing and 3 pt space after each paragraph and it should be justified between margins.

Reference citations in text should be italic or double quoted (one of the options should be used.) References more than 44 words should be block quotations. Blockquotes should be indented 1.25 cm from the left and right margin. The font should be set as "Garamond" and the font size should be set as "11 points". 'Single line spacing' should be used as line spacing. 6 nk (inches) should be left from above and below.

Disclosures

Footnotes should be 10 points, justified, single spaced and should be written in Garamond font.

Figures and Tables

Table and figure captions should be numbered above the tables and figures and written with “Garamond” 11 point font. Table and figure numbers should be placed above the table in plain text and bold font, and no dots should be placed. Tables and figures should be numbered according to the order they appear in the text. Each table and figure should have a short and descriptive title. Table and figure title should be placed just below the table number, double-spaced. Table and figure titles should be written in italics and the first letters in capital letters. If possible, there should be no vertical lines in the table. Notes on the table and figure should be added only when needed. These notes should be placed at the bottom of the table. The font for the table should be "Garamond", 11 points. In mandatory cases, it can be reduced to 8 points.

Prepared tables and figures should be placed neatly in the section where they will be in the text, without exceeding the specified page dimensions. When necessary, tables and figures can be placed in the text before the references by creating an appendix section. Where necessary, explanatory footnotes or abbreviations should be placed just below the figures

and tables, and their sources, if any, should be included in accordance with the in-text citation rules. For other needed information about the table and figure, see. <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/tables-figures/sample-tables#qualitative>

Photos

Photos in publication should be professional and in JPEG format. Also rules for tables and figures should be obeyed.

5. REFERENCES

As of October 2021, bibliography and citations will be based on APA 7 spelling rules. You can visit <https://apastyle.apa.org/>.